

WALDEMAR WOŁKANOWSKI

INFRASTRUKTURA UNIwersytetu Stefana BatoREGo W PRZESTRZENI MIEJSKIEJ WILNA

Infrastruktura Uniwersytetu Stefana Batorego w przestrzeni miejskiej Wilna

Waldemar Wołkanowski

Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Opolu

**Wilno 2023
Polski Ośrodek na Litwie "WILNOTEKA"**

Recenzenci: prof. dr hab. Maria Kalczyńska
prof. dr hab. Zdzisław Gębołyś

Kierownik projektu „Biblioteka Wilnoteki”: Walenty Wojniłło

Redakcja: Diana Kardis-Gavinčiuk
Natalia Urbanowicz

Korekta i skład: Natalia Urbanowicz
Projekt okładki: Magdalena Fumagalli

**Projekt finansowany ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów
w ramach konkursu Polonia i Polacy za Granicą 2023**

Prawa zastrzeżone na rzecz Polskiego Ośrodka na Litwie "WILNOTEKA" i Fundacji "Pomoc Polakom na Wschodzie" im. Jana Olszewskiego. Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania niniejszej informacji licencyjnej i wskazania Licencjodawców jako właścicieli praw do utworu.

Postanowienia licencji są dostępne pod adresem:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>

Wydanie I
Biblioteka Wilnoteki - tom 2.

Wilno 2023

SPIS TREŚCI

WSTĘP

I. OKRES ORGANIZACYJNY

II. GMACHY UNIwersYTETU

III. KOMPLEKS GŁÓWNY

III.1. DZIEDZINIEC SKARGI

III.1.1. SKRZYDŁO ZACHODNIE

III.1.1.1. SALA LELEWELA

III.1.2. SKRZYDŁO POŁUDNIOWE

III.1.2.1. SALA ŚNIADECKICH

III.1.2.2. AULA KOLUMNOWA

III.1.3. SKRZYDŁO PÓŁNOCNE

III.2. DZIEDZINIEC POCZOBUTTA

III.2.1. SKRZYDŁO PÓŁNOCNE Z OBSERWATORIUM

III.2.1.1. BIAŁA SALA

III.2.2. SKRZYDŁO ZACHODNIE - „Dom Jasińskiego”

III.3. PLAC BIBLIOTEKI

III.3.1. SALA SMUGLEWICZA I KANCELARIA

III.3.2. CZYTEL尼亚 PUBLICZNA

III.3.3. SALA KASETONOWA – CZYTEL尼亚 ZBIORÓW SPECJALNYCH

III.3.4. BIBLIOTEKA – SKRZYDŁO WSCHODNIE

III.3.5. WYDZIAŁ TEOLOGICZNY

III.4. DZIEDZINIEC SARBIEWSKIEGO

III.5. DZIEDZINIEC SMUGLEWICZA

III.6. DZIEDZINIEC MICKIEWICZA I DOMY PRZY ULICY ZAMKOWEJ

III.6.1. ZAMKOWA 11

III.6.2. ZAMKOWA 13 i 15

III.7. DOM DRUKARNI

III.8. DAWNA APTEKA UNIwersYTECKA

III.9. DOMY W ZAULKU BERNARDYŃSKIM

IV. WYDZIAŁ SZTUK PIĘKNYCH

V. INSTYTUT JĘDRZEJA ŚNIADECKIEGO

VI. KOLEGIUM CZARTORYSKIEGO – ZAKRET

VI.1. OBSERWATORIUM ASTRONOMICZNE

VI.2. NAUKI MEDYCZNE

VI.3. COLLEGIUM ANATOMICUM

VI.4. NAUKI PRZYRODNICZE

VI.5. OGRÓD BOTANICZNY i FOLWARK ZAKRET

VI.6. STUDIUM ROLNICZE

VI.6.1. FUNDACJA ŻEMŁOSŁAWSKA

VI.6.2. FOLWARK KUPRIANISZKI

VII. COLLEGIUM JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

VIII. KLINIKI UNIwersYTECKIE WYDZIAŁU LEKARSKIEGO

VIII.1. KLINIKI W SZPITALACH MIEJSKICH

VIII.2. KLINIKI W SZPITALU WOJSKOWYM NA ANTOKOLU

VIII.2.1. II KLINIKA CHORÓB WEWNĘTRZNYCH

VIII.2.2. KLINIKA CHIRURGICZNA

VIII.2.3. ZAKŁAD ANATOMII PATOLOGICZNEJ

- VIII.2.4. KLINIKA DERMATOLOGICZNA
- VIII.2.5. KLINIKA OKULISTYCZNA
- VIII.2.6. KLINIKA PEDIATRYCZNA
- VIII.2.7. KLINIKA OTOLARYNGOLOGICZNA
- VIII.2.8. KLINIKA STOMATOLOGICZNA
- VIII.2.9. ZAKŁAD HIGIENY
- VIII.3. KLINIKA POŁOŻNICZO – GINEKOLOGICZNA
 - VIII.3.1. ODDZIAŁ DRUSKIENIKI
- VIII.4. KLINIKA CHORÓB NERWOWYCH I UMYSŁOWYCH
 - VIII.4.1. KOLONIA DLA UMYSŁOWO CHORYCH W KOJSPANACH
 - VIII.4.2. POLSKI INSTYTUT BADAŃ MÓZGU
- IX. DOKY I MIESZKANIA PROFESORSKIE
 - IX.1. ZAMKOWA 22-24-26
 - IX.2. WIELKA 17 – „Dom Franka”
 - IX.3. WIELKA 24 – „Pałac Chodkiewiczów”
 - IX.4. SPÓLDZIELNIA MIESZKANIOWA PROFESORÓW USB
- X. BURSOKY I DOM AKADEMICKI
 - X.1. BURSA MĘSKA I MENSA AKADEMICKA
 - X.2. BURSA ŻEŃSKA
 - X.3. DOM AKADEMICKI
- XI. AKADEMICKIE ORGANIZACJE SPORTOWE
 - XI.1. AKADEMICKI ZWIĄZEK SPORTOWY
 - XI.2. ŻYDOWSKI AKADEMICKI KLUB SPORTOWY
 - XI.3. STACJA AEROLOGICZNA I AEROKLUB AKADEMICKI
 - XI.4. AKADEMICKI ZWIĄZEK MORSKI
- XII. AKADEMICKIE KOLONIE WYPOCZYNKOWE
 - XII.1. NOWICZE
 - XII.2. LEGACISZKI
- XIII. ORGANIZACJE STUDENCKIE
- XIV. INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY EUROPY WSCHODNIEJ
- ZAKOŃCZENIE
- BIBLIOGRAFIA
- INDEKS NAZWISK

*Takiej roli, jaką odegrał w Wilnie Uniwersytet Stefana Batorego,
nie odegrał żaden uniwersytet w żadnym mieście.
Wszystko, co się w Wilnie kulturalnego zaczęło,
wyszło z murów naszej najdroższej Almae Matris.
Sławy naukowe wileńskie, literaci, publicyści, artyści
— wszystko to jest związane z korytarzami, nieprzerwanym pasmem tradycji.
Konstanty Szychowski (1935)*

WSTĘP

Wilno dwudziestolecia międzywojennego trudne jest do wyobrażenia bez Uniwersytetu Stefana Batorego. Mimo wydarzeń dziejowych i upływu kilkadziesiąt lat, jakie minęły od kresu tego etapu wileńskiej uczelni, dzięki pamięci o niej miasto nadal zachowuje związaną z tym charyzmę i prestiż.

Wskrzyszanie w 1919 roku wyższej uczelni w Wilnie, która otrzymała nazwę Uniwersytetu Stefana Batorego, toczyło się wielotorowo. Z jednej strony zajęto się tworzeniem podwalin pod funkcjonowanie, a więc ustalenie podstaw prawnych i struktury uczelni. To drugie zależne było od doboru kadry naukowej i poszukiwania chętnych do objęcia tworzących się wydziałów, katedr i zakładów. Jednocześnie pracowano nad budową infrastruktury, bez której uniwersytet nie mógłby funkcjonować. Realna „objętość” faktycznego stanu posiadania, a więc objętych nieruchomości, była od tej pory jedną z ważniejszych spraw, które determinowały późniejsze powstanie USB w takim kształcie, w jakim w latach 1919-39 uniwersytet wpisał się w obraz przestrzeni miejskiej Wilna.

Wartością każdej wyższej uczelni są ludzie, a więc kadra naukowa i personel urzędniczy oraz osoby studiujące, baza w postaci infrastruktury, wreszcie pozostały majątek wchodzący w skład własności. Punkt drugi i trzeci artykułu siódmego tymczasowego statutu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie brzmiał: „Uniwersytet stanowią: 2) będące własnością rządową, a przeznaczone dla Uniwersytetu gmachy, zakłady i tereny, wraz z inwentarzem i urządzeniami; 3) majątek, który cały Uniwersytet, lub któraś z jego części, uzyska drogą zapisu lub darowizny¹.

Powstawanie Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919-20 oraz w okresie Litwy Środkowej do 1922 roku, odbywało się w skomplikowanych i burzliwych warunkach politycznych. Sytuacja się zmieniała, kiedy Wilno znalazło się w granicach odrodzonej Polski. Po latach pozostawania prowincjonalnym miastem gubernialnym Imperium Rosyjskiego,

¹ R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Tom II. Dziesięciolecie 1919-1929*, Wilno 1929, s. 117.

uregulować musiało ono tysiące spraw, będących spadkiem pozaborowym. Niezwykle ważne były w tym okresie zagadnienia własnościowe. Opracowanie niniejsze dotyczy powstawania infrastruktury uczelni, która nie była tworzona, jako *stricte* nowa placówka naukowa, lecz jak podkreślano, był to akt wskrzeszenia istniejącej już od wieków wszechnicy, zamkniętej przez zaborcę. Ponowne objęcie głównego kompleksu uniwersyteckiego, było symbolem powrotu do jego dawnej funkcji. W licznych pracach naukowych i popularno-naukowych droga do otwarcia uniwersytetu w Wilnie, w 1919 roku nazywa się naprzemiennie: odbudową, utworzeniem, wskrzeszeniem lub reaktywowaniem². Jakkolwiek byśmy tego procesu nie nazywali, efektem końcowym był fakt, że po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, uczelni wyższej w Wilnie nie było, natomiast od października 1919 roku już była — i to stanowi istotę zagadnienia. Droga do tego była trudna, jednak dzięki determinacji i woli wielu ludzi zakończona została powodzeniem, wskutek czego Wilno stało się ponownie punktem na mapie nauki polskiej i zaczęło na nowo promieniować.

Starania o ponowne otwarcie uniwersytetu w Wilnie, zamkniętego w 1832 roku, podejmowane były wielokrotnie jeszcze w czasach zaborów, kiedy tylko sprzyjała ku temu sytuacja polityczna³. „Nie brakowało optymistów, którzy się łudzili, że uda się wskrzesić wszechnicę w Wilnie w czasie naszej niewoli” – pisał o tych próbach Adam Wrzosek. Aleksander Srebrakowski napisał z kolei: „Przez te 87 lat, przy różnych okazjach, starano się przekonać kolejnych władców i ich urzędników do zmiany decyzji podjętej w 1832 roku przez Mikołaja I”⁴. Starania te, mimo, że nie przyniosły realnego efektu, stworzyły pewne podwaliny pod ukonstytuowanie się grupy ludzi, dla których sprawa wileńskiej uczelni stała się jednym z najważniejszych zadań. Wszystkim ich działaniom – od rzucenia „myśli”, po jej przekształcenie w realny program wznowienia wileńskiej uczelni – patronowała opiekuńcza i sprawcza wola marszałka Józefa Piłsudskiego, co podkreślane było później na każdym kroku.

Tworzenie infrastruktury USB, która jest tematem niniejszego opracowania, miało kilka etapów, z których najważniejszy objął okres 1919-1924. Okres wstępny, porządkowy, polegał na zapewnieniu warunków dla formującej się przyszłej struktury organizacyjnej, a więc administracji, wydziałów, katedr oraz ich zaplecza naukowego. Była to rzecz istotna, gdyż dotyczyła nie tylko rewindykacji dawnych gmachów Uniwersytetu Wileńskiego, z wyjaśnieniem praw własności (dotyczyło to również dawnych fundacji i zapisów)⁵, ale również

² Z. O p a c k i, *Reaktywowanie czy powstanie? Dyskusje wokół utworzenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1918-1919*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 3, Instytut Historii PAN, Warszawa 1998, s. 50.

³ Zagadnienie prób wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego opisywane była wielokrotnie i nadal jest przedmiotem badań naukowców. Wśród dawniejszych opracowań, wymienić należy: A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, [w:] *Księga pamiątkowa, ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Lata 1919–1929, Wilno 1929, a wśród nowszych m.in. Z. O p a c k i, op. cit.; W. W o ł k a n o w s k i, *Michał Węslawski. Biografia prezydenta Wilna w latach 1905–1916*, Opole 2015. Natomiast okoliczności pierwszych działań związanych do powołania uniwersytetu w Wilnie, zaraz po zakończeniu okupacji niemieckiej w 1918, opisane zostały m.in.; S. J e g e l e v i ć i u s, *Pierwsze próby wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego i powstanie Uniwersytetu Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. L. Piechnika, K. Puchowskiego, Kraków 1996, s. 242-246; tamże: W. D z i e w u l s k i, *Prawda o wskrzeszeniu wileńskiej wszechnicy w 1919 roku*, s. 282; A. S r e b r a k o w s k i, *Litwa i Litwini na Uniwersytecie Stefana Batorego* [w:] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, red. W. Roman, J. Marszałek-Kawa, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2009, s. 106.

⁴ A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu...*, s. 1.

⁵ *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII 1918 R. - 11. X. 1919 R.) Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku*

z pozyskania nowych obiektów oraz stworzenia możliwości otrzymania kolejnych budynków w przyszłości. Kolejne etapy wiązały się z adaptacją, rozbudową i remontami przejmowanej infrastruktury, zmianami w ich przeznaczeniu itp. Fazy tych procesów omówione zostały oddzielnie dla każdego z kompleksów bądź pojedynczych budynków, które wchodziły w skład bazy lokalowej uniwersyteckiej. Uczelnia realizowała te zadania w oparciu o kilka źródeł finansowania, od środków własnych, poprzez dotacje rządowe, po fundacje i darowizny indywidualne. Niezależnie od inwestycji ogólnouczelnianych, każdy z wydziałów składał rokrocznie do senatu wnioski o modernizację bądź powiększanie swojej bazy lokalowej. Objęcie w posiadanie poszczególnych obiektów obarczone było problemami dotyczącymi własności. Pretensje wysuwane przez dawnych, rzeczywistych lub domniemych właścicieli, były przyczyną konieczności zawierania nowych umów, kompromisów i licznych procesów sądowych, które USB musiał toczyć. Każdy z takich przypadków omówiony został osobno we właściwym podrozdziale.

Proces restauracji, remontów i rozbudowy infrastruktury USB miał po okresie wstępnym kilka dalszych etapów. Wiązały się bądź ze zwiększaniem budżetu uczelni, bądź z otrzymywanymi subwencjami czy darowiznami, wreszcie z trybem, w którym przejmowano kolejne budynki lub rozpoczynano własne inwestycje i wznoszono nowe gmachy. Pierwszym z takich etapów był okres 1922-1924, który zbiegł się w czasie z nową sytuacją polityczną, którą była likwidacja Litwy Środkowej i włączenie Wileńszczyzny w skład Rzeczypospolitej. Następnym był okres 1924-1928, związany z datą 1926, gdy Ziemia Wileńska stała się województwem wileńskim. Kolejny okres objął lata 1929-1932. Związane z nim były wielkie uroczystości 350-lecia powstania uniwersytetu i 10-lecia jego wskrzeszenia, lecz również bardzo trudny czas funkcjonowania w latach kryzysu gospodarczego. Ostatnim okresem były lata 1933-1939, naznaczone poprawą sytuacji gospodarczej Polski. Każdy z etapów przyniósł uniwersytetowi istotne zmiany, które wpłynęły na wewnętrzny i zewnętrzny wizerunek uczelni i jej obraz oraz rolę w przestrzeni miasta.

Od początku, gdy zawiązały się komitety mające za zadanie wskrzeszenie wszechnicy wileńskiej, aż do jej zamknięcia w 1939 roku, wytworzone zostały tysiące dokumentów, obejmujących każdą ze sfer dotyczących działalności USB. Opracowanie historii budynków, które tworzyły infrastrukturę Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, opiera się na szerokiej bazie źródłowej. Sprawę powstania USB regulowały oficjalne akty prawne, które ogłaszane były w dziennikach urzędowych i stanowiły podstawę działalności uczelni. Wchodziły w to ustawy sejmu, rozporządzenia rządu i właściwych ministerstw⁶.

Archiwalia uniwersytetu z lat 1919-1939 przechowuje w zdecydowanej większości Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, dalej: LCVA) w zbiorze nr 175 - Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (Fond 175: *Stepono Batoro universitetas Vilniuje*)⁷. Zbiór liczy 17977 jednostek opisanych i blisko 2500 nieopisanych, głównie w języku polskim. Należy jednak brać pod uwagę również fakt, że uniwersytet

uczzeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Tom II. Dziesięciolecie 1919-1929, Wilno 1929, s. 34.

⁶ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: DU MWROP), nr 9-3; nr 10-11, Warszawa 1919; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: DU RP), nr 72-494, Warszawa 1920 i nr 29-247, Warszawa 1933; DU RP, nr 26-233, Warszawa 1938.

⁷ Podczas kwerend, badacze zwrócą uwagę na brak dokumentów dotyczących Ogrodu Botanicznego USB na Zakrecie, które wcześniej w zbiorze się znajdowały, a które zostały z niego usunięte.

funkcjonował w organizmie administracyjnym, jakim było miasto Wilno oraz w szerzej pojętych: quasi-państwie Litwa Środkowa, następnie Ziemi Wileńskiej i w końcu województwie wileńskim. Liczne dokumenty, które dotyczyły infrastruktury USB i różnorodnych zagadnień z nim związanych, znajdują się w kolejnych grupach przechowywanych w LCVA. Są to m.in. zbiory nr: 15 (Urząd Komisarza Rządu na miasto Wilno i Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich), 19 (Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej), 20 (Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Wilnie), 21 (Kancelaria Cywilna Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej), 23 (Departament Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej), 51 (Wileński Urząd Wojewódzki), 53 (Wileńskie Starostwo Grodzkie), 55 (Starostwo Powiatowe Wileńsko-Trockie), 64 (Magistrat i Rada Miasta Wilna), 127, 129 i 139 (Sądy w Wilnie: Apelacyjny, Okręgowy i Grodzki), 154 (Wydział Budownictwa Magistratu Wileńskiego), 170 (Wojewódzki Komitet Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego), 1152 (Starostwo Powiatu Wileńskiego).

Kolejne dokumenty źródłowe przechowywane są w archiwum Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka, dalej: VUB), zwłaszcza w dziale rękopisów (*Rankraščiu skyrius*). Wśród dokumentów znajdują się tam m.in. plany obiektów USB, zbiory nr 78 (*Architektūriniai planai ir piešiniai*) i 97 dawniej 856 (*Vilniaus Stepono Batoro Universitetas 1919–1939*). Niektóre plany oraz nieliczne fotografie znajdują się w Wileńskim Archiwum Okręgowym (*Vilniaus apskrities archyvas*, dalej: VAA). Kolejne dokumenty przechowywane są w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, dalej: LMAVB). Wreszcie w przypadku danych osobowych dotyczących ludzi związanych z USB, niektóre z informacji odnaleźć można w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, dalej: LVIA).

Opracowanie zilustrowane zostało szeregiem fotografii, jednak ikonografia USB nie jest na tyle obszerna, aby w pełni zadowolić badaczy. Jest przy tym znacznie rozproszona. Sięgając po fotografie czy plany napotyka się często trudności z datowaniem i opisem, który w wielu przypadkach jest lakoniczny, a częstokroć nie ma go wcale. Załączone fotografie pochodzą z wielu źródeł. Są wśród nich archiwa wileńskie: LCVA, VAA, LMAVB, VUB, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka* (dalej: LNMMB), a także *Lietuvos dailės muziejus* (LDM) oraz archiwa w Polsce: Archiwum Akt Nowych (AAN)⁸, Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: BUMK), zbiory Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (dalej: ZAPWAPW) i Narodowe Archiwum Cyfrowe (dalej: NAC). Na zbiory składają się zarówno fotografie wykonane w okresie istnienia USB, jak i wiele wykonanych przed 1919 rokiem (w tym zwłaszcza Jana Bułhaka) oraz pocztówki, zdjęcia umieszczone w formie drukowanej w opracowaniach i w prasie. Trudno jest ocenić, jak wiele zdjęć znajdować się może w rękach prywatnych. Zdarza się, że zostały zeskanowane i opublikowane w internecie, dzięki czemu możemy je zobaczyć. Kiedy było to możliwe, zostały one włączone do opracowania z podaniem źródła. Aby poszerzyć materiał

⁸ Cennym źródłem zawierającym fotografie i plany oraz dokumentację dotyczącą Uniwersytetu Stefana Batorego są albumy przekazywane niegdyś w darze Józefowi Piłsudskiemu. Znajdowały się w przedwojennym Muzeum J. Piłsudskiego w Belwederze, a obecnie są w dyspozycji AAN. Niektóre z albumów zostały zdigitalizowane i udostępniane są w formie cyfrowej.

fotograficzny, w opracowaniu zamieszczone zostały także fotografie prasowe, mimo ich nienajlepszej jakości.

Materiał źródłowy dotyczący przeszłości budynków znajdujących się w obrębie dzielnicy Stare Miasto (*Senamiestis*) opracowywany był współcześnie przez kilku badaczy litewskich. Wymienić wśród nich należy takich autorów, jak m.in.: Vladas Drėma⁹, Antanas Čaplinskas¹⁰ i Nijole Lukšionyte – Tolvaišienė¹¹. Istotny dorobek w badaniu zabytków Litwy, z którego powinno się korzystać przy opracowaniach dotyczących budownictwa w Wilnie, ma instytucja pod nazwą Centrum Dziedzictwa Kulturowego (*Kultūros paveldo departamentas*, dalej — KPD). Pracownicy naukowcy tej instytucji metodologicznie zajmują się badaniem obiektów zabytkowych. Opinia naukowa centrum ma rozstrzygające znaczenie przy decydowaniu o wpisywaniu ich do rejestru zabytków kultury lub do rejestru dóbr kulturalnych Republiki Litewskiej¹². Statutowym zadaniem KPD jest badanie, gromadzenie, inwentaryzowanie i opracowywanie danych dotyczących obiektów zabytkowych oraz udostępnianie ich do wiadomości publicznej. Centrum udostępnia wynik swoich badań (opracowania naukowe) za pośrednictwem biblioteki *Kultūros paveldo centro paveldosaugos biblioteka* (dalej: KPCPB), która posiada szeroką platformę cyfrową, dzięki czemu możliwy jest dostęp do materiałów zdigitalizowanych¹³.

Do odtworzenia i utrzymania w porządku chronologicznym opracowania rozwoju poszczególnych składowych infrastruktury USB, oprócz materiałów źródłowych posłużyły prace naukowe i popularno-naukowe, opublikowane wspomnienia, wydawnictwa popularne (wśród nich są przewodniki po Wilnie¹⁴), książki i informatory adresowe oraz liczne artykuły prasowe.

Plany sytuacyjne załączone w niniejszym opracowaniu sporządzone zostały na podstawie wielu map, planów i schematów, z których część analizowana była podczas kwerend w archiwach. Pomocne były również prace autorów, którzy dotychczas badali zagadnienia związane z infrastrukturą Uniwersytetu Stefana Batorego. Wszystkie przypadki odniesienia się

⁹ Historyk i artysta-malarz Vladas Drėma (1910-1995), studiował przed II wojną światową na USB (Wydział Sztuk Pięknych). Jeszcze w okresie, kiedy Litwa była republiką w składzie ZSRR, prowadził badania źródłowe dotyczące dziejów budynków w Wilnie, a wyniki kwerend wydane zostały w formie cenionych publikacji: V. D r ě m a, *Vilniaus namai archyvų fonduose*, tomy od I do XIII, Vilnius 1987-2007; V. D r ě m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991 (oraz wydanie drugie w 2013).

¹⁰ Antanas Čaplinskas (1938-2011), wyniki swoich badań publikował w formie opracowań, które stanowiły opatrzoną źródłowo historię poszczególnych ulic Starego Miasta w Wilnie: *Vilniaus gatvės. Istorija, vardynas, žemėlapiai*, Vilnius 2000; serię kilku opracowań w cyklu: *Vilniaus gatvių istorija (Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius 1998; *Valdovų kelias. Rūdinkų gatvė*, Vilnius 2001; *Valdovų kelias. Didžioji gatvė*, Vilnius 2002; *Valdovų kelias. Pilies gatvė*, Vilnius 2005).

¹¹ Wśród prac tej autorki są publikacje, w których przedstawiony został efekt badawczy kwerend w archiwach znajdujących się na terenie Litwy i Rosji, np: N. L u k š i o n y t e – T o l v a i š i e n ė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architekturoje*, Vilnius 2000.

¹² Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registras (Rejestr dóbr kultury Republiki Litewskiej), przy Kultūros paveldo departamentas prie kultūros ministerijos; dalej, jako KPDKM (Departament dziedzictwa kulturowego przy ministerstwie kultury). Rejestr określa, czy dany obiekt, jako zabytek wymaga ochrony. Od 1994 roku cała wileńska Starówka została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

¹³ Ustanowione przez Departament Rządu Republiki Litewskiej 2 kwietnia 1991 r. (rozporządzenie nr 16, z dnia 27 marca 1991 r.), na podstawie rządowego dekretu nr 180.

¹⁴ Autorami najważniejszych przewodników po Wilnie, wydanych do 1939 roku, byli historycy i naukowcy związani w różnym okresie z Uniwersytetem Stefana Batorego: Władysław Zahorski, Wacław Gizbert-Studnicki, Juliusz Kłós. Ranga autorów sprawiała, że wartość faktograficzna tych publikacji była wysoka, mimo iż z założenia skierowane były do przeciętnego odbiorcy.

do wymienionych źródeł podane zostały w przypisach. Walorem wykonanych na potrzebę niniejszego opracowania planów jest umieszczenie na nich również danych dotyczących najbliższego sąsiedztwa budynków i kompleksów uniwersyteckich. Oddaje to w małej skali, lecz w szerszym zakresie rzeczywistość, w jakiej infrastruktura USB funkcjonowała w Wilnie do wybuchu II wojny światowej. Nazwy i adresy instytucji, firm, sklepów i innych rodzajów działalności, zgodne są ze stanem administracyjnym w latach 1935-39.

Prezentowane opracowanie ma na celu zgrupowanie i częściowe uporządkowanie licznych danych, które w pewnym zakresie pojawiały się już w opracowaniach dotyczących infrastruktury uniwersyteckiej w Wilnie. Wiele z nich zostało skonfrontowane z materiałami źródłowymi, dzięki czemu informacje o poszczególnych budynkach wzbogacone zostały o nowe, czasem mało znane fakty.

I. OKRES ORGANIZACYJNY

*Widomym znakiem, symbolem misji cywilizacyjnej Polski
i jej głównym narzędziem stało się wskrzeszenie
Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919.
Razem z budzącą się po długiej przerwie państwowością polską,
razem z wojskiem polskim, które dawnego rycerstwa polskiego
odnawiając tradycję, niosło ziemiom wschodnim wyzwolenie
i broniło je od nowego zalewu barbarzyństwa, wkroczyła na te tereny
i objęła je z powrotem w swe posiadanie myśl i praca naukowa polska.
Ognisko jej - Uniwersytet Wileński – rozniecono wśród szczęku oręża,
wśród toczącej się w bliskości wojny i nieprzesądzonych
jeszcze wówczas losów politycznych tych ziem¹⁵.
Wacław Komarnicki (1929)*

„Czy jest potrzebny w Wilnie uniwersytet?” – pytał Józef Ziemacki w listopadzie 1918 r. na wstępie swojego dwuczęściowego artykułu, opublikowanego w „Dzienniku Wileńskim”. Druk zbiegł się w czasie z przekazywaniem przez Niemców władzy w Wilnie. Autor przedstawił rys historyczny zabiegów, jakie w sprawie otwarcia wyższej szkoły w Wilnie, czyniła jeszcze przed wojną stuosobowa komisja pod przewodnictwem Michała Węśławskiego. Pisząc o tym zaznaczał, iż:

Wiele starannie i źródłowo opracowanych memoriałów, posiadało w nowej sytuacji politycznej wartość już tylko historyczną. [...] Teraz nikt nie może przeszkodzić sprawie odbudowania uniwersytetu polskiego w Wilnie. Uniwersytet upomni się o swe gmachy, o swe fundacje. Któż będzie mógł tego mu nie dać? A miasto, gdy zarząd grodem naszym przejdzie w ręce prawnych jego gospodarzy, nie poskąpi mu ziemi i gmachów potrzebnych, gdyby w starych murach uniwersyteckich było mu za ciasno.

J. Ziemacki informował dalej, że uczelnia powinna uruchomić sześć fakultetów i uzasadniał potrzebę powołania każdego z nich¹⁶. Biorąc jednak pod uwagę skomplikowaną sytuację polityczną Wileńszczyzny przewidywał opór, z jakim spotkać się może praca przy wskrzeszaniu uczelni i pisał:

Trzeba jasno sobie uprzytomnić jeden aksjomat, że kiedy wiosna nadejdzie, to żywiolowo rozwija się roślina, i puszcza pączki, i daje kwiat, choćby warunki pogody były niezbyt przychylne. Tak też i w pracy wznowienia uniwersytetu będą podmuchy wiatrów mroźnych zazdrości narodowych i kastowych. Ludzie dzicy i ciemni będą wołać: i po co nam nauka? Przecież to jest zabawka pańska? Precz z uniwersytetem! Poruszają się sfery narodożercze u innych narodowości i wołać będą: precz z polskimi zakusami! Sami nie umiemy i nie możemy nic zrobić, więc niech będzie lepiej ciemnota ogólna, niż światło z polskiego ogniska. Nie zrażajmy się tym. To rzecz zwykła - ludzka. Wiosna nadeszła dla ludu naszego i my poczynamy pracę. A jeśli stać inne narodowości na siły równe naszym, polskim siłom, to podajmy sobie dłonie i pracujmy każdy dla swojego narodu¹⁷

¹⁵ W. K o m a r n i c k i, *Odbudowa państwowości polskiej na Ziemiach Wschodnich*, „Rocznik Prawniczy Wileński”, R. 3, Wilno 1929, s. 43.

¹⁶ J. Z i e m a c k i, *O wznowieniu uniwersytetu w Wilnie cz.1*, DW, nr 270, 20 XI, 1918.

¹⁷ J. Z i e m a c k i, *O wznowieniu uniwersytetu w Wilnie, cz. 2*, DW, nr 272, 22 XI, 1918.

Pierwszy rektor USB prof. Michał Siedlecki pisał natomiast o konieczności zachowania tradycji szkolnictwa wyższego w Wilnie, która była czynnikiem determinującym pracę organizatorów uczelni w 1919 roku: „Wilno miało to nieporównane szczęście, iż było kolebką umysłów czystych, duchów miłujących, wiedzy twórczej. A miejscem, gdzie te duchy rosły i żyły, był Uniwersytet. Nowa Batorowa Wszechnica taką pozostać powinna”¹⁸.

Do sprawy owych wątpliwości i trudności powrócił cztery lata później profesor Jan Szmurło¹⁹ w artykule pt. „Miasto a Uniwersytet” opublikowanym w gazecie „Słowo”. Autor chciał zwrócić uwagę czytelników na korzyści, jakie Wilno zyskiwało z posiadania wyższej uczelni, podając przykłady miast uniwersyteckich w Europie i na świecie:

Z chwilą otwarcia wyższej uczelni, zwłaszcza Uniwersytetu, do miasta napływają dziesiątki, a nieraz setki profesorów, setki asystentów, adiunktów i innych pomocniczych sił naukowych; w Uniwersytecie znajdują zajęcie liczne setki niższych sił pomocniczych, jak laboranci, technicy, rysownicy, siostry miłosierdzia, pielęgniarki, woźni, posługacze i robotnicy wykwalifikowani. Wszyscy ci pracownicy zaopatrują się w środki żywnościowe, odzież, obuwie i wszelkie inne niezbędne przedmioty w sklepach i magazynach miejskich, wynajmują mieszkania, korzystają z tramwajów, wodociągów, kanalizacji, gazu, elektryczności z zakładów miejskich, zwiększają spożycie, dają, mówiąc po prostu, zarobić i miejskim rzemieślnikom i kupcom i zakładom użyteczności publicznej, eksploatowanym przez samorządy miejskie²⁰.

Podstawowym zagadnieniem związanym z planem wskrzeszenia wyższej uczelni w Wilnie było zapewnienie jej bazy lokalowej. Sprawa rewindykacji gmachów dawnego uniwersytetu wyartykułowana została w zbliżonym czasie w dwóch miejscach przez dwie niezależne grupy. W Wilnie zajmował się tym Komitet Polski już w 1918 roku, natomiast w Warszawie inne grono osób. Ogólny referat dotyczący planów powołania wileńskiego uniwersytetu opracowany został przez Stanisława Władyczkę. Wygłoszony on został na konferencji zwołanej w Warszawie w dniu 13 grudnia 1918 roku w mieszkaniu prof. Alfonsa Parczewskiego. Pojawił się wówczas termin otwarcia uczelni zakładający, iż nastąpi to jesienią 1919 roku. Efektem konferencji było powołanie Warszawskiego Komitetu Odrodzenia Wszechnicy Polskiej w Wilnie. Wśród kilku opracowanych dokumentów znajdowały się również przedstawiające potrzeby lokalowe przyszłej uczelni²¹. Komitet wydelegował prof. J. Ziemackiego do okupowanego przez Niemców Wilna, gdzie prowadzić miał dalsze rozmowy z członkami Komitetu Polskiego.

Deklaracja Komitetu wydana w dniu 28 grudnia 1918 roku była aktem wskrzeszenia uniwersytetu. Komitet Polski stwierdzał w niej: „nieprzedawnione prawa Narodu Polskiego do posiadania w Wilnie własnej wszechnicy i do rewindykowania posiadanych niegdyś przez Polski Uniwersytet Wileński gmachów, fundacji i zapisów, pomocy naukowych, bibliotek i

¹⁸ S. B u r h a r d t, *Alma Mater Vilnensis*, „Słowo”, nr 74, 27 X, 1922.

¹⁹ Jan Szmurło (1867-1952), otolaryngolog, balneolog, historyk medycyny, redaktor, członek towarzystw naukowych, działacz społeczny i polityczny, nauczyciel akademicki, profesor zwyczajny, kierownik Katedry i Kliniki Otolaryngologicznej oraz dziekan Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; „Forum Bibliotek Medycznych”, nr 2, Łódź 2011, s. 579-582.

²⁰ J. S z m u r ł o, *Miasto a Uniwersytet*, „Słowo”, nr 244, 1 XI, 1923.

²¹ Warszawski komitet pracował pod przewodnictwem prof. Alfonsa Parczewskiego. W składzie komitetu byli ponadto: dr Józef Bieliński, prof. Antoni Kostanecki, książę Eustachy Sapieha, prof. Władysław Mazurkiewicz, prof. Zdzisław Ludkiewicz, dr Marian Morelowski, prof. Stanisław Szober, ksiądz Antoni Szlagowski i Wacław Gizbert-Studnicki.

zbiorów”. Uznano przy tym bezprawność wszystkich aktów zaborcy rosyjskiego, który w 1832 roku zamknął Uniwersytet Wileński. Odebranie nadawanych niegdyś uposażeń uczelni, np. majątności ziemskich, nastąpiło wówczas w sprzeczności z zarządzeniami fundacyjnymi.

Komitet zaprosił do współpracy wileński Komitet Edukacyjny z prezesem Witoldem Węśławskim na czele. J. Ziemacki prowadził z nim rozmowy od czasu, gdy przebywał w Wilnie. Komitet ogłosił w dniu 4 stycznia 1919 roku utworzenie Tymczasowego Senatu Uniwersytetu, mianując na rektora prof. Józefa Ziemackiego oraz trzech dziekanów i trzech profesorów²². Obok Senatu wyłoniono Komisję Organizacyjno-Rewindykacyjną (dalej: KO-R)²³. Komisję wspomagało wiele osób, które na różnym etapie jej prac wniosły istotny wkład w rozwiązywanie rozlicznych problemów²⁴. Rektor J. Ziemacki upoważniony został do stałego kontaktu z warszawskim Komitetem. Szereg gmachów i obiektów, które utworzyć miały infrastrukturę uczelni w Wilnie, wymagał wielu ustaleń oraz uzyskania niezbędnych dokumentów dotyczących ich objęcia. Pierwsze posiedzenie Komisji w Wilnie odbyło się w dniu 4 stycznia 1919 roku. Uchwalono wówczas, aby zwrócić się do Zarządu Miasta Wilna o przekazanie niektórych gmachów pod opiekę Komitetu Edukacyjnego. Miały to być znajdujące się w dawnych murach uniwersyteckich Muzeum i Biblioteka oraz zabudowania szpitala wojskowego na Antokolu. Planowano również wystąpić o zapomogę w wysokości 10 tysięcy rubli, która miała zostać przeznaczona na finansowanie prac organizacyjnych²⁵.

Normalny tok prac przygotowawczych w Wilnie przerwany został w okresie okupacji bolszewickiej miasta, która trwała od 5 stycznia. Rada Komisarzy Ludowych Litwy i Białorusi w dniu 13 marca 1919 roku wydała własne postanowienie o powołaniu Powszechnego Uniwersytetu Pracy, który mieścić się miał „w siedzibie zamkniętego przez reakcję carską Uniwersytetu Wileńskiego”. Ogłoszono przy tym, iż: „Wszystkie budynki, które niegdyś należały do Uniwersytetu Wileńskiego przechodzą pod zarząd Ludowego Komisarjatu Oświaty. Na wydatki początkowe przeznacza się milion rubli”²⁶.

Członkowie senatu i komisji nie zrezygnowali w tym czasie z kontynuowania prac przygotowawczych i odbyli kilka konspiracyjnych spotkań. J. Ziemacki podpisał w tym czasie upoważnienie dla A. Parczewskiego i S. Władyczki, którzy w Warszawie prowadzili wszystkie sprawy dotyczące uruchomienia uniwersytetu. Dzięki nim oraz przebywającemu w stolicy W. Zahorskiemu²⁷, kwestią przyszłej uczelni w Wilnie zainteresowali się urzędnicy z sekcji Nauki i Szkół Akademickich w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej:

²² A. W r z o s e k, *Wskreszenie Uniwersytetu...*, s. 1; A. S r e b r a k o w s k i, op.cit., s. 106.

²³ Członkami Komisji byli: dr Witold Węśławski, dr Władysław Zahorski, Konrad Niedziałkowski, Jan Piłsudski, Józef Kudrewicz, Józef Bieliński, Ludwik Czarkowski, dr Tadeusz Dembowski, dr Stanisław Cywiński i Emilia Węśławska. Biuro komisji prowadziła Maria Hryniewiczowa i mieściło się ono w mieszkaniu Z. Nagrodzkiego.

²⁴ Przy kształtowaniu infrastruktury przyszłego uniwersytetu pomagała m.in. grupa inżynierów i architektów, w tym: Władysław Adolph, Ludwik Fuchs, Otton Krasnopolski, Józef Kudrewicz, Bolesław Świętorzecki, Paweł Wrześniowski, Bronisław Zapaśnik. Niektórzy z wymienionych mieli za sobą okres pracy w przedwojennym Magistracie oraz miejskich komisjach budowlanych. Znali doskonale sprawy związane z nieruchomościami Wilna, jego zabudową oraz sieciami: elektryczną, gazową i wodociągowo-kanalizacyjną. Nie wszystkie z tych osób były aktywne w ciągu całego okresu pracy komitetu. Niektóre z nich opuściły Wilno podczas okupacji bolszewickiej w 1920 roku, inne odsunęły się z innych przyczyn.

²⁵ A. W r z o s e k, *Wskreszenie Uniwersytetu...*, s. 7. Był to pierwszy sygnał, że przyszły uniwersytet będzie chciał pozyskać dla siebie budynki szpitalne na Antokolu.

²⁶ LCVA, F. 175, ap. 1(I)a, b. 14,1.13 a.

²⁷ W. Zahorski wykładał wówczas ekonomię polityczną na Politechnice Warszawskiej.

MWRiOP). S. Władyczko przekazał tam teczkę opatrzoną napisem „Uniwersytet Wileński”, która zawierała wszystkie sporządzone dotąd dokumenty²⁸.

Prace związane z otwarciem uczelni w Wilnie wznowiono natychmiast po zdobyciu miasta przez wojsko polskie, co miało miejsce 19 kwietnia 1919. Trzecie z kolei posiedzenie KO-R’u odbyło się 25 kwietnia. Utrudnieniem w prowadzeniu rozmów z właściwymi instytucjami była zmieniająca się dynamicznie sytuacja, którą nazywano „stanem zawieszenia politycznego”²⁹. Najważniejszą przeszkodę stanowiła nieuregulowana sprawa przynależności państwowej Wileńszczyzny, a także tymczasowość władz samorządowych samego Wilna. Pracując nad „budową czy odbudową uniwersytetu”³⁰, członkowie Komisji spotykali się z przedstawicielami organów władzy, jakie ustanowione zostały po zajęciu Wileńszczyzny. Sprawy nabierały coraz bardziej realnych kształtów, tym bardziej, że otwarciem uczelni w Wilnie zainteresowany był osobiście Józef Piłsudski. Podczas swego pobytu w Wilnie Naczelnik Państwa przyjął na tzw. „posłuchaniu” J. Ziemackiego, który przedstawił mu stan prac Komisji i wynikające z nich potrzeby. J. Piłsudski przyrzekł „wszelką gotowość opieki i poparcie oraz wyasygnowanie na najniezbędniejsze wydatki 30 tysięcy marek polskich”. Pieniądze miały pochodzić z kasy państwowej.

Od tego mniej więcej momentu J. Ziemacki utrzymywał, że planowany termin otwarcia uczelni jesienią 1919 roku jest realny. Zaznaczał przy tym, że powinno się to stać mimo licznych przeszkód, jakie należało jeszcze pokonać. Uczelnia powinna była rozpocząć funkcjonowanie nawet w kształcie minimalnym, posiadając dwa wydziały, a inne uzależnione będą od wykończenia remontów gmachów, doboru profesorów i pomocy naukowych³¹. Mobilizując wszystkie zaangażowane już dotąd osoby podawano, iż termin jesienny traktować należy, jako obowiązujący³². Wileńska prasa podawała dość często informacje o przygotowaniach do otwarcia uczelni.

Data uroczystości otwarcia została wkrótce uściślona i wyznaczona na 10-11 października. Podano ją oficjalnie w formie ogłoszenia w „Dzienniku Urzędowym Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich” wraz z nazwą „Uniwersytet Stefana Batorego”³³.

Osobą prowadzącą sprawy uniwersyteckie w Warszawie był dr Ludwik Kolankowski, którego J. Piłsudski mianował w dniu 7 maja pełnomocnikiem ds. Uniwersytetu w Wilnie³⁴.

²⁸ A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu...*, s. 7.

²⁹ A. S r e b r a k o w s k i, op. cit., s. 106.

³⁰ Ibidem, s. 112.

³¹ Była to reakcja na pesymistyczne stanowisko członka Komisji dr. Władysława Zahorskiego, prezesa wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Uważał on, że na otwarcie uczelni w Wilnie jest jeszcze za wcześnie ze względu na brak lokali, ludzi i środków. Podobnie uważało jeszcze kilku innych członków Komisji. W. Zahorski zaznaczał, że gdyby jednak uczelnia miała powstać tak szybko, to tylko z wydziałami: teologicznym i prawnym, które nie wymagały specjalnych i dodatkowych urządzeń, a wykłady przejściowo mogły być prowadzone w wynajętych lokalach szkół średnich.

³² A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu...*, s. 1; D. Z a m o j s k a, „*Ta ludność życzy mieć uniwersytet..*” - *Walka o utworzenie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 2, Instytut Historii Nauki PAN, Warszawa 2006, s. 8.

³³ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 66; „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, nr 20, I X, Warszawa 1919, s. 192.

³⁴ Ludwik Kolankowski od lutego do maja 1919 r. piastował urząd Generalnego Komisarza Cywilnego przy Zarządzie Ziem Wschodnich (ZZW). Po jego powołaniu przez J. Piłsudskiego na stanowisko pełnomocnika do spraw odbudowy Uniwersytetu, komisarzem ZZW mianowany został Jerzy Osmałowski; J. G i e r o w s k a – K a ł ł a u r, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 - 9 września 1920)*, Warszawa 2003; M. G a ł ę d e k, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk 2013; A. S u p r u n i u k,

Niebawem doszło do ściślejszego porozumienia, jakie L. Kolankowski zawarł z Ministerstwem Oświaty³⁵.

Komisja pracująca w Wilnie otrzymywała po rozmowach z władzami wojskowymi optymistyczne sygnały. Wobec zdecydowanego stanowiska J. Piłsudskiego w sprawie utworzenia uczelni, najwyżsi dowódcy obiecali rozwiązać niektóre kwestie sporne na korzyść KO-R'u. Wielką wagę odegrał w tej sprawie również entuzjazm J. Ziemackiego, który za każdym razem potrafił przekonać mającą wątpliwości część komisji, że jesienna data uruchomienia uniwersytetu jest realna i należy się jej bezwzględnie trzymać. Po przeprowadzeniu dalszych konsultacji zaproponował jednocześnie, żeby uczelnia z chwilą otwarcia miała trzy wydziały: prawno-administracyjny, filologiczny i matematyczny. Podczas jednego z zebrań KO-R'u powiedział: „bo kraj potrzebuje pilnie wykwalifikowanych nauczycieli i urzędników wszelkiego rodzaju i to w znacznej ilości”. Zgodnie z planem J. Ziemackiego, w następnej kolejności powstać miały dodatkowo wydziały: farmaceutyczny, filozoficzny, sztuk pięknych, teologiczny, agronomiczny i weterynaryjny, co razem dawało dziewięć wydziałów. Członkowie Senatu Tymczasowego zabiegali jeszcze o dziesiąty, którym miał być wydział lekarski.

Opracowanie struktury docelowej uczelni pozwoliło na dokładniejsze sformułowanie potrzeb lokalowych. Na podstawie podjętej uchwały w tej sprawie, Komisja wystąpiła wówczas do Komisarza Generalnego Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich³⁶ (dalej: ZCZW) Jerzego Osmołowskiego. Przedstawiono mu listę potrzebnych uniwersytetowi budynków i wnioskowano o wydanie decyzji dotyczącej ich przekazania³⁷. Na liście przekazanej komisarzowi wymienione były następujące obiekty: cały kompleks gmachów uniwersyteckich między ulicami Skopówką, Uniwersytecką, Zamkową, Świętojańską i Placem Napoleona, dom urzędników b. generał-gubernatorstwa³⁸, dom przy ul. Wielkiej 24, w którym przed wojną mieściły się kancelaria i mieszkanie kuratora Okręgu Naukowego Wileńskiego oraz tzw. „dom Paca”, również przy ulicy Wielkiej³⁹.

Podczas kolejnych posiedzeń Komisji, m.in. w dniu 12 maja, uzupełniano i doprecyzowywano potrzeby lokalowe⁴⁰. Konrad Niedziałkowski⁴¹, były wiceprezydent Wilna, a ówczesnie członek KO-R'u, przekonał innych, aby do listy dodać również kompleks budynków dawnej Szkoły Junkierskiej znajdującej się na Pohulance, tuż przy lasach Zakretu.

Znakomity naukowiec, współpracownik Piłsudskiego, a nawet kandydat na premiera... Nasz pierwszy rektor, http://glos.umk.pl/2012/11/pierwszy_rektor/ (dostęp: 20 XII 2018).

³⁵ Urzędnikiem odpowiedzialnym z ramienia MWRiOP, uczestniczącym w pracach dotyczących uniwersytetu w Wilnie, był prof. Adam Wrzosek, który w 1919 roku pełnił funkcję szefa Sekcji Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

³⁶ Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich powołany został do życia 12 maja 1919 roku na mocy rozkazu Naczelnego Wodza Wojsk Polskich (Dz. Urz. ZCZW nr 3, poz. 15).

³⁷ LCVA, F. 175, ap. I, 1A, b. 13 (*Protokoły trzeciego i czwartego posiedzenia Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego z dnia 25 oraz 27 kwietnia 1919 roku*).

³⁸ Chodziło o domy przy dawnej ulicy Zamkowej, które za czasów carskich miały adres Wielka nr 24 i 26. Mieściły się w nich dawniej Dom Profesorski i *Collegium Medicum*, należące do Akademii Medyko-Chirurgicznej.

³⁹ Tzw. „Dom Paca” (pałac) przy ulicy Wielkiej 43 (później 23), był w carskich czasach siedzibą sztabu Wileńskiego Okręgu Wojskowego, a od 1919 roku zajmowało go wojsko polskie, które ulokowało w nim siedzibę sztabu i klubu oficerskiego; W. G i z b e r t - S t u d n i c k i, *Wilno. Przewodnik po mieście i okolicach*, Wilno 1920, s. 17.

⁴⁰ LCVA, F. 175, ap. I, 1A, b. 13 (*Protokół piątego posiedzenia Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego z dnia 12 maja 1919 roku*).

⁴¹ Konrad Niedziałkowski od 22 maja pełnił funkcję naczelnika Okręgu Wileńskiego w Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich.

Problemem było to, iż J. Osmałowski nie rozporządzał wówczas obiektami, o które występowała Komisja. Wojsko, które oswobodziło Wilno w kwietniu 1919 roku, zajęło większość gmachów i obiektów rządowych z czasów carskich. Przekazywanie ich władzy cywilnej, czyli ZCZW odbywało się z oporami i niechętnie⁴². Jak wspominał pierwszy rektor USB Michał Siedlecki: „Bardzo często trzeba było znosić się ze sferami wojskowymi i z Naczelnym Wodzem Józefem Piłsudskim. W tych sprawach pośredniczył bardzo często ś. p. Maciesza⁴³, będący wówczas jednym z adiutantów Józefa Piłsudskiego. Przez niego udało się załatwić bardzo wiele spraw, nieraz bardzo drażliwych, zwłaszcza zaś odnoszących się do uzyskania w Wilnie dla Uniwersytetu budynków, zajętych chwilowo przez wojsko”⁴⁴.

Proces wznawiania działalności uczelni w Wilnie także wśród części społeczeństwa wyzwolił potrzebę udzielenia pomocy materialnej. Podczas szóstego zebrania KO-R’u (19 maja), J. Ziemacki poinformował, iż zgłosiła się do niego „pani doktorowa Wojniczowa”, która przekazała na potrzeby przyszłej uczelni laboratorium bakteriologiczne po jej zmarłym mężu, doktorze Aleksandrze Wojniczu. Znajdowało się ono w kamienicy przy ulicy Zawalnej 16. Prawdopodobnie władze Uniwersytetu przejęły wyposażenie owej pracowni, ale zrezygnowały z objęcia lokalu⁴⁵. Rozpatrywano też propozycję bezpłatnego przyjęcia placów na Antokolu, jakie zaofiarował Bronisław Ogiński z Towarzystwa Rolniczego. Postanowiono zwrócić się do ofiarodawcy w powyższej kwestii, ale porozumienia ostatecznie nie osiągnięto⁴⁶. Na przełomie 1919 i 1920 roku uczelnia weszła także w posiadanie domu przy ulicy Zakretowej 13 (późniejszy numer 21), który przekazany został w darze przez Kazimierę Sorokównę. Sprawa przekazania prawa do tej nieruchomości potwierdzona została testamentem z dnia 6 lipca 1920 roku, w którym zmarła właścicielka zapisała ów dom uniwersytetowi na własność⁴⁷.

Tematem kolejnego, nadzwyczajnego posiedzenia komisji, była sprawa dotarcia do dokumentów archiwalnych potwierdzających prawa własności przejmowanych budynków,

⁴² *Odbudowa kraju i ruch budowlany w Wilnie i na kresach północnowschodnich w latach 1919–1924*, „Architekt”, z. III, Kraków 1924, s. 32-33.

⁴³ Ppłk Adolf Maciesza (1878-1929), lekarz, który pełnił służbę w Adiutanturze Generalnej Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza, jako kierownik referatu personalnego.

⁴⁴ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia z pierwszych dwu lat organizacji Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa, ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Tom II. *Dziesięciolecie 1919-1929*, Wilno 1929, s. 63.

⁴⁵ Doktor Aleksander Wojnicz (+ 9 III 1915), był m.in. lekarzem wojskowym, wieloletnim członkiem zarządu i ostatnim przed wybuchem wielkiej wojny prezesem Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie, członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, radnym Rady Miasta Wilna kilku kadencji, członkiem Towarzystwa Szubrawców. Należał do komisji, która w 1908 roku, pod przewodnictwem prezydenta miasta Michała Węstawskiego, zajmowała się sprawą otwarcia w Wilnie wyższej uczelni. A. Wojnicz założył laboratorium bakteriologiczne, które mieściło się przy ulicy Zawalnej 16. Prowadził w nim wykłady z chemii na tajnych kompletach dla pań; *Kalendarz Ilustrowany „Kuriera Litewskiego” na rok 1910*, Wilno 1910, s. 60, 62, 66; *Vsja Wilna na 1914 god*, Wilno 1914, s. 264; (n.r.) *Uniwersytet latający*, KW, nr 218, 24 IX, 1927.

⁴⁶ Bronisław Ogiński, członek Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego. Propozycję przekazania ziemi na przyszłą uczelnię w Wilnie składał już w 1910 roku. Oferował kilkanaście dziesięcin z całości obszaru, jaki posiadał w części nazywanej „Pośpieszką Ogińskiego” w przedmiejskiej dzielnicy Antokol.. W latach trzydziestych ziemia ta została ostatecznie rozparcelowana i zabudowana małymi domami wzdłuż ulic: Topolowej, Ogińskiego, Niecałej i Widok; H. I l g i e w i c z, *Udział ziemian w wileńskich towarzystwach rolniczych i technicznych na początku XX w.*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej”, t. VII, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010; A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu...*, s. 12.

⁴⁷ R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie USB w Wilnie*, [w:] *Księga pamiątkowa, ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, *Lata 1919–1929*, Wilno 1929, s. 141.

których stan prawny nie był jasny⁴⁸. Zajmowali się tym członkowie Komisji m.in. W. Zahorski, M. Brensztejn, Jan Bujko, a także historycy dr Józef Bieliński, dr Ludwik Janowski, archiwariusz miejski Waclaw Gizbert-Studnicki, bibliotekarz i bibliograf Ludwik Czarkowski⁴⁹. Starsze i nowsze kwerendy archiwalne J. Bielińskiego i L. Janowskiego dotyczące tych spraw, wraz z opublikowanymi danymi, stały się ważnym źródłem, będącym podstawą do występowania uniwersytetu o niektóre z gmachów⁵⁰. Cennymi źródłami okazały się także starsze publikacje, wśród których była m.in. praca Michała Balińskiego pt. „*Dawna Akademia Wileńska*”⁵¹.

Na jedno z kolejnych spotkań (siódme), które odbyło się w Wilnie w dniu 21 maja z udziałem szerokiego grona wileńskich działaczy społecznych, przyjechali delegaci z Warszawy (szef wydziału szkolnictwa przy MWRiO prof. Adam Wrzosek, naczelnik wydziału oświecenia Władysław Lichtarowicz, przedstawiciel archiwum państwowego prof. Stefan Ehrenkreutz oraz z komitetu warszawskiego S. Władyczko). Podczas wspólnych obrad prof. J. Ziemacki przedstawił plan prac przygotowawczych, który został przez zebranych zaakceptowany. Informując o odbytym zebraniu, „*Dziennik Wileński*” napisał: „Szczęść Boże, tym poczynaniom szlachetnym, a kaganiec oświaty niech promienieje, jak dawniej czystym, polskim światłem”⁵².

Intensyfikacja prac KO-R’u nastąpiła po przyjeździe do Wilna L. Kolankowskiego. Wypełniając wolę swego mocodawcy, pełnomocnik zapoznał się z dotychczasowymi postępowaniami prac rewindykacyjnych i polecił istniejącym organom ich kontynuowanie. Reagując na propozycję złożoną przez J. Ziemackiego, L. Kolankowski, występując z ramienia Naczelnego Wodza i Naczelnika Państwa, powołał nowe ciało pod nazwą Komitet Wykonawczy Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego (dalej: KWOUW). Powołano go oficjalnie w dniu 27 maja, gdy odbyło się posiedzenie organizacyjne. Członkowie Komitetu zajmować się mieli w pierwszej kolejności sprawą rewindykacji budynków⁵³.

Ważne projekty przedstawił również A. Wrzosek, występując z ramienia ministerstwa. Zaproponował po pierwsze, aby w Wilnie powstało Towarzystwo Miłośników Zabytków i Historii Wilna. Drugi projekt dotyczył urządzenia w Wilnie domu studenckiego. Miał on powstać bądź w nowo zbudowanym, bądź w którymś z zaadaptowanych budynków. Komitet Wykonawczy uchwalił realizację tych projektów⁵⁴.

⁴⁸ LCVA, F.175, ap. 1(I)A, b. 13; *Protokół nadzwyczajnego posiedzenia / siódmego z kolei / Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego z dnia 21 maja 1919 roku.*

⁴⁹ *Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego...*, s. 46.

⁵⁰ J. B i e l i ń s k i, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, tomy I-III, Kraków 1899-1900; tenże: *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej. Szkic bibliograficzny*, Warszawa 1890; L. J a n o w s k i, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, cz. I, Wilno 1921; tenże: *Wszechnica wileńska 1578-1842*, Wilno 1921.

⁵¹ M. B a l i ń s k i, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg 1862.

⁵² *Uniwersytet Wileński*, DW, nr 31, 25 V, 1919.

⁵³ Komitet składał się z jedenastu osób. Oprócz prof. J. Ziemackiego byli to: prof. S. Władyczko, prof. F. Ruszczyc, Bronisław Umiastowski, Zygmunt Nagrodzki, dr Władysław Zahorski, dr Ludwik Czarkowski, inż. Bolesław Stankiewicz, inż. Jan Latwis, Konrad Niedziałkowski oraz inż. Ludwik Wasilewski. Obradowano najczęściej w jednym z pomieszczeń gmachu sądów na prospekcje Świętojeńskim 36; A. M a r k i e w i c z o w a, *Z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego*, „*Słowo*”, nr 287, 14 XII, 1928.

⁵⁴ Ostatecznie powołana została organizacja pod nazwą Towarzystwo Miłośników Wilna, które utworzono 15 VI 1919 roku. Inicjatorami byli: Michał Brensztejn, Ferdynand Ruszczyc, Jan Bułhak i Waclaw Gizbert-Studnicki; F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga. W Wilnie 1919-1932*, Warszawa 1996, s. 16.

Istotnym elementem pracy Komitetu były wizje lokalne, podczas których oglądano różne budynki i place w Wilnie. Efektem oględzin było poszerzenie listy obiektów, które można było przejąć na potrzeby uczelni. Ważną rolę we wskazywaniu tych miejsc i udzielaniu niezbędnych informacji odgrywali: Ferdynand Ruszczyc, Zygmunt Nagrodzki, Władysław Zahorski, Wacław Gizbert-Studnicki, inż. Ludwik Wasilewski (zastępca J. Ziemackiego w KOR oraz w Senacie Tymczasowym), Konrad Niedziałkowski i Witold Węśławski⁵⁵. Wszyscy doskonale znali Wilno oraz historię poszczególnych obiektów. Kluczowymi argumentami była wcześniejsza przynależność obiektu do uniwersytetu, ale także stan techniczny, lokalizacja oraz wewnętrzna struktura budynków, którą rozpatrywano pod kątem ich potencjalnej adaptacji.

Komitet Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego. Od lewej: Zygmunt Nagrodzki, prof. Ludwik Kolankowski, prof. Stanisław Ptaszycki, prof. Stanisław Władyczko, prof. Ferdynand Ruszczyc i Bronisław Umiaostowski.

Fotografia wykonana przez Jana Bulhaka, prawdopodobnie między 19, a 22 czerwca 1919 roku.

Grupa stoi na odsłoniętych schodach północnego skrzydła dziedzińca Skargi, tuż przy styku z kościołem Św. Janów.

⁵⁵ Witold Węśławski, podpisując się swoim „szubrawieckim” pseudonimem „Wadwicz”, pisywał w 1919 roku artykuły do „Dziennika Wileńskiego”, w których przybliżał czytelnikom postęp prac przy organizacji uczelni.

Podczas wizyty Józefa Piłsudskiego w Wilnie, 2 sierpnia 1919 roku przyjęta była przez niego delegacja Komitetu Wykonawczego⁵⁶. Naczelnik z wielką uwagą zapoznał się z listą oczekiwań odnośnie do budynków. Miał wtedy bez żadnych zastrzeżeń wyrazić zgodę na oddanie uniwersytetowi następujących obiektów: budynków po uniwersyteckich (kompleks główny), byłego *Collegium nobilium* lub *Collegium medicum*, murów dawnych klasztorów augustiańskich i bernardyńskich oraz gmachów byłej Szkoły Junkierskiej⁵⁷. Nie zdecydował natomiast niczego w sprawie „domu Franka” i byłego domu kuratora okręgu szkolnego, a sprawę murów pobazylikańskich pozostawił otwartą. Podobnie odniósł się do sprawy konwiktów w zaułku Św. Michalskim 5, gdyż budynek zbyt długo służył już potrzebom szkoły średniej⁵⁸. Oddanie budynku Szkoły Chemiczno-Technicznej uzależnił od „urządzenia współżycia ze szkołą średnią”, która również występowała o ten gmach⁵⁹. J. Piłsudski zgodził się też na objęcie terenu folwarku na Zakrecie pod warunkiem, że po utworzeniu uniwersyteckiego ogrodu botanicznego, otaczający go las pozostanie parkiem dostępnym dla ludności Wilna. Nie zgodził się natomiast, aby przy folwarku powstała stacja doświadczalna przyszłego wydziału rolniczego, uznając to wówczas „za rzecz niezbyt odpowiednią z różnych racji”⁶⁰.

W ostatniej części spotkania poruszona została kwestia wydania dekretu o wskrzeszeniu Wszechnicy oraz udzielone sugestie, co do ewentualnego składu Senatu. Była to sprawa w tym czasie bardzo drażliwa i powodowała nieporozumienia, co wynikało między innymi z pisma, jakie J. Ziemacki skierował do MWRiOP, w którym informował, że kwestia składu Senatu pozostać ma w gestii ministerstwa. Zaproszenia wysyłane do naukowców, którym proponowano pracę na powstającej w Wilnie uczelni, wychodziły, zatem z Warszawy⁶¹. Jak pisano: „wielką trudnością w zapraszaniu nowych profesorów, był fatalny brak mieszkań dla nich w jeszcze nieodnowionych gmachach uniwersyteckich”⁶².

Komitet Wykonawczy do września 1919 roku, odbył jeszcze 41 oficjalnych posiedzeń i dziesiątki innych spotkań z przedstawicielami władz rządowych, wojskowych i miejskich,

⁵⁶ Delegację tworzyli: rektor J. Ziemacki, dr W. Zahorski, B. Umiastowski, Z. Nagrodzki i inż. L. Wasilewski.

⁵⁷ Na wniosek władz miasta zdecydowano później, że uniwersytet zajmie tylko część tego kompleksu, natomiast pozostała przekazana będzie na potrzeby szpitala miejskiego Sawicz.

⁵⁸ Dawny konwikt w Zaułku Michajłowskim był gmachem zbudowanym przez Michała Szulca na początku XIX wieku (1804) z polecenia władz Uniwersytetu. Stał w miejscu zburzonego zboru kalwińskiego, który stał tam w XVI wieku. Nowy gmach przy ulicy Wolana był dwupiętrowy, zwrócony frontem od wschodu do placu przed kościołem Św. Michała. Znajdowało się tam *Collegium Chemicum*, a więc laboratoria chemiczne, a wykłady prowadził m.in. Jędrzej Śniadecki. W budynku było jedno duże, dwupiętrowe audytorium, mniejsze sale wykładowe, pracownie, gabinety oraz biblioteka. Po likwidacji Uniwersytetu gmach przejęty został przez rząd. Budynek przebudowano i pełnił on funkcję internatu dla uczniów I Gimnazjum Rządowego. Przywróceniem do należytego stanu dawnego audytorium, zajmował się w 1924 roku J. Kłos; W. Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1910, s. 60-61; J. Kłos, *Wilno, Przewodnik Krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 143; T. Dambrauskaitė, *Architektūros paminklai VIII. Buvusių Universiteto klinikų, chemijos laboratorijos ir medicinos kolegijos pastatai*, Vilnius 1984; E. Budreika, *Architektūros meno ir mokslo studijos Vilniuje*, [w:] „Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XIX a.”, z. 2, Vilnius 1993, s. 78.

⁵⁹ Środowisko oświatowe Wilna występowało energicznie w tym czasie o uzyskanie gmachu na potrzeby otwarcia średniej szkoły technicznej.

⁶⁰ Kwestia stacji doświadczalnej nie była nagłąca, gdyż sam KO-R zdecydował wcześniej, że utworzenie na uniwersytecie wydziału rolniczego odłożone zostanie w czasie.

⁶¹ A. Wrosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego...*, s. 13-15.

⁶² „Rzeczpospolita”, nr 230, 13 X, Wilno 1921.

występując z postulatami i prosząc o pomoc. KO-R i KWOUW podjęły liczne uchwały, które dotyczyły wszystkich kwestii niezbędnych do otwarcia uniwersytetu⁶³.

Komitet Wykonawczy Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego podczas jednego z posiedzeń w 1919 roku.
Od lewej: rektor J. Ziemacki, L. Wasilewski, F. Ruszczyk, B. Stankiewicz, L. Kolankowski, Z. Nagrodzki, S. Władyczko, i B. Umiastowski.
Fotografia wykonana przez Atelier Fotograficzne Ajzik Cynowiec (źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, nr 37, 1930, s. 779).

Przejęcie przez uczelnię części z gmachów zakończyło się 3 sierpnia. Jerzy Osmołowski, jako Generalny Komisarz Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, przekazał wtedy oficjalnie, i jak pisano „ostatecznie i bez zastrzeżeń”, szereg nieruchomości. Urzędnikiem z ramienia ZCZW odpowiedzialnym za te sprawy był naczelnik Okręgu Wileńskiego — K. Niedziałkowski. Dokument, którym przekazywano budynki uwzględniał szereg postulatów i sugestii strony uniwersyteckiej, ustaleń poczynionych z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim, z władzami wojskowymi oraz władzami miasta. Na liście znajdowały się też budynki, których status nie był jeszcze wówczas wyjaśniony i wymagał dalszych negocjacji. Lista w oryginalnym zapisie wymieniała:

1. Kompleks budynków pouniwersyteckich od ulic: Ś-to-Jańskiej 26, Uniwersyteckiej 5 i 7, placu Napoleona, Skopówki i Zamkowej nr 11,
2. Mury po-augustiańskie z koszarami od ulic Bakszta, Sawicz i od zaułku św. Kazimierza,
3. Mury pobernardyńskie z przyległościami,
4. Szkołę techniczno-chemiczną na rogu Nowogrodzkiej i Kaukaskiej, z warunkiem oddania lokalu dla umieszczenia szkoły średniej,
5. Szkołę junkrów na rogu Zakretowej i Zaułku Junkierskiego, z warunkiem, że będą tam umieszczone oddziały szpitala miejskiego Sawicz,
6. Folwark Zakret,
7. Koszary pojezuickie św. Ignacego z tym warunkiem, że tymczasowo zostaje wojsko w koszarach, a w części byłego klubu tymczasowo pozostaje Komisja likwidacyjna,
8. Dom Franka przy ul. Wielkiej nr 37,
9. Dom b. Kuratora przy ul. Wielkiej nr 54,
10. Dom b. urzędników generał-gubernatora przy ul. Zamkowej nr 24 i 26,
11. Dom Konwiktu na Ś-to Michalskim zaułku 5 (Michajłowski piereulok),

⁶³ LCVA, F. 175, ap. I, 1A, b. 13 (Protokół Nr 10 z posiedzenia Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej Uniwersytetu Wileńskiego z dnia 25 oraz 31 lipca 1919 roku).

12. Dom na rogu Królewskiej i św. Anny, były Jundzilla, obecnie Rubcowa⁶⁴ warunkowo, jeżeli Rubcow nie przedstawi dowodów prawa swego władania.

Sprawa przynależności tych posesji do Uniwersytetu została w tymże dniu omówiona na posiedzeniu pod przewodnictwem Komisarza miasta Wilna Jana Piłsudskiego i rozstrzygnięta w tym samym brzmieniu⁶⁵.

Komitet Wykonawczy mógł już sukcesywnie przejmować gmachy odnośnie, których nie było żadnych wątpliwości. Wspominając ten okres M. Siedlecki pisał o ogromie zniszczeń w budynkach i wynikających z tego potrzebach finansowych na przeprowadzenie remontów.

Wszystkie gmachy, które miały służyć na pomieszczenie Uniwersytetu, znajdowały się w rozpaczliwym stanie. W głównym gmachu Uniwersytetu, w czasie okupacji niemieckiej oraz bolszewickiej, mieściły się szpitale wojskowe i różne instytucje związane z wojskami armii zaborczych. Toteż część tego gmachu była zupełnie zrujnowana, w niektórych salach nie było nawet podłóg i okien, ściany odrapane, na każdym kroku mnóstwo śmieci i brudu, a tylko ta część, w której mieściła się biblioteka była, jako tako zachowana⁶⁶.

Zgodnie z zapowiedziami rządu, uniwersytet mógł liczyć na uzyskanie środków na remonty. Organizatorzy uniwersytetu mieli otrzymać do dyspozycji 200 tysięcy marek. Opierając się na tych danych, rozpoczęto sporządzanie planów i kosztorysów. W pierwszej kolejności uwzględniono remonty pomieszczeń, w których miały się znaleźć zakłady naukowe, zakupy mebli i koszty związane z uroczystością otwarcia Uniwersytetu⁶⁷.

Komitet Wykonawczy podczas jednego z kolejnych posiedzeń dokonał wstępnego podziału lokali pomiędzy poszczególnymi wydziałami. Lista trafiła następnie do Senatu, który zatwierdził ją w dniu 23 czerwca⁶⁸. Niewyjaśniona była jednak nadal sprawa statutu, a tym samym struktury uczelni. J. Osmałowski poinformował członków Komitetu w dniu 27 lipca, że sprawa ta zależna będzie „wyłącznie od Ministerstwa Oświaty”. Oznaczało to, że liczba i profil przyszłych wydziałów nie będzie ustalany w Wilnie. Wstępny projekt statutu opracowany przez J. Ziemackiego przestał mieć znaczenie, gdyż ministerstwo opracowało własny, który brał pod uwagę unifikację szkolnictwa akademickiego w Polsce⁶⁹.

Ostateczna wersja dekretu o odnowieniu wileńskiej Wszechnicy podpisana została przez Wodza Naczelnego Józefa Piłsudskiego w dniu 28 sierpnia 1919 roku. Zgodnie z zapisem, uczelnia w Wilnie otrzymała nazwę „Uniwersytet Stefana Batorego”. Wraz z zatwierdzeniem dekretu powołany został Senat uczelni, który od tej chwili podejmował wszystkie działania związane z przejmowaniem i organizacją infrastruktury. Pierwszym

⁶⁴ Nikołaj Rubcow, carski urzędnik, który w latach 1884-1895 sprawował godność prezydenta Wilna.

⁶⁵ Pismo rektora J. Ziemackiego z dn. 6 sierpnia 1919 r., nr 258, do Generalnego Komisarza Ziem Wschodnich p. Jerzego Osmałowskiego; *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13. XII. 1918 R. – 11. X. 1919 R.). Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:], *Księga pamiątkowa, ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, *Lata 1919–1929*, Wilno 1929, s. 46.

⁶⁶ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 9.

⁶⁷ Pierwszy budżet uniwersytetu zatwierdzony został w lipcu przez MWRiOP w porozumieniu z L. Kolankowskim i Komitetem Odbudowy; A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego...*, s. 18; M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 66-67.

⁶⁸ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 18.

⁶⁹ Dokument został uroczystie zatwierdzony przez J. Piłsudskiego w dniu 11 października wraz z nominacją rektora, prorektora i dziekanów trzech pierwszych wydziałów; A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego...*, s. 31; „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, nr 16, Warszawa 1919, s. 157-158.

rektorem USB został prof. Michał Siedlecki, z kolei prorektorem prof. Józef Ziemacki, najbardziej czynny dotąd organizator uczelni⁷⁰. Komisja Organizacyjno – Rewindykacyjna oraz Komitet Wykonawczy nie zostały całkowicie zlikwidowane i zeszyły do roli organów doradczych. J. Piłsudski pismem z dnia 30 sierpnia 1919 roku odwołał jednocześnie L. Kolankowskiego z funkcji pełnomocnika, którego zadanie uznano za zakończone⁷¹.

Komitet Wykonawczy Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego podczas jednego z posiedzeń w 1919 roku.
Stoją od lewej: B. Umiaszowski, B. Stankiewicz, L. Wasilewski, S. Władyczko, J. Ziemacki, L. Kolankowski, F. Ruszczyk, Z. Nagrodzki.
Fotografia wykonana przez Atelier Fotograficzne Ajzik Cynowicz (źródło: F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, il. 8).

Sprawy remontów i adaptacji gmachów w kompleksie głównym zostały rozwiązane najwcześniej. Kilku profesorów, którzy mieli objąć kierownictwo zakładów naukowych, otrzymało delegację i środki na zakup najpotrzebniejszych przyrządów, chemikaliów, książek i mebli. Komisja zapoznawała się w tym czasie ze stanem terenu na Zakrecie, gdzie planowano utworzenie ogrodu botanicznego. Rozpatrywany był także projekt złożony przez doktora L. Czarkowskiego, zarządzającego Biblioteką Uniwersytecką, który zabiegał o założenie drukarni. Projekt został jednak wówczas odrzucony ze względu na ograniczenia finansowe.

Najpotrzebniejsze remonty wykonano do października 1919 roku, co umożliwiło przeprowadzenie uroczystości otwarcia Uniwersytetu i rozpoczęcie pierwszego roku akademickiego. Do dyspozycji wykładowców było wówczas kilka sal wykładowych, pojedyncze lokale dla organizujących się zakładów i dwa pomieszczenia reprezentacyjne: Aula Kolumnowa i Sala Śniadeckich. Na wykładach w tej drugiej mogło się pomieścić do kilkuset osób. Wydział Sztuk Pięknych, mający swoją siedzibę w murach pobernardyńskich, zdołał przygotować na swoje otwarcie zaledwie kilka pomieszczeń na parterze.

⁷⁰ A. Wrzosek podkreślał też duże zaangażowanie inżyniera L. Wasilewskiego, który podobnie jak J. Ziemacki był „najczynniejszym członkiem Komitetu Wykonawczego”.

⁷¹ A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego...*, s. 26.

Okres organizacyjny Uniwersytetu pozostał na całe dwudziestolecie międzywojenne zapamiętany, jako czas niezwykły. Pełen poświęcenia i uporu organizatorów, kompromisów i żmudnej pracy. „Doprawdy podziwiać muszę wszystkich moich ówczesnych kolegów, kiedy sobie przypomnę, z jakim zapałem i w jak ciężkich warunkach, często bez wytchnienia, pracowali” – wspominał M. Siedlecki.

Wspominała o tym także Aleksandra Markiewiczowa pod koniec 1928 roku, kiedy szykowano się do uroczystości 350-lecia założenia Uniwersytetu Wileńskiego i dziesięciolecia istnienia wskrzeszonej Wszechnicy. Patrząc z perspektywy czasu zanotowała, iż fakt wskrzeszenia uniwersytetu w Wilnie w 1919 roku wzbudzić winien wielki podziw. Zawdzięczając: „niezmordowanym wysiłkom woli, coraz bardziej szczupłego grona ludzi, którzy w przeciągu trzech, czterech miesięcy, przy najwydatniejszej pomocy pełnomocnika Naczelnego Wodza do spraw Uniwersytetu Wileńskiego prof. Ludwika Kolankowskiego” zrealizowali kilka zadań, w tym również zdołali rewindykować niezbędne gmachy i odpowiednio je przygotować. Dodawała, że zwalczyć trzeba było w tym czasie pewną koncepcję „miarodajnych czynników” (w Warszawie), której zwolennicy chcieli przesunąć w czasie termin otwarcia Uniwersytetu do roku 1920, „zadowolając się na razie czymś w rodzaju liceum humanistycznego”. Wobec tych faktów, jedynie upór profesorów J. Ziemackiego i S. Władyczki doprowadził do „otwarcia w całej pełni Uniwersytetu w roku 1919 [...] – gdyż - wątpliwem byłoby jego powstanie w okresie Litwy Środkowej, później zaś, w latach inflacji, jeszczeby trudniej byłoby przeprowadzić tę sprawę”⁷².

Przez kilka następnych miesięcy 1919 i 1920 roku trwały dalsze prace przewidziane harmonogramami, i mimo że niektóre z robót musiały zostać przerwane z powodu braku pieniędzy, każdy miesiąc przynosił istotne zmiany. „Na Uniwersytecie zwykła bieganina i gorączka” – zapisał F. Ruszczyk w swoim dzienniku w kwietniu 1920 roku. Następne jego zapisy przeplatane były już jednak informacjami o zmieniającej się sytuacji w wojnie polsko-bolszewickiej, niepokojem o los Wilna i jego uczelni. „Normalny tok restauracji gmachów uniwersyteckich” przerwany został w momencie opuszczenia Wilna przez wojsko polskie i zajęcia miasta przez bolszewików w lipcu 1920 roku⁷³.

Przerwa w funkcjonowaniu uczelni trwała trzy miesiące, podczas których część kadry naukowej Uniwersytetu Wileńskiego obchodziła pierwszą rocznicę otwarcia uczelni przebywając na przymusowej ewakuacji m.in. w Warszawie. Kiedy w październiku powrócono do Wilna okazało się, że budynki i przeważająca część majątku USB szczęśliwie nie zostały zniszczone ani rozgrabione. Dzięki temu już w listopadzie wznowiono zajęcia akademickie oraz kontynuowano przerwane prace remontowe.

⁷² A. M a r k i e w i c z o w a, *Z dziejów Uniwersytetu...*, op. cit. s. 2.

⁷³ Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku Wilno zajęte zostało przez wojska nieprzyjaciela w dniu 16 lipca. Okupacja miasta trwała do 9 października, kiedy Wilno odbite zostało przez wojsko polskie podczas operacji tzw. „Buntu Żeligowskiego”. Wilno stało się wówczas na pewien czas stolicą quasi-państwa pod nazwą „Litwa Środkowa”.

II. GMACHY UNIwersYTETU

Trudno zaiste i wymagać, aby historia tyle świetnego, tak pod względem naukowym, jak i administracyjnym powierzonych szkół sobie, zakładu, do razu w zupełności zebrana i wykończona została. Jest to raczej rzeczą potomków naszych, lecz do nas dziś żyjących, to przynajmniej bez zaprzeczenia należy, ażebyśmy skrzętnie i z całą gorliwością zbierali zewsząd materiały, mogące inaczej uleść wszystko zawistnie niszczącemu czasowi, żebyśmy się nie dopuścili występnej niedbałości w przekazaniu następcom naszym tej wielce ważnej karty dziejów miejscowych. Co to za piękny, co to za chlubny dla nas widok, przedstawia czuć i myśleć umięjącemu człowiekowi byt przeszły Uniwersytetu!

(Adam Honory Kirkor)⁷⁴.

Ferdynand Ruszczyc napisał w swoim dzienniku, że wskutek burzliwych dziejów Wilno straciło dotychczasowy splendor. Nie było w nim już „dawnej rezydencji królewskiej, renesansowego Zamku Dolnego. Z gmachów świeckich jedynie w podwórzach Uniwersytetu dźwięczą nuty dawnej świetności – epoki dalekich królów. Uniwersytet to nasz Wawel wileński”.

Kompleks główny uniwersytetu, ograniczony czterema ulicami i zawierający w sobie kościół św. Janów (pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Apostoła i Ewangelisty), był sercem uczelni. Zespół tych budynków w architekturze Wilna stanowił znaczącą grupę obiektów. W. Tatarkiewicz w 1929 roku, pisząc o dawnych murach uniwersyteckich, przyznawał, że ich dzieje były wówczas jeszcze mało zbadane⁷⁵. Nieco wcześniej pisał też o tym Juliusz Kłos⁷⁶, który prowadził prace remontowo-konserwatorskie w wielu budynkach uniwersyteckich, m.in. w Warszawie. Problem dokładnych badań przeszłości gmachów w Wilnie był dla niego nowym, ciekawym wyzwaniem. Sprawa ta leżała również w gestii wojewódzkiego konserwatora zabytków, najpierw Jerzego Remera, a później Stanisława Lorentza. Wszyscy byli zgodni, iż zespół budynków uniwersyteckich stanowił cenny zabytek, z licznymi perłami sztuki architektonicznej, zdobniczej i użytkowej.

Podczas remontów i restauracji, jakie prowadzono w czasach USB, a także podczas kwerend w archiwach, wciąż dokonywano nowych odkryć. Dalsze badania prowadzono w czasach sowieckich po II wojnie światowej oraz po odzyskaniu niepodległości przez Litwę.

⁷⁴ Jan ze Śliwina (Adam Honory Kirkor), *Pismo zbiorowe wileńskie na rok 1862*, Wilno 1862, s. 214.

⁷⁵ W. T a t a r k i e w i c z, *Z dziejów gmachu uniwersyteckiego w Wilnie*, [w:] *Księga pamiątkowa, ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1, *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno 1929, s. 77.

⁷⁶ Juliusz Kłos (1881–1933), inżynier – architekt, pedagog. Ukończył studia na wydziale architektury Politechniki Warszawskiej w 1901 roku i kontynuował studia w Wiedniu, które ukończył w 1908 roku, następnie wykładał na Polit. Warszawskiej. Podczas wojny prowadził zajęcia z architektury dla studentów, a po jej zakończeniu pomagał organizować Wydział Architektury na Politechnice Warszawskiej. W latach 1918-1920 był pracownikiem MWRiOP oraz Ministerstwa Kultury i Sztuki. Od 1920 roku pracował na USB, jako profesor architektury na Wydziale Sztuk Pięknych i doprowadził do otwarcia Oddziału Architektury. Podczas inwazji bolszewickiej zgłosił się do wojska i brał udział w obronie Warszawy. Po powrocie do Wilna był prodziekanem Wydziału, a w latach 1926 – 1929 dziekanem. Członek licznych organizacji i instytucji w Wilnie, w tym m.in.: Okręgowej Rady Muzealnej, Rady Ochrony Przyrody, Okr. Komisji Konserwatorskiej, Mieszanej Komisji Konserwatorskiej przy Kurii metropolitalnej, Rady Budowlanej przy Dyrekcji Robót Publicznych, Komisji ds. Architektury i Urbanistyki przy Magistracie Wilna, wiceprezesem Tow. Miłośników Wilna, prezesem Stow. Architektów w Wilnie. Zmarł tragicznie w Wilnie 5 stycznia 1933 roku i jest pochowany na Rossie; LCVA, F. 175, ap. 1 (I Bb), b. 123, l. 102, (*Juliusz Kłos, teczka personalna pracownika USB*); W. Charkiewicz, *Inż. Juliusz Kłos*, „Słowo”, nr 5, 6 I, 1933; *Tragiczny wypadek i zgon prof. U.S.B. Juliusza Kłosa*, KW, nr 5, 6 I, Wilno 1933.

Szersze i bardziej szczegółowe wyniki badań ogłaszane były w szeregu publikacji i są tematem kolejnych opracowań⁷⁷.

W połowie 1919 roku trwał tymczasem intensywny proces obejmowania gmachów niezbędnych dla funkcjonowania uczelni. Powstanie oficjalnych struktur administracji uniwersytetu nie spowodowało rozwiązania Komitetu Wykonawczego, którego pracami kierował nadal J. Ziemacki⁷⁸. Przez kilka tygodni Komitet załatwiał szereg spraw związanych z obejmowanymi budynkami, przy czym uwzględniano docelową strukturę uczelni, a więc sześć wydziałów i ewentualnie jeszcze studium rolnicze. Stroną w negocjacjach były nowe władze samorządowe miasta Wilna, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich oraz wojsko⁷⁹. Kolejną stroną, która uczestniczyła w procesie rewindykacji obiektów były władze kościelne. Dla wskrzesicieli uniwersytetu punktem wyjścia było przywrócenie stanu posiadania sprzed zamknięcia uczelni w 1832 roku. Korespondencję prowadził Senat, który „powołał stałą Komisję do spraw nieruchomości, która od tej pory zajmowała się sprawą rewindykacji majątku dawnego Uniwersytetu Wileńskiego. Dzięki pracy zwłaszcza dr. W. Zahorskiego, J. Bielińskiego i L. Czarkowskiego, udało się w krótkim czasie zebrać potrzebny materiał historyczny i dowodowy”⁸⁰. Należy pamiętać jednak, że po okresie zaborów i okupacji dokumenty miejskie dotyczące nieruchomości były nieuporządkowane, rozproszone, a wielu nie było w ogóle.

Przejmowanie nieruchomości nie odbywało się płynnie, gdyż w wielu przypadkach władze miejskie lub kościelne zgłaszały różnego rodzaju zastrzeżenia. Dotyczyły one przejmowania na własność miasta szeregu innych budynków rządowych, które zajęte były w nieuregulowany sposób w 1919 roku. Magistrat w tym samym czasie prowadził własne negocjacje z organami rządowymi i władzami wojskowymi. Szereg wynikłych „trudności zasadniczych i formalności” starano się tymczasowo rozwiązywać na drodze kompromisu, odkładając prawne uregulowanie na czas późniejszy.

Senat w przypadku kilku obiektów nie posiadał żadnych dokumentów źródłowych i był zmuszony zgodzić się na zawarcie umów o przyjęciu gmachów jedynie w czasowe użytkowanie. Lista obiektów, o które uniwersytet się starał i którą w sierpniu zatwierdził J. Osmałowski musiała zostać okrojona, a właściwie podzielona na dwie części. Pierwsza z nich obejmowała obiekty, które do października 1919 roku USB objął i dysponował nimi w chwili otwarcia uczelni⁸¹. Były to:

- 1/ kompleks główny dawnego Uniwersytetu,**
- 2/ kompleks budynków byłej Szkoły Junkierskiej przy ul. Zakretowej,**
- 3/ gmach byłej Szkoły Chemiczno-Technicznej przy ul. Nowogrodzkiej,**

⁷⁷ E. Małachowicz, *Wilno. Dzieje, architektura, cmentarze*, Wrocław 1996, s. 149-150; *Vilniaus Universitetas*, red. A. Bendžius, Vilnius 1966.

⁷⁸ A. W r z o s e k, *Wskrzeszenie Uniwersytetu...*, s. 17-18.

⁷⁹ Wybory do Rady Miasta Wilna zarządzane przez Komisarza Generalnego przeprowadzono we wrześniu 1919 roku. Kończył się w ten sposób okres samorządowej władzy tymczasowej. Wśród 49 radnych był również F. Ruszczyc; LCVA, F.64, ap.20, b.215, l.52-55, 73. Nowa Rada w październiku wybrała członków Magistratu (prezydenta i ławników). Ustąpił wówczas mianowany w kwietniu prezydent Witold Abramowicz, przekazując władzę wybranemu w wyborach Witoldowi Bańkowskiemu i nowemu magistratowi. J. W a ł d o c h, *Postulaty ugrupowań politycznych podczas wyborów do Rady Miejskiej miasta Wilna w latach 1919–1939*, [w:] *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Maciejewski, Wrocław 2014, s. 473.

⁸⁰ *Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego...*, s. 46.

⁸¹ Przy każdym budynku podany został jego adres — nazwa ulicy i tzw. numer policyjny, wg. obowiązującego jeszcze rejestru nieruchomości z czasów carskich.

- 4/ domy przy ul. Wielkiej 24 i 26,
- 5/ mury po augustiańskie przy ul. Bakszta i Sawicz,
- 6/ mury po bernardyńskie przy ul. Suworowskiej (zmieniona na Św. Anny) 4,
- 7/ „dom Franka” przy ulicy Wielkiej 37,
- 8/ dom przy ul. Wielkiej 54 (znany dawniej, jako „pałac Chodkiewiczów”)⁸²,
- 9/ folwark Zakret⁸³.

Druga część listy obejmowała nieruchomości, o które uniwersytet występował, ale ich przekazanie zostało odłożone w czasie. Sprawy tych gmachów wymagały wyjaśnienia stanu prawnego bądź opuszczenia ich przez instytucje i osoby prywatne, które je zajmowały. Uniwersytet miał w tym przypadku jedynie tzw. „wstępną zgodę” czy też „przyrzeczenie” ich otrzymania, ale nie posiadał żadnego potwierdzenia formalnego⁸⁴. Na owej liście znajdowały się następujące obiekty:

- a) dom Konwiktu przy zauł. Michajłowskim 5, (po zmianie nazwy Zaulek Święto Michalski), b) dawny Ogród Botaniczny z zabudowaniami na obszarze przy Górze Zamkowej nad Wilenką⁸⁵,
- c) budynki po-jezuickie przy kościele Św. Ignacego,
- d) dom przy placu Świętojerskim 9 (d. Gimnazjum Realne),
- e) dom rządowego Gimnazjum Żeńskiego, prospekt Świętojerski 38.

Wśród pięciu wymienionych obiektów jedynie teren Ogrodu Botanicznego należał dawniej do uniwersytetu. Magistrat i władze wojskowe przyjęły w przypadku drugiej listy sztywnie stanowisko i, pomimo starań, uczelnia żadnego z tych obiektów nigdy nie przejęła. Budynek konwiktu przekazany został na siedzibę Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, teren dawnego Ogrodu Botanicznego stał się niebawem Szkolnym Parkiem Sportowym im. Gen. Żeligowskiego, budynki pojezuickie przy kościele Św. Ignacego pozostały natomiast w rękach wojska. Budynki gimnazjalne przy Placu Świętojerskim 9⁸⁶ i gmach szkolny na prospekcie Świętojerskim 38 (późniejsza Mickiewicza)⁸⁷, zachowały swoją funkcję i ulokowano w nich szkoły średnie.

Negocjacje w sprawie budynków były procesem skomplikowanym i trwały przez szereg miesięcy. Uniwersytet przejął w późniejszym okresie jeszcze m.in. budynek na Pohulance (róg ulic Zakretowej i Objazdowej) zwany „gmachem JURA”, w którym dawniej znajdowała się

⁸² Przekazanie tego kompleksu zostało czasowo odłożone, gdyż zajmowało go wojsko, a ponadto występował o niego zarząd tworzącego się Okręgu Szkolnego.

⁸³ Lista i kolejność wymienionych na niej budynków została zachowana w dalszej części opracowania.

⁸⁴ Na pierwotnej wersji tej listy znajdował się również gmach nazywany „domem Paca” przy ulicy Wielkiej, lecz wykreślono go wobec zdecydowanej odmowy władz wojskowych. W okresie późniejszym znajdowały się tam dowództwa dwóch dywizji.

⁸⁵ Na obszarze dawnego Ogrodu Botanicznego znajdował się m.in. dom na prawym brzegu Wilenki u stóp Góry Trzykrzyskiej, w którym swoje mieszkanie miał Stanisław Bonifacy Jundziłł. Budynek przejęty został w czasach carskich przez Klub Szlachecki, który urządził w nim letnią siedzibę. Po 1919 roku w budynku ulokowała się Resursa Obywatelska; W. Z a h o r s k i, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1927, s. 82.

⁸⁶ Ulica okalająca plac od strony wschodniej i północnej, nazwana została później ulicą Orzeszkowej, podobnie jak cały plac.

⁸⁷ Między okresem carskim a dwudziestoleciem międzywojennym nazewnictwo ulic w Wilnie ulegało zmianom w kilku etapach. Części ulic przywrócono historyczne nazwy już w czasie okupacji niemieckiej lat 1915-18. Następny etap zmian objął lata 1919-1922, kiedy na potrzeby Rady Miasta listę z propozycjami nowych nazw ulic przekazało Towarzystwo Miłośników Wilna. Lista była analizowana i modyfikowana dodatkowo przez radnych. Kilka dalszych zmian miało miejsce w późniejszym okresie, ale nie dotyczyły obszaru miasta, w którym swoje obiekty miał uniwersytet. Zmianie nazw ulic towarzyszyła też czasami zmiana numeracji domów i niezabudowanych działek. Każdy z takich przypadków omówiony został we właściwym rozdziale.

carska intendtura wojskowa. Okoliczności zajęcia gmachu i jego zagospodarowanie omówione zostały w dalszej części opracowania.

Przejmowanie przez uniwersytet kolejnych budynków ujawniało cały ogrom zniszczeń i zniekształceń dokonanych w okresie, gdy należały one do rządu rosyjskiego oraz podczas okupacji niemieckiej. Remonty, mające zlikwidować wieloletnie zaniedbania, pochłaniały odtąd znaczne środki finansowe uczelni. Godnym udokumentowania był ogrom pracy i energia ludzi, którzy zajmowali się dostosowaniem budynków do warunków umożliwiających działalność naukową i dydaktyczną.

Harmonogram prac remontowych podzielono na kilka etapów. Pierwszy z nich objął przygotowanie pomieszczeń na kancelarie i intendturę oraz doprowadzenie do budynków kompleksu głównego elektryczności i sieci wodociągowo-kanalizacyjnej. Postanowiono, żeby pierwsze wykłady odbywały się w tych gmachach, których remont da się przeprowadzić najłatwiej, a więc w głównym gmachu uniwersyteckim przy Świętojańskiej.

Ryszard Mienicki wspominając pierwszy okres funkcjonowania uczelni napisał:

Początek pracy naszej we wskrzeszonym Uniwersytecie wileńskim odbywał się w bardzo ciężkich warunkach lokalowych. W r. 1919 objęliśmy w dziedzictwie po przodkach czcigodne mury świętojańskie, otrzymaliśmy również inne budynki, ale wszystkie one, w wielu wypadkach bardzo zniszczone, raziły straszną pustką, która z nich wiała. To też praca lat pierwszych z natury rzeczy musiała ześrodkować się w doprowadzeniu do porządku gmachów, w uruchomieniu wykładów, w organizowaniu seminariów, zakładów, laboratoriów, klinik, w ogóle w stworzeniu podwalin życia uniwersyteckiego⁸⁸.

Do prowadzenia prac remontowych powołano urząd (biuro) do spraw robót technicznych i budowlanych, którego kierownikiem mianowano inż. Bolesława Stankiewicza⁸⁹, wydelegowanego przez ZCZW⁹⁰. M. Siedlecki napisał, że B. Stankiewicz był to człowiek:

[...] niestrudzony w pracy i pełen zapału, a serdecznie kochający ideę Uniwersytetu Wileńskiego [...]. Muszę tu dobitnie podkreślić, że tylko dzięki jego wysiłkom udało się na czas zremontować o tyle gmachy uniwersyteckie, że mogliśmy przystąpić do otwarcia Wszechnicy w wyznaczonym terminie. Nie tylko jego pracowitość i fachowe wiadomości do tego pomogły, ale przede wszystkim to, że umiał on swą dobrą wolę i swój zapał przełać na wszystkich współpracowników, a zwłaszcza na robotników. Robotnicy pracujący przy Uniwersytecie, prości murarze czy cieśle, pracowali zupełnie jakby dla własnego domu⁹¹.

Pod kierownictwem B. Stankiewicza w przeciągu niespełna czterech miesięcy do otwarcia uczelni udało się przeprowadzić remont wszystkich najważniejszych lokali, które niezbędne były do w miarę normalnego funkcjonowania uniwersytetu⁹².

Prace remontowe zlecone przez uniwersytet rozpoczęto w połowie 1919 roku. Roboty prowadzone były w szybkim tempie i, jak zwrócono uwagę, zaskakująco sprawnie. Obszar

⁸⁸ R. M i e n i c k i, op. cit., s. 130-131.

⁸⁹ Bolesław Stankiewicz w 1912 roku został architektem miejskim. Zajmował się wówczas szerokim projektem porządkowania terenów zielonych miasta, które powiększyły się o obszary odzyskiwane od wojska. Otrzymał też zadanie przeprowadzenia remontu gmachu magistrackiego; N. L u k ś i o n y t e – T o l v a i š i e n e, *Architekci wileńscy 1850-1914*, Bydgoszcz 2005, s. 36-54.

⁹⁰ Członkami urzędu budowlanego byli: tymczasowy rektor J. Ziemacki, dziekani S. Władyczko i F. Ruszczyk oraz płk Stanisław Dobrzyński, jako przedstawiciel Naczelnego Dowództwa.

⁹¹ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 9-10.

⁹² Ibidem, s. 67.

prowadzonych remontów ograniczały jednak skromne środki finansowe oraz możliwości wykonawcze. Kolejność i zakres prac determinował także czas pozostający do otwarcia uczelni, który zaplanowano na 11-12 października. Ostatecznie udało się wykonać tylko część prac zaplanowanych w preliminarzu. „Wskrzeszony Uniwersytet rozpoczął w 1919 r. najpilniejsze roboty, zmierzające do przywrócenia gmachom dawnej ich świetności, lecz ograniczenie budżetowe nie pozwalają na przeprowadzenie całokształtu programu restytucyjnego; dużo zrobiono w 1919 r. dla odczyszczenia gmachów z naleciałości rosyjskich” – pisał J. Kłos⁹³. Adam Wrzosek podkreślał natomiast, iż:

W ciągu bardzo krótkiego, bo zaledwie kilkumiesięcznego okresu czasu, podźwignięto z upadku dawne gmachy uniwersyteckie, zaczęto urządzać wiele pracowni naukowych”. Wcześniej napisał, iż: „zdumiewać się można z rozmachu i szybkości, z jakimi organizowana była najwyższa uczelnia wileńska w czasach bardzo osobliwych, w których żołnierz polski utrwał dopiero granice państwa polskiego, znacząc je obficie swoją krwią”⁹⁴. Niedługo po rozpoczęciu zajęć, rektor Michał Siedlecki informując o stanie, w jakim znajdowała się w tym momencie uczelnia napisał: „Jeszcze budowa nieskończona; braki w niej wielkie, a ogrom pracy potrzebny, by je usunąć. Ale zawiązek jest żywy i już pracę rozpoczął”⁹⁵.

Podczas remontu i adaptacji obejmujących gmachy kompleksu głównego, otwarto przede wszystkim przejścia łączące poszczególne dziedzińce dawnego Uniwersytetu, które zamurowane zostały za czasów rosyjskich. Prowadzący roboty B. Stankiewicz ściśle współpracował z F. Ruszczycem, który wziął na siebie kierownictwo artystyczne. Profesor Ruszczyca projektował i nadzorował wykończenie niektórych sal i, jak wtedy pisano, osobiście czuwał nad:

- a) przywróceniem dawnego wyglądu Auli Kolumnowej,
- b) urządzeniem sali w gmachu głównym Uniwersytetu, w której niegdyś działał teatr akademicki, a za czasów rosyjskich mieściła się wspólna cerkiew dwóch gimnazjów rządowych. Po likwidacji wyposażenia cerkiewnego, na wniosek F. Ruszczycy, Komitet uchwalił nadanie jej nazwy „Sali Jana i Jędrzeja Śniadeckich”,
- c) wmurowaniem na jednej ze ścian dziedzińca głównego odnalezionej w piwnicy tablicy pamiątkowej dawnej Akademii oraz ustawieniem posągu Matki Boskiej, przechowywanego w kościele św. Janów od czasów zamknięcia Uniwersytetu,
- d) odnowieniem rzeźb oraz ornamentyki plafonów w kilku pokojach budynku, w którym ongiś swoje mieszkania mieli profesorowie architektury. Był to budynek, który znajdował się w podwórzu nazwanym „Dziedzińcem Sarbiewskiego”.

Prof. F. Ruszczyca był pomysłodawcą umieszczenia dwóch tablic na ścianie głównego gmachu Uniwersytetu od strony ul. Świętojańskiej. Na pierwszej z nich znajdował się herb królewski Stefana Batorego oraz napis: „1578 - 1803 - 1919. UNIWERSYTET STEFANA BATOREGO”. Na drugiej z tablic umieszczone było godło Uniwersytetu. Obie tablice wykonane zostały przez wileńskiego artystę-rzeźbiarza Piotra Hermanowicza według projektu F. Ruszczycy. Tablice ze względu na czas, zrobiono „na razie” w gipsie⁹⁶. Profesorowi pomagało kilku innych artystów, których skupił wokół siebie. Był wśród nich m.in. Benedykt Kubicki, który w 1919 roku obejmował na Wydziale Sztuk Pięknych kierownictwo malarstwa portretowego. Niezobowiązującym współpracownikiem F. Ruszczycy był przez pewien czas

⁹³ J. K ł o s, *Wilno...*, s. 158.

⁹⁴ A. W r z o s e k, *Wskreszenie Uniwersytetu Wileńskiego...*, s. 31.

⁹⁵ *Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/20*, Wilno 1919, s. 3.

⁹⁶ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 40.

również architekt, plastyk i krytyk sztuki Stanisław Woźnicki, którego profesor nazywał swoim „adiutantem”. S. Woźnicki był w latach 1921-28 redaktorem czasopisma „Południe”, w którym ukazało się kilka artykułów dotyczących pierwszego okresu USB⁹⁷.

Zakres zaangażowania F. Ruszczyca w artystyczny nadzór nad pracami remontowymi był wielki. Wszystko, czym się wtedy zajmował, prowadziło do nadania uniwersytetowi blichtru odpowiedniego do rangi instytucji. Przedsięwzięcia te można prześledzić analizując zapisy artysty w jego dziennikach. Niezależnie od tego, czym się zajmował wokół gmachów kompleksu głównego, kierował wszystkimi pracami prowadzonymi na terenie tzw. murów pobernardyńskich, które dostosowywane były do przyszłej pracy Wydziału Sztuk Pięknych⁹⁸. W tym samym czasie wykonywał również niezliczoną ilość zleceń zewnętrznych. Uwagi o braku czasu na sen znajdują się na kartach jego dziennika nader często, zwłaszcza pod datami z lat 1919 i 1920. Nie zawsze akceptowano i doceniano jego pomysły. Niektóre z nich uważano za zbędne lub wymagające zbyt wiele uwagi w czasie, kiedy do wykonania były prace znacznie ważniejsze. Każda z osób, która przekazała swoje wspomnienia do wydawnictwa jubileuszowego w 1929 roku, poświęciła kilka zdań zasługom F. Ruszczyca. Nie były one jednak w stanie oddać w pełni roli, jaką w artystycznym wymiarze spełnił artysta wobec uczelni dzięki swojemu uporowi i determinacji⁹⁹.

Prace budowlane w budynkach uniwersyteckich wykonywali fachowcy i ekipy robotników kierowane do pracy przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Uniwersytet w tym czasie tworzył już własną jednostkę: uniwersyteckie biuro budowlane. Współorganizował je kierownik działu administracyjno-gospodarczego inż. Jan Wincenty Latwis¹⁰⁰, mianowany przez pełnomocnika L. Kolankowskiego. Dział został przekształcony w 1922 roku w Intendenturę Uniwersytecką. L. Latwis administrował jednocześnie składnicą uniwersytecką, która była komórką gospodarczą uczelni. Przez składnicę przechodziły nabywane i pozyskiwane ruchomości. Wciągano je do inwentarza uczelni z nadaniem numerów ewidencyjnych¹⁰¹. Główne zadania działu gospodarczego określone zostały w kilku punktach:

1) zorganizowanie personelu niższego, obsługującego gmachy, zakłady i instytucje uniwersyteckie;

⁹⁷ F. Ruszczyca w 1925 roku krytykował teksty zamieszczane w „Południu”, pisząc o jednym z kolejnych numerów, iż jest „znowu pełny brudnej roboty Woźnickiego”; F. Ruszczyca, *Dziennik część druga...*, s. 40, 307.

⁹⁸ LCVA, F. 175, ap. 1(D)A, b. 554, l. 1.

⁹⁹ Determinacja w osiąganiu celów była jego charakterystyczną cechą. Przez wiele lat aktywnie działał w dziesiątkach wileńskich organizacji. Pracował nad wszystkim, co prowadzić miało do „upiększania Wilna” lub zachowania i przywrócenia tego, co było cenne historycznie lub artystycznie. Potrafił skupić wokół siebie ludzi równie zaangażowanych i rozumiejących kulturę i sztukę w podobny jak on sposób. Miał też jednak przeciwników, którzy zarzucali mu, że chce decydować o wszystkim. Wynikało to po części z faktu, że F. Ruszczyca nie miał oporów, aby krytykować wszystko to, co mu się nie podobało.

¹⁰⁰ Jan Wincenty Latwis (1877-1932), inżynier-agronom, pełniący przez pewien czas funkcję prezesa Towarzystwa Przyjaciół Polskiej Szkoły Średniej w Witebsku, a następnie sekretarza Wydziału Rolniczego na Uniwersytecie Poznańskim. W Wilnie podjął studia prawnicze i uzyskał tytuł magistra, jako pierwszy student w historii Wydziału Prawa USB. Odkąd zamieszkał w Wilnie, oprócz pracy na USB, był aktywnym działaczem: m.in. członkiem powołanej przy Radzie Miasta komisji oszacowania wymiaru podatków od placów i lokali, współzałożycielem Wileńskiego Koła Pracy, członkiem Wileńskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego i członkiem zarządu Towarzystwa „Mens”. Zmarł w Wilnie po ciężkiej chorobie 3 marca 1932, mając 55 lat. Pochowany został na cmentarzu Bernardyńskim. Jego synem był por. Stanisław Latwis, jeden z bardziej znanych polskich pilotów-obszerników w dwudziestolecu międzywojennym, autor „Marszu Lotników”, pieśni popularnej w środowisku lotniczym. Zginął w katastrofie lotniczej w Dęblinie w maju 1935 roku.

¹⁰¹ Przyszły intendent kierował czteroosobowym zespołem urzędników: buchalterka Maria Hryniewiczówna, kancelistka Barbara Maciejewiczówna, zarządcą składnicy Albert Menke i ekspedient Henryk Menke.

- 2) wewnętrzne urządzenie (umeblowanie itp.) lokali i zakładów; prowadzenie drobnego remontu w gmachach;
- 3) uzyskanie od likwidujących się na liniach byłego frontu instytucji Amerykańskiego Czerwonego Krzyża i innych różnych rzeczy dla potrzeb zakładów i przyszłych klinik uniwersyteckich;
- 4) uruchomienie składnicy aprowizacyjnej, która stała się podwaliną egzystencji personelu uniwersyteckiego i Mensy Akademickiej w zubożalem i ogołoconem ze wszystkiego wskutek wojny Wilnie;
- 5) zaopatrzenie przybywającego do Wilna personelu uniwersyteckiego w meble, pościel, bieliznę itp.;
- 6) zorganizowanie kancelarii rektoratu, dziekanatów i w ogóle biur uniwersyteckich pod względem urządzeń biurowych i kancelaryjnych wszelkiego rodzaju;
- 7) zaopatrzenie w opał wszystkich lokali i instytucji uniwersyteckich¹⁰².

Gmachom uniwersyteckim w kompleksie głównym poświęcano - co oczywiste - najwięcej uwagi ze względu na ich reprezentacyjny charakter. Biuro techniczne przygotowywało pomieszczenia do prowadzenia zajęć dydaktycznych, a jednocześnie zabezpieczyć musiało szereg innych lokali, w tym mieszkania dla kadry naukowej i urzędniczej¹⁰³. Sporym wyzwaniem było urządzenie pracowni specjalistycznych w czasie, gdy niektóre z budynków nie posiadały jeszcze żadnych instalacji w tym elektrycznej. Administracja USB zajmowała się pozyskaniem, urządzeniem i zabezpieczeniem finansowym na utrzymanie burs studenckich oraz mensy akademickiej¹⁰⁴. Szczególnej uwagi wymagało również ewidencjonowanie zbiorów bibliotecznych i przygotowanie czytelnicy oraz magazynów do czekających je zadań.

Kierowanie całością spraw budowlanych powierzono, za zgodą Senatu, prof. J. Ziemackiemu. Ze względu na szczupłość środków finansowych Senat każdorazowo podejmował decyzję, w jakiej kolejności i które z robót będą wykonywane. Prace odbywały się dwutorowo, gdyż oprócz przejmowania i remontowania obiektów, komisja rewindykacyjna skupiona była na zabezpieczeniu i ustaleniu tytułów prawnych do budynków. Stanowisko radcy prawnego objął adwokat Walenty Parczewski (od 1 sierpnia 1919 roku), który na rzecz USB pracował bezinteresownie do 1924 roku.

Pracę działu administracyjno-gospodarczego w okresie organizacyjnym oceniono wysoko. Wszyscy wykonywali swoje obowiązki „energicznie dzięki dobrej woli personelu”. Michał Siedlecki wspominał na przykład, iż: „wiele robót, które udało się w pierwszym roku dokonać, doszło do skutku tylko dzięki pełnej poświęcenia pracy biura budowlanego”¹⁰⁵.

Szereg rozpoczętych remontów zostało przerwanych w lipcu 1920 roku podczas inwazji sowieckiej. Większość kadry naukowej oraz część urzędniczej ewakuowała się w tym czasie z Wilna. Gmachy uniwersyteckie pozostawione zostały bez formalnej opieki, chociaż na miejscu były osoby, którym powierzono trudne zadanie nadzorowania i chronienia majątku. Byli też ludzie, którzy robili to z własnej woli. Przerwa ewakuacyjna trwała ponad trzy miesiące. Podczas tego krótkiego okresu gmachy uniwersyteckie wraz z inwentarzem znalazły się w orbicie zainteresowań zarówno strony litewskiej, jak rosyjskiej. Po przekazaniu Wilna przez sowiektów Litwinom (na podstawie paktu pokojowego), działalność rozpoczęła Komisja Ewakuacyjna Litewsko-Rosyjska, zajmująca się m.in. przekazywaniem mienia¹⁰⁶. Jednym z

¹⁰² *Sprawozdanie komitetu...*, s. 51.

¹⁰³ Mieszkania dla kadry i urzędników urządzone były praktycznie w każdym budynku, który objął uniwersytet. Konieczne było też przygotowanie mieszkań dla stróżów, woźnych i odźwiernych.

¹⁰⁴ „Rzeczpospolita”, nr 230, 13 X, Wilno 1921, s. 2; *Program wykładów...*, Wilno 1919, s. 15.

¹⁰⁵ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 85.

¹⁰⁶ Strona sowiecka reprezentowana była przez członków Rady Wojenno-Rewolucyjnej.

obiektów objętych „ewakuacją” był uniwersytet, jako instytucja oświaty ludowej. Na podstawie protokołu ustalono, iż Uniwersytet w dniu 8 sierpnia przechodzi do władz litewskich (Wydział Oświaty Ludowej). Zgodnie z porozumieniem, strona litewska zobowiązała się do przekazania stronie rosyjskiej określonej grupy ruchomości, w tym znacznej ilości podręczników i literatury agitacyjnej w języku rosyjskim¹⁰⁷.

Po zajęciu Wilna przez wojska gen. Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 roku, uniwersytet od razu przystąpił do przerwanej działalności. Okres przymusowej ewakuacji grupy organizatorów Uniwersytetu Stefana Batorego został dosyć dokładnie opisany w kilku opublikowanych wspomnieniach, m.in. w księdze jubileuszowej uniwersytetu z 1929 roku. Powrót kadry naukowej i administracji wiązał się ze wznowieniem prac remontowych objętych planem pierwszego etapu. Z tygodnia na tydzień oddawane były kolejne lokale przeznaczone dla siedmiu zakładów naukowych. Administrowanie nieruchomościami uniwersyteckimi Senat powierzył w tym czasie księdzu prof. Bronisławowi Żongołłowiczowi.

Realizacją zadań inwestycyjnych zajęło się utworzone uniwersyteckie Biuro Techniczne. Od 1920 roku kierował nim inż. Bolesław Domański¹⁰⁸, gdyż współpracę z B. Stankiewiczem zerwano¹⁰⁹. Przez kilka następnych lat oficjalnym pomocnikiem B. Domańskiego był inżynier-architekt Wacław Syrtowt¹¹⁰. Uniwersyteckie Biuro Techniczne mieściło się przez pewien czas przy ulicy Świętojańskiej 4. Oprócz kierownictwa pracowało tam dwóch techników i jedna urzędniczka¹¹¹. Biuro współpracowało z Okręgową Dyrekcją Robót Publicznych, utworzoną w 1922 roku, jako jeden z wydziałów Delegatury Rządu.

Finanse – co zrozumiałe – były najistotniejszą kwestią, która decydowała o zakresie prowadzonych prac remontowych. Kwestorem w okresie przygotowawczym był Bronisław Umiasowski, ówczesny prezes Wileńskiego Towarzystwa Rolniczego i radny miasta Wilna.

¹⁰⁷ *Działalność Komisji Ewakuacyjnej Litewsko-Rosyjskiej w Wilnie*, Wilno 1920, s. 6-8; Strona litewska informował, że planuje otworzyć w Wilnie uniwersytet robotniczy o charakterze ogólnokrajowym, stąd powstał spór czy np. należy Rosjanom oddawać książki będące inwentarzem instytucji publicznej, jaką była carska biblioteka.

¹⁰⁸ Inżynier Bolesław Domański, od 1927 przez kilka kadencji był radnym Rady Miasta Wilna z list Polskiego Centralnego Komitetu Wyborczego. Od 1937 roku był członkiem wydziału Finansowo-Gospodarczego Polskiej Macierzy Szkolnej, a od 1932 członkiem Komisji Szkolnej w Stow. Techników Polskich, a także prezesem Klubu Żeglarskiego przy Lidze Morskiej i Kolonialnej w Wilnie.

¹⁰⁹ Bolesław Stankiewicz (1860-1933), deklarował zawsze swoją narodowość, jako Litwin (Boleslovas Stankevičius). Podczas okupacji bolszewickiej Wilna w 1920 roku i krótkiego okresu, kiedy miasto zajęte było przez Litwinów, część członków Rady Miasta wybranej w 1919 roku, podjęło współpracę z utworzonymi wówczas organami władzy i wśród nich Stankiewicz. Po zajęciu Wilna przez L. Żeligowskiego, postawy takie zostały napiętnowane i był to zapewne moment, w którym USB zerwało współpracę ze Stankiewiczem. Inżynier prowadził w Wilnie własną działalność zarejestrowaną, jako Biuro Techniczno-Budowlane, które mieściło się w domu własnym przy ulicy Kasztanowej 7. B. Stankiewicz po długiej chorobie zmarł 9 marca 1933 roku, w wieku 73 lat. Pochowany został na cmentarzu Bernardyńskim. Nekrolog w; „Słowo”, nr 68, 10 III, 1933.

¹¹⁰ Wacław Syrtowt, inżynier-architekt (1891-1941). Po okresie pracy na USB był wykładowcą geometrii wykreślnej i architektonicznego ustroju budowlanego w Państwowej Szkole Technicznej w Wilnie (w latach 1924-1929). Prowadził własne biuro techniczne, w którym projektował i kierował budowami wielu obiektów na terenie Wilna. Zaprojektował i budował m.in. czteropiętrową kamienicę dla kooperatywy urzędniczej, z nowatorskim zastosowaniem tanich i lekkich płyt heraklitowych (1929). Pod koniec lat trzydziestych przeniósł się do Nowogródka. W marcu 1941 roku został aresztowany przez NKWD i zamordowany; *Państwowa Szkoła Techniczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, Warszawa 1991, s. 350; Wilnianie – ofiary II wojny światowej, uznani za zmarłych przez Sąd Rejonowy w Bydgoszczy, „Wileńskie Rozmaitości”, nr 1, styczeń-luty, Bydgoszcz 1993, s. 9; „Przegląd Budowlany”, z. 4, Warszawa 1930, s. 390.

¹¹¹ Pracownikami biura w pierwszych latach jego działalności byli m.in. technicy Tadeusz Godlewski i Kazimierz Chodorowski oraz urzędniczka Jadwiga Krzyżanowska.

Kwestorem mianowano go w dniu 12 czerwca 1919 roku. Kwestura miała swoje tymczasowe biura w pomieszczeniach w gmachu głównym pod Aulą Kolumnową, z wejściem od ulicy Świętojańskiej¹¹². Lokale te wraz z rozpoczęciem pierwszego roku akademickiego przerobiono na szatnię zwaną „wielką”, z kolei kwesturę przeniesiono do gmachu na Uniwersyteckiej 7 (I piętro, obok czasowej siedziby rektoratu). Środki na rozbudowę uczelni przekazywane były z Zarządu Skarbowego Okręgu Wileńskiego, za pośrednictwem tzw. „zwyczajnego rachunku” w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej¹¹³.

Każda z wymienionych wyżej komórek przechodziła w późniejszych latach reorganizacje. Liczba urzędników i pracowników administracyjnych stale się powiększała. Na przestrzeni dwudziestu lat istnienia Uniwersytetu Stefana Batorego, w pracach związanych z restauracją istniejących gmachów oraz nowymi inwestycjami, współpracowało z uczelnią kilkudziesięciu architektów, inżynierów i techników¹¹⁴. Niektóre projekty oraz roboty wykonawcze zlecane były firmom zewnętrznym, które wskazywane były najczęściej przez podmioty finansujące dane przedsięwzięcie.

W 1934 roku pierwszy raz zwrócono uwagę, że lokalizacja najważniejszych obiektów USB przebiegała wzdłuż osi tworzącej linię, którą nieoficjalnie nazywano „traktem uniwersyteckim”. Prowadził on z centrum miasta (z Placu Napoleona i ulicy Uniwersyteckiej), do Zakretu, wysuniętej na zachód części Wilna nad samą Wilią, gdzie znajdował się uniwersyteckie ogród botaniczny i folwark.

Ukształtowana na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego infrastruktura Uniwersytetu Stefana Batorego wpisała się w obraz miasta, którego mieszkańcy przyzwyczaili się do obecności uczelni. Wilno znalazło się w szeregu polskich miast uniwersyteckich, co podniosło jego prestiż. Społeczeństwo Wilna doceniało powszechnie nie tylko działalność naukową uniwersytetu, ale także jego wpływ na życie kulturalne i społeczne miasta. Uniwersytet nie był instytucją zamkniętą i organizował dziesiątki imprez, uroczystości, wystaw, pokazów, a także uczestniczył w życiu środowiska sportowego. Prowadzone przez USB placówki medyczne i oświatowe, były instytucjami dostępnymi szerokim rzeszom mieszkańców.

Uczelnia musiała się rozwijać i po kilkunastu latach dalsze inwestycje uniwersyteckie w Wilnie były przedmiotem debaty sejmowej w lutym 1938 roku, co było efektem właściwego postulatu, jaki złożony został przez władze USB. Uniwersytet przedstawił potrzeby finansowe na zrealizowanie następujących projektów: rozbudowa Zakładu Medycyny Sądowej, przebudowa Zakładu Patologii Ogólnej, który miał powstać w części zrujnowanej cerkwi d. szkoły junkierskiej, budowa gmachu dla Zakładów Chemii Fizycznej i Chemii Rolnej, budowa skrzydła Studium Rolniczego (USB otrzymał już wówczas kredyt na ten cel w wysokości 150 tysięcy złotych), remonty dalszych zabytkowych sal w kompleksie głównym, których dotąd nie wykonano, budowa domu na potrzeby stowarzyszeń akademickich i kół naukowych, rozbudowa Biblioteki Uniwersyteckiej oraz budowa miasteczka klinik uniwersyteckich na

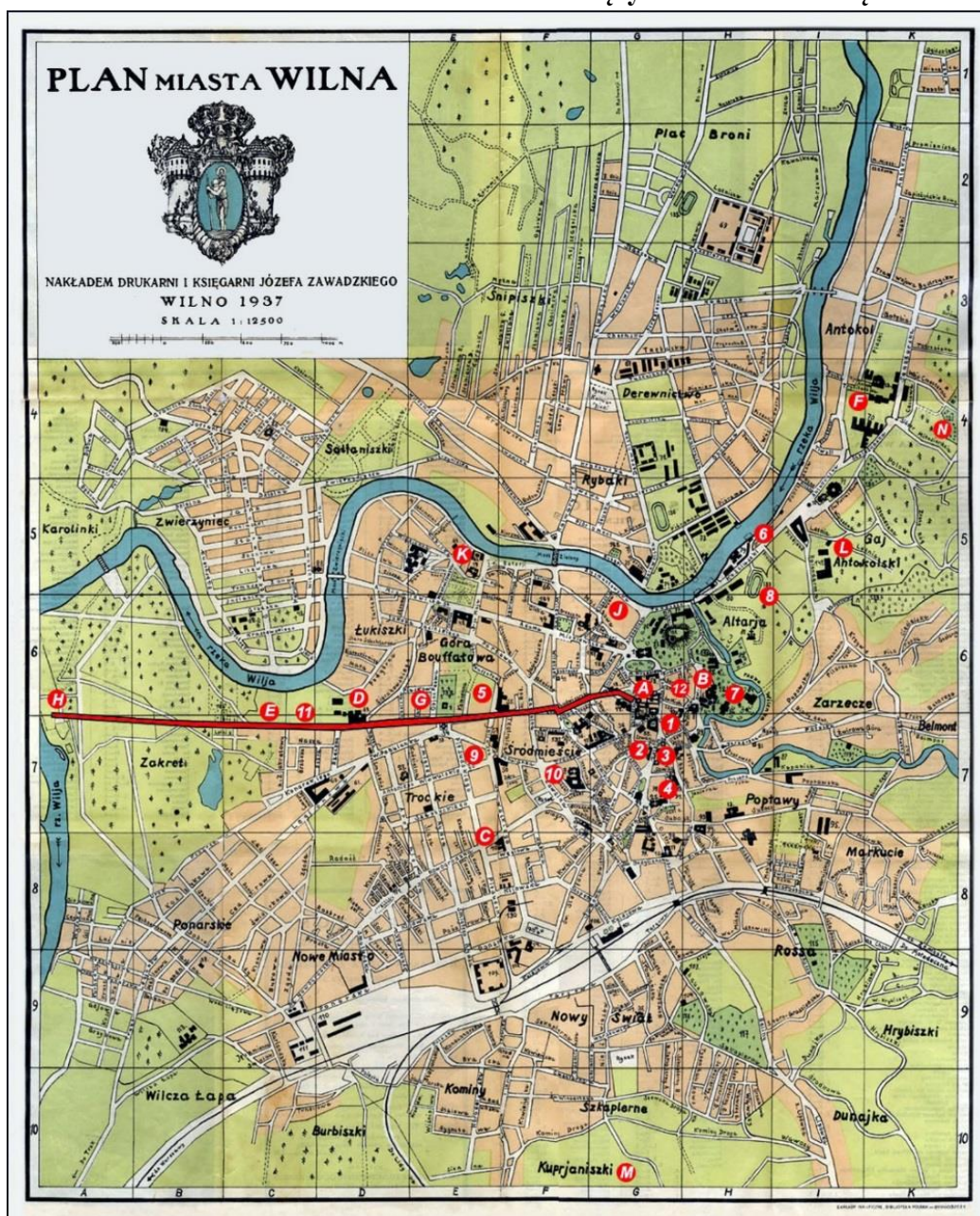
¹¹² Urzędniczkami kwestury były buchalterka i pomocnica kwestora Aleksandra Umiastowska oraz kancelistka Jadwiga Dabulewiczówna, znana z działalności w harcerstwie, drużynowa V Wileńskiej Drużyny im. Józefa Sułkowskiego.

¹¹³ *Sprawozdanie komitetu...*, s. 52.

¹¹⁴ W dalszej części opracowania, w przypadku niektórych z tych osób załączono notki biograficzne.

Zakrecie. Według opracowanych kosztorysów, realizacja wymienionych projektów kosztować miała 1,5 miliona złotych. Sprawę tę referowali w sejmie posłowie z Wilna¹¹⁵.

Plan Wilna z 1937 roku z obiektami tworzącymi infrastrukturę USB.

LEGENDA

A- Kompleks główny	J- Klinika Położniczo-Ginekologiczna	4- Bursy akademickie i mensa ul. Subocz
B- Wydział Sztuk Pięknych	K- Kliniki USB w Szpitalu Miejskim	5- Dom Akademicki ul. Góra Bouffatowa
C- Kolegium Śniadeckich	L- Klinika chorób Nerwowych USB	6- Przystań wioślarska AZS
D- Kolegium Czartoryskiego	M- Folwark Kuprianiszki	7- Korty tenisowe AZS
E- Obserwatorium Astronomiczne	N- Klinika Pediatria USB	8- Czasowe boisko AZS
F- Zespół Klinik USB na Antokolu	1- Domy profesorskie Zamkowa 22-24	9- Organizacje studentów Żydów A, ŻAKS
G- Instytut Piłsudskiego	2- Domy profesorskie Wielka 17	10- Organizacje studentów Żydów B
H- Ogród Botaniczny i folwark Zakret	3- Domy profesorskie Wielka 24	11- Boisko, a następnie korty tenisowe AZS
		12- Budynek przy Zaułku Bernardyńskim

¹¹⁵ Potrzeby inwestycyjne Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, DW, nr 42, 12 II, 1938; Sprawozdanie Komisji Budżetowej o projekcie ustawy skarbowej i preliminarzu budżetowym na rok 1938/39, cz. 13, O preliminarzu budżetowym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Warszawa 1938, s. 18.

Antoni Gołubiew pisząc w 1938 roku o całości infrastruktury uniwersyteckiej, zapisał:

Każdy, kto zwiedza Wilno, ogląda poważny, mocny barok dziedzińca Piotra Skargi, ze wzruszeniem zagląda do sklepionych sal, gdzie uczył się Mickiewicz i Piłsudski, przechodzi od dziedzińca do dziedzińca, aż wyjdzie na rozświetlony plac przed biblioteką i powiedzie okiem po jednym z najpiękniejszych i najbardziej nastrojowych placów Wilna – placu Napoleona. Ale przecie główny kompleks gmachów to jeszcze nie cały USB. Gdzie nie stąpisz turysto, wszędzie spotkasz się z jakimś zakładem, kliniką, pracownią, stacją doświadczalną. Na Antokolu, na Nowogródzkiej, na Zakretowej i w Zakrecie i w iluż jeszcze miejscach stoją budynki należące do szkoły Batorowej. Ba! Uniwersytet ma swoje placówki poza Wilnem. To rozrzucenie zakładów uniwersyteckich po całym Wilnie, to spotkanie, co krok tabliczki z tytułem jakiejś uniwersyteckiej instytucji jest symbolem. Całe Wilno, bowiem żyje rytmem swego uniwersytetu”¹¹⁶.

III. KOMPLEKS GŁÓWNY

*Moc i czar gmachów Świętojańskich dają podniety zbawienne. Mówią nam, potomkom sławy wileńskiej, która jeszcze nie przebrzmiała, że mija wszystko, a pozostaje i trwa tylko mądrość i jej dzieła. Kompleks gmachów uniwersyteckich, pełen tchnącej z nich od ubiegłych wieków siły, ogląda w swych murach, jedyne w swoim rodzaju życie owych lat nigdy niezapomnianych. Naokół tych budowli roztaczało się Wilno z jego przepięknymi zabytkami, zaułkami, placami, górami, Wilją. Patrząc na to miasto, budzące tyle wzniosłych wrażeń, rodziło się nieodparte przekonanie, że istnieje pewnego gatunku genius loci*¹¹⁷.

(Ludwik Janowski)

Kompleks główny Uniwersytetu Stefana Batoroego to zespół budynków między ulicami: Zamkową, Świętojańską, Uniwersytecką, Placem Napoleona i Zaułkiem Skopówka¹¹⁸. Fragment ów, znajdujący się w sercu wileńskiego Starego Miasta, zwykło się nazywać „Dzielnicą Uniwersytecką”¹¹⁹. Wartość tego kompleksu, ujmowana w różnym wymiarze, była i jest tematem wielu prac. Spotyka się w nich wiele określeń, mających charakter duchowy. Cytaty przytoczone poniżej są niewielką częścią przykładów takich opisów.

Władysława Życka pisała w 1923 roku: „Te mury to nasza skarbnica narodowa. Gdy parę lat przed wojną Wilno potrzebowało uczcić upominkiem jubileusz niezującego już dziś historyka Tadeusza Korzona — nie miało cenniejszego klejnotu, jak cegłę z tych murów w stylowej srebrnej oprawie, a pokrytej tysiącem nazwisk ofiarodawców”¹²⁰.

Jerzy Remer¹²¹, autor tomu „Wilno” wydanego w serii publikacji pod wspólnym tytułem „Cuda Polski”, na wstępie rozdziału „Ateny polskie” napisał:

¹¹⁶ A. G o ł u b i e w, *Znaczenie Uniwersytetu Stefana Batoroego dla Ziem Północno-Wschodnich*, [w:] „Rocznik Ziem Wschodnich, 1938”, pod. red. E. Rühlego, Warszawa 1938, s. 148-149

¹¹⁷ L. J a n o w s k i, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, cz. I, Wilno 1921, s. 6, 36.

¹¹⁸ Obecnie: Pilies g., Šv. Jono g., Universiteto g., S. Daukanto aikštė i Skapo g..

¹¹⁹ W. S t u d n i c k i, *Wilno. Przewodnik po mieście i okolicach*, Wilno 1920, s. 26; J. R e m e r, *Cuda polski. Wilno*, Poznań 1935, s. 157.

¹²⁰ W. Ż y c k a, *Powszechnie wykłady uniwersyteckie*, DW, nr 287, 21 XII, 1923.

¹²¹ Jerzy Remer (1888-1979), polski historyk sztuki i konserwator zabytków. W latach 1907-/1908 i 1913/1914 studiował historię sztuki wraz z archeologią na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1914 roku wstąpił do 1 Pułku Piechoty Legionów i z grupą innych wojskowych był internowany w obozie w Witkowicach. Zwolniono go ze względu na zły stan zdrowia. W latach 1916-19 pracował jako praktykant Krajowego Urzędu Konserwatorskiego, a w 1918 w referacie spraw rewindykacyjnych na były zabór austriacki w Wydziale Sztuki przy Komisji Rządzącej w Krakowie. Następnie powołany na stanowisko Konserwatora Zabytków Sztuki i Kultury na okręg

Wśród »żywych kamieni« wileńskich, mury uniwersyteckie budzą w nas najżywsze myśli i uczucia. W żadnym innym miejscu nie odczuwamy tak bezpośrednio jak tutaj przenikania w naszą świadomość wielkiej i wielogłosowej wymowy przeszłości. Znajdziemy, bowiem w tych murach wszystko, co było najgłębszą treścią miasta, co wyniosło jego duszę na najwyższe szczyty, ponad piękno jego wzgórz, ogrodów, rzek, świątyń, pałaców, wież. Uniwersytet Wileński... żywy to pomnik geniuszu, wielkości i chwały¹²².

Michał Szymański pisał natomiast:

Dzisiejszy Uniwersytet Stefana Batorego, jako całość przedstawia się, jakby jakieś muzeum gmachów i ich części, pochodzi, bowiem z różnych czasów od w. XIV począwszy, aż po wiek XIX-ty¹²³. Wreszcie Juliusz Kłos napisał między innymi, iż wszystkie budynki kompleksu głównego tworzyły „skomplikowany konglomerat budowlany, który był największym pomnikiem kultury architektonicznej polskiej na Wschodzie”¹²⁴.

Początki formowania się kompleksu głównego uniwersytetu związane są z kolegium założonym przez jezuitów. Proces zapoczątkował biskup Walerian Protasewicz, który nabył kilka nieruchomości w latach 1568-70. Znajdowały się one w zabudowanej po części murowanymi domami jurydyce biskupiej. Biskup przekazał je w 1570 roku jezuitom, którzy w liczbie 26 przybyli do Wilna ze Stanisławem Warszewickim na czele. Pochodzenie kupionych budowli wyjaśnione zostało w akcie fundacyjnym przyszłej szkoły, w części dotyczącej jej uposażenia. Dokument wymienia przede wszystkim piętrową gotycką kamienicę, która od dawnego właściciela Mikołaja Wojciecha Jasińskiego zwana była „domem Jasińskiego”¹²⁵. Biskup już w 1568 r. pisząc do kardynała Stanisława Hozyusza informował go, że: „aby założyć w Wilnie stałe mieszkanie dla ojców Towarzystwa Jezusowego [...] nabyłem, więc najprzód kamienicę od Jasińskich, z wygodnemi przyległościami, sposobną do dobrego umieszczenia tych pobożnych ojców, w pobliżu dworu biskupiego, a zatem od wszelkiego stuku rzemieślników odległą”¹²⁶.

Akt fundacyjny podawał następnie inne nieruchomości kupione przez jezuitów: „drugi plac dotykający bezpośrednio onej wielkiej kamienicy od północy, kupiony przez nas od Wojciecha Strzałkowskiego, poddanego naszego i żony jego Magdaleny oraz dwa inne domy przyległe, jeden u Macieja z Kleparza przedmieścia Krakowskiego, drugi u Katarzyny praczki za nasze pieniądze również nabyte”. Wszystkie te budynki zostały: „na dziedziniec kolegium

częstochoński (1919), konserwatora zabytków na okręg kielecki (1920-21). 1 listopada 1922 roku został konserwatorem kierownikiem Oddziału Sztuki przy Delegaturze Rządu w Wilnie. Od 1 lutego 1923 r. był konserwatorem Ziemi Wileńskiej i Województwa Nowogrodzkiego przy Delegaturze Rządu w Wilnie. Od 1 października 1924 objął stanowisko zastępcy profesora na Wydziale Sztuk Pięknych USB, wykładając historię sztuki i podstawy konserwatorskie. Od grudnia 1928 przeniesiony do Warszawy i od 1 kwietnia 1929 r. został pierwszym Generalnym Konserwatorem Zabytków RP (do czerwca 1937 roku). Do wybuchu wojny był jeszcze konserwatorem zabytków w Krakowie, Warszawie i Białymstoku. Po wojnie był dyrektorem Muzeum Okręgowego w Toruniu (1947-1971), pracował równocześnie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika; P. D o b o s z, A. G a c z o ł, *80-ta rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie*, [w:] „Ochrona Zabytków”, nr 47/3-4, Kraków 1994, s. 340-341.

¹²² J. R e m e r, op. cit. s. 155-156.

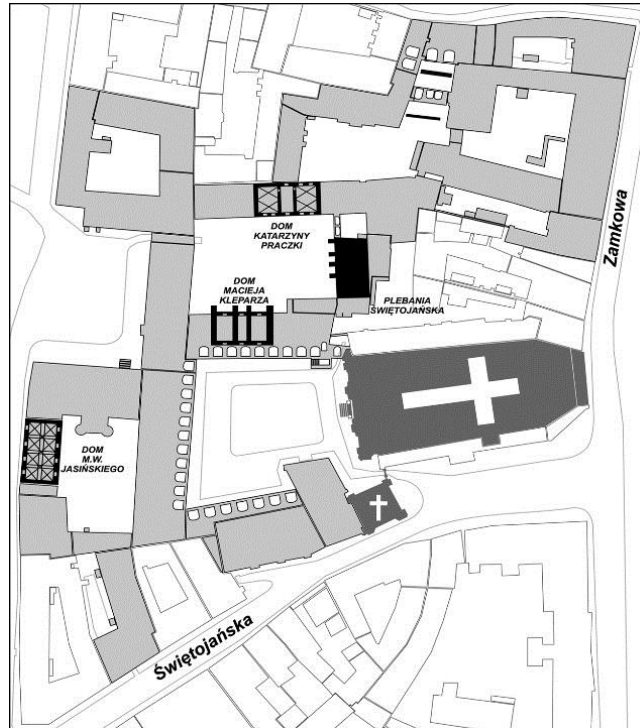
¹²³ M. S z y m a ń s k i, *Zabytki architektury świeckiej w Wilnie*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 8, 25 II, Warszawa 1934, s. 158.

¹²⁴ J. K ł o s, *Wilno przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 201.

¹²⁵ Mikołaj Wojciech Jasiński, dzierżawca luboszański i pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego, sekretarz królewski; J. B e l i ń s k i, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, T. I, Kraków 1899-1900, s. 273.

¹²⁶ M. B a l i ń s k i, *Dawna akademia wileńska. Próba jej historii od założenia w 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862, s. 31.

kapituły kościoła naszego obrócone, temuż kolegium pomienionego Towarzystwa na wieczne czasy oddajemy, przyłączamy, darujemy i zapisujemy”¹²⁷. Wreszcie jezuita objęli „na koniec parafialny kościół św. Jana Chrzciciela w mieście Wilnie, przyległy temuż kolegium”¹²⁸, co potwierdzone zostało przywilejem Zygmunta Augusta z dnia 10 marca 1571. Zapisano w nim, iż świątynia została „inkorporowana do kolegium Jezuitów wileńskich”¹²⁹.

Pierwsze cztery domy, które zakupiono na potrzeby klasztoru i przyszłego kolegium Jezuitów w 1570 roku.

(Opracowanie własne autora, na podstawie szkicu Juliusza Kłosa z 1923 r. publikowanego w:

J. V a l u ž y t ė, *Istoriniai tyrimai. Vilniaus universiteto pastatų kompleksas*, Vilnius 2010, „Archivoltas” archyvas).

Na potrzeby przyszłego kolegium W. Protasewicz zakupił i przekazał również inne budynki, które przeznaczone były na mieszkania dla ubogich studentów. Były to dwa domy „do murów kolegium przyległe”, które zbudował wcześniej dla siebie przy ulicy Biskupiej oraz dom z przybudówkami na rogu ulicy Zamkowej i Zaułka Bernardyńskiego („obszerny sklep od wnętrza samejże kamienicy do Zamkowej ulicy się rozciągający”). Ten ostatni nosił odtąd zwyczajową nazwę „bursa Waleryańska”¹³⁰.

¹²⁷ Oprócz budynków zlokalizowanych w pobliżu kościoła Św. Janów, biskup podarował jezuitom również plac leżący za Wilią. Był on niezabudowany i przeznaczony miał być na ogród warzywny lub na inny użytek. Akt fundacyjny wymieniał także dobra należące do „stołu biskupiego”, a więc Miedniki z pięcioma wioskami, jezioro Rykonty wraz z folwarkiem na trakcie trockim, wreszcie „wolne i bezpłatne mliwo w młynach naszych biskupich wileńskich i w Werkach”. Były jeszcze inne dobra (Szyrwinty, Dworzyszczce, Żmujdki), które darowano z postawieniem różnorodnych warunków; J. B i e l i Ń s k i, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, T. I, Kraków 1899-1900, s. 273-275.

¹²⁸ Op. cit., s. 273-274. Kościół pw. św. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty, był ufundowany przez Władysława Jagiełłę, jako fara miasta Wilna. Nie ma dokumentów źródłowych potwierdzających dokładne daty budowy. Przyjmuje się, że jego wzniesienie rozpoczęło krótko po chrzcie Litwy w 1387 roku. Konsekracja odbyła się w 1427 roku. Budowla nawiązywała do architektury sakralnej znanej z ziem państwa krzyżackiego. W drugiej połowie XV wieku kościół był przebudowany, osiągając dzisiejsze rozmiary – długość 68 metrów.

¹²⁹ M. B a l i Ń s k i, *Dawna akademia...*, s. 60.

¹³⁰ J. B i e l i Ń s k i, *Uniwersytet Wileński ...*, s. 276.

Podczas rozbudowy pierwotnego zespołu gmachów kolegium i gimnazjum, murowane domy stały się zaczątkiem dwóch dziedzińców, które w późniejszych czasach nazywane były „Akademickim” i „Obserwatorium”. Kilka lat po założeniu kolegium, jezuici podjęli starania o zatwierdzenie przekształcenia wileńskiej szkoły w Akademię. „Powzięty i skryształizowany” projekt zaakceptowany został przez króla Stefana Batorego, który wydał we Lwowie przywilej zawierający wstępną zgodę (7 lipca 1578 roku). Od tego momentu rozpoczęła się właściwa praca nad dokonaniem przekształcenia. Akt urzędowy fundacji sporządzony został w dniu 24 sierpnia 1578, z polecenia biskupa W. Protasewicza. Jezuici „oczekiwali z upragnieniem przybycia do Wilna króla Stefana Batorego, ażeby nowym solenniejszym jeszcze aktem utwierdzić tak pomyślnie zaczęte dzieło”. Dokonało się to w marcu 1579 roku, kiedy król zjechał do miasta „wyprawując się na wojnę moskiewską”¹³¹.

Odnotowano wówczas, iż monarcha zwiedził szkoły jezuickie, a później przyjął na posłuchanie biskupa W. Protasewicza i kasztelana wileńskiego Jana Chodkiewicza. Przedłożyli oni prośbę o potwierdzenie ostatecznego tytułu i nadanie prerogatyw dla przyszłej wszechnicy. Prośba zatwierdzona została natychmiast i sekretarz królewski Jan Dymitr Solikowski sporządził akt potwierdzenia Akademii wileńskiej. Dokument nosił datę 1 kwietnia 1579 roku i był: „dopełniający już trwałość nowej instytucji naukowej w Wilnie”¹³².

Nie był to koniec starań, bowiem przekształcenie Kolegium w szkołę wyższą wymagało jeszcze aprobaty papieża Grzegorza XIII, gdyż: „bez zgody i upoważnienia stolicy apostolskiej żaden wówczas uniwersytet katolicki, jako obejmujący przede wszystkim studia teologiczne, nie mógł być założony”. Żądana bulla, będąca sankcją papieską wydana została 23 października 1579 roku¹³³. Uczelnia funkcjonowała odtąd jako Akademia i Uniwersytet Wileński Towarzystwa Jezusowego (łac. *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*)¹³⁴.

Na przełomie XVI i XVII wieku Akademia systematycznie powiększała swoją infrastrukturę poprzez zakupy nieruchomości, ich przebudowy oraz liczne darowizny¹³⁵. Do kompleksu weszły wtedy budynki znajdujące się przy wąskim zaułku biegnącym przy kościele (późniejsza ulica Świętojańska). J. Kłós pisał, iż kościół pw. św. Janów wraz z plebanią i

¹³¹ Była to pierwsza bytność króla w Wilnie od czasu jego elekcji w 1575 roku.

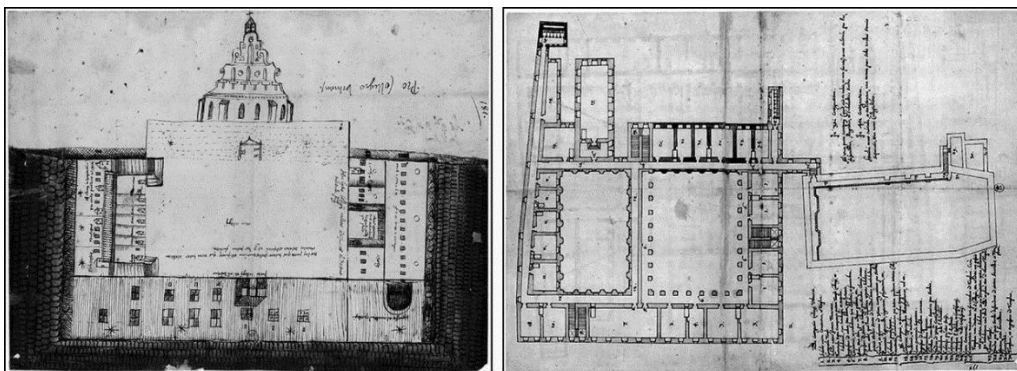
¹³² Stefan Batory, *a założenie akademii w Wilnie*, „Kurier Wileński”, nr 330, 8 XII, 1933. Akt fundacji i uposażenia Akademii wileńskiej, został powtórnie zatwierdzony za zgodą wszystkich stanów na sejmie w Warszawie 23 lutego 1585 roku.

¹³³ Bulla Grzegorza XIII, *Najwyższego Pasterza, ustanowienie uniwersytetu Szkoły Głównej, różnych umiejętności i pożytecznych nauk w kolegium kapłanów Zakonných Towarzystwa Jezusowego w mieście Wilnie, w królestwie Polskim, przez Waleryana, tamiecznego biskupa fundowanem, z udzieleniem przywilejów, z roku 1579*; M. B a l i ń s k i, *Dawna Akademia...*, s. 66; H. B a r y c z, *Do genezy Akademii Wileńskiej*, „Ateneum Wileńskie”, nr 10, Wilno 1935; L. P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, T. I, *Początki Akademii Wileńskiej*, Rzym 1984, s. 58-59.

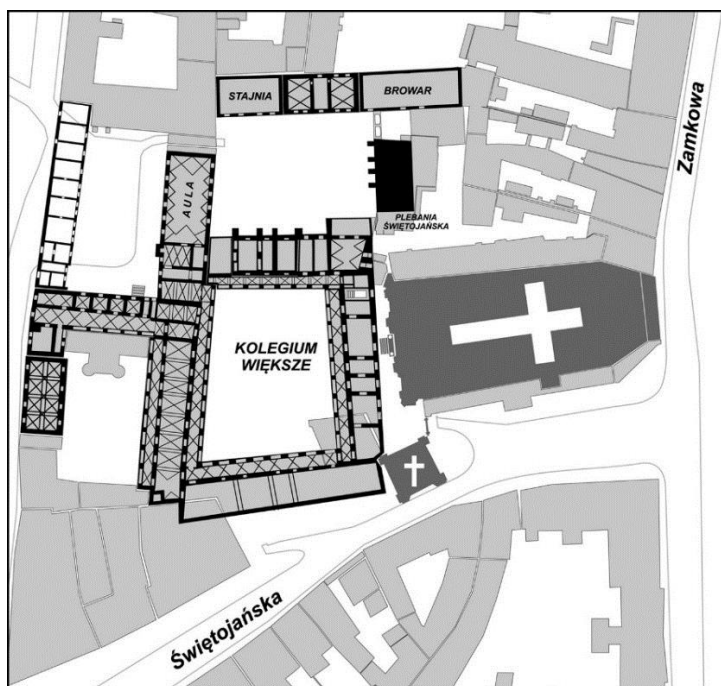
¹³⁴ ks. S. B e d n a r s k i, *Geneza Akademii Wileńskiej*, [w] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I, Wilno 1929.

¹³⁵ Darczyńcami w formie zapisów funduszowych byli m.in.: Stanisław Radziwiłł (dwór na Zakrecie), Jerzy Radziwiłł (majątność Żmujdki i miasteczko Pozelwa), Lew Sapieha (plebanie w Ikażni i Pohoście), Jerzy Tyszkiewicz (dobra ziemskie), Melchior Giedroyc (dobra Rzesza), Stanisław Wilczopolski (wieś Bezdany i kamienica w Wilnie). Inni ofiarowali stałe dochody z przeznaczeniem na utrzymanie kursów, studentów oraz biblioteki. Byli to m.in. Mikołaj Zawisza, Adrian Wierzbicki, Mikołaj Łęczycki i.in.. Jak pisał J. Bieliński: „o wielu darowiznach nie doszły nas dokumenty ani nawet wieści, a być musiały”; J. B i e l i ń s k i, *Uniwersytet Wileński...*, T. I, s. 276-278.

dzwonnica¹³⁶ był w tym przypadku „ośrodkiem krystalizacyjnym całej grupy”¹³⁷. Ukształtowała się wtedy najważniejsza część głównego kompleksu uniwersyteckiego.

Dwa z najstarszych znanych planów kompleksu Kolegium i Akademii Jezuickiej. Pierwszy datowany jest na 1582 rok, z dziedzińcem wielkim i kościołem Św. Jana Chrzciciela (fasada barokowa)¹³⁸. Drugi plan jest projektem z 1642 roku. Architekt przewidywał w nim budowę wschodniego skrzydła, odgradzającego dziedziniec od kościoła. Na planie widoczny jest dziedziniec przyszłego obserwatorium oraz skrzydło przyszłej biblioteki. Legenda planu w języku francuskim. (Źródło: Biblioteka Państwowa w Paryżu¹³⁹, publ. M. H a m m a d, *Vilnius universitetas: semiotinis architektūros ir planų tyrimas*, „Semiotika“, t. 10, Vilnius 2014).

Plan kolegium jezuickiego w XVII wieku. Zaznaczone jest niezrealizowane skrzydło wschodnie, które miało oddzielić kompleks główny od kościoła Św. Janów.

(Opracowanie własne autora, na podstawie szkicu Juliusza Kłosa z 1923 r. publikowanego w: J. V a l u ž y t ė, *Istoriniai tyrimai. Vilniaus universiteto pastatų kompleksas*, Vilnius 2010, „Archivoltas” archyvas).

Dzięki gmachom, które powstały z przebudowy małych domów w południowej pierzei dziedzińca głównego (1630), zabudowa rozciągała się prawie do kościoła Św. Janów.

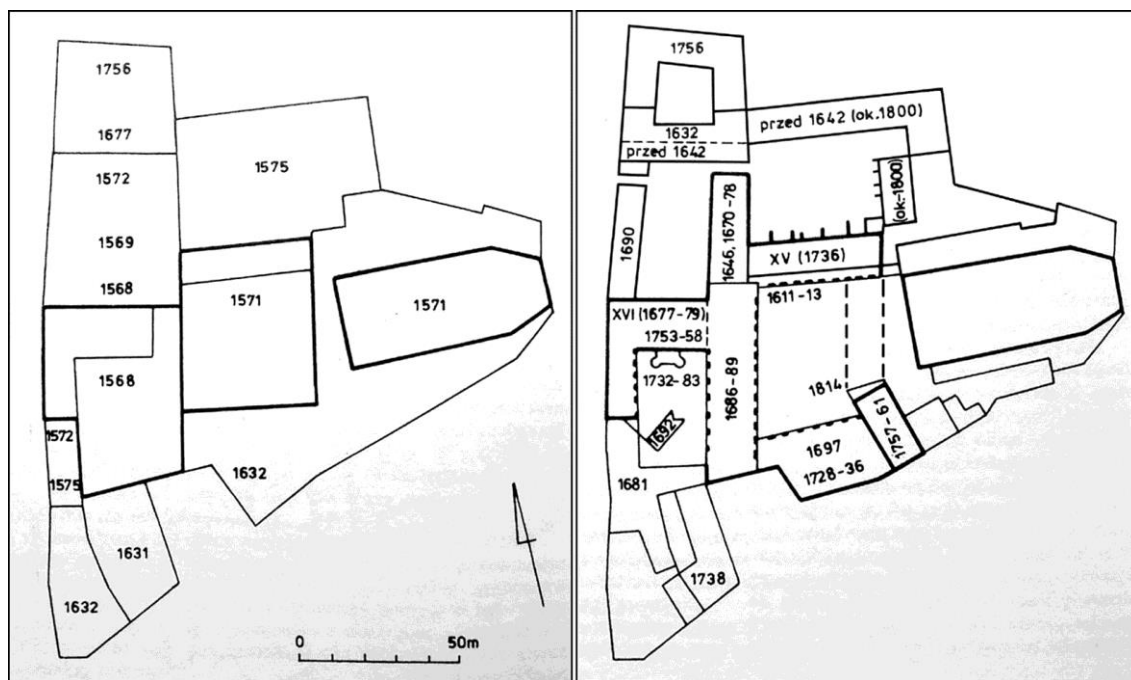
¹³⁶ Potężna, pięciopiętrowa dzwonnica, wzniesiona została na planie kwadratu, osiagając po kolejnych przebudowach 63 m wysokości, zwieńczona krzyżem (wysokości 6,2 m) wykutym przez wileńskich majstrów.

¹³⁷ VUB, RS, F. 2-DC-6, *Lustracya Collegium Akademickiego Wileńskiego anno 1773 novembris 17 dnia po promulgowanej bulli rozpoczęta, anno zaś 1774 ianuarii 13 die skończona*, (też: V. D r e m a, *Vilniaus namai archyvu fonduose*, V Knyga, Vilnius 2002, s. 111-115).

¹³⁸ Rysunek Pawła Bokszy z 1582 roku, reprodukcja wg *Architektūros paminklai*, t. VIII, Vilnius 1984.

¹³⁹ Biblioteka w Paryżu posiada też projekty przebudowy kompleksu uniwersyteckiego z 1610 roku.

Kompleks powiększył się też o domy stojące frontem do ulicy Zamkowej, z których jeden miał długie skrzydło północne wzdłuż zaułka Skopówka. Każdy z tych domów był w rzeczywistości zespołem kilku budynków z wewnętrznym dziedzińcem¹⁴⁰. Wspomnieć należy o znaczącym etapie rozbudowy uczelni za czasów rektora Franciszka Kucewicza (1688-1691), prowincjała Jezuitów, który „mury collegium akademickiego własnym nakładem znacznie rozszerzył”¹⁴¹. Orientacyjne daty włączania poszczególnych budynków w kompleks uniwersytecki oraz ich przebudowy opracował Jerzy Paszenda, z kolei prof. Edmund Małachowicz wykorzystał w swojej pracy¹⁴².

Kompleks główny uniwersytetu w Wilnie z datami przyłączania poszczególnych zespołów budynków oraz ich przebudowy w następnych latach. Ostatnią z dat jest 1814 rok, kiedy przebudowano elewację Auli.
(Źródło: E. Małachowicz, *Wilno. Dzieje...*, s. 149-150).

Po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r. akademię przejęła Komisja Edukacji Narodowej (dalej: KEN), co oficjalnie zatwierdzone zostało w 1781 roku. Uczelnia stała się instytucją świecką i po jej zreformowaniu nazywała się Szkołą Główną Litewską¹⁴³. Placówka była jednostką nadrzędną dla wszystkich średnich szkół wojewódzkich. Trwające od tej pory przebudowy doprowadziły do ostatecznego uformowania się kompleksu, jaki już bez większych zmian oglądać możemy do dzisiaj. Włączanie w zabudowę szkoły kolejnych domów wiązało się z ich łączeniem poprzez korytarze i przejścia z pozostałymi obiektami kompleksu. Przejmowaniu akademii towarzyszyła szczegółowa inwentaryzacja. Powstała wówczas wielka, licząca ponad 900 stron księga pt. *Lustracya Collegium Akademickiego Wileńskiego (Anno*

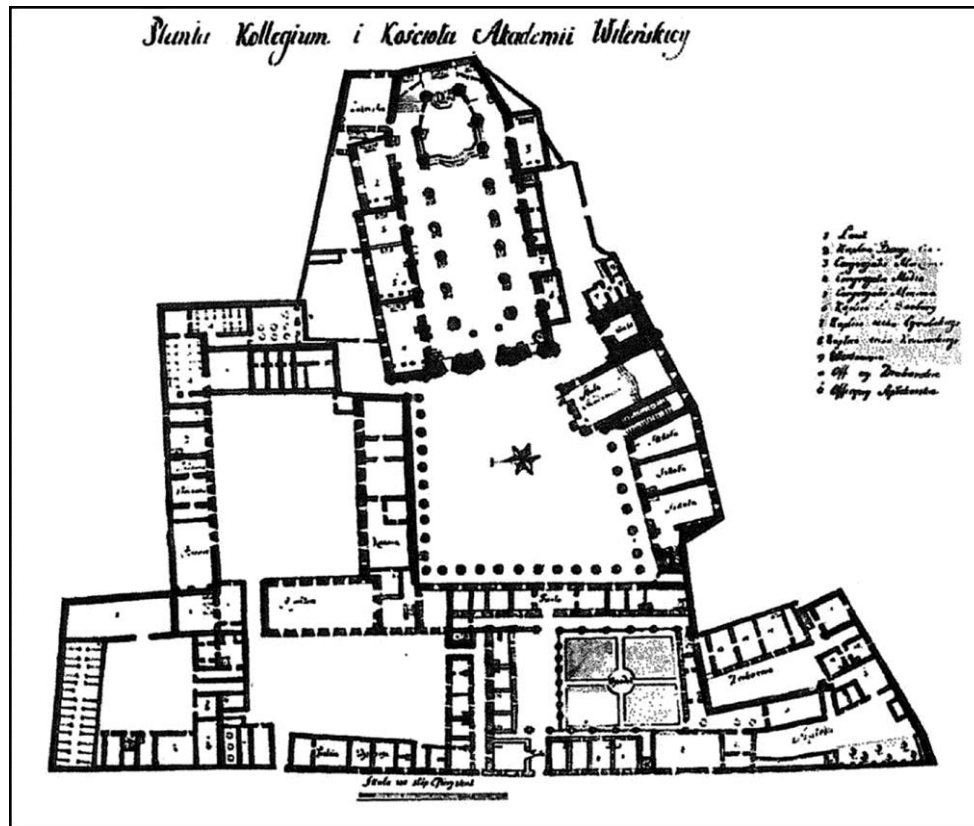
¹⁴⁰ Były to dziedzińce nazwane w przyszłości „Smuglewicza” i „Mickiewicza”. Najdalej w kierunku północno-wschodnim znajdowała się kamienica zakupiona przez uniwersytet na początku XIX wieku od rodziny książąt Massalskich. Znana była później jako „dom rektorski” na rogu ulicy Zamkowej 11 i Zaułka Skopówka.

¹⁴¹ Jan ze Śliwina (*Adam Honory Kirkor, Pismo zbiorowe...*, s. 219).

¹⁴² J. Paszenda, *Zabudowania Akademii Wileńskiej w XVI-XVIII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, r. 31, nr 1, Wydawnictwo PAN, Warszawa 1986, s. 43-64; E. Małachowicz, *Wilno. Dzieje...*, s. 149-150.

¹⁴³ Podtrzymywano jednak nieoficjalnie nazwę Akademia Wileńska, która po usunięciu członu dotyczącego jezuitów brzmiała *Academia et Universitas Vilnensis*.

1773 novembris 17 dnia po promulgowanej bulli rozpoczęta, anno zaś 1774 ianuarii 13 die skończona)¹⁴⁴.

Plan kompleksu Szkoły Głównej Litewskiej z około 1773 roku (nie późniejszy niż 1780). Opis planu częściowo w języku polskim, częściowo po łacinie. Widoczne są m.in.: grupa małych domów przy dzwonnicy, budynek przy ulicy Biskupiej zamykający dziedziniec przed biblioteką oraz ogród ziołowy (*Herbarium*) na dziedzińcu Obserwatorium. Na planie nie ma zaznaczonych budynków burs przy ulicy Zamkowej i Skopowce, które wtedy jeszcze nie należały do uczelni.

(Źródło: J. Minkewičius, *Lietuvos architektūros istorija I*, Vilnius 1987).

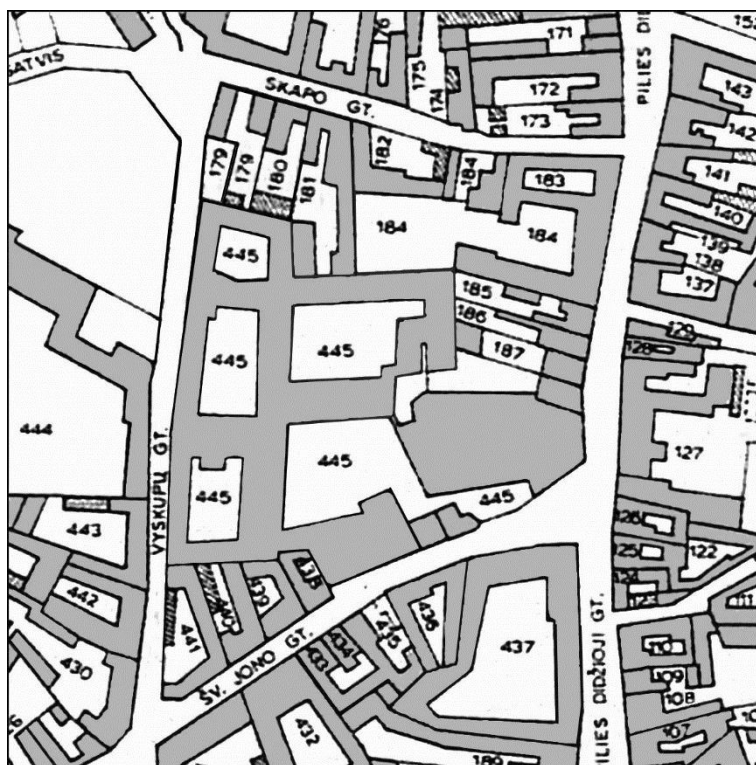
Prace budowlane na terenie kompleksu miały na celu powiększanie istniejących budynków, likwidację mniejszych domów gospodarczych i usuwanie nietrwałych, drewnianych przybudówek. Niektóre remonty i rekonstrukcje spowodowane były zniszczeniami, które były skutkiem działań wojennych lub pożarów. Przebudowanie domów, zwłaszcza po pożarach, przynosiło rozwiązania, które w przyszłości miały zapobiegać większym stratom. Służyło temu np. zróżnicowanie poziomu dachów sąsiadujących budynków, zastosowanie attyki i pogrubianie ścian. Podwyższanie, ale również poszerzanie obrysu niektórych domów poza obszar dawnych fundamentów, wymuszało konieczność zastosowania wzmocnień murów. Efektem tego był zróżnicowany system przypór, stąd w architekturze zabudowy uniwersyteckiej pojawiły się: skarpy, kontrforsy i łęki.

Kilka planów zabudowy kompleksu głównego sporządzono w latach 1802 i 1820), a więc po kilkunastu latach istnienia Szkoły Głównej Litewskiej. Na ich podstawie można się zorientować w rozplanowaniu i przeznaczeniu większości budynków i pomieszczeń. Dokładny opis i niezliczoną ilość szczegółów zawiera zwłaszcza plan z 1820 roku. Oprócz wskazania funkcji każdego z pomieszczeń oraz rodzaju sklepień, opisano też rodzaj podłóg, okien,

¹⁴⁴ VUB, sygn. DC-6.

schodów, a nawet drzwi i ich zamków. Fragmenty planu załączone zostały we właściwych rozdziałach przy omawianiu każdego z dziedzińców.

Na planie Wilna sporządzonym przez Karola Grünerta z 1808 r. przedstawiony został stan zabudowy kompleksu w tym okresie¹⁴⁵. Plan zawiera numery posesji, z których główne nieruchomości akademickie mają wspólny numer hipoteczny („taryfowy”) 445 (gmachy pojezuickie). Niektóre sąsiednie budynki, które w różnym okresie również należały do uniwersytetu, oznaczone są numerami: 440 (drukarnia) i 441 (apteka). Posesje z numerami: 183, 184, 185 to dawne lub przyszłe bursy oraz „dom rektorów”¹⁴⁶.

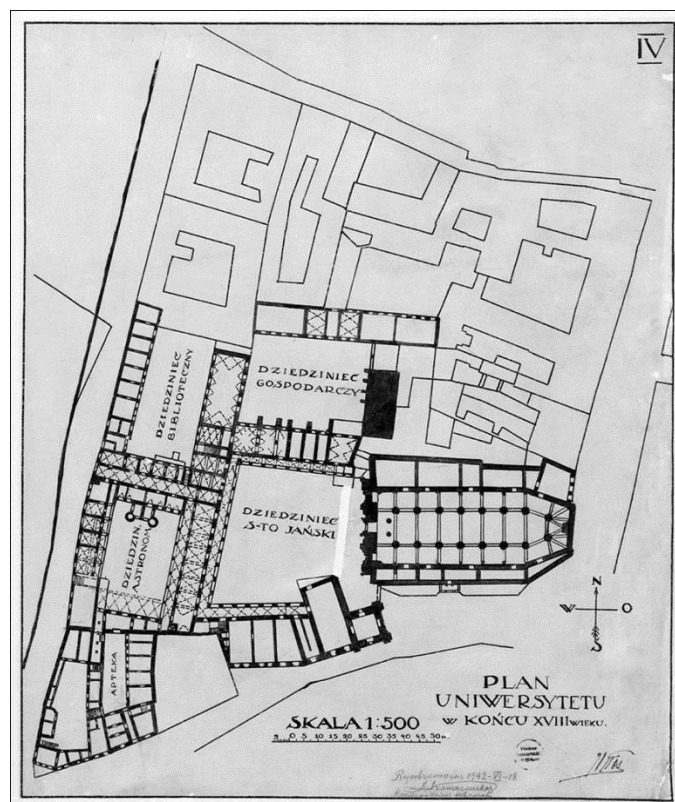
„Dzielnica uniwersytecka” na planie opracowanym przez V. Drėmę wg planu K. Grünerta z 1808 roku, z oznaczeniem numerów taryfowych posesji. (Źródło: V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 2013, s. 240).

Poza kompleksem głównym, do uniwersytetu należało jeszcze w Wilnie kilka innych nieruchomości i placów znajdujących się przede wszystkim na Starym Mieście. Nieco dalej znajdował się Ogród Botaniczny, który zajmował część historycznego terenu nazywanego Szerejkiszki między Starówką a Górą Zamkową, od strony północnej ograniczonego brzegiem Wilenki.

Szczegółowy plan kompleksu głównego, jaki uformował się na początku XVIII wieku, sporządził w dwudziestoleciu międzywojennym J. Kłos. Opisując go naniósł on zwyczajowe nazwy, jakie pojawiały się w dostępnych mu wówczas źródłach. Dziedziniec z obserwatorium nosił nazwę „Astronomiczny”, przyszły dziedziniec Sarbiewskiego nazywano „Gospodarczym”, był dziedziniec „Apteki”, natomiast dziedziniec Skargi nazywano „Świętojańskim”.

¹⁴⁵ Na potrzeby opracowania, przy załączaniu fragmentów planu K. Grünerta, dla lepszej czytelności posługiwać się będziemy jego graficzną wersją, jaką wykonał Vladas Drėma na potrzeby swoich licznych publikacji dotyczących dziejów budynków wileńskich (m.in.: V. D r ě m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 1991, oraz wydanie drugie z 2013 roku).

¹⁴⁶ J. B i e l i ŋ s k i, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, T. I, Kraków 1899-1900, s. 131.

Plan kompleksu uniwersyteckiego w XVIII wieku sporządzony przez Juliusza Kłosa. Widoczny jest zburzony przy budowie pałacu Imperatorskiego budynek oddzielający dziedziniec „Biblioteczny” od ulicy Biskupiej, którego wschodni narożnik zaznaczony jest po lewej stronie. Zwraca uwagę błąd przy oznaczeniu domu po lewej stronie na dole, który Kłosa opisał „Apteka”, zamiast „Drukarnia” (Źródło: VUB, sygn. F 78-740).

Po likwidacji Szkoły Głównej Litewskiej w 1832 r. kompleks przeszedł na własność rządu carskiego. Przestał mieć jednorodny charakter, a jego poszczególne części przeznaczone zostały do pełnienia różnych funkcji. Przejęte gmachy pouniwersyteckie stały się siedzibą kilku instytucji. Pomieściły m.in. dwa gimnazja rządowe, progimnazjum (szkoła miejska), Bibliotekę Publiczną i Muzeum, Archiwum Państwowe (w tym archiwum akt dawnych), Instytut Nauczycielski, ponadto liczne biura i mieszkania dla urzędników. Do wybuchu I wojny światowej dokonano wielu zmian, które nie miały nic wspólnego z dawnym uniwersytetem. Niektóre z budynków zostały sprzedane i miały odtąd prywatnych właścicieli.

Domy były przebudowywane bez jednolitej koncepcji. Każdy remont prowadził do dostosowywania ich do nowych, doraźnych celów. Podczas tak prowadzonych prac zamurowano niektóre fragmenty dawnych elewacji, korytarzy i przejść, wykute zostały nowe wejścia i okna, wzniesiono mury oddzielające poszczególne zespoły kompleksu. Pojawiły się niezliczone przybudówki. „Coroczne prawie »remonty« utracąły stale jakiś szczegół charakterystyczny dawnych epok, znęcając się nad wnętrzami, drzwiami, obramieniami, przegradzając korytarze i sale drewnianymi przepierzeniami. Ulubiona blacha wytepiała na dachach dachówkę” – pisał F. Ruszczyk¹⁴⁷. Juliusz Kłosa dodawał natomiast, że przebudowy w czasach carskich miały cechy „barbarzyńskich naleciałości moskiewskich”. Zmieniały one wygląd budynków, ale nie usunęły całkowicie śladów ich najstarszych elementów architektonicznych.

¹⁴⁷ F. R u s z c z y c, *Odnowienie murów uniwersyteckich 1919-1929*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 24.

Podczas chaotycznej ewakuacji Rosjan z Wilna w lecie 1915 r władze decydowały, jakie mienie należy wywozić w pierwszej kolejności. Sprawę utrudniał jednak brak środków transportu. Mimo to budynki w kompleksie pouniwersyteckim, w których działały gimnazja oraz znajdowały się biura i mieszkania, opustoszały.

Podczas okupacji niemieckiej (1915-1918) budynki znalazły się w zarządzie okupacyjnego magistratu. Obiekty traktowane były ze znaczną dowolnością, a ich przeznaczenie zmieniało się wraz z sytuacją wojenną. Wiele z pomieszczeń kompleksu czasowo zajmowało wojsko (m.in. żandarmeria), część przeznaczona została na szpital dla rannych, których przywożono z frontu. Substancja budynków nie została naruszona, gdyż nie dokonano wtedy żadnych wyburzeń ani przebudowy. Gmachami dawnego uniwersytetu interesowało się kilku niemieckich historyków, którzy zostali powołani do wojska i pełnili służbę w Wilnie, bądź przebywali w nim czasowo. Wśród nich był m.in. prof. dr Paul Weber z uniwersytetu w Jenie. Podczas pobytu napisał i opublikował pracę na temat architektury Wilna, poświęcając w niej sporo miejsca kompleksowi uniwersyteckiemu i wykorzystując fotografie Jana Bułhaka¹⁴⁸.

Komitet wskrzeszający wileńską uczelnię w 1919 r. wśród wielu celów założył także przywrócenie pierwotnego wyglądu gmachom kompleksu głównego. Przy obejmowaniu gmachów odwoływano się do stanu z 1832 r., kiedy kompleks składał się łącznie z dziewięciu zespołów budynków¹⁴⁹. Osobną sprawą był kościół Św. Janów, który będąc świątynią parafii staromiejskiej, stał się jednocześnie uniwersyteckim, chociaż do uczelni nie należał¹⁵⁰. Niestety, rewindykacji nie mogły podlegać domy, które w czasach carskich zostały sprzedane osobom prywatnym.

Przez kilka miesięcy 1919 r. na terenie kompleksu głównego prowadzone były wstępne prace remontowe, które miały na celu przygotowanie uczelni do uroczystości otwarcia. J. Kłos nazwał ten okres „improwowaną w pośpiechu restauracją”. Zakres prac limitowały finanse i październikowa data, kiedy nastąpić miało oficjalne otwarcie uniwersytetu. Pisał dalej, iż wykonywano wówczas tylko „najpilniejsze roboty, zmierzające do przywrócenia gmachom dawnej ich świetności, lecz ograniczenia budżetowe nie pozwalały na przeprowadzenie całokształtu restytucyjnego; dużo zrobiono w 1919 r. dla odczyszczenia gmachów z tych naleciałości rosyjskich [...] i oddano je ich właściwemu przeznaczeniu”¹⁵¹.

Zaledwie pierwsze dni wolności weszły, już troskliwa ręka prawego gospodarza tych murów zdejmuje ślady pobytu w nich wroga. Mimo całą, swoją złość perfidną, mimo staranne zacieranie dawnej owych gmachów świetności, nie zdołał on przyczynić jej tak wielkiej szkody, żeby aż zmienić charakter tych budowli. Rychło pousuwano, co jaskrawsze skutki tej destrukcyjnej roboty. Znikają wkrótce inne, jedne za drugimi, w każdym niemal roku pierwszego dziesięciolecia odrodzonej Uczelni. Nie wszystkie jeszcze usunięto, nie wszystkie naprawiono szkody. Zrobiono wszakże wiele w granicach szczupłych środków, które mógł dawać na te prace, niezbyt zasobny skarb Rzeczypospolitej¹⁵².

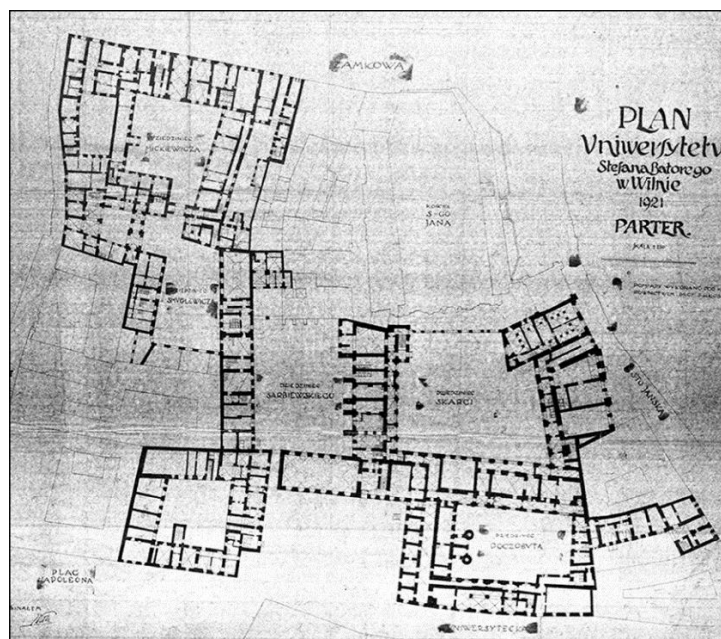
¹⁴⁸ P. W e b e r, *Eine Vergessene Kunststätte*, Wilna 1917.

¹⁴⁹ Obecnie Uniwersytet Wileński (Vilniaus Universitetas) posiada w kompleksie głównym 13 zespołów budynków z dziedzińcami, z których każdy ma nazwę własną. Cztery zespoły od strony ulicy Uniwersyteckiej (Universiteto g. 3, 5, 7, 9/1), dwa przy ulicy Skopówka (Skapo g. 7 i 13), trzy przy ulicy Zamkowej (Pilies g. 11, 13 i 15), oraz cztery przy ulicy Świętojańskiej (Šv. Jono g. 4, 8, 10 i 12).

¹⁵⁰ Kościół pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, w oficjalnej nomenklaturze nazywany był „Kościółem Archiprezbiterialnym i parafialnym św. Jana Chrzciciela”.

¹⁵¹ J. K ł o s, *Przewodnik...*, s. 40, 158-160.

¹⁵² S. K ł a c z y ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, KW, nr 232, 10 X, 1929.

Plan kompleksu głównego Uniwersytetu Stefana Batoro, sporządzony przez Juliusza Kłosa. Datowany na 1921 rok, przedstawia sytuację z 1919/1920 roku (widoczne jest jeszcze m.in. ogrodzenie przed kościołem Św. Janów). Plan obejmuje wszystkie budynki, łącznie z zabudową dziedzińców Smuglewicza i Mickiewicza w części płn-wsch. (Źródło: VUB RS. F. 97-Bu30/5 i KPDKM, negatywu fondu Nr. 2065).

Prowadzenie remontów, które rozpoczęto w połowie 1919 r., napotkało problemy. Roboty ograniczał budżet i czas, ale także możliwości wykonawcze. Kłopoty były zarówno z materiałami budowlanymi i sprzętem, jak i z fachowcami. Mimo to osiągnięto ważniejszą część celów, dzięki czemu październikowa uroczystość wskrzeszenia uczelni odbyła się w godnych warunkach. Świadczyło to o olbrzymim nakładzie sił i zaangażowaniu osób, które uczestniczyły w przygotowaniu ceremonii. Na reprezentacyjnych elewacjach od strony ulicy Świętojańskiej umieszczono zaprojektowane przez F. Ruszczyca symboliczne atrybuty uczelni: tablicę z nazwą, datami i herbem Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz godło USB.

Każdy z zespołów budynków tworzących kompleks główny posiadał własny dziedziniec¹⁵³. Pięć z nich otrzymało nazwy własne, które w 1919/1920 roku zaproponował F. Ruszczyca¹⁵⁴. Jeszcze w 1924 profesor mówił, iż „dalsze cztery czekają na badacza, aby od niego otrzymać swe uzasadnione miano”¹⁵⁵. Nadał on również nazwy niektórym salom i budynkom uniwersyteckim. Propozycje zostały zaakceptowane przez Senat USB jesienią 1921 roku i stały się odtąd nazwami oficjalnymi. Pozostałe dziedzińce i część budynków nosiły nazwy zwyczajowe, które wywodziły się najczęściej od dawnych funkcji, jakie kiedyś pełniły¹⁵⁶.

Od początku istnienia USB trwało stopniowe rozplanowywanie i przydzielanie budynków i pomieszczeń w kompleksie głównym. Otrzymywały je: administracja, niektóre z wydziałów i zakłady pomocnicze wchodzące w strukturę uczelni. Po kilku zmianach z czasem ustalił się układ, który przetrwał do 1939 roku. Na teren uniwersytetu prowadziły dwa wejścia główne od strony ulicy Świętojańskiej 10. Pierwsze prowadziło bezpośrednio na dziedziniec

¹⁵³ Zespół najstarszych budynków w płn.-wsch. części kompleksu określany był jako „Collegium Vetus”.

¹⁵⁴ Dziedzińce nazywane będą w dalszej części opracowania wersjami skróconymi, które używane były powszechnie np.: „Dziedziniec im. księdza Piotra Skargi” jako „Dziedziniec Skargi”, „Dziedziniec im. Marcina Poczobutta-Odlanickiego” jako „Dziedziniec Poczobutta”.

¹⁵⁵ A. B a s s a r a, *Z wycieczki do Wilna*, „Czas”, nr 133, 14 VI, Kraków 1924, s. 3.

¹⁵⁶ F. R u s z c z y c, *Dziennik...*, s. 69, 152; *Ferdynand Ruszczyca. Życie i dzieło*, Wilno 1939, s. 190-191.

przez bramę między dzwonnica a kościołem. Drugie — przez drzwi znajdujące się w budynku południowego skrzydła (klatka schodowa obok Auli Kolumnowej), skąd korytarzami można było przejść do kolejnych skrzydeł Dziedzińca Skargi.

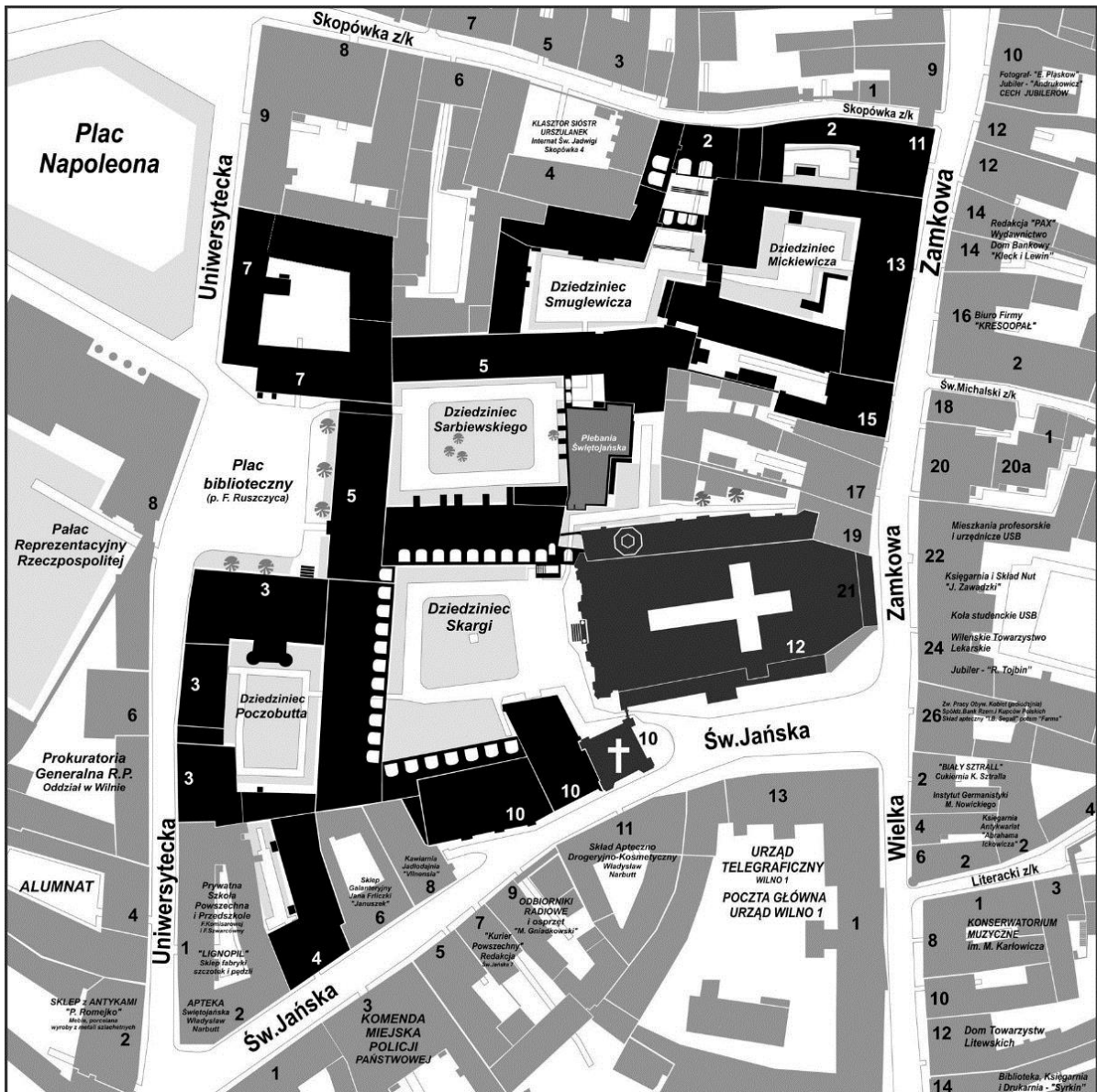

Wejście na Dziedziniec Skargi USB przy ulicy Świętojańskiej 10 (brama między kościołem Św. Janów a dzwonnica).
Po lewej fotografia J. Bułhaka z 1912 r. po prawej kadr z filmu produkcji niemieckiej z 1936 roku.

Dziedziniec Skargi miał dwa przejścia pod arkadami: pierwsze na dziedziniec Poczubutta (zamurowane, i J. Kłós planował je odtworzyć), drugie — na dziedziniec Sarbiewskiego. Osobne wejścia miały również: skrzydło rektoratu i dziekanatów przy ulicy Uniwersyteckiej 3, biblioteka na Uniwersyteckiej 5¹⁵⁷, a także budynek, gdzie mieścił się Wydział Teologiczny na Uniwersyteckiej 7. Adresy zakładów, seminariów i pracowni, które miały swoje pomieszczenia w budynkach przy ulicach: Zamkowej, Świętojańskiej oraz Uniwersyteckiej zmieniały się co pewien czas i omówione zostały w dalszej części opracowania.

Do celów poglądowych w dalszej części używany będzie plan sporządzony przez autora, uzupełniany przez skany schematów i planów pozyskanych w trakcie kwerendy. Plan jest kompilacją danych z licznych źródeł, w tym ilustracji sporządzonych w różnych okresach istnienia uniwersytetu w Wilnie. Organizm miejski Wilna wciąż się zmieniał. Niektóre nazwy instytucji, sklepów i siedziby biur, które wskazane zostały na planie, przenosiły się lub ulegały likwidacji, dlatego opisy uwzględniają przybliżony stan z drugiej połowy lat trzydziestych.

¹⁵⁷ Budynki w Dziedzińcu Sarbiewskiego również miały adres Uniwersytecka 5.

Plan sytuacyjny kompleksu głównego USB wraz z najbliższą okolicą. Numeracja budynków obowiązująca po 1923 roku. Opracowanie własne autora.

Okres trwania Uniwersytetu Stefana Batorego w dwudziestoleciu międzywojennym przyniósł sporo zmian w wyglądzie poszczególnych części kompleksu głównego. Kilka faz remontów, z których najważniejsze przeprowadzono w 1919 i w 1929 roku, omówione zostało w dalszej części rozdziału. Wraz z krótkim rysem historycznym poruszać się w nim będziemy według dziedzińców kompleksu głównego, przy czym topograficzne odniesienie stanowią będą fragmenty powyższego planu.

III.1. DZIEDZINIEC SKARGI

Otoczony zespołem budynków Dziedziniec Skargi (obecnie lit. *Didysis kiemas* — Dziedziniec Wielki), powstawał wraz z rozwojem kolegium jezuickiego, jako drugi z kolei. Plac — jak pisał Michał Baliński — ma kształt zbliżony do trapezu, „nieregularnie kwadratowy”. Trzy otaczające go skrzydła (południowe, zachodnie i północne) stanowią jednolity stylowo monolit. Od wschodu dziedziniec zamyka fasada kościoła św. Janów.

Zabudowa wokół placu powstawała przez łączenie budynków z różnych okresów, od gotyku po barok. Północne i zachodnie skrzydło zbudowane zostało na bazie najstarszych domów w całym kompleksie. Kościół pw. św. Janów wybudowano w XIV-XVI, z kolei dzwonnice w XVII wieku. Najpóźniej, bo dopiero w XVII wieku, włączono do kompleksu budynki południowego skrzydła, w których znajduje się m.in. aula kolumnowa.

Dziedziniec główny pełnił rolę scalającą funkcje akademickie i sakralne. Odbываły się tutaj wszystkie najważniejsze uroczystości uniwersyteckie oraz kościelne, a także był on miejscem akademickich dysput publicznych, które prowadzone były na ogół na wolnym powietrzu i tylko gdy pogoda nie była odpowiednia, przenoszono je do Auli Uniwersyteckiej. Na dziedzińcu odbywały się ceremonie wręczania dyplomów licencjackich i magisterskich oraz publiczna obrona przewodów doktorskich. Dziedziniec nazywany był w czasach jezuickich „Akademickim”, później zaś „Arkadowym”, „Uniwersyteckim” lub „Świętojańskim”. Kiedy wskrzeszono uniwersytet w 1919 r., nazwany został imieniem Piotra Skargi, pierwszego rektora Wszechnicy Batorowej, chociaż nie zrezygnowano też z używania nazwy „Dziedziniec Arkadowy”.

Dawne budynki, na których oparto budowę skrzydła północnego i zachodniego, są najstarszymi i budowane były w drugiej połowie XVI wieku. Budynki były zniszczone podczas pożaru w 1610 r., przy czym najbardziej ucierpiało skrzydło północne. Przypominające włoski renesans (typ palazzo) elewacje trzech skrzydeł dziedzińca są do siebie podobne, tworząc harmonijną całość i specyficzny charakter. Otwarte, arkadowe galerie biegnące wzdłuż całego parteru dopełniają się wzajemnie, stanowiąc charakterystyczną architekturę głównego miejsca wileńskiego uniwersytetu. Struktura przestrzenna dziedzińca arkadowego świadczy o smaku i przemyślanej idei architektów, którzy go projektowali i nadzorowali przebudowy¹⁵⁸.

Przebudowa trwała do 1630 roku i gmachy uzyskały w swoim obrysie kształt i formę, jaką widzimy obecnie. Skrzydła południowe i północne w stylu renesansowym, miały galerie z arkadami na dwóch kondygnacjach¹⁵⁹. Ściany między arkadami ozdobione zostały malowidłami. Kolejne przebudowy znów wymuszone były pożarami, które zniszczyły gmachy w 1737 i 1749 roku. We wszystkich skrzydłach dobudowano wówczas trzecią kondygnację, ale bez galerii. Autorzy odstąpili wtedy całkowicie od wcześniejszego projektu, który przewidywał wybudowanie wschodniego skrzydła, które stanąć miało przed fasadą kościoła św. Janów¹⁶⁰.

Wygląd dziedzińca po przebudowie uwieczniony został na rysunku Franciszka Smuglewicza z 1786 roku. Grawiura powstała w czasie, gdy po kasacie zakonu jezuitów, akademia podlegała Komisji Edukacji Narodowej i została przekształcona w Szkołę Główną

¹⁵⁸ J. H o p p e n, *Pożary Wilna w ubiegłych wiekach*, „Słowo”, nr 36, 6 II, 1938.

¹⁵⁹ Arkady z okresu wczesnego baroku, jak pisał J. Kłos, miały łuki oparte na wzorach renesansowych, lecz posiadały łuki eliptyczne, a nie klasycznie półokrągłe; J. K ł o s, *Przewodnik...*, s. 76.

¹⁶⁰ Op. cit., s. 204.

Litewską. Widok zorientowany jest w kierunku zachodnim, a rysunek podpisany został: „Muzeum i akademia stojąc w drzwiach kościoła farnego św. Jana”.

Dziedziniec Wielki Uniwersytetu. Grawiura F. Smuglewicza z 1786 r. Perspektywiczny obraz przedstawia wszystkie trzy skrzydła. Nad dachem zachodniego skrzydła widoczna jest jedna z dwóch wież obserwatorium astronomicznego. Na ścianie między oknami, widoczny jest emblemat zakonu jezuitów, herb uniwersytetu i portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Malowidła te w czasach carskich zostały zamalowane i nie odsłonięto ich w czasach USB. (Źródło: KPDA-LD0017).

Rysunek F. Smuglewicza powstał w czasie, gdy prowadzony był kolejny remont niektórych budynków kompleksu. Przebudowę w latach 1782-1788 prowadził Marcin Knakfus, pierwszy z profesorów architektury zatrudniony na uniwersytecie. Następne przebudowy miały miejsce na początku XIX wieku: Michał Szulc w latach 1802-1812 i Karol Podczaszyński w latach 1814-1817, za kadencji rektora Jana Śniadeckiego. Wszystkie projekty prowadziły do nadania budynkom stylu klasycystycznego, który „wznowił użycie tzw. porządków starożytnych w ich formie najprostszej [...] dążąc do osiągnięcia potęgi i monumentalności”¹⁶¹. J. Kłós uważał M. Szulca i K. Podczaszyńskiego za epigonów klasycyzmu. Pod kierunkiem wymienionych architektów krużganki arkadowe w południowym i północnym skrzydle zamurowano, przerabiając je na okna w obramieniach i zwieńczeniach klasycznych. Otwarte galerie arkadowe pozostawiono jedynie na parterze¹⁶².

¹⁶¹ J. Kłós, *Przewodnik...*, s. 92.

¹⁶² W skrzydle północnym, jako jedynym pozostawione zostały na elewacji ślady łuków arkad.

Litografia Philippe Benoista i Adolphe Bayota pt. „Były uniwersytet wileński”, opublikowana w albumie Jana Kazimierza Wilczyńskiego „Album Wileńskie”.
(Źródło: „Album de Vilna”, seria II, poszyt 3, plansza 33, 1849-1850, Muzeum Narodowe w Warszawie).

W. Tatarkiewicz analizując plany uniwersytetu z 1802 i 1820 r. zwrócił uwagę, jak zadziwiająco mało było w gmachach pomieszczeń dydaktycznych w porównaniu z liczbą tych, które zajęto na mieszkania profesorskie i urzędnicze. Znajdowały się one w kompleksie głównym w każdym z budynków i na wszystkich kondygnacjach¹⁶³.

Po zamknięciu uniwersytetu w 1832 r. w wygładzie Dziedzińca Skargi zaszło kilka istotnych zmian. W gmachach ulokowano wówczas cztery instytucje rządowe, co rozbiło jednorodność funkcji dawnego założenia architektonicznego. Część pomieszczeń zajęło I Gimnazjum Męskie im. Imperatora Aleksandra I Błogosławionego, podległe Kuratorium Okręgu Szkolnego. Szkoła mieściła się w gmachach między ulicą Świętojańską, gdzie było wejście, a Placem Dworcowym (później Napoleona)¹⁶⁴.

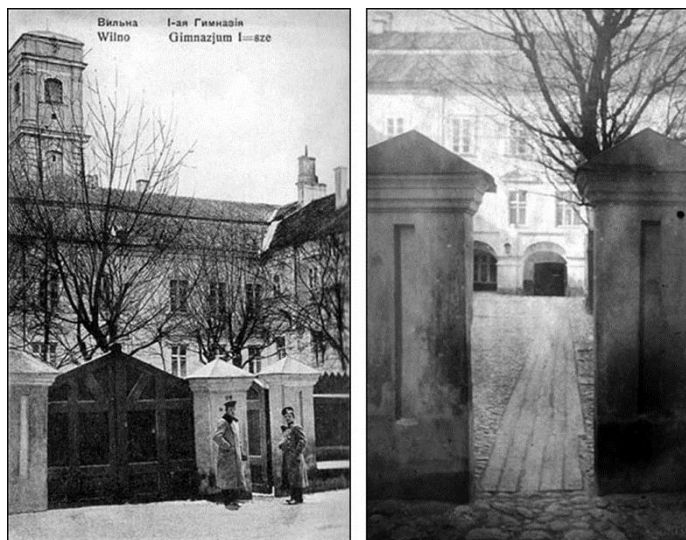
Ze względów praktycznych i oszczędnościowych, nie zważając przy tym na oszpecenie ogólnego wyglądu, galerie arkadowe na parterze zostały zamurowane. Wszystkie następne przeróbki prowadzone były bez żadnego planu. „Pełne powagi i dostojności gmachy, połączone ze sobą tak, że tworzyły i okalały dziedzińce na wzór starych akademii i uniwersytetów zachodnich, zostały po zamknięciu uniwersytetu perfidnie rozparcelowane” – pisał o tym F. Ruszczyk¹⁶⁵. Nikt nie miał oporów, aby przy zmianie układu niektórych pomieszczeń, „skandalicznie przesuwać” nowe okna na pierwszym piętrze zachodniego skrzydła, które przy tym „nie trafiały pod swe dawniejsze zwieńczenia”. Kilka z wejść do budynków zaopatrzonych

¹⁶³ W. Tatarkiewicz, *Z dziejów gmachu...*, s. 81.

¹⁶⁴ Do szkoły należał również konwikt na rogu Zaułka Święto Michalskiego obok kościoła pw. św. Michała; A. A. Winogradow, *Putevoditel' po gorodu Vil'ne i jego okrestnostjam*, Wilna 1904, s. 241.

¹⁶⁵ F. Ruszczyk, *Odnowienie murów uniwersyteckich 1919-1929*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 24.

zostało w kryte daszkami przybudówki. Wówczas też dziedziniec został od strony kościoła św. Janów odgrodzony ażurowym ogrodzeniem z dużą bramą i mniejszą furtką¹⁶⁶. Około 1882 r. na dziedzińcu posadzono kilkanaście drzew.

Dziedziniec Wielki, jako plac szkolny odgrodzony murem od kościoła św. Janów. Po lewej pocztówka z ok. 1905 r. z widoczną bramą i furtką do I Gimnazjum oraz zachodnim skrzydłem dawnego Dziedzińca Uniwersyteckiego z wieżą obserwatorium. Po prawej fotografia J. Bułhaka z 1917 r. z widocznym za furtką drewnianym chodnikiem i brukiem z kamienia polnego.
(Źródło: KPDA i MSL, sygn. MS/SN/F/2804/6).

Wnętrza gmachów po uniwersyteckich przechodziły znaczne zmiany. Pomieszczenia dostosowywane były do potrzeb instytucji, które je zajęły. W wielu miejscach urządzone zostały małe mieszkania służbowe dla pracowników administracyjnych, woźnych i stróżów. Kilka większych sal przedzielono ścianami działowymi. Do celów przekształconej komunikacji wewnętrznej przebudowane zostały niektóre z klatek schodowych kompleksu, co zmieniło tym samym miejsca dawnych przejść i połączeń.

Dziedziniec Skargi jako plac Gimnazjalny odgrodzony murem od kościoła św. Janów. Po lewej brama prowadząca na dziedziniec Sarbiewskiego obok kościoła i widoczna przybudówka skrywająca zewnętrzne schody. Po prawej widok na kościół z widocznym budynkiem Auli Kolumnowej i dzwonnica.
Fotografie Jana Bułhaka z 1915 i 1919 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-314/32 i KPDA).

¹⁶⁶ Staromiejski parafialny kościół św. Janów, został w ten sposób wyłączony ze styczności z dziedzińcem, który był wówczas placem szkolnym I Gimnazjum Męskiego.

Po ewakuacji Rosjan i zajęciu Wilna przez Niemców we wrześniu 1915 r., władze okupacyjne przejęły wszystkie gmachy rządowe. Przeznaczono je na potrzeby dużego garnizonu wojskowego, będącego na bliskim zapleczu frontu. Ciąg budynków dawnego uniwersytetu od ulicy Świętojańskiej przekazano batalionowi sanitarnemu, który w kilkunastu pomieszczeniach urządził lazaret. Budynki stopniowo niszczały, ale ich struktura pozostała niezmienną.

Po objęciu kompleksu głównego przez Uniwersytet Stefana Batorego w 1919 r. rozpoczęto pierwszy etap remontów, aby „przywrócić gmachom dawną jego świetność”. Dziedziniec Skargi, jako reprezentacyjny został potraktowany priorytetowo. Ekipy budowlane naprawiały w pierwszej kolejności dachy, które w wielu miejscach miały uszkodzenia i woda zalewała górne pomieszczenia. Usunięta została przybudówka w pobliżu przejścia na Dziedziniec Sarbiewskiego, która zakrywała zewnętrzne schody prowadzące na krużganek pierwszego piętra skrzydła północnego¹⁶⁷. Odkryte schody pozostawiono i stały się one w przyszłości ulubionym miejscem fotografowania osób, które zwiedzały gmachy uniwersyteckie. Podczas tego etapu remontów przeprowadzono kanalizację, a na placu wyłożono krzyżujące się ścieżki chodników z płyt betonowych. Naprawione zostały tynki i wymalowane zewnętrzne elewacje budynków¹⁶⁸. Na rozpoczęcie pierwszego i drugiego roku akademickiego w budynkach kompleksu głównego (wokół Dziedzińca Skargi) przygotowano dziesięć sal wykładowych.

Odświeżone schody zewnętrzne obok bramy prowadzącej na dziedziniec Sarbiewskiego oraz widok ze schodów na Dziedziniec Skargi.
Fotografia Jana Bulhaka z 1920 r. (Źródło: MNW, sygn. DI 95791/41 i DI 95791/23).

Drugi etap prac remontowych rozpoczęto wiosną 1921 roku. Zakres prowadzonych wtedy robót objął głównie pomieszczenia dla władz oraz działów administracji uczelni, które zajmowały dotąd lokale tymczasowe¹⁶⁹. W kilku następnych latach wykonywano mniejsze

¹⁶⁷ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 2, 10, 50, 94; (*Sprawy związane z restauracją gmachów i Domy uniwersyteckie rewindykacje i remonty 1919-1920, 1921-1923*).

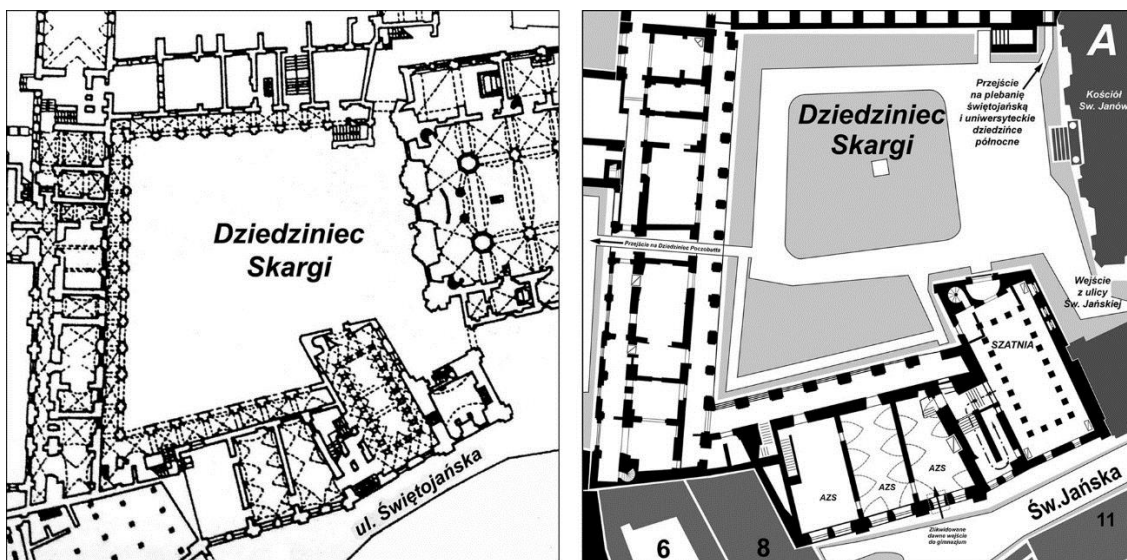
¹⁶⁸ LCVA, F. 175, ap. 1(I)A, b. 341, l. 45; (*Komisja budowlana 1919-1925*). Wśród zewnętrznych wykonawców prac remontowych były m.in. firmy budowlane: Piotra Godlewskiego i Stanisława Śliwińskiego.

¹⁶⁹ Uroczystość ponownego otwarcia uniwersytetu odbyła się 15 stycznia 1921 roku.

remonty uzależnione od skromniejszej części budżetu USB na ten cel i przyznaných kredytów¹⁷⁰. Dokonano wówczas (1923-1924) m.in. częściowego usunięcia ścian z zamurowanych parterowych galerii arkadowych¹⁷¹.

Niektóre partie murów otynkowano, zwłaszcza te fragmenty, które raziły gołą cegłą i zlikwidowano kilka przybudówek szpecących całość. Wewnątrz poszczególnych skrzydeł zmieniony został układ niektórych pomieszczeń przez wyburzenie ścian działowych. Remonty mieszkań profesorskich i odnowienie licznych sal dydaktycznych uniwersytet przeprowadzał we własnym zakresie (Biuro Techniczne), natomiast większe roboty zlecane były Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych (dalej: ODRP), której dyrektor Kazimierz Zawisza „okazywał stale życzliwą pomoc”¹⁷². Uniwersyteckie Biuro Techniczne było odpowiedzialne za projektowanie, przygotowanie i wykonanie remontów w oparciu o zgłaszane potrzeby poszczególnych wydziałów. Każdy z kosztorysów musiał być zaakceptowany przez władze uczelni, przy czym wcześniej dokonywano uzgodnienia, jaka część ogólnego budżetu Rektoratu przekazana zostanie w poszczególnych latach akademickich na dany projekt.

Zaakceptowany do realizacji został projekt opracowany przez J. Kłosa. Przewidywał on, że w następnych latach usunięte zostanie ogrodzenie przed kościołem św. Janów i odsłonięte zostaną arkady na wyższych kondygnacjach na dziedzińcach Skargi i Poczubutta. Podczas obrad IX Zjazdu Konserwatorów, jaki odbywał się w Wilnie w 1925 r., J. Kłos informował o planie wycięcia drzew rosnących na Dziedzińcu Skargi. Naprawa i malowanie zewnętrznych elewacji budynków uniwersyteckich od strony ulic Uniwersyteckiej i Świętojańskiej przeprowadzone były dopiero w 1927 i 1928 roku. Prace sfinansowane zostały z własnych środków budżetowych USB¹⁷³.

Dziedziniec Skargi (Wielki). Po lewej rzut parteru z 1997 r. (Źródło: opracowanie E. Małachowicza na podstawie KPDA).
Po prawej skrzydło południowe i zachodnie — plan pomieszczeń parteru z przyziemiem. (Opracowanie własne autora).

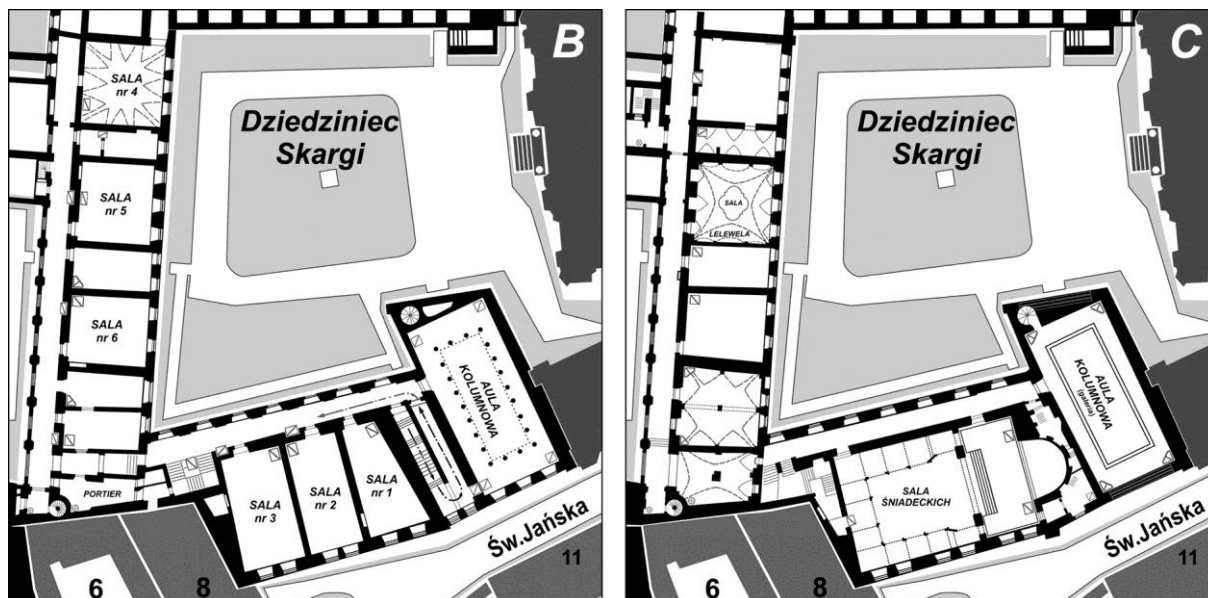
¹⁷⁰ Remonty w latach 1922-1923 prowadzone były dzięki kredytowi udzielonemu przez MWRiOP w wysokości kilkudziesięciu milionów marek polskich. Część prac wykonywano w związku z licznymi uroczystościami, jakie odbywały się w Wilnie. Najważniejszą z nich było przyłączenie Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej.

¹⁷¹ W 1925 r. MWRiOP udzieliło kredytu na remonty budynków USB w wysokości 250 tysięcy złotych; „Słowo”, nr 48, 27 II, 1925; R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 136.

¹⁷² R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 132.

¹⁷³ Na podstawie akwareli Adama Międzybłockiego wydanej w formie pocztówki wiadomo, że elewacje pomalowane były farbami w odcieniu jasnego beżu.

Przez kilka pierwszych lat działalności USB unormowano przeznaczenie większości pomieszczeń w skrzydłach otaczających Dziedziniec Skargi. Poniższe plany poszczególnych kondygnacji odpowiadają schematowi administracyjnemu tej części kompleksu, jaki przetrwał do 1939 r. (zaznaczone pomieszczenia omawiane są w dalszej części rozdziału).

Dziedziniec Skargi. Po lewej skrzydło południowe i zachodnie — plan pomieszczeń parteru z przyziemiem.
Po prawej skrzydło południowe i zachodnie — plan pomieszczeń I piętra.
(Opracowanie własne autora na podstawie planów z 1921 i 1924 r.).

Od grudnia 1928 r., za kadencji rektora ks. Czesława Falkowskiego powstawały plany dotyczące najpoważniejszego remontu dziedzińca w związku z przygotowaniem do obchodów w październiku 1929 roku 350-jej rocznicy założenia Uniwersytetu i 10-lecia jego wskrzeszenia¹⁷⁴. F. Ruszczyc uniesiony tą sprawą, napisał pod datą 6 grudnia 1928 r. w liście do żony: „W Uniwersytecie może da się urzeczywistnić w związku z 350-leciem to, o czym marzę od lat: nadanie tym murom godnego oblicza, zharmonizowanie ich. Właśnie dziś mieliśmy znowu posiedzenie naszej komisji. Przedstawiłem spis pożądaných robót i kosztorys”¹⁷⁵. Przygotowania nabierały rozpędu od początku 1929 r., jednak wobec niepewności uzyskania środków finansowych, zapał znacznie osłabł. F. Ruszczyc zanotował w marcu 1929 r., że podczas posiedzenia komitetu jubileuszowego były osoby, które zapatrywały się pesymistycznie na możliwość wykonania planowanych zadań, gdyż: „wobec znacznie uszczuplonych kredytów, [...] nastrój był minorowy”¹⁷⁶.

Deklarację pomocy uczelni złożyli wojewodowie ziem wschodnich, którzy na zjeździe, jaki odbył w Wilnie (24-25 II 1931 r.), zobowiązali się do przekazania pewnych kwot na remont gmachów uniwersyteckich. Niestety, nie wszystkie deklaracje zostały zrealizowane, gdyż województwa ostatecznie się wycofały. Jedynie wojewoda nowogródzki przekazał

¹⁷⁴ LCVA, F. 175, ap. 1(I)A, b. 488.

¹⁷⁵ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 455. Artysta prowadził wówczas niezliczone narady, głównie z J. Kłosem, B. Bałzukiewiczem oraz inż. Augustem Przygodzkim z ODRP. Omawiał z nimi i projektował rozwiązania, które powinny zostać objęte pracami. Projekty zatwierdzał każdorazowo rektor USB.

¹⁷⁶ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 466-468.

uniwersytetowi 10 tysięcy zł. na odremontowanie elewacji budynków na Dziedzińcu Mickiewicza i ufundowanie tablicy pamiątkowej poświęconej wieszczowi¹⁷⁷. Remont nie mógł się odbywać bez dalszych środków finansowych i rozpoczęto go dopiero dzięki nadzwyczajnym kredytom udzielonym przez MWRiOP. Sumy te nadal były jednak znacznie mniejsze niż zapotrzebowanie wynikające z projektu i kosztorysów¹⁷⁸.

Roboty ruszyły na początku lipca i kierowali nimi: z ramienia USB J. Kłos i inż. B. Domański, natomiast ze strony ODRP inż. A. Przygodzki¹⁷⁹. Poszczególne zadania ustalone były przez komisję architektoniczno-artystyczną, której przewodził F. Ruszczyk¹⁸⁰. Przy opracowywaniu konkretnych celów dotyczących przyszłego wyglądu Dziedzińca Skargi, F. Ruszczyk i J. Kłos kierowali się obrazami z albumu J. K. Wilczyńskiego zamierzając przywrócić dawny wygląd starym murom.

ODRP skierowała do prac kilka ekip robotników z doświadczonymi technikami w roli majstrów. Bezpośredni nadzór nad organizacją pracy i zaangażowaniem najlepszych fachowców sprawował Stanisław Śliwiński, mistrz cechu murarskiego w Wilnie. Termin zakończenia głównego etapu robót ustalono na pierwszą połowę września. Mury uniwersyteckie gościć miały wtedy uczestników ogólnopolskiego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników¹⁸¹.

Najpoważniejszą zmianą w wyglądzie dziedzińca było obniżenie jego poziomu o 30 cm i był to powrót do jego dawnej wysokości. Przed niwelacją placu wycięte zostały prawie wszystkie drzewa posadzone w czasach carskiego gimnazjum: „czterdziestoletnie rachityczne klony i nadgniłe sokory”. Sprawa wycinki drzew wywołała protesty prasy¹⁸². Wyjaśnienia w tej sprawie składał J. Kłos i dziennikarz „Kuriera Wileńskiego” przyznawał, że „dopiero po wycięciu owych zgoła nieszlachetnych sokor [...], można należycie ocenić całe piękno tego, jednego z najpiękniejszych dziedzińców w Rzplitej”¹⁸³. Stefan Klaczyński dodawał, iż: „Po usunięciu nadgniłych sokor, oraz takichże klonów umierających, które lat temu kilkadziesiąt, »w pamiat« jakiejś tam swej uroczystości, ówcześni posesyj uniwersyteckich uzurpatorscy rządcy byli posadzili, na dotychczasowym dziedzińcu Skargi, roztoczyła się szeroka

¹⁷⁷ KW, nr 47, 26 II, 1929; *Posiedzenie Komitetu obchodu 350-lecia USB wspólnie z wojewodami*, DW, nr 47, 26 II, 1929; *Fundusze na odnowienie dziedzińca im. Piotra Skargi*, DW, nr 86, 14 IV, 1929; R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 136.

¹⁷⁸ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 154; S. T r z e b i ń s k i, *Prolegomena do uroczystości jubileuszowych Uniwersytetu Stefana Batorego*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 7.

¹⁷⁹ August Radwan-Przygodzki (1877-1932), inżynier-architekt, kierownik wydziału budowlanego Dyrekcji Robót Publicznych, wiceprezes Stow. Techników Polskich, popełnił samobójstwo. Pochowany na Starej Rossie.

¹⁸⁰ Komisja była częścią Komitetu Obchodu 350-lecia Wszechnicy Wileńskiej. Do sekcji wykonawczej weszli oprócz J. Kłosa i F. Ruszczyca m.in. B. Bałzukiewicz, J. Hoppen, inż. B. Domański; F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 478 i 485.

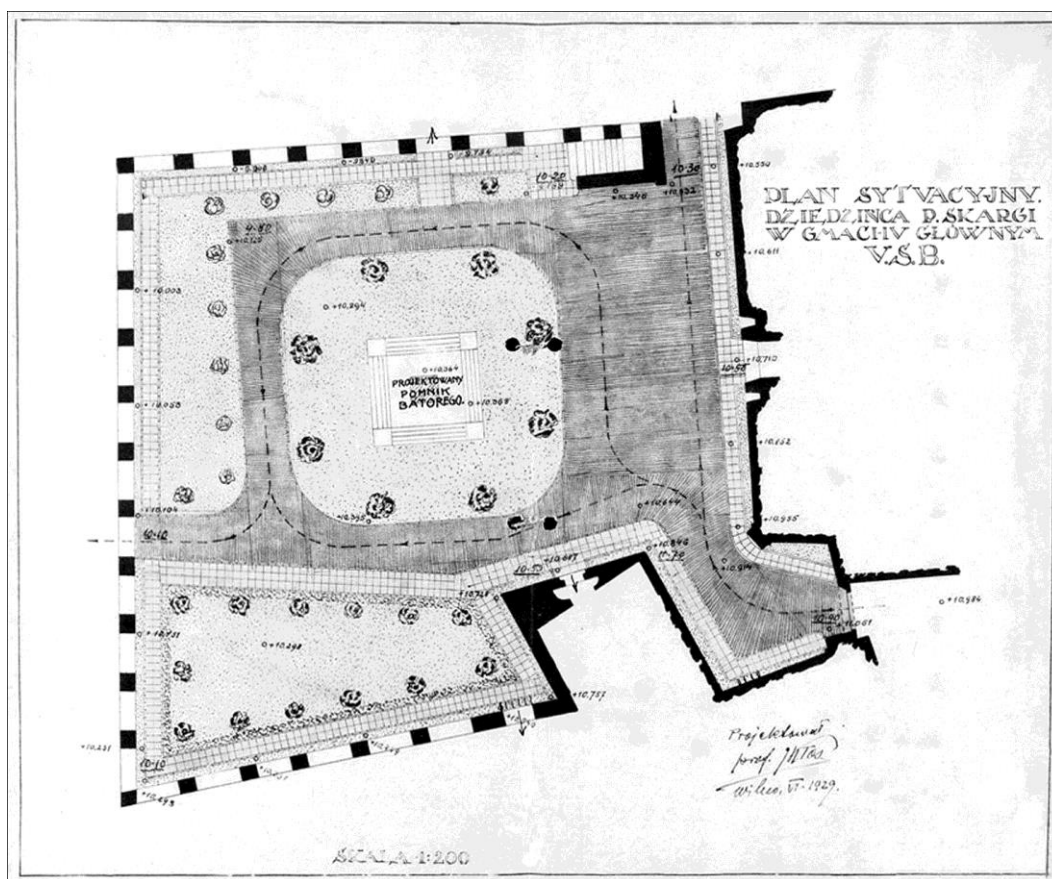
¹⁸¹ *Prace nad odnowieniem głównego gmachu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, DW, nr 199, 31 VIII, 1929.

¹⁸² Zamiar wycięcia drzew spotkał się ze sprzeciwami niektórych środowisk, a wileńska prasa codzienna nazwała wycinkę akcją wandalizmu. J. Kłos udzielając w tej sprawie wywiadu dziennikowi „Słowa”, zupełnie niepotrzebnie przyrównał drzewa na dziedzińcu uniwersyteckim do „włosów w kupie”. Józef Mackiewicz wykorzystał tę część wypowiedzi do jeszcze ostrzejszych komentarzy, które dotyczyły również autorytetu zarówno J. Kłosa, jak i F. Ruszczyca, którego uznano za głównego „winowajcę”, jako pomysłodawcę całości; J. M a c k i e w i c z (mik), *Na dziedzińcu Skargi*, „Słowo”, nr 183, 11 VII, 1929; KW, nr 164, 21 VII, 1929; F. Ruszczyk pisząc o tej sprawie w swoim dzienniku przyznawał, że porównanie J. Kłosa było niezręczne i niepotrzebne; F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 487.

¹⁸³ S. K l a c z y ń s k i, *Prace restauracyjne w U.S.B. (Wywiad z prof. J. Kłosem)*, KW, nr 187, 18 VIII, 1929.

perspektywa na ten, jeden z najpiękniejszych dziedzińców w Rzeczypospolitej. Widok jest imponujący”¹⁸⁴.

Podczas niwelacji usunięte zostały polne kamienie, którymi wybrukowany był plac. Środkową część wypełnił duży trawnik, na którym przygotowano kwadratowy fundament pod pomnik króla Stefana Batorego¹⁸⁵, który w zamierzeniu projektodawców miał zostać tam ustawiony. Trawnik otoczono niskim żywopłotem, a w rogach posadzono niewysokie, pojedyncze krzewy¹⁸⁶. Aby zwiększyć ilość zieleni, przy każdym z filarów parterowych galerii posadzono pnący bluszcz. Alejki wokół trawnika pokryto asfaltem. Obserwując szybki postęp robót, F. Ruszczyk zapisał z zadowoleniem: „Na dziedzińcu »królewskim« robota wre”. Pisząc do żony napisał też: „Nie uwierzysz jak wygląda dziś pierwszy dziedziniec, cały rozryty i z upstrzonymi skrobaniem i malowaniem murami”¹⁸⁷.

Projekt Juliusza Kłosa obejmujący zagospodarowanie Dziedzińca Skargi wraz z zielenią i fundamentem pod pomnik Batorego. (źródło: LCVA, f. 154, ap. 1, b. 1363, l. 19).

¹⁸⁴ S. K l a c z y Ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, KW, nr 232, 10 X, 1929.

¹⁸⁵ Na początku 1929 r. projektowano wstępnie, że na środku placu stanie pomnik księdza-rektora Piotra Skargi, co miało być adekwatnym elementem odzwierciedlającym nazwę dziedzińca. Nieco później pojawił się plan, aby Dziedziniec Skargi przemianować na „Dziedziniec Królewski”, co korespondowało miało z pomnikiem Batorego, natomiast pomnik Skargi ustawić przed biblioteką od strony ulicy Uniwersyteckiej, a imieniem sławnego rektora i kaznodziei nazwać placik biblioteczny. Władze USB wystąpiły do władz wojskowych z prośbą o bezpłatne przekazanie odpowiedniej ilości brązu na odlanie pomnika. Reakcja była pozytywna i wojsko było gotowe przekazać uniwersytetowi jedną tonę bezpłatnie, natomiast pięć ton w niskiej cenie. Sprawa została w latach 1929-1930 odłożona jednak na późniejszy termin; S. T r z e b i Ń s k i, *Prolegomena do uroczystości jubileuszowych Uniwersytetu Stefana Batorego*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 10.

¹⁸⁶ Na podstawie jednej z fotografii Jana Bułhaka, na której widoczny jest urządzony plac i pojedyncze drzewo, dojść można do wniosku, że wycięcie wszystkich drzew nie nastąpiło jednocześnie.

¹⁸⁷ F. R u s z c z y k, *Dziennik część druga...*, s. 483, 486, 491.

J. Kłos planował w dalszej perspektywie przywrócenie przejścia na Działowickiego w środkowej arkadzie skrzydła północnego (pod marmurową tablicą Akademii jezuickiej i niszą z posągami Matki Boskiej). Nie rezygnował też z odsłonięcia krużganków na wyższych kondygnacjach, ale uniwersytet nie dysponował budżetem, z którego mógłby sfinansować ten projekt¹⁸⁸. Specjalnego zakresu prac podjął się Jerzy Hoppen, który rozpoczął rekonstruowanie fresków i malowideł w niektórych zabytkowych salach uniwersytetu. Zostały one omówione we właściwych podrozdziałach¹⁸⁹.

Ograniczenie środków finansowych spowodowało, że remonty nie objęły wszystkich prac określonych projektem. Biorąc jednak pod uwagę ogrom zaniechań, jakie musiano naprawić, wykonano bardzo dużo. Zakres wykonanych prac i ograniczenia podsumował J. Kłos: „Fasady dziedzińca Skargi odnowiono i częściowo przynajmniej restytuowano. [...] Niestety, nie wszystko jeszcze udało się wykonać w myśl programu restytucyjnego, obejmującego całokształt gmachu głównego, lecz trzeba było z konieczności wiele robót odłożyć na lata następne”¹⁹⁰.

S. Klaczyński pisał w dniach obchodów uroczystości 350-lecia uniwersytetu:

nie ulega żadnej wątpliwości, że ze wszystkich siedzib uniwersyteckich w Rzplitej najpiękniejszą ma Wszechnica Batorowa. Ani pseudo-gotyck Uniwersytetu Jagiellońskiego, ani szablonowo, z dawnego pałacu przebudowana Uczelnia warszawska, ani lwowski gmach b. sejmu b. Galicji, ani po-wihelmowskie, ciężkie mury w Poznaniu, ani lubelskie nowe budowle – żadne z nich nie może równać się ani z dostojnością, ani pięknem z siedzibą Almae Matris Vilmensis. Dwa i pół wieku wpływów potężnej fali bujnej kultury zachodniej stworzyły dzieło tak mocne, że oparło się ono zwycięsko barbarzyńskiej łapie najeźdźcy wschodniego w ciągu stulecia jego panowania na tych ziemiach. [...] Wszędzie zmiany w wyglądzie gmachów są tak znaczne, że wracający do nich po wakacyjnym ich dłuższym niewidzeniu, zdumieni oczom swym nie wierzą...¹⁹¹.

III.1.1. SKRZYDŁO ZACHODNIE

Skrzydło zachodnie Działowickiego Skargi było jednocześnie wschodnim korpusem dziedzińca Poczobutta (Obserwatorium). Budynek powstał na placu, który przed czasami jezuitów był posesją z gotyckim domem należącym do sekretarza królewskiego Jasińskiego. Wokół domu znajdowały się liczne przybudówki pełniące funkcje gospodarcze, a w pobliżu mieścił się ogród plebana kościoła św. Janów, otoczony murami oraz osobną bramą. Podczas pierwotnej przebudowy dokonanej przy urządzaniu kolegium, domy gospodarcze zburzono, a na ich fundamentach wzniesiono jeden dłuższy, dwukondygnacyjny budynek.

Podczas pożaru Wilna w 1610 roku paliły się także gmachy akademii, w tym omawiany budynek. Pracami remontowymi przy ich odnawianiu kierował do 1620 r. nieznanego nazwiska architekt. Po przebudowie budynek miał trzy kondygnacje, przy czym krużganki arkadowe na pierwszym i drugim piętrze zbudowano nie od strony dziedzińca głównego, lecz od strony *herbarium* (przy późniejszym obserwatorium). Arkady od strony dziedzińca Skargi były tylko na parterze wzdłuż całej elewacji („dziesięć filarów murowanych”). W środkowej części

¹⁸⁸ Projekt nigdy nie został wykonany, gdyż kierowano się nie tylko względami finansowymi, lecz także praktycznymi. Według obliczeń zachowanie ścian pozwalało obniżyć znaczne koszty ogrzewania gmachów.

¹⁸⁹ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 154, 754; KW, nr 164 i 187, 21 VII i 18 VIII, 1929.

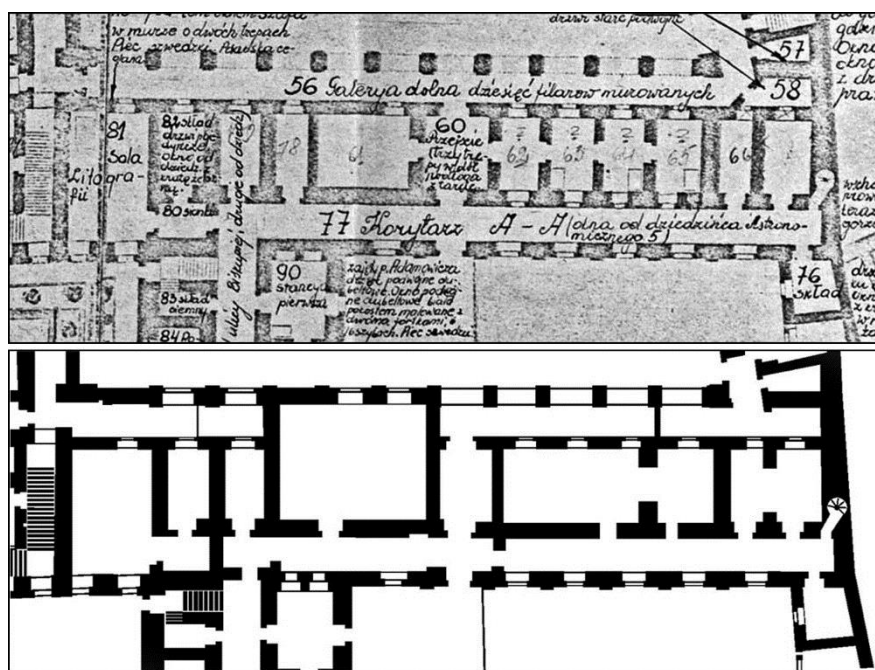
¹⁹⁰ *Prace restauracyjne w U.S.B.*, KW, nr 187, 18 VIII, 1929.

¹⁹¹ S. Z. K l a c z y Ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, KW, nr 232, 10 X, 1929.

istniało przejście łączące sąsiednie dziedzińce. Na dwóch kondygnacjach znajdowały się liczne pomieszczenia, których okna wychodziły na wprost kościoła. Zróznicowany poziom podłóg w sąsiednich skrzydłach świadczy o tym, że były budowane później niż niższy budynek omawianego skrzydła zachodniego.

Budynek był mocno zniszczony po wojnie z Moskwą w 1655 roku. Przebudowywano go w latach 1662, 1690 oraz 1716-1728. Niedługo później znów ucierpiał podczas kolejnego pożaru Wilna w 1737 roku. Remont i przebudowę przeprowadził w okresie 1752-1766 Tomasz Żebrowski, który skupił się jednak głównie na budowie obserwatorium astronomicznego. Dalsze prace już w czasach KEN, prowadził Marcin Knakfus, a później być może Michał Szulc. Ostatnią, planowaną przebudowę, przeprowadził Karol Podczaszyński w latach 1814-1817, za kadencji rektora Jana Śniadeckiego.

Większość pomieszczeń na parterze tego skrzydła stanowiły izby gospodarcze, a na wyższych kondygnacjach mieściły się biura KEN, archiwum uniwersyteckie, lokale biblioteki i kilka sal dydaktycznych. Korytarze, będące efektem zamurowania dawnych krużganków, biegnęły po stronie Dziedzińca Poczobutta¹⁹².

Zachodnie skrzydło Dziedzińca Skargi (Wielkiego), rzut parteru na planie z 1820 r.

Większe pomieszczenie po lewej stronie (nr 81) zajmowała „Sala Litografii”.

Po prawej stronie zwracają uwagę okrągłe schodki wewnątrz muru łączącego budynek ze skrzydłem południowym.

Dolny rysunek przedstawia rzut parteru po przebudowach dokonanych w czasach carskich, kiedy zamurowano część galerii arkadowej i przebudowano kilka pomieszczeń (rys. autora na podstawie planu J. Kłosa z 1921 r.).

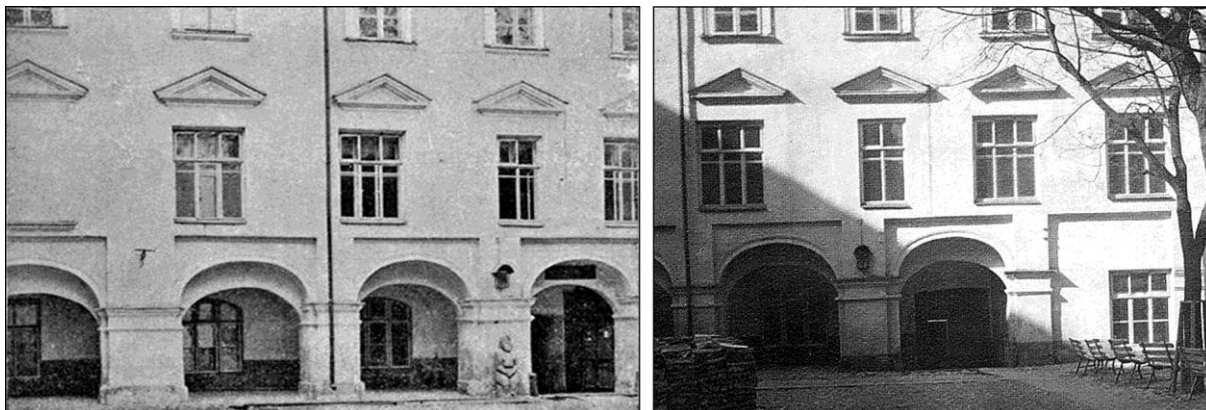
Po przejęciu budynku przez rząd carski ulokowano w nim cztery instytucje. Część pomieszczeń zajęło I Gimnazjum Męskie, podległe Kuratorium Okręgu Szkolnego oraz archiwum, biblioteka i muzeum. Szkoła mieściła się w gmachach między ulicami Świętojańską a Placem Dworcowym (Napoleona)¹⁹³. Na parterze znajdowały się głównie pomieszczenia gospodarcze i socjalne oraz dwie sale lekcyjne. Na pierwszym piętrze były pomieszczenia

¹⁹² Na planie z 1820 r. korytarze są oznaczone: (nr 77 A-A na parterze, nr 102 D-D na I piętrze i nr 150 H-H na II piętrze).

¹⁹³ Do szkoły należał również konwikt na rogu Zaułka Święto Michalskiego obok kościoła św. Michała; A. A. W i n o g r a d o w, *Putjewoditel po gorodu Vilnje i jego okrestnostjam*, Wilno 1904, s. 241.

Centralnego Archiwum, a na parterze sale lekcyjne i pokoje I Gimnazjum Męskiego. Pomieszczenia na drugim piętrze przydzielono dla Biblioteki Publicznej i pod magazyny rządowego Muzeum Starożytności¹⁹⁴.

Jednym z eksponatów muzeum był kamienny posąg nazywany „Babą”, który trafił tam w 1906 lub 1907 roku. Jak pisał Lucjan Uziębło, przywieziony został z południa Rosji, z nad morza Azowskiego przez jednego z uczniów I Gimnazjum i подарowany szkole. W owym czasie posąg określano zabytkiem „bałwochwalstwa scytyjskiego”. Posąg wystawiony został na zewnątrz i stał na dziedzińcu przy jednym z filarów. Po 1919 roku włączono go do zbiorów Muzeum Archeologicznego USB¹⁹⁵.

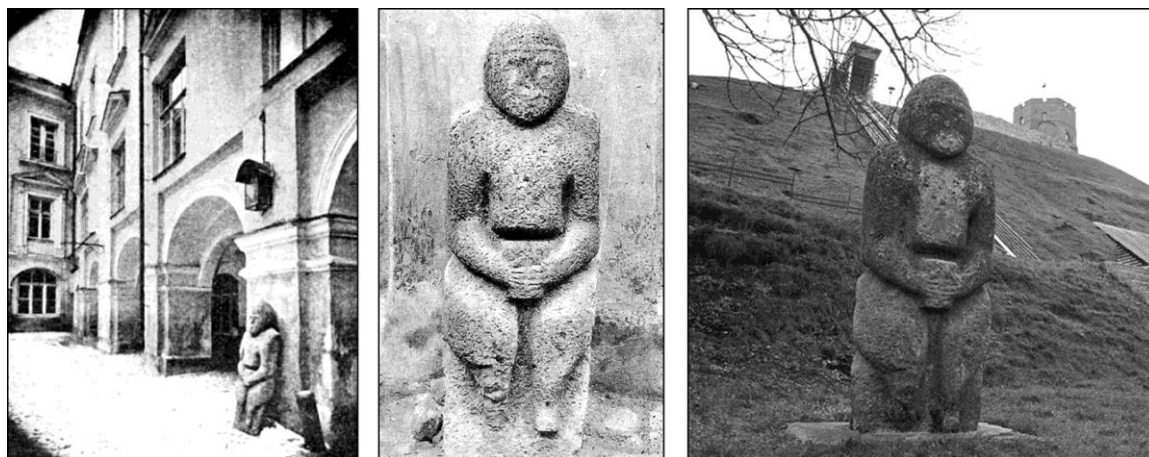

Lewa część zachodniego skrzydła w czasach carskich. Na górnej fotografii z 1908 r. wewnętrzne wejście do gimnazjum (z przejściem na dziedziniec astronomiczny). Przy jednym z filarów widoczny kamienny posąg, zwany „Babą”.

Na dolnej fotografii (Jana Bułhaka) to samo miejsce w czasie pierwszego remontu w 1919 r.

Uwagę zwraca zamurowana część dawnej galerii na parterze i niesymetrycznie umieszczone niektóre okna na I piętrze.

Po lewej stronie widoczny stos dachówek z remontowanego dachu. (Źródło: „Życie Ilustrowane”, nr 3, Wilno 1908, s. 18 i KPDA).

Po lewej stronie kamienny posąg na dwóch fotografiach z 1907 r., kiedy stał na dziedzińcu I Gimnazjum, a na fotografii po prawej stronie, gdy jeszcze do niedawna umieszczony był u podnóża Góry Zamkowej na terenie Litewskiego Muzeum Narodowego (Arsenalo g. 3) i określany był, jako „połowiecka baba”, posąg pochodzący z Ukrainy (powiat berdyczowski).

(Źródło: „Życie Ilustrowane”, nr 13, Wilno 1907, s. 99; D. P o c e v i ċ i u s, *100 istorinų Vilniaus relikty*, Vilnius 2015).

¹⁹⁴ Były to cztery pokoje oznaczone literami: W, G, D, E. Przechowywano w nich książki i czasopisma rosyjskojęzyczne, dublety książek rosyjskich i obcojęzycznych. Piąty pokój G był przeznaczony na czasopisma z poprzednich lat; F. D o b r j a n s k i j, *Putjewoditel po Wilenskoj Publicznoj Bibliotekie*, Wilno 1879, s. 20-21.

¹⁹⁵ „Życie Ilustrowane”, nr 13, Wilno 1907, s. 99; J. S o k o ł o w s k a, *Wczesnohistoryczne posągi kamienne odkryte na ziemiach Polski*, „Światowit”, nr 12, 1928, s. 137. Autorka pisząc artykuł w 1928 r. nie знаła pochodzenia posągu znajdującego się w Muzeum Archeologicznym USB i napisała tylko ogólnikowo, że jej zdaniem posąg „nie pochodził ani z Litwy, ani z Białorusi”.

Podczas przejmowania gmachów przez USB w 1919 roku, większość pomieszczeń na parterze zachodniego skrzydła nie zmieniło dotychczasowego przeznaczenia biurowego i gospodarczego i służyły one administracji uczelni. Podczas prac remontowych w latach 1919-1920 pokoje zostały otynkowane, pomalowane oraz naprawiono w nich piece. Doprowadzone do dobrego stanu lokale były meblowane i oddawane sukcesywnie do użytku.

Południowe i zachodnie skrzydło Dziedzińca Skargi sfotografowane przez Jana Bułhaka w marcu 1926 r. Widoczne są odsłonięte już arkady na parterze, lecz nieuregulowane są jeszcze okna oraz rosnące drzewa. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3456-1).

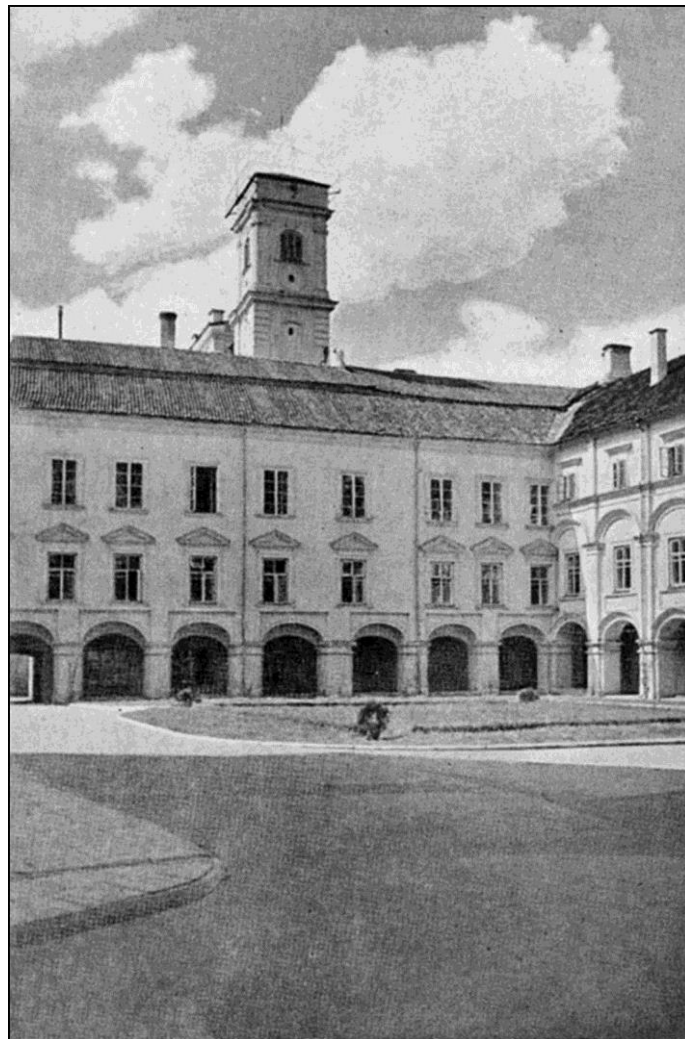
Otwory okienne pierwszego piętra w skrzydle zachodnim uregulowano podczas remontu w 1929 roku, gdy wybito je na nowo w miejscach, gdzie się pierwotnie znajdowały, pod gzymsami. Posadzki w odsłoniętej galerii na parterze wyłożone wówczas zostały specjalnie sprowadzoną wypaloną cegłą o znacznej twardości. Filary i elewacje otynkowano i pomalowano, po wcześniejszym wykonaniu badań wszystkich starszych warstw malarskich. Do kolorystyki elewacji przywiązano dużą wagę. Jak pisał Józef Mackiewicz, usunięcie śladów dawnych farb uważano za konieczne, gdyż w czasach carskich „pomalowano Bóg wie jak, stare mury”¹⁹⁶. Kolory farb, jakich używano w czasach carskich, F. Ruszczyk nazywał „rządowymi”. Finalnie po kilku konsultacjach, jakie profesor przeprowadził, ściany pomalowano w barwach pastelowych i stonowanych, zbliżonych do dawnych¹⁹⁷.

¹⁹⁶ S. K l a c z y ń s k i, *Prace restauracyjne w U.S.B. (Wywiad z prof. J. Kłosem)*, KW, nr 187, 18 VIII, 1929.

¹⁹⁷ F. R u s z c z y c, *Odnowienie...*, s. 24, 28; F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 484.

Zachodnie skrzydło Dziedzińca Skargi. Fotografia Jana Bulhaka z 1935 r.
Wszystkie filary galerii oplecione pnączami posadzonymi w 1929 r. podczas remontu i urządzania dziedzińca.
(Źródło: NAC, PIC_1-N-3461).

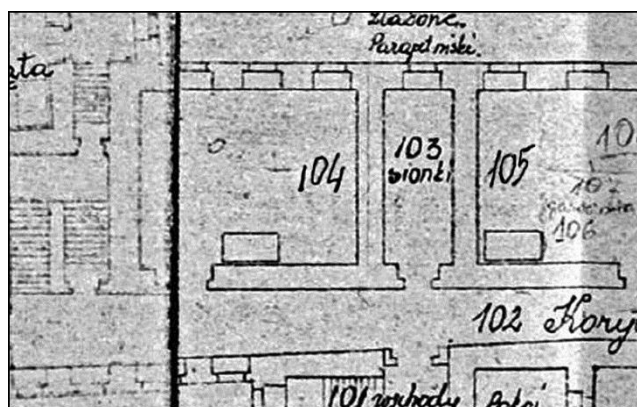

Skan kolorowanej pocztówki z 1930 r. przedstawiającej zachodnie skrzydło Dziedzińca Skargi.
Fotografię i kliszę wykonał Feliks Zaniewski. (źródło: LMVAB, sygn. 277219).

Przeznaczenie lokali w skrzydle zachodnim ulegało później zmianom, jednak niezbyt istotnym. Większość sal na parterze do 1939 roku zajmowała administracja USB. Przez pewien czas mieściło się tutaj Biuro Techniczne i Intendentura. Jeden pokój zajmowało archiwum uniwersyteckie i było kilka składów, pomieszczeń gospodarczych i stróżówka. Po dalszych przeróbkach i odsłonięciu arkad, w największym pomieszczeniu z prawej strony urządzono jedną z sal wykładowych¹⁹⁸.

III.1.1.1. SALA LELEWELA

Pierwsze piętro zachodniego skrzydła pełniło różnorodne funkcje. Trzy największe pomieszczenia, które były salami lekcyjnymi w carskim gimnazjum, zostały w pierwszym okresie USB wyremontowane i przeznaczone na sale wykładowe (seminaryjne). Szczególną wartość miały dwa pierwsze pokoje z prawej strony. Były rozdzielone sienią i miały łącznie siedem okien (pokazane poniżej na planie z 1820 roku). Swoją wyjątkową formę uzyskały po kilku remontach. Pierwszy przeprowadzony był w latach 1658-1662, po wojnie z Moskwą (1655), następny w 1690 roku i wreszcie w latach 1716-1728. Ich wystrój architektoniczny nie zmienił się do dzisiaj. Pierwszy pokój (nr 104 na planie z 1820 roku) posiada gęste dwunastodzielne sklepienie łukowe. Druga z sal (nr 105) w czasach jezuickich była kaplicą. Było to duże i wysokie pomieszczenie przechodzące przez pierwsze i drugie piętro, z owalnym sufitem z łukami. Kaplica po remoncie, jaki przeprowadzono w 1728 roku, została poświęcona i nadano jej patrona w osobie św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży i studentów. Zlikwidowano ją w czasach świeckiego uniwersytetu KEN. Pomieszczenie zostało wówczas przebudowane na dwie kondygnacje poprzez przedzielenie płaskim stropem. W ten sposób, pokój na pierwszym piętrze nie ma sklepień łukowych. W sąsiadujących ze sobą salach 104 i 105 po 1780 roku urządzono gabinety fizyki, a około 1820 r. były tam sale wykładowe dla studentów architektury. W czasach carskich pokoje należały do gimnazjum i zajmowała je dyrekcja placówki. Obecnie w salach tych znajduje się gabinet rektora¹⁹⁹ i sala posiedzeń (*Rektorius mažoji aula*), której sklepienia pokryte zostały freskami z motywami z mitologii litewskiej²⁰⁰.

Fragment planu z 1820 r. z pokojami na I piętrze w zachodnim skrzydle Dziedzińca Skargi.
(Źródło: KPDA).

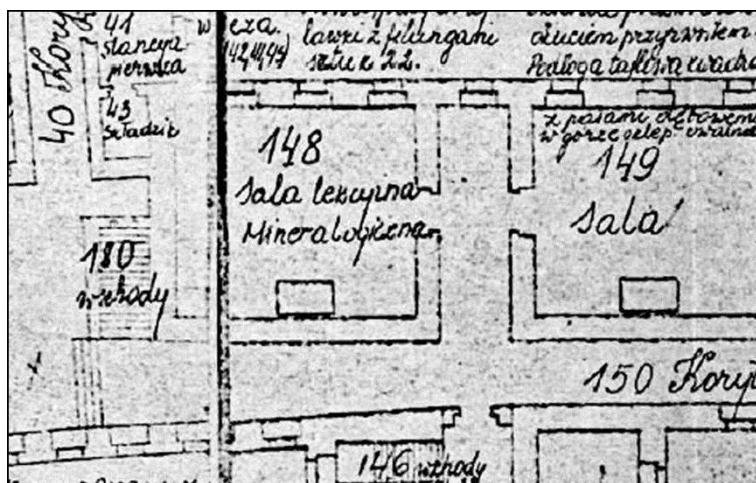
¹⁹⁸ LCVA, F. 175, ap. 1(DA, b. 96, 131, 154, 168, 193.

¹⁹⁹ Gabinet został urządzony wg. projektu Jonasa Zibolisa. Płaski sufit jest podzielony dębowymi belkami na kasetony.

²⁰⁰ Autorem fresków był w 1983 r. artysta malarz Antanas Kmieliauskas.

Oprócz lokali carskiego gimnazjum, liczne pomieszczenia na pierwszym piętrze zajmowała Biblioteka Publiczna (magazyny książek) oraz Archiwum Państwowe²⁰¹. W czasach USB przeznaczenie pokoi zmieniono nieznacznie i nadal zajmowały je biblioteka i archiwum, z tym, że obydwie jednostki kilka razy wymieniały się lokalami na dwóch kondygnacjach. Archiwum Państwowe w Wilnie ostatecznie zajmowało aż 17 pomieszczeń i dwa długie korytarze na drugim piętrze oraz pokoje na trzecim piętrze, pod obserwatorium²⁰². Powierzchnię tę uniwersytet wydzierzwał zarządowi Archiwum Państwowego i była wyłączona z gestii administracji USB. Część tę przez kilkanaście lat, nazywano „tymczasowym archiwum”²⁰³.

Biblioteka, ze względu na brak miejsca w swoim budynku, nie mogła przenieść zbiorów przejętych w 1919 roku i używała pomieszczeń w tym skrzydle jako magazynów. Były to pokoje, w których bibliotekarze pracowali nad sortowaniem, badaniem i katalogowaniem księgozbiorów²⁰⁴.

Fragment planu z 1820 r. z pokojami II piętra w zachodnim skrzydle Dziedzińca Skargi. Pokój oznaczony nr 149 przerobiony został na Salę Lelewela. (Źródło: KPDA).

Trzy pierwsze pomieszczenia na drugim piętrze z prawej strony (łącznie siedem okien) były w czasach uniwersytetu (1773-1832) gabinetami dydaktycznymi. Dwa pokoje oddzielone były od siebie sienią. W pierwszym z pomieszczeń (nr 148 na planie z 1820 roku) mieściła się sala lekcyjna mineralogii. Drugi pokój (nr 149) z pięknym sklepieniem owalnym — to

²⁰¹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-go*, Wilno 1922; S. L i s o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie za czasów rosyjskich*, Wilno 1932.

²⁰² W tej liczbie były: kancelarie, pracownie, czytelnia, magazyny, mieszkanie woźnego, przedpokój; „Wilno i Ziemia Wileńska”, t. II, Wilno 1937, s. 129.

²⁰³ Problem siedziby Archiwum Państwowego w Wilnie był poważnym zagadnieniem przez prawie całe dwudziestolecie międzywojenne. Zbiory były rozproszone w kilku miejscach i mimo starań nie udało się ich skupić, gdyż wymagało to odpowiedniego budynku. Usuwanie zbiorów przetrzymywanych na terenie uniwersytetu odbywało się etapami i powoli. Sprawę rozwiązano częściowo dopiero w latach 1934-35, kiedy archiwum zaczęło się przenosić do specjalnego gmachu na parceli między ulicami Słowackiego 8 i Teatralną. W tym czasie zwolniono ostatnie cztery pokoje na II piętrze zachodniego skrzydła Dziedzińca Skargi oraz pokoje zajmowane na III piętrze pod obserwatorium. Opuszczane lokale były bardzo zniszczone, gdyż od 1919 roku nie przeprowadzono ich remontów. Zrobiono to dopiero w 1934 r., po czym zostały przekazane bibliotece na pomieszczenia magazynowe i administracyjne, a także niektóre z biur administracji USB; *Remonty gmachów uniwersyteckich*, DW, nr 226, 22 VIII, 1934.

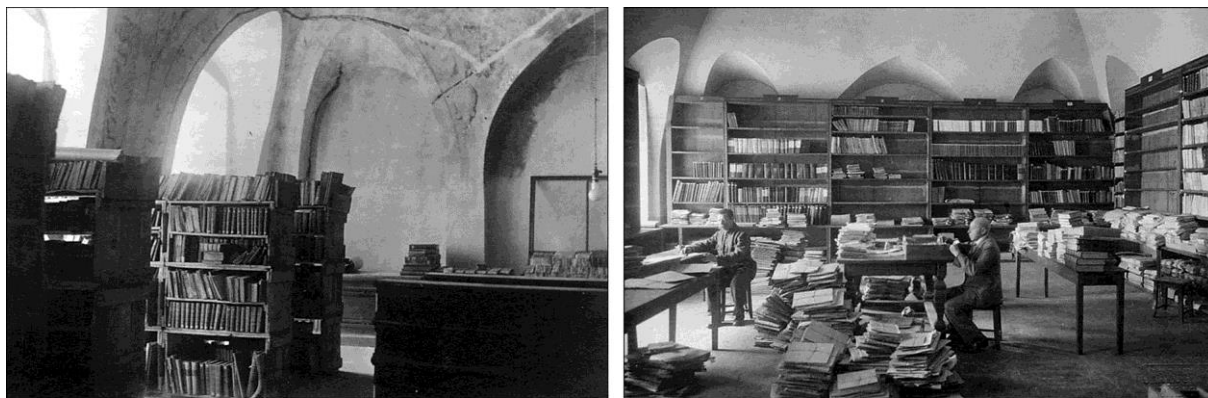
²⁰⁴ S. L i s o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1929*, Wilno 1931.

wymieniona wcześniej górna część kaplicy z czasów jezuickich. Odkąd została oddzielona poziomym stropem, tworzyła dosyć niską salę²⁰⁵.

W centralnej części sufitu, którą stanowił stylizowany owal obwiedziony pierścieniową gipsową ramą, znajdowało się malowidło przedstawiające św. Stanisława Kostkę. Łuki sklepień były ponadto dekorowane barokowymi ornamentami roślinnymi (sztukateria) i malarskimi. Pokój w czasach carskich należał do zespołu pomieszczeń archiwum i przez szereg lat ulegał dewastacji. Dekoracje sztukatorskie pokryte były grubą, wielowarstwową farbą wapienną, którą malowano niegdyś ściany i sufit.

Podczas rozdziału pomieszczeń w 1919 roku, pokój przydzielony został Bibliotece Uniwersyteckiej USB. Lokal ten znajdował się bezpośrednio nad salą wykładową nr V. Dawna, błękitna ornamentyka znajdująca się pod farbą, odkryta została podczas „zwykłego” remontu w 1920 r., gdy zakładana była instalacja elektryczna. Dokonano wówczas jeszcze kilku odkryć, które ujawniły, że całe sklepienie pokryte jest malowidłami. Wśród nich widoczne były zarysy alegorycznych postaci. Malowidła dochodziły prawie do poziomu podłogi, przy której widoczne też były „resztki gzymsów czy też kapiteli pilastrów oraz okrągły otwór, który mógł być miejscem sznura do dzwonu w sygnaturce”²⁰⁶.

Mimo sporego zainteresowania odkryciami, władze uczelni zdecydowały, aby tymczasowo odstąpić od dalszych poszukiwań. Ściany zostały otynkowane na gładko i pomalowane tak, iż przykryły całkowicie ślady dawnych zdobień. Początkowo był w tym pokoju jeden z magazynów książek, a później pomieszczenie pracy bibliotekarzy, którzy katalogowali księgozbiory, rękopisy i dokumenty archiwalne. Od 1923 r. była to pracownia Działu Rękopisów, do którego przenoszono zbiory z „Białej Sali”²⁰⁷.

Pokój biblioteczny na II piętrze zachodniego skrzydła Dziedzińca Skargi przed przeróbką na Salę Lelewela (w 1930 r.).

Fotografie przedstawiają dwa okresy przed wykonaniem restauracji. Na górnej fotografii widoczny stan sklepienia, niedługo po objęciu sali przez bibliotekę. Na łuku między oknami widoczne są ślady dawnej dekoracji.

Dolna fotografia przedstawia bibliotekarzy przy pracy w pomieszczeniu odnowionym w 1920 r.

Sklepienie jest otynkowane i pomalowane.

(Źródło: Jan Bułhak, VUB, sygn. RS F 47-231 i RS F 47-198).

Ze względu na zamaskowaną dekorację, sala wciąż zwracała uwagę kadry Wydziału Sztuk Pięknych. Pierwszy raz powiązano pokój z postacią Joachima Lelewela w 1925 roku. Do Wilna trafiły wówczas zbiory Lelewela przechowywane w Kórniku. Przekazanie ich

²⁰⁵ Na przełomie XVIII i XIX wieku w sąsiadujących z nią pokojach znajdowały się gabinety katedry malarstwa i rysunku. Jednym z wykładowców był tam m.in. Jan Rustem.

²⁰⁶ S. Z. K l a c z y ń s k i, *Malowidła na sklepieniu sali im. Lelewela w Bibliotece Uniwersyteckiej i ich restauracja*, KW, nr 230, 5 X, 1930.

²⁰⁷ M. B r e n s z e j n, *Zbiór rękopisów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, Wilno 1932, s. 4.

uniwersytetowi było wypełnieniem wyrażonej w testamencie woli dawnego absolwenta i profesora Wszechnicy Wileńskiej. Część przywiezionych zbiorów wystawiono wówczas czasowo na widok publiczny w pomieszczeniu, które zaczęto już nazywać „Salą Lelewela”²⁰⁸.

Podczas remontu gmachów w 1929 roku podjęto decyzję, aby Sala Lelewela poddana została restauracji, gdyż miała pełnić funkcję jednego z pomieszczeń reprezentacyjnych USB. Obchody 350-lecia założenia Wszechnicy połączone były z pogrzebem sprowadzonych do Wilna prochów J. Lelewela²⁰⁹. W jednej z sal bibliotecznych na Uniwersyteckiej 5 urządzona została wówczas czasowa wystawa najcenniejszych eksponatów składających się na zbiór „lelewelowski”. Po zamknięciu wystawy zdecydowano, iż z części zbioru powstanie stała ekspozycja, która umieszczona została w Sali Lelewela w skrzydle Dziedzińca Skargi. Sala musiała być wcześniej odrestaurowana i zadania tego podjął się Jerzy Hoppen, który, zachęcony powodzeniem, jakim zakończyła się restauracja malowideł w Sali Smuglewicza, zdecydował, że zakres prac obejmie pełne odsłonięcie i naprawę dawnej dekoracji.

J. Hoppen wykonał najpierw kilka odkrywek, a następnie zwrócił się z prośbą o fachową opinię dotyczącą szans wykonania przedsięwzięcia. W dniach 8-12 sierpnia 1930 oględzin śladów dawnej dekoracji dokonała specjalna komisja. Jej skład stanowili: konserwator zabytków malarskich prof. Jan Rutkowski, konserwator okręgowy dr Stanisław Lorentz oraz wykonawca przyszłych prac. Komisja po oględzinach wydała pisemną opinię stwierdzającą, że pełna restauracja jest możliwa. Władze uniwersytetu rozpoczęły starania o uzyskanie środków na sfinansowanie prac. Dzięki dobrze sporządzonemu wnioskowi i uporowi dyrektora biblioteki USB dr. Stefana Rygla, udało się uzyskać specjalną subwencję na przeprowadzenie restauracji²¹⁰.

J. Hoppen wraz z grupą pomocników-studentów rozpoczął pracę pod koniec sierpnia. U wszystkich, którzy znali efekt, jaki artysta osiągnął przy restauracji Sali Smuglewicza, jego nowe przedsięwzięcie budziło zrozumiałe zainteresowanie. Ekipa zaczęła od odczyszczenia tynków i nawarstwienia farb. Drugim etapem, było odrestaurowanie bogatej barokowej ornamentacji, co trwało łącznie kilka miesięcy²¹¹.

Na podstawie posiadanych dokumentów archiwalnych spodziewano się, iż na środku sklepienia w barokowym obramieniu powinien znajdować się wizerunek św. Stanisława Kostki. Niestety, nie znaleziono śladów tego malowidła. Odsłonięto natomiast rokokowe ornamenty w dwóch z wnęk otaczających salę. Wyjaśniało to w pewien sposób niezgodności z archiwalnymi zapisami dokumentu lustracyjnego. J. Hoppen doszedł do wniosku, że górna część dawnej kaplicy została przebudowana i udekorowana na nowo, już po lustracji i po podziale wysokiego pomieszczenia na sale górną i dolną.

²⁰⁸ Z. K a l i c i ń s k a, *Otwarcie Wileńskiej Wystawy Książki i Wystawy Kartograficznej Zbiorów Lelewela w Uniwers. Bibli. Publicznej*, KW, nr 145, 28 VI, 1932; M. B r e n s z t e j n, *Zbiór rękopisów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, Wilno 1932, s. 8; J. M a y e r, *Wileńska Wystawa Książki i Wystawa Kartograficzna Zbiorów Lelewela*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 4, Kraków 1932, s. 206-208; M. A m b r o s, *Księgozbiór Lelewela w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej*, [w:] *Biblioteki wileńskie*, Wilno 1936, s. 97-98.

²⁰⁹ Pogrzeb sprowadzonych do Wilna prochów J. Lelewela odbył się w dniu 9 października 1929, będąc wstępem do uroczystości obchodów 350-lecia Wszechnicy Batorowej. Prochy złożone zostały w mauzoleum przygotowanym na cmentarzu Rossa; *Pierwszy dzień uroczystości uniwersyteckich. Pogrzeb Lelewela*, „Słowo”, nr 234, 10 X, 1929; *Złożenie prochów Joachima Lelewela na Rossie*, KW, nr 232, 10 X, 1929.

²¹⁰ „Słowo”, nr 186, 15 VIII, 1930; Prof. J. Rutkowski zapowiedział swój kolejny przyjazd, prosząc o powiadomienie go, kiedy zakończone zostanie oczyszczanie ścian.

²¹¹ M. D z i k o w s k i, *Zbiór kartograficzny Uniwersyteckiej Biblioteki publicznej w Wilnie*, Wilno 1932.

Praca nad odsłanianiem kolejnych partii była niezwykle żmudna. Każdy ze szczytków ornamentyki był wzmacniany specjalnym preparatem. Artysta wykonywał następnie szkice restauracyjne, a z widocznych motywów wykonano kartonowe szablony. Na wpół zatarte linie konturów były punktowane farbą w odpowiednio dobranym kolorze. Malowanie na nowo również przeprowadzano ostrożnie. Dobór barw wymagał dziesiątek prób. Malowidła pokrywano kilkakrotnie mocno rozcieńczoną farbą, aby nie zasłonić pierwotnych konturów. Kolejne warstwy „lekkiej” farby kładzione były aż do osiągnięcia właściwej barwy. Niektóre części rysunków były zatarte bardziej i prawie nieczytelne. W tym przypadku rekonstruowanie polegało na ich intuicyjnym tworzeniu od nowa. J. Hoppen miał do tego odpowiednie przygotowanie, dzięki „studiom i umiejętności wczucia się w ducha epoki”²¹².

Najważniejszym pomocnikiem J. Hoppena, jak mówiono — jego „prawą ręką” — był uzdolniony uczeń Antoni Nestorowicz, znany wówczas m.in. z pracy nad dekoracjami w teatrze „Lutnia” i udanej współpracy przy restauracji „Sali Smuglewicza”. Był asystentem swojego mistrza, posiadając wszystkie najpotrzebniejsze cechy w benedyktyńskiej pracy restauratora zabytków. Kiedy widoczne już były efekty ich pracy, S. Klaczyński napisał, iż: „Restauracja malowideł w obu tych salach, to bardzo piękny czyn kulturalny, który potomność zapisze, jako wielki plus i jej twórcy i dawnemu oraz obecnemu kierownictwu biblioteki USB”²¹³.

Sala Lelewela po restauracji przeprowadzonej w 1930 r. Na fotografii, za drzwiami, widoczny jest przedsionek i sąsiedni pokój oraz fragment ekspozycji. Dwa globusy stały wcześniej w Obserwatorium Astronomicznym, a później w jednym z przedsionków. (Źródło: Jan Bułhak, VUB, sygn. RS F 47-231).

²¹² S. Z. Klaczyński, *Malowidła...*, s. 4.

²¹³ *Ibidem*, s. 4.

Inicjały Jerzego Hoppena i roczna data restauracji w Sali Lelewela.
(Źródło: fotografia współczesna).

Wynik pracy artysty wzbudził i tym razem duże uznanie, a Ryszard Mienicki zanotował, iż Jerzy Hoppen „wywiązał się ze swego zadania znakomicie”²¹⁴. Po urządzeniu w odrestaurowanym wnętrzu wystawy „lelewelowskiej”, sala stała się jednym z miejsc, które odwiedzały wszystkie ważne osoby przybywające na uniwersytet.

Inicjały Bolesława Motuzy i roczna data restauracji w Sali Lelewela.
(Źródło: fotografia współczesna).

Konserwację zdobień Sali Lelewela przeprowadził w 1956 roku Bolesłavas Motuza-Matuzevičius, czego świadectwem są inicjały, które wzorem J. Hoppena umieszczono na przeciwległej ścianie. Ostatnia konserwacja przeprowadzona została w latach 2017-2018, gdy odkryto dodatkowo fragmenty pierwotnych malowideł.

²¹⁴ R. M i e n i c k i, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 135.

III.1.2. SKRZYDŁO POŁUDNIOWE

Ze względu na fakt, iż w skrzydle południowym Dziedzińca Skargi mieściły się dwie ważne, reprezentacyjne sale uniwersyteckie, poświęcimy im nieco więcej uwagi. Skrzydło południowe jest najmłodszym z otaczających główny dziedziniec uczelni. Powstało pierwotnie z kilku domów, które znajdowały się nieco głębiej niż zabudowa ulicy Świętojańskiej²¹⁵. Jeden z budynków w tym miejscu przekazany został przez biskupa Waleriana Protasewicza w 1571 roku. Budynek został przebudowany w czasach jezuickich i powstało wówczas nowe skrzydło przebiegające ukośnie, gdyż od strony południowej opierało się o domy, które nie należały wówczas do kolegium.

Właściwa rozbudowa skrzydła południowego rozpoczęta została, kiedy pleban kościoła św. Jana sprzedał kolegium dwa budynki (Świętojańska 10). Były to dom szkoły parafialnej oraz plebania przylegająca do dzwonnicy²¹⁶. Po kupieniu budynków (1713-1716), wszystkie trzy domy przebudowano w jeden gmach z dwukondygnacyjnym krużgankiem arkadowym. Budynek plebanii został praktycznie całkowicie zburzony, a na jego fundamentach wzniesiono dwupiętrowy gmach z dużą salą. Pomieszczenia w budynku szkoły parafialnej zaadaptowano na potrzeby gimnazjum prowadzonego przez jezuitów, stąd skrzydło nazywano w tym czasie „szkolnym”. W późniejszym czasie sale gimnazjalne przerobione zostały na audytoria Akademii. Skomponowane w ten sposób w jedną całość skrzydło południowe zamknęło z tej strony dziedziniec dochodzący do dzwonnicy świętojańskiej tworząc układ, jaki widzimy obecnie.

III.1.2.1. SALA ŚNIADKICH

Skrzydło południowe, które przylega do skrzydła zachodniego, składa się z dwóch segmentów. Patrząc od strony dziedzińca, jego prawa strona wkomponowana została stylowo w całość poprzez wybudowanie przechodnich arkad na parterze i arkadowego krużganka na pierwszym piętrze (analogicznie jak w skrzydle północnym). Budynek nie jest natomiast jednorodny wewnętrznie. Stanowią go dwa segmenty, z których jeden mieścił w sobie właściwe pomieszczenia uniwersyteckie, w tym salę teatralną, a drugi połączony z budynkiem auli, kryje klatkę schodową.

Na drugim piętrze całego skrzydła mieści się sala, w której za czasów jezuickich działał Teatr Akademicki. Miał długą tradycję, gdyż jego początki sięgały daty 18 października 1570, kiedy to na dziedzińcu wystawiono włoską komedię Stefano Tucci'ego pt. „Herakles”. Członkowie teatru, oprócz udziału w przedstawieniach, angażowani byli podczas uroczystości jezuickich, otrzęsin studenckich i wielu innych okazji. Przy teatrze działał chór, grupa choreograficzna i kapela. Występy odbywały się najczęściej na wolnym powietrzu, na dziedzińcu lub na ulicach, a w czasie niepogody — w kościele św. Janów. Młodzież biorąca udział w widowiskach uczyła się występować publicznie, aby czuć się swobodnie przed widzami. Akademicki zespół teatralny nie miał początkowo własnej sali.

Jezuici przykładali dużą wagę do wysokiego poziomu teatru. Świadczy o tym choćby fakt, że już w XVII wieku zakupione zostały we Włoszech urządzenia do zmiany scenerii i oświetlenia oraz efektów dźwiękowych (np. odgłosy burzy). Na początku XVIII wieku podjęta została decyzja o urządzeniu osobnej sali dla teatru. Stało się w to momencie, gdy podczas przebudowy południowego skrzydła, nadbudowana została trzecia kondygnacja. Decyzją władz akademii, na potrzeby teatru przeznaczono dużą przestrzeń na nowym piętrze. Podczas

²¹⁵ Były to „murowane domy mieszkańców miasta pod jurysdykcją kapituły wileńskiej”; J. Andrzejki w i c z, *Z dziejów architektury Uniwersytetu Wileńskiego* (2), „Wileńskie Rozmaitości”, nr 1, Bydgoszcz 2003, s. 5.

²¹⁶ Budynek w kronikach jezuickich wymieniany był, jako „Dom plebana”. Nową plebanię wybudowano po północnej stronie kościoła i stała się ona częścią przyszłego Dziedzińca Sarbiewskiego.

trwającej wówczas przebudowy zmieniła się także elewacja kościoła św. Janów, którego fronton od strony dziedzińca uzyskał wystrój w stylu barokowym.

Kroniki jezuickie zawierają zapis, iż salę teatralną otwarto w 1715 roku. Oprócz sceny znajdowała się tam nisza dla orkiestry i loża dla ważniejszych gości. Teatr miał 22 rzędy drewnianych ław i spektakle mogło jednocześnie oglądać około 200 widzów. Widzami sztuk w nowej sali byli, oprócz profesorów i studentów, również wileńscy mieszczaństwo i szlachta. Wyposażenie teatru było nowoczesne i wciąż aktualizowane. Sala kilka razy ulegała zniszczeniom podczas pożarów miasta, które trawiły też budynki uniwersyteckie. Dokładny opis sali znalazł się w „Lustracyi” z 1774 roku, kiedy to skrzydło z salą teatralną było po rekonstrukcji przeprowadzonej w 1762 roku przez J. K. Glaubitza.

Teatr jezuicki cieszył się w pewnym okresie renomą ze względu na wysoki poziom i dobry repertuar. Po kasacie zakonu i przejściu uczelni przez KEN, poziom teatru znacznie się obniżył. Nowe władze przestały go dofinansowywać i ostatecznie zlikwidowały. W 1804 roku, na zlecenie władz uczelni, architekt Michał Szulc przeprowadził przebudowę sali. Została ona podzielona na trzy audytoria dla katedry fizyki, z których każda miała osobne wejście z korytarza. W miejscu, gdzie dawniej znajdowała się scena i nisza dla orkiestry, stały szafy z przyrządami do doświadczeń fizycznych.

Po zamknięciu uniwersytetu w 1832 roku, władze carskie ponownie przebudowały salę dawnego teatru. Zlikwidowane zostały audytoria, a po wyburzeniu ścian odsłonięto dawną przestrzeń. Duża sala pełniła rolę auli do organizacji różnych uroczystości. W 1875 roku, na polecenie władz, sala została przeznaczona na urządzenie w niej szkolnej cerkwi domowej pw. św. Cyryla i Metodego. Pod względem wyglądu, cerkiew uważana była za jedną z piękniejszych w Wilnie²¹⁷. Do 1915 roku cerkiew służyła wszystkim uczniom rządowych szkół średnich w Wilnie. W miejscu sceny znajdował się ikonostas i drewniane schody. Przy cerkwi napisano, iż: „sala sklepienia nie ma, ale deskami nieco góra wymoszczona”. Galeria również była drewniana i umieszczono tam m.in. ikonę ze sceną Zmartwychwstania Chrystusa²¹⁸.

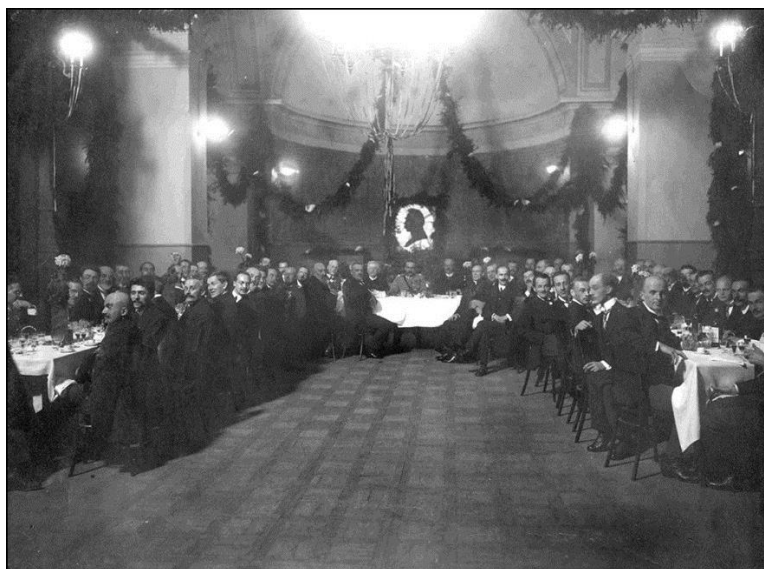

Cerkiew gimnazjalna w dawnej sali teatru akademickiego. Fotografia z ok. 1905 r.
(Źródło: VUB RS F82-1637/82).

²¹⁷ A. A. Winogradow, *Putjewoditjel' po gorodu Wil'nje i jego okrestnostjam*, Wilna 1904, s. 103.

²¹⁸ *Wilna i okrestnosti. Putjewoditjel i istoriczeskaja, sprawocznaja kniżka*, Wilna 1883, s. 163.

Po wskrzeszeniu uniwersytetu w 1919 roku, wyposażenie cerkwi zostało zlikwidowane i większość aparatów, które nie były wcześniej ewakuowane przez Rosjan, trafiło do innych wileńskich świątyń prawosławnych. Cała sala została wyremontowana jako jedno z pierwszych pomieszczeń. Po usunięciu ikonostasu pozostawiono podwyższenie dawnej sceny wraz z niszą. Sala nazwana została przez F. Ruszczyca „Salą Śniadeckich”²¹⁹. „Usunięto z tej sali obrazy i ozdoby kościelne, przerobiono ją tak, aby mogła być wielką salą wykładową, mogącą pomieścić kilkaset osób i w niej też miały się odbyć częściowo uroczystości związane z otwarciem Uniwersytetu” – wspominał M. Siedlecki²²⁰. Scena wykorzystywana była odtąd jako podest, na którym ustawiano stół dla senatu i osób prowadzących wykłady otwarte bądź prelekcje.

Sala Śniadeckich podczas rautu na cześć Józefa Piłsudskiego w dniu 2 listopada 1922 r. Raut odbył się po uroczystości nadania marszałkowi tytułu honorowego członka USB i tytułu profesora honoris causa Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego

Senat USB w sali Śniadeckich podczas uroczystości (rok akademicki 1921 lub 1922). Stół ustawiony jest w miejscu dawnej sceny teatru. (Źródło: BUMK, zbiory specjalne).

²¹⁹ Obecnie w dawnej sali Śniadeckich znów działa teatr studencki (od 1978 roku) oraz odbywają się tam konferencje, wykłady i spektakle. Z okazji obchodów 425-lecia uniwersytetu przeprowadzono gruntowny remont, podczas którego przywrócono fragmenty fryzy z XVIII wieku, z elementami roślinnymi i wyobrażeniami aniołów.

²²⁰ M. S i e d l e c k i, *Wspomnienia...*, s. 72.

Sala Śniadeckich z widoczną w głębi sceną. Fotografia Henryka Poddębskiego z ok. 1928 r.
(Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, nr 40 Warszawa 1929, s. 765).

Podczas kolejnego remontu sali, który przeprowadzony został w 1930 roku, odnowiono częściowo ozdobne rozety malowane na suficie. Naprawą objęto wówczas również dach, w którym od strony ulicy Świętojańskiej wstawione zostały cztery dodatkowe okna, aby w sali było więcej światła.

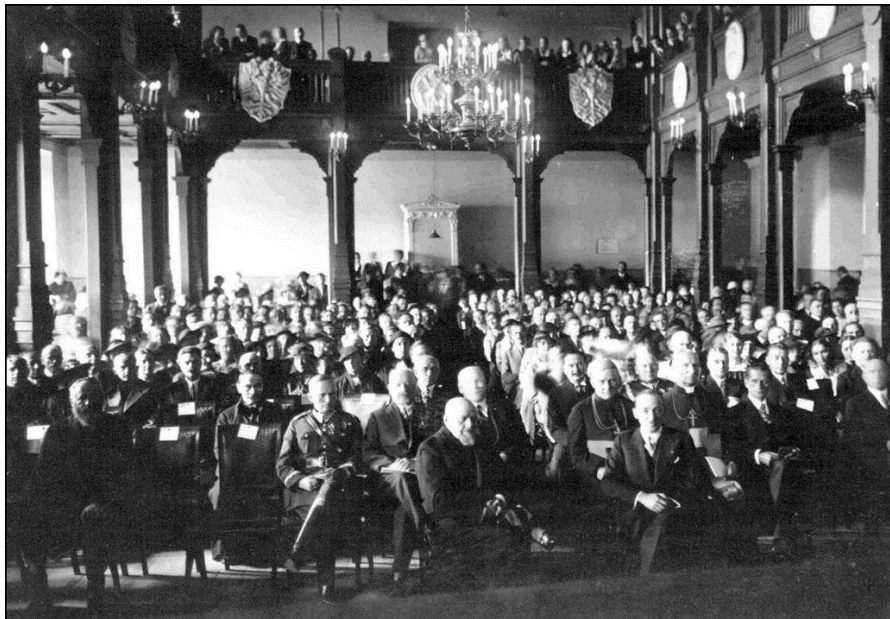

Sala Śniadeckich podczas jednego z posiedzeń IV Zjazdu Delegatów Związku Akademickich Kół Misyjnych (1-3 listopada 1930 r.). W pierwszym rzędzie wśród słuchaczy widoczni m.in. arcybiskup Romuald Jałbrzykowski i biskup Kazimierz Michalkiewicz. Za stołem przedstawiciele młodzieży z Akademickiego Koła Misyjnego²²¹.
(Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3657).

²²¹ X.K., *IV Zjazd delegatów „Związku A.K.M. w Polsce”* [w:] „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, nr 21-22, 10-25 VI, Wilno 1930, s. 259-260; F. W i e l o w i e y s k a, *IV Zjazd Delegatów Ak. Kół Misyjnych*, „Prąd”, T. 19, grudzień 1930, Lublin 1930, 328-230; *Akademicki ruch misyjny w Polsce*, „Słowo”, nr 251, 31 X, 1930; *Echa zjazdu delegatów akademickich kół misyjnych*, „Słowo”, nr 273, 27 XI, 1930.

Sala Śniadeckich w stronę widowni. Fotografia Jana Bulhaka z ok. 1928 r.
(Źródło: VUB)

Sala Śniadeckich podczas obrad VI Zjazdu Historyków Polskich (17-20 października 1935 r.).

Wzdłuż prawego członu skrzydła południowego, na wysokości pierwszego piętra, prowadził długi korytarz. Powstał on w latach 1812-1818, po zamurowaniu sześciu arkad

dawnego krużganka, wychodzącego na dziedziniec główny. W ściankach z cegły umieszczono kwadratowe okna. Pod salą teatru znajdowały się trzy pomieszczenia, które około 1820 roku przekazano bibliotece. Pokoje zajęły: kancelaria biblioteczna (jednocześnie wypożyczalnia), czytelnia oraz gabinet prefekta biblioteki. Kiedy po zamknięciu uniwersytetu w skrzydle mieściło się rządowe gimnazjum, biblioteka musiała zwolnić pokoje, które przerobiono na sale lekcyjne. Później był okres, gdy całe piętro przekazano Chrześcijańskiemu Instytutowi Nauczycielskiemu, który prowadził w tym miejscu szkołę praktyczną. Po chaotycznej ewakuacji Rosjan w 1915 r. pomieszczenia służyły wojsku niemieckiemu, częściowo za lazaret, częściowo za składy.

Po objęciu gmachów przez USB w 1919 roku pokoje przerobione zostały na trzy pierwsze sale audytoryjne i odbywały się w nich zajęcia dydaktyczne dla słuchaczy pierwszego roku akademickiego. Audytoria początkowo wykorzystywane były przez większość wydziałów USB, a w następnych latach głównie przez wydziały Humanistyczny oraz Prawa i Nauk Społecznych²²².

Korytarz w południowym skrzydle (pierwsze piętro), gdzie mieściły się sale lekcyjne I Gimnazjum Rządowego, a w czasach główne USB sale wykładowe.

Fotografie Jasna Bułhaka ok. 1925 r. i Leonarda Siemaszki ok. 1929 r.
(Źródło: MNW sygn. DI 96791/43 i AAN, sygn. 109/2.1/224/23).

Obniżony i częściowo podpiwniczony parter skrzydła południowego w czasach carskiego gimnazjum służył celom gospodarczym oraz częściowo jako biblioteczny skład książek. W pierwszym okresie USB nadal znajdowały się tam pomieszczenia gospodarcze, a także uniwersytecka składnica lekarska. Jesienią 1926 r. Akademicki Związek Sportowy (AZS)

²²² Do 1923 r. skrzydło południowe miało jeszcze policyjny numer z czasów carskich: Świętojańska 26, dlatego adres taki podawany był w wydawnictwach uniwersyteckich. Ten sam adres dotyczył audytoriów, Sali Śniadeckich i Auli Kolumnowej.

uzyskał zgodę władz uczelni na zaadaptowanie tych pomieszczeń na salę gimnastyczną. Prace realizowane były w latach 1927-29 i parter gmachu głównego stał się siedzibą AZS'u. Sala służyła nie tylko członkom AZS'u, gdyż prowadzone tam były także zajęcia w formie obowiązkowych ćwiczeń dla studentów. Obowiązywały od listopada 1930 roku, od uruchomienia na uczelni lektoratu Wychowania Fizycznego. Instruktorami byli m.in. Feliks Malanowski, znany sportowiec i trener z Warszawy oraz znany sportowiec wileński Konstanty Pietkiewicz²²³ (dla mężczyzn) oraz Janina Kuleszanka-Lachowa (dla kobiet)²²⁴.

Ostatni człon skrzydła przed Aulą Uniwersytecką stanowił segment z klatką schodową. Przebudowano ją całkowicie w czasach rosyjskiego gimnazjum, oddzielając murywanymi ścianami od auli. Podczas remontów prowadzonych przez USB przywrócono jej pierwotny wygląd i funkcję głównego wejścia do gmachów uniwersyteckich od strony dziedzińca Skargi. Przez drzwi wchodziło się do przedsionka znajdującego się pod aulą, a następnie schodami na wyższe kondygnacje²²⁵.

III.1.2.2. AULA KOLUMNOWA

Podczas pożaru Wilna w XVIII wieku, zniszczeniu uległy również budynki akademii. W trakcie opracowywania planów odbudowy zapadła decyzja o urządzeniu nowej auli. Miała być wykonana w przebudowanym dwukondygnacyjnym dotąd budynku dawnej plebanii przylegającej do dzwonnicy świętojańskiej. Budynek z aulą wzniesiony został w latach 1761-1762 i jak się przypuszcza, autorem projektu oraz kierownikiem robót był J. K. Glaubitz. Podczas późniejszej przebudowy budynek został podwyższony i miał wewnątrz trzy kondygnacje. Wejście od strony dziedzińca głównego stanowiło dwoje drzwi z wysuniętymi „przymurkami” ze schodkami²²⁶.

Na jednej z kondygnacji urządzono repozytorium, gdzie przechowywano akta uczelni, stąd ówczesnie nazywano to pomieszczenie „salą aktową”. Na sklepieniu znajdowało się malowidło przedstawiające Pallas Atenę. W auli położonej na samej górze, wybudowano niewielkie podwyższenie, na którym zasiadali przedstawiciele władz uniwersytetu, a publiczność siedziała na drewnianych ławkach z oparciami. Na ścianach zawieszono 20 portretów „pospolitego malowania”. Były wśród nich wizerunki m.in. papieża Grzegorza XIII i rektorów: W. Protasewicza, M. Giedroycia, P. Skargi i M. Sarbiewskiego. Pierwszą

²²³ Konstanty Pietkiewicz (1905-1940), po maturze, którą zdał w Seminarium Nauczycielskim w Rogoźnie, rozpoczął studia na USB. W latach 1925-27 odbył dwuletni kurs w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego w Warszawie i roczny kurs w Seminarium Gimnastycznym w Sztokholmie (1928). Członek AZS Wilno, którego nazywano popularnie „Kostek”, dobry narciarz. Jako pracownik uniwersytetu uczestniczył w tworzeniu seminarium Wychowania Fizycznego, gdzie prowadził zajęcia praktyczne. Był również trenerem i autorem prac metodyczno-szkoleniowych z zakresu wychowania fizycznego i sportu. Napisał podręczniki metodyczne m.in.: „Nauka jazdy na nartach” (Warszawa 1935), „Nauka pływania” (Warszawa 1938). Zmobilizowany we wrześniu do armii, jako oficer łączności w stopniu podporucznika, trafił do niewoli sowieckiej, był jeńcem Starobielska. Zamordowany w Charkowie (jego nazwisko jest na Liście Katyńskiej).

²²⁴ LCVA, F. 175, ap. 1 (I)A, b. 867, l. 1-5. Zajęcia teoretyczne prowadzili doc. dr Edward Czarnecki (autor m.in. „Podstawy biologiczne wychowania fizycznego”) i dr Władysław Osmólski autor pracy pt. „Teoria wychowania fizycznego”. Utworzenie lektoratu wiązało się z powołaniem Komisji Wychowania Fizycznego. Jej członkami byli m.in. profesorowie: Stefan Kempisty, Tadeusz Czeżowski, Waław Jasiński, Iwo Jaworski, Jan Otrębski i Józef Patkowski.

²²⁵ F. R u s z c z y c, *Odnowienie murów uniwersyteckich 1919-1929*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 24.

²²⁶ M. B a l i Ń s k i, *Historia miasta Wilna*, Wilno 1836, s. 203. Fasada i podwójne drzwi do auli widoczne są na rysunku F. Smuglewicza z 1786 roku.

uroczystością w nowej auli była obrona doktorska księdza Tadeusza Mackiewicza, przyszłego profesora filozofii i etyki moralnej²²⁷. Aula udostępniana była ponadto na ważne posiedzenia i sesje np. Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego²²⁸.

W 1804 roku rektor H. Stroynowski zdecydował o przeniesieniu auli. Funkcję tego ważnego dla uczelni, reprezentacyjnego pomieszczenia, pełniła odtąd udekorowana przez F. Smuglewicza sala dawnego refektarza, mieszcząca się na parterze w gmachu bibliotecznym. Opuszczone pomieszczenia auli wykorzystywano przez kilka lat wykorzystywano przez kilka lat m.in. jako składy mebli i przyrządów. W 1810 r. książę Adam Czartoryski polecił przebudować budynek, aby dostosować go do potrzeb biblioteki. Projekt przebudowy wykonał M. Szulc, który osobiście kierował pracami rozpoczętymi w 1811 roku²²⁹. Powstała wówczas nowa fasada od strony dziedzińca głównego, wysunięta skośnie w stronę środka dziedzińca. Projekt M. Szulca przewidywał, iż wewnątrz budynku powstanie wysoka sala z podwójnymi galeriami na dwóch poziomach. Niższa opierała się na kwadratowych słupach, wyższa natomiast na kolumnach stiukowych, których jońskie głowice wykonywać miał Kazimierz Jelski. W sala miało być dużo światła dzięki przeszklonej latarni w suficie i wielkiemu, eliptycznemu oknu od ulicy Świętojańskiej.

Roboty zostały przerwane w 1812 roku w czasie przejścia i powrotu z wyprawy moskiewskiej armii napoleońskiej. Prace wznowiono po zajęciu Wilna przez Rosjan. Szukając oszczędności odstąpiono ostatecznie od projektu niezującego już wówczas M. Szulca²³⁰. Powołana została komisja budowlana, która zdecydowała, że nie będzie przeszklonego dachu, a salę oświetlać będą jedynie dwa półkoliste okna umieszczone po dwóch stronach sali²³¹. Roboty murarskie wykonywali robotnicy przedsiębiorcy Wojciecha Pusłowskiego, właściciela jednej z bardziej znanych cegielni niedaleko Wilna. Postęp robót był jednak słaby, gdyż Pusłowski zajęty był innymi zleceniami, budował w tym czasie m.in. Teatr Anatomiczny²³².

Zniecierpliwiony Adam Czartoryski nakazał w 1817 roku całkowitą zmianę projektu, którego opracowanie zlecił K. Podczaszyńskiemu. Książę zasugerował, aby wysoka aula podzielona została na dwie kondygnacje. Powstały w ten sposób dwie duże sale. Dolna sala miała płaski sufit rozpięty na 22 murowanych, kwadratowych filarach i miała trzy prostokątne okna od strony ulicy Świętojańskiej²³³. Projekt K. Podczaszyńskiego uwzględniał kolorystykę i zdobienia malarskie stropu i ścian²³⁴. Wszystkie prace ukończono w 1818 roku.

Do nowej biblioteki wchodziło się od strony dziedzińca, nazywanego w tym czasie „kościelnym”. Na parterze była mała izba stróża. Dolna sala (I piętro) przeznaczona została na skład biblioteczny. Do sali prowadziły kręte schodki. Były tam również trzy mniejsze pomieszczenia, w których z czasem urządzono kilka małych mieszkań dla tzw. „pedeli”, czyli woźnych gimnazjalnych. Górna sala (II piętro) oświetlona była przez dwa „półcyrkułowe”

²²⁷ J. B i e l i ń s k i, *Uniwersytet wileński...*, t. III, s. 254.

²²⁸ M. B a l i ń s k i, *Historia miasta...*, s. 203.

²²⁹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 42-43.

²³⁰ Według późniejszych opisów, zlecenie wykonania projektu powierzono Michałowi Szulcowi, „mimo pewnych oporów” niektórych osób podejmujących decyzje.

²³¹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 29, 40.

²³² Za zgodą rządu uniwersyteckiego otrzymał prolongatę terminu do 1816 roku.

²³³ Do ogrzewania zamontowano piec, z którego ciepło poprzez system rur przechodziło też do górnej sali.

²³⁴ Stroną techniczną robót kierował architekt gubernialny Józef Poussier, a prace murarskie wykonywał Wincenty Grabowski. Nowy „murmajster” okazał się „rzetelny, sumienny i szybki”. Nadzór nad stroną artystyczną miał prof. Jan Rustem, a Kazimierz Jelski oprócz kolumn wykonał sztukaterie.

okna²³⁵. Salę otaczała galeria wsparta na białych, smukłych kolumnach przerobionych na styl koryncki, zamiast jońskiego²³⁶. W górnej sali mieściły się biblioteka i czytelnia. Wszystkie miejsca wypełniły szafy²³⁷, regały, półki i stoły. Kolejne szafy stały wzdłuż ścian korytarza. Do czytelnicy wykonano wygodne stoły, a do gabinetu prefekta przeszkłone gabloty na numizmaty i starożytności. Salka prefekta była więc jednocześnie „Gabinetem Numizmatycznym”²³⁸.

Po zniesieniu uniwersytetu w 1832 roku większość pomieszczeń skrzydła przekazanych zostało Pierwszemu Gimnazjum Rządowemu. Szkoła założona była w 1803 r. i w carskim systemie stanowiła elitarną szkołę średnią o profilu humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym. Przez pewien czas pracowali w niej również byli wykładowcy Uniwersytetu Wileńskiego²³⁹. Aula stała się jednym z pomieszczeń gimnazjalnego działu administracyjnego. W dawnej auli mieścił się odtąd tzw. „aktowyj zał”. Podczas urzędowania zmieniono wystrój sali naruszając przy tym część dekoracji²⁴⁰.

Po przejściu gmachu przez USB pomieszczenia w budynku z aulą remontowano w pierwszej kolejności. Sala pod aulą pozostała podzielona jak w czasach gimnazjum, kiedy mieściły się tam mieszkania „pedeli”, których zastąpili teraz woźni uniwersyteccy. Dawną aulę od razu przygotowywano, jako salę reprezentacyjną, którą F. Ruszczyc nazwał „Aulą Kolumnową”. Jak wspominał profesor, miała ona mieć najmniej zmian w stosunku do dawnego wyglądu.

Podczas remontu usunięto część dachu mansardowego, zastępując go zwyczajnym i zmieniono schody ułatwiające wejście na górę. Remont wnętrza przebiegał szybko i sprawnie, przy czym podium z miejscami dla rektora i senatu przeniesiono ze strony południowej na północną, aby było lepiej oświetlone. Na szerokim parapecie galerii umieszczono sześć waz przekazanych uniwersytetowi przez wileński Magistrat. Do wyposażenia auli zamówiono krzesła, które wyprodukował zakład w Radomsku²⁴¹. Na ścianie za podium zawieszony został portret króla Stefana Batorego, a powyżej na balustradzie galerii umieszczona pomniejszona kopia obrazu ostrobramskiego Najświętszej Marii Panny²⁴². Po zakończeniu prac aula była przygotowana na najważniejszą uroczystość związaną z nowym życiem wileńskiej uczelni.

²³⁵ Część najwyższej kondygnacji z półokrągłym oknem kojarzona jest z czapką/kapeluszem Napoleona.

²³⁶ Na szerokim parapecie galerii umieszczone były 22 podstawy, na których w przyszłości miały się znaleźć stiukowe popiersia mężów stanu. Półokrągły sufit (kopuła plafonowa) pokryło 136 kwadratowych kasetonów z rozetami z motywem roślinnym, a tuż przy oknach znalazły się kasetony prostokątne z wymalowanymi naprzemiennie aniołami i roślinnymi rozetami. Wzdłuż sklepienia wymalowano fryz z greckim wzornictwem. Autorem dekoracji malarskiej był kandydat sztuk pięknych Józef Hilary Głowacki

²³⁷ Zamówiono wówczas 59 nowych szaf u miejscowego stolarza, który wykonał je wg. projektu K. Podczaszyńskiego, zaakceptowanego przez bibliotekarzy G. Grodecka i J. Rustema.

²³⁸ „W ten sposób została zrealizowana sprawa, żywo cały Uniwersytet obchodząca”, niezależnie od krytyki Joachima Lelewela. Biblioteka rozpoczęła pracę w roku akademickim 1818/1819. 17 września 1819 bibliotekę zaprezentowano goszczącemu w Wilnie carowi Aleksandrowi I; M. B r e n s t e j n, *Biblioteka...*, s. 54-63.

²³⁹ M. W. S e r e b r i a k o w, *Istoriczeskij oczierk stoletniego suszczestwowanija Wilenskoj 1-j gimnazji*, Wilno 1903. Absolwentami gimnazjum byli m.in. Adam Kirkor (1838), Józef Piłsudski (1885) i Jan Bułhak (1897).

²⁴⁰ Gruntowną restaurację zdobień auli przeprowadził w 1956 r. Boleslovas Motuza-Matuzevičius. Aula nazywana była od tej pory Salą Kolumnową; *Vilniaus Universitetas*, Vilnius 1966, s. 282.

²⁴¹ F. R u s z c y c, *Dziennik część druga...*, s. 37.

²⁴² Była to kopia obrazu oparta na reprodukcji pochodzącej z serii „Albumu Wileńskiego” J. K. Wilczyńskiego. Postać świętej na szafirowym tle w złocistej szacie, ujęta w stylowe, złożone ramy. Kopię wykonał współcześnie prof. Józef Czajkowski z Krakowa. Obraz podarował ze swoich zbiorów Lucjan Uziębło i eksponowany był wcześniej na wystawie uniwersyteckiej; *Inwentarzyk Ostrobramski*, DW, nr 148, 3 VII, 1927.

Aula Kolumnowa po przeprowadzeniu pierwszego remontu w 1919 r. jeszcze przed wstawieniem mebli.
Fotografia Jana Bułhaka (Źródło: „Tygodnik Illustrowany”, nr 40-41, X-XI, Warszawa 1919, s. 672).

11 października 1919 w Auli Kolumnowej odbyła się ceremonia wskrzeszenia uniwersytetu. Pergaminowy dokument, który sporządzony został, jako akt otwarcia Wszechnicy, podpisywany był przy bogato rzeźbionym i złożonym stole z marmurowym blatem z czasów Stanisława Augusta.

Aula Kolumnowa podczas ceremonii wskrzeszenia uniwersytetu w 1919 r. W centralnym miejscu stoi rektor Michał Siedlecki, a poniżej przemawia Józef Piłsudski. Przy lewej kolumnie stoi Władysław Mickiewicz.
Fotografia Jana Bułhaka (Źródło: VUB RS F4-23).

Drugą fazę remontu auli przeprowadzono w 1920 roku, również pod nadzorem F. Ruszczyca. Profesor badał wcześniej stan dekoracji, zwłaszcza sztukaterii gipsowej z motywami roślinnymi, stanowiącej fryz pod galerią wokół auli. Niebawem do pracy przystąpili dekoratorzy, którzy zlikwidowali wszystkie uszkodzenia.

Aula Kolumnowa była przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego miejscem wszystkich najważniejszych uroczystości uniwersyteckich. 10 listopada 1928 na ścianie w holu, przed wejściem do auli, odsłonięto tablicę pamiątkową ku czci studentów poległych w 1920 roku²⁴³.

Tablica ku czci studentów poległych w 1920 r., umieszczona obok wejścia do Auli Kolumnowej.

Aula Kolumnowa była miejscem inauguracji i zamknięcia każdego kolejnego roku akademickiego, promocji doktorskich itp. Szczególnie podniosły charakter miała inauguracja roku akademickiego 1929/30, odbywająca się w tej Auli. Uroczystość połączona była wówczas z obchodami 350-lecia Wszechnicy Batorowej i 10-lecia wskrzeszenia uniwersytetu. Na ścianie za podium, obok obrazu króla Stefana Batorowego, umieszczony został obraz Ludomira Slendzińskiego z portretem Józefa Piłsudskiego.

Aula Kolumnowa w okresie przed 1929 r., kiedy w głębi wisiał tylko portret Stefana Batorogo.
Fotografia Antoni Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/17).

²⁴³ Odsłonięcie tablicy ku czci poległych studentów, „Słowo”, nr 259, 10 XI, 1928.

Aula Kolumnowa podczas inauguracji roku akademickiego 1929/30. Fotografia Jana Bulhaka.
(Źródło: „Album obchodu 350-lecia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”).

Fotografia z lewej strony: Aula Kolumnowa podczas inauguracji roku akademickiego 1929/30 (przemawia rektor ks. prof. Czesław Falkowski). Fotografia Józefa Łozińskiego. Z prawej strony pocztówka z fotografią Jana Bulhaka.
(Źródło: „Album obchodu 350-lecia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”).

Kolejny remont na terenie kompleksu głównego prowadzony był w 1929 roku, przed uroczystościami jubileuszowymi wileńskiej uczelni. Dzięki specjalnym funduszom, jakie otrzymał uniwersytet, znaczną część środków przeznaczono na zaplanowane prace związane z budynkiem auli. Obszerna sala, tzw. „westybul” z filarami, których pionowym przedłużeniem były kolumny w auli, była dawnym przedsiönkiem uniwersyteckim. Podczas remontu zlikwidowano mieszkania dla woźnych i kilka pokoiów na parterze. Gruntownie odnowionej sali przywrócono wreszcie jej pierwotną rolę. Środkową część sali zaadaptowano na szatnię główną, do której wchodziło się przez niewielki, półokrągły przedsiönek²⁴⁴.

²⁴⁴ „Pod Aulą Kolumnową wszystko wyburzono, aby przywrócić dawne przejście”; F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 483.

Przedśionek (westybul) z szatnią pod Aulą Kolumnową po remoncie w 1930 r.
 Na dole to samo miejsce obecnie z mieszczącą się tu kawiarnią studencką.
 (Źródło: KW, nr 232, 10 X, 1929, s. 6.).

Wiele uwagi poświęcono w 1929 r. odnowieniu fasady. Zgodnie z planem przebudowy, przywrócone miało zostać „dawne, uroczyste główne wejście” do uniwersytetu z okazałym portalem. W pierwszej fazie prac restauracyjnych wykonano kilka odkrywek, aby zbadać zatynkowane w carskich czasach partie muru. Odkryte zostały wówczas dwie nisze znajdujące się po dwóch stronach dawnego wejścia. Wewnątrz miały one ślady farby, jaką wymalowany był dawniej budynek. Po odczyszczeniu nisz umieszczono w nich dwa posągi z alegorycznymi postaciami „Prawdy” (postać z lustrem) i „Piękna”, których autorem był Bolesław Bałzukiewicz ze swoim pomocnikiem²⁴⁵.

Południowe skrzydło Dziedzińca Skargi. Fotografia Józefa Łozińskiego z 1929 r., wykonana w trakcie trwających prac remontowych, kiedy nie było jeszcze jednej z tablic nad wejściem do budynku auli.
 (Źródło: Pocztówka z 1930 r.).

²⁴⁵ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 489. Rzeźb tych obecnie nie ma, a zamiast nich po 1991 r. umieszczono stylizowane figury symbolizujące studentów. Dawna Aula Kolumnowa nosi obecnie nazwę „Mażoji aula” (Aula mała) lub „Aula Parva”. Do auli przeniesiono pięć (z szesnastu) ocalałych do obecnych czasów stiukowych rzeźb Kazimierza Jelskiego z 1828 roku. Są to popiersia najbardziej znanych profesorów dawnego uniwersytetu (Marcin Poczubutt, Hieronim Stroynowski, Jakub Briotet, Franciszek Smuglewicz i Jan Rustem). Umieszczono je na parapecie galerii.

Po dokładnym otynkowaniu i pomalowaniu elewacji oraz naprawieniu klasycystycznego obramienia wejścia, umieszczono nad nim dwie tablice z napisami, zaprojektowane przez F. Ruszczyca w uzgodnieniu z prof. Stanisławem Pigoniem i prof. ks. Czesławem Falkowskim. Na górnym pasie wykonano napis „Uniwersytet Stefana Batorego”, z kolei na dolnej tablicy znalazło się dawne hasło filaretów: „Ojczyzna – Nauka – Cnota”. Ponadto po bokach umieszczono dwie stylizowane latarnie²⁴⁶.

Fasada z wejściem do Auli Kolumnowej po remoncie w 1929 r. Widoczne są dwie tablice oraz posągi wykonane przez B. Bałzukiewicza. Fragment fotografii z 1930 r., wykonanej podczas kursu społeczno-oświatowego dla nauczycieli ziemi wileńskiej, którego obrady odbywały się na terenie USB. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-1333).

Fasada z wejściem do Auli Kolumnowej na fotografii Edmunda Zdanowskiego z 1938 r. (Źródło: LDM, sygn..1_1059999, Vilniaus Vaizdų Archyvas).

²⁴⁶ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 490.

W trakcie przebudowy klatki schodowej usuwano pokłady gruzu nagromadzonego pod „schodami królewskimi”²⁴⁷ i podczas tych prac zawaliła się ceglana posadzka. Resztki schodów rozebrano i zamontowano w ich miejsce nowe z metalową konstrukcją. Po wyrównaniu posadzki, do pokrycia podłogi sprowadzono specjalnie kwadratową cegłę, wypalaną według starego wzorca. Takiej samej cegły użyto również do wyłożenia posadzki krużganków przyziomu. Dla przejścia prowadzącego z ulicy Świętojańskiej na Dziedziniec Skargi (obok dzwonnicy), zamówione zostały nowe skrzydła bramy. Były teraz ażurowe z kutego metalu i zastąpiły stare, ciężkie, drewniane wrota²⁴⁸. Nowa brama pozwalała odtąd przechodzącym zajrzeć na pięknie urządzonego dziedziniec uniwersytecki.

Brama w przejściu na Dziedziniec Skargi od strony ulicy Świętojańskiej. Po lewej stronie na górze dawna drewniana brama, po prawej nowa ażurowa z kutego żelaza na fotografii z ok. 1930 r.

(Źródło: fotografia Jana Bułhaka MNW, sygn. DI 95791/11 i portal Fotopolska).

Na dole po lewej główne wejście do uniwersytetu i Auli Kolumnowej w 1930 r. oraz po prawej stronie detale bramy w przejściu na Dziedziniec Skargi.

Fotografie Jana Bułhaka. (Źródło: „Wilno i Ziemia Wileńska”, t. II, Wilno 1937, s. 22 oraz „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931).

Przez prawie dziesięć lat od strony ulicy istniało jeszcze dawne wejście do gimnazjum z obudową z daszkiem. Zlikwidowano je dopiero w 1929 r., a S. Klaczyński opisał je jako:

²⁴⁷ „Schodami królewskimi” nazywano: „gradusy z cegły pochyłe bez stopniów na drugie piętro i na Teatr”; M. B a l i ŋ s k i, *Historia...*, s. 206.

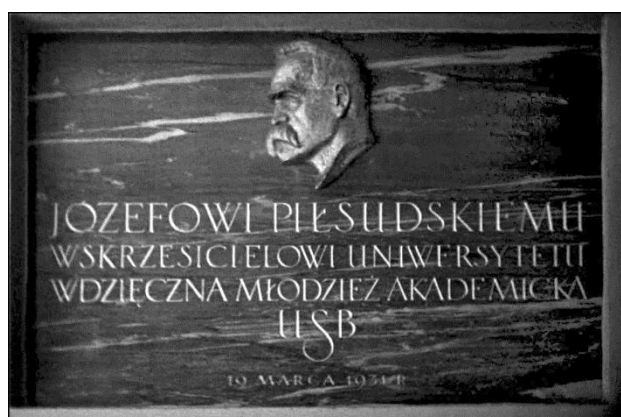
²⁴⁸ S. K l a c z y ŋ s k i, *Prace restauracyjne w U.S.B. (Wywiad z prof. J. Klosem)*, KW, nr 187, 18 VIII, 1929.

„Szkardną »szafkę« od ulicy Świętojańskiej, która jako główne wejście ujmę czyniła powadze gmachu”. Wejście zostało zamurowane i otynkowane, a w jego miejscu wstawiono dwa okna. Do poprawienia obrazu otoczenia odnowionych gmachów uniwersyteckich przyczynił się „w miarę środków i czasu” wileński Magistrat, który z własnych środków zlecił i sfinansował naprawienie chodników i uszkodzeń nawierzchni ulic Świętojańskiej i Uniwersyteckiej oraz częściowe uporządkowanie przyległych placów²⁴⁹.

Wejście na Dziedziniec Skargi USB. Kadr z wizyty prezydenta Ignacego Mościckiego, który zwiedzał uniwersytet w dniu 16 czerwca 1930 r. Prezydent uczestniczył wówczas w akcie nadania mu dyplomu doktora honoris causa Wydz. Matematyczno-Przyrodniczego. Na fotografii widoczni ponadto m.in. Witold Staniewicz, Bronisław Rydzewski, Władysław Raczkiewicz. Kazimierz Jurgielewicz, Zygmunt Gużewski.
(Źródło: NAC sygn. PIC_1-A-1610-13).

Akademia, jaką urządziła uczelnia z okazji obchodów imienin Józefa Piłsudskiego w 1931 roku, zgromadziła w auli „elitę społeczeństwa wileńskiego”. Po jej zakończeniu na ścianie przy wejściu, tuż obok „schodów królewskich” odsłonięta została pamiątkowa tablica z szarego marmuru dłuta B. Bałzukiewicza. Pod popiersiem marszałka z brązu umieszczony został napis: „Józefowi Piłsudskiemu, wskrzesicielowi uniwersytetu, wdzięczna młodzież akademicka USB. 19 III 1931 r.”²⁵⁰.

Tablica poświęcona Józefowi Piłsudskiemu.
Wmurowana w dniu imienin Marszałka w 1931 r. przy wewnętrznym wejściu do Auli Kolumnowej.
(Źródło: „Wilno i Ziemia Wileńska”, t. II, Wilno 1937, s. 40.).

²⁴⁹ S. K l a c z y ń s k i, ibidem; 2; F. R u s z c z y c, *Odnowienie murów...*, s. 24.

²⁵⁰ *Imieniny Marszałka Piłsudskiego. Przebieg uroczystości w Wilnie*, „Słowo”, nr 65, 20 III 1931; KW, nr 65, 20 III, 1931. Tablicę ufundowała młodzież akademicka z inicjatywy kilku organizacji: Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej USB, Legionu Młodych i Bratniej Pomocy.

Wygląd skrzydła południowego miał szczególne znaczenie od strony ulicy Świętojańskiej, gdyż elewacje budynków z tej strony stanowiły rodzaj wizytówki uniwersytetu. Podczas remontu w lecie 1919 roku pośpiesznie pomalowane zostały elewacje, jednak bez poważniejszych napraw tynków. F. Ruszczyca zaproponował umieszczenie na ścianie dwóch zaprojektowanych przez siebie tablic. Na pierwszej z nich, oprócz herbu królewskiego Stefana Batorego i nazwy uczelni, podane zostały trzy najważniejsze daty z dziejów uniwersytetu. Na drugiej tablicy znajdowało się godło USB, orzeł trzymający w szponach berło rektorskie²⁵¹. Tablice wykonane zostały w twardym gipsie przez rzeźbiarza Piotra Hermanowicza i umieszczono je między pierwszym, a drugim piętrem.

Elewacje budynków południowego skrzydła od strony ulicy Świętojańskiej. Po lewej stronie elewacja sfotografowana ok. 1916-1917 r., ze śladami po zlikwidowanej tablicy I Gimnazjum. Po prawej montaż tablic uniwersyteckich wg. projektu F. Ruszczyca (widoczne rusztowania i wymalowana elewacja) w 1919 r. (fotografia Samuela Brochesa²⁵²).

Elewacja skrzydła południowego od strony ulicy Świętojańskiej z zamontowanymi tablicami. W środkowej części widoczne jest istniejące jeszcze wejście do dawnego gimnazjum i drewniana stróżówka. Fotografia Jana Bulhaka z ok. 1919 r. (źródło: F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, il. 16).

²⁵¹ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 40.

²⁵² Samuel Broches prowadził w latach dwudziestych XX wieku zakład fotograficzny przy ulicy Niemieckiej 8.

Tablice uniwersyteckie umieszczone na elewacji budynków południowego skrzydła od strony ulicy Świętojańskiej.
Fotografie Jana Bulhaka (Źródło: LDM, sygn. Fi-186 i Fi-193).

Południowe skrzydło Dziedzińca Skargi od strony ulicy Świętojańskiej stan w 1929 r. Po prawej stronie na elewacji budynku auli umieszczono godło USB. Po lewej stronie tablica uniwersytetu z godłem Batorogo.

Na II piętrze po prawej Sala Śniadeckich (sześć okien oraz cztery okna w dachu). Na obniżonym parterze — okna sali gimnastycznej AZS (czynna była w tym miejscu od 1927 r.).

W środkowej części dawne wejście do I Gimnazjum i stróżówka, zlikwidowane w 1929 r.

Dwa okna oznaczone X to obecna sala posiedzeń Rady (Tarybos salė)²⁵³, w której przechowywane są łańcuchy dziekanów o raz portrety rektorów USB (Oprac. własne autora).

Wszystkie sale lekcyjne na pierwszym piętrze, które niegdyś zajmowała szkołka Instytutu, zostały wyremontowane w 1919 roku, stając się salami wykładowymi Wydziału Humanistycznego USB. Mieściły się tam m.in. seminaria: Literatury Powszechnej, Literatury Polskiej, Filologii Klasycznej, Filologii Romańskiej. Do 1922 r. podawano dla nich jeszcze carski adres Świętojańska 26 (dawna Błagowieszczańska), po czym dom miał adres Świętojańska 10. Przejmowanie kolejnych pomieszczeń w domach na Zamkowej 11/13 pociągnęło za sobą przenoszenie się seminariów, a zwolnione pokoje stały się salami

²⁵³ W sali znajdują się gabloty, w których eksponowane są dawne insygnia władz USB (łańcuchy dziekańskie) oraz portrety rektorów: Michała Siedleckiego (pędzla Benedykta Kubickiego), organizatora uniwersytetu i prorektora Józefa Ziemackiego, Ludomira Słędzińskiego, Witolda Staniewiczza, Aleksandra Wóycickiego, Władysława Dziewulskiego (pędzla Tadeusza Gadomskiego), Alfonsa Parczewskiego, Kazimierza Opczyńskiego (pędzla Eugeniusza Kazimirowskiego) i Mariana Zdziechowskiego.

wykładowymi o charakterze ogólnym. Rozdzielano je na zajęcia dla prawie wszystkich wydziałów na podstawie corocznie ustalanego harmonogramu.

Wygląd pierzei uniwersyteckiej od strony ulicy Świętojańskiej zmienił się w latach 1966-70. W miejscu domu nienależącego dawniej do uniwersytetu (Świętojańska 6) wzniesiono nowy budynek. Konstrukcja objęła też część sąsiedniego domu (Świętojańska 8), który był uszkodzony podczas bombardowania Wilna przez lotnictwo sowieckie w 1944 roku. Na placu oczyszczonym po zlikwidowanych domach wzniesiono betonowy gmach (arch. Alfredas Brusokas i Aldona Švabauskienė). Na parterze mieści się w nim podstacja transformatorowa, a na wyższych kondygnacjach są pomieszczenia należące do biblioteki uniwersyteckiej. Na trójkątnym placu obok dzwonnicy w 1986 r. postawiono kolumnę z rzeźbą „Žibintininkas” (*Latarnik*), której autorem jest rzeźbiarz Vytautas Nalivaika²⁵⁴.

III.1.3. SKRZYDŁO PÓLNOCNE

Północne skrzydło Dziedzińca Skargi w czasach USB było jednocześnie południowym skrzydłem Dziedzińca Sarbiewskiego. Budynek prawie w całości zajmowały pomieszczenia biblioteki uniwersyteckiej USB. Informacje o tej części kompleksu przedstawione zostały szerzej w rozdziale poświęconym temu zakładowi. Poniżej omówione są natomiast sprawy dotyczące elewacji skrzydła, które dopełniało wygląd Dziedzińca Skargi.

Podobnie jak pozostałe skrzydła dziedzińca, budynek posiadał w czasach jezuitów i KEN galerie arkadowe na parterze i na pierwszym piętrze. W XVIII wieku skrzydło było przebudowane (1770–1775) i powstał wówczas renesansowy krużganek. Po kolejnej przebudowie, którą realizowano w XIX wieku, pojawiły się klasycystyczne pilastry oraz nadbudowa trzeciej kondygnacji. W rocznicę założenia uniwersytetu na pilastrach, na wysokości pierwszego piętra, powstała galeria/panteon z dobrymi jakościowo portretami najważniejszych dla uczelni postaci. Malowidła te zostały w późniejszych czasach zamalowane. Podczas remontów dziedzińca, jakie prowadzono w czasach USB, freski nie zostały odsłonięte²⁵⁵.

M. Baliński opisując omawiany fragment gmachu zanotował, iż była tam: „Statua we śródku, Najświętszej Panny z gipsu, w framudze z daszkiem miedzianym, na spodzie Imię JEZUS, malarskim złotem odmalowane, potem Pogoń Litewska, marmur zneglizowany w koło i z napisem: Academia et Universitas Societatis JESU erecta anno 1580”²⁵⁶. Była to płyta z

²⁵⁴ A. R. Č a p l i n s k a s, *Vilniaus gatvių istorija. Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius 2008.

²⁵⁵ „Ściany wielu gmachów zdobiły różnobarwne majoliki z herbami Rzeczypospolitej, z godłami Uczelni, a może i fundatorów. Pięć takich kafli znaleziono na dziedzińcu Poczobuta, nad oknem czytelnicy profesorskiej; są one częścią większej grupy z malowidłem Pogoni w pięknym ornamentcie”; S. K l a c z y Ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, s. 4. Obecnie freski są odsłonięte i częściowo odrestaurowane. Są to w kolejności od lewej do prawej portrety: wojewody Krzysztofa Radziwiłła (lub biskupa Jerzego Radziwiłła), króla Władysława Wazy, biskupa Waleriana Protasewicza, wicekanclerza WKL Kazimierza Leona Sapiehy (lub króla Zygmunta Augusta), na środkowym pilastrze obok niszy, znajduje się herb litewskiej Pogoni, a dalej: hetmana Jana Karola Chodkiewicza, króla Stefana Batorego, króla Zygmunta Wazy i na ostatnim króla Augusta III Mocnego (Sasa).

²⁵⁶ M. B a l i Ń s k i, *Historia...*, s. 208; Jan ze Śliwina (*Adam Honory Kirkor*), *Pismo zbiorowe...*, s. 221; Kirkor, wyjaśniał, iż: „Herbem akademii naznaczona pogoń litewska [...]. Herb akademii dotąd widzieć się daje z lewej strony, obszernym dziedzińcem, przed majestatyczną wystawą kościoła św. Jana, nad sklepionym, dość stromym zejściem, wiodącym ku innemu mniejszemu dziedzińcowi. Rok tam oznaczony w napisie, otaczającym pogoń: Academia et Universitas Vilnensis S.J. erecta anno 1580 itd. wprowadził niektórych w błąd, że akademja później, niżeli r. 1578 założoną została, kiedy jednakże wyraz erecta nie zaś fundata lub condita jasno dowodzi: iż tu

czernego marmuru z XVI wieku, którą umieszczono wkrótce po wydaniu dokumentów erekcyjnych uczelni. Po likwidacji uniwersytetu w 1832 roku płytę i posąg usunięto, przy czym nie zostały one zniszczone. Płyta trafiła do jednego ze składów, jakich było wiele na terenie po uniwersyteckim. Posąg umieszczono najpierw w jednej z kaplic studenckich, a później ustawiono go w niszy w kaplicy Bożego Ciała w kościele św. Janów.

Północne skrzydło Dziedzińca Skargi na fotografii z 1915 r. W miejscu środkowego okna skrzydła (na fotografii pierwsze z prawej nad wejściem), wcześniej była nisza z posągiem. (Źródło: fragment pocztówki z fotografią Jana Bulhaka).

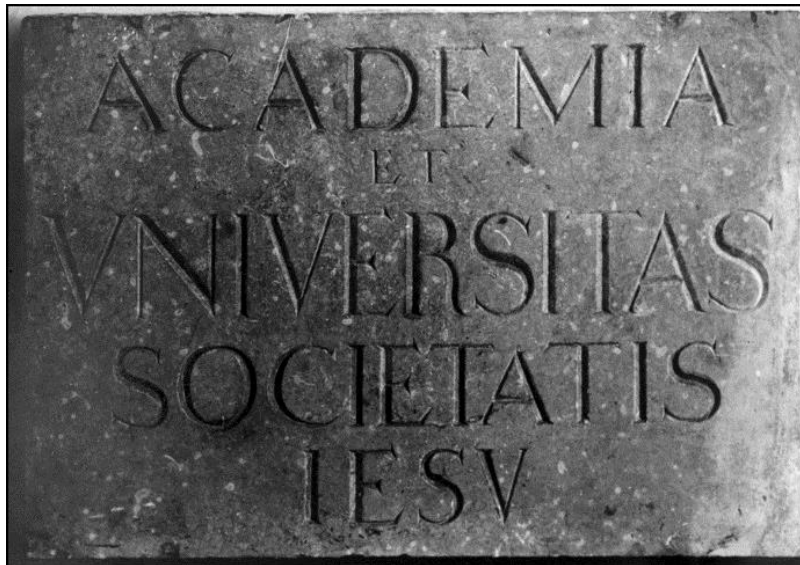
Jesienią 1919 r. odnaleziona została w piwnicach marmurowa tablica erekcyjna Akademii jezuickiej. F. Ruszczyk polecił przywrócenie dawnego wyglądu tego miejsca zgodnie z opisem M. Balińskiego, chociaż nie w taki sposób, jaki widoczny jest na litografii Philippe Benoista w albumie J. K. Wilczyńskiego. Posąg, który znajdował się kiedyś na wysokości drugiego piętra w środkowej części skrzydła, ustawiono w niszy powstałej po zamurowaniu okna na pierwszym piętrze. Nad niszą wymurowano trójkątny gzyms, a tablicę umieszczono poniżej²⁵⁷.

położona data skończenia budowy celniejszych gmachów akademickich, wraz z ich krużgankami i salami, wszakże mieszkania i mury nie zaraz po ustanowieniu akademii, zbudować się mogły”.

²⁵⁷ F. Ruszczyk, *Dziennik część druga...*, s. 39. Pracami murarskimi kierował inż. B. Stankiewicz.

Środkowa część północnego skrzydła Dziedzińca Skargi w 1919 r.
 Odrestaurowana nisza z umieszczonym w 1919 r. posągiem Matki Boskiej i dawną tablicą erekcyjną Akademii jezuickiej.
 Po prawej stronie widoczne jest jeszcze obmurowanie schodów.
 (Źródło: fotografie Jana Bulhaka. Źródło BUMK, zbiory specjalne).

Dawna tablica erekcyjna Akademii jezuickiej.
 (Źródło: fotografia Jana Bulhaka, ok. 1919 r., MNW sygn. DI 95791-1).

Podczas remontu elewacji północnego skrzydła w 1929 r. posąg Matki Boskiej został wyjęty i wstawiony do niszy, którą wykonano w części nad schodkami, bliżej kościoła. We wnęce nad tablicą jezuicką umieszczono natomiast krzyż zaprojektowany przez F. Ruszczyca „wedle równie dawnego wzoru, z promieniami wokół godła IHS”²⁵⁸. W dalszych latach nie prowadzono już poważniejszych remontów skrzydła północnego, z wyjątkiem pomniejszych prac wewnętrznych.

²⁵⁸ S. K l a c z y ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, KW, nr 232, 10 X, 1929.

Północne skrzydło Dziedzińca Skargi w 1937 r. Fotografia Henryka Poddębskiego.
Widoczny krzyż w niszy i posąg Matki Boskiej oraz tablica erekcyjna Akademii jezuickiej.
(Źródło: AAN sygn. 3_131 0-531-307)

Krzyż projektu F. Ruszczyca, umieszczony w niszy w 1929 r. i posąg Matki Boskiej umieszczony w nowym miejscu nad schodami.
(Źródło: fotografie Józefa Łozińskiego).

Północne skrzydło Dziedzińca Skargi z widocznymi atrybutami uniwersytetu: krzyż projektu F. Ruszczyca, pod nim tablica jezuitska oraz posąg Matki Boskiej umieszczonej w niszy nad schodami. Fotografia (kolaż) z czerwca 1931 r. wykonana podczas Świętojańskiego kiermaszu zielarskiego²⁵⁹.
(Źródło: NAC, syg. PIC-1-G-6002-2).

Wileński oddział Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów Powstań Polskich (TOnGBPP)²⁶⁰ zawarł w 1934 roku porozumienie z władzami USB w sprawie umieszczania tablic pamiątkowych na terenie kompleksu głównego uczelni. Towarzystwo planowało, iż każdego roku, na kolejnych dziedzińcach, umieszczona zostanie co najmniej jedna tablica. Pierwsza z tablic poświęcona była biskupowi Walerianowi Protassewiczowi-Suszkowskiemu, współzałożycielowi Akademii Wileńskiej. Dużą tablicę z marmuru karraryjskiego wykonano w 1935 roku z pomocą rodziny Protassewiczów i wmurowano ją pod arkadami w północnym skrzydle Dziedzińca Skargi. Na płycie wyryto herb rodowy Protassewiczów, a pod spodem napis: „Walerjan Protassewicz – Suszkowski biskup wileński - Ur. 1504 zm. 1579 - Kolegium T. J. w Wilnie fundator - Akademii wileńskiej początkodawca - Hojny dobroczyńca - Pierwszy kanclerz wieku swego był światłością wiary Św. i nauk krzewicielem - Uczonych miłośnikiem. Młodzieży hojnym wspomóżycielem i opiekunem”. Uroczystość odsłonięcia odbyła się 16 listopada 1935 roku²⁶¹.

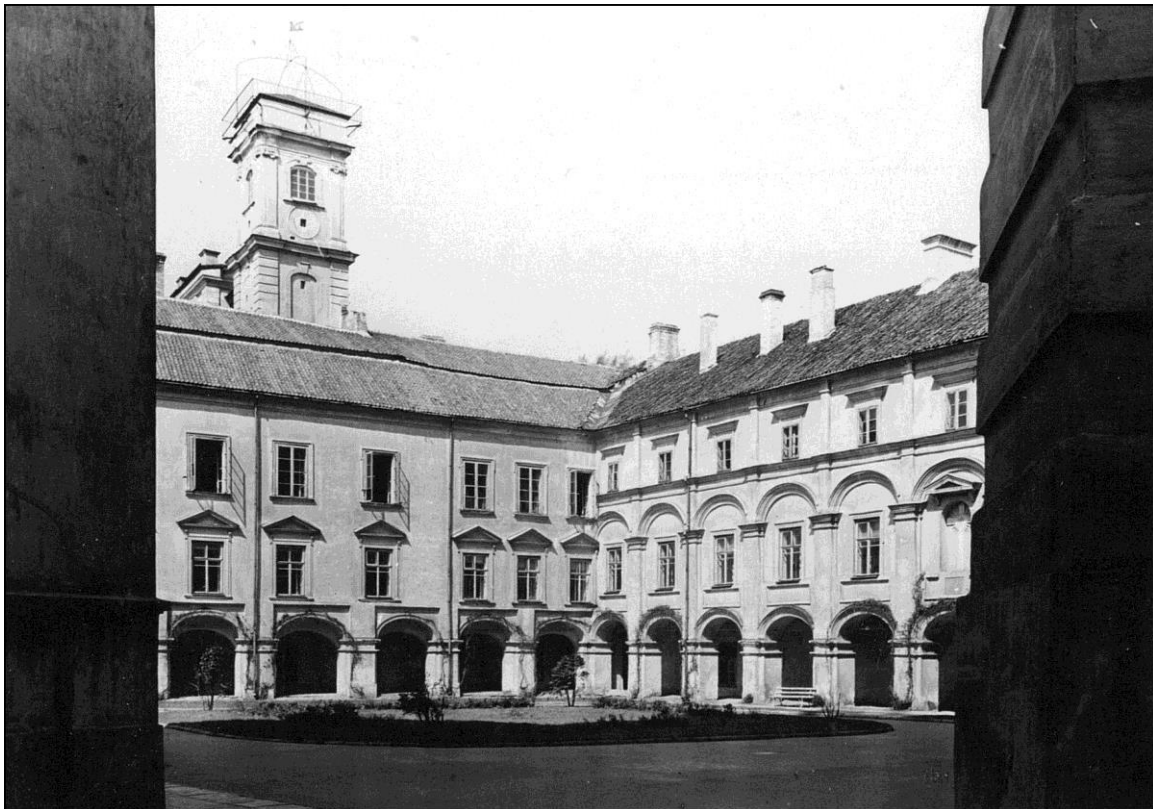
²⁵⁹ Doroczny jarmark świętojański (23-24 czerwca) organizowany był na placu u zbiegu ulic Zamkowej i Świętojańskiej, przy kościele św. Janów. Władze USB zezwalały, aby w tym dniu część handlujących rozkładała swój towar (przede wszystkim zielarski) na Dziedzińcu Skargi.

²⁶⁰ Oddział wileński powołany został w 1921 roku. Na jego czele stał ksiądz Adam Kulesza. TOnGBPP stawiało pomniki, fundowało tablice i zajmowało się innymi formami zabezpieczenia miejsc i uczczenia postaci: „które położyli zasługi dla sprawy polskiej”. Fundusze na realizację kolejnych zadań gromadzono przez organizację zbiórek i otrzymując dofinansowanie z centrali.

²⁶¹ J. C., *Uczczenie pamięci ks. biskupa Waleriana Protasewicza*, „Słowo”, nr 316, 17 XI, 1935.

Zachodnie i północne skrzydło Dziedzińca Skargi.
Fotografia Antoniego Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/16).

Zachodnie i północne skrzydło Dziedzińca Skargi. Fotografia Waltera Engelhardta z 1943 r.
(Źródło: Deutsche Fotothek, sygn. df_bika031_0000634_motiv portal: www.deutschefotothek.de/documents/obj/, dostęp 15.01.2020).

III.1.4. SKRZYDŁO WSCHODNIE

Wschodnią stronę Dziedzińca Skargi stanowi fasada kościoła św. Janów. Kościół był wielokrotnie przebudowywany. Fasada kościoła nabrała cech późnego baroku (rokoko) po przebudowie w połowie XVIII wieku, którą wykonał architekt miejski Wilna J.K. Glaubitz. Architekt, jak pisał konserwator wileński dr Stanisław Lorentz: „doprowadził kościół do świetności”²⁶². J. K. Glaubitz przebudował również dzwonnice, nadając jej barokowy wygląd (trzecie i czwarte piętro). Od XVII wieku dzwonnica była najwyższym budynkiem na obszarze Starego Miasta. Po północnej stronie świątyni znajduje się dwupiętrowy budynek plebanii wychodzący na Dziedziniec Sarbiewskiego oraz budynek zakrystii mający surową w formie elewację od strony ulicy Zamkowej. W jego pobliżu była niegdyś szkoła parafialna.

Ostatnią przebudowę kościoła wykonał K. Podczaszyński w latach 1825-1829, w czasie, gdy rektorem uniwersytetu był Wacław Pelikan. Po przebudowie fasada świątyni nabrała znanych nam obecnie cech stylu klasycystycznego, włoskiego z domieszką baroku, ale dostrzegalny był nadal wyraźny rytm gotycki. Architekt rozebrał mur z bramą, które oddzielały świątynię od ulicy oraz jedną z kaplic od strony ulicy Świętojańskiej. Wymurował następnie w jej miejscu przedsionek z portykiem na czterech kolumnach. Według zgodnej na ogół opinii architektów i historyków sztuki, po przebudowie świątyni dokonanej przez K. Podczaszyńskiego z dawnej świetności ocalała zaledwie część. Uznawano, iż nowy wygląd był dewastacją, „aktem jakiegoś niesamowitego wandalizmu. [...] W jakim celu wspaniały, kwitnący bogactwem swych ozdób kościół ogołococono ze wszystkiego, pozostawiając dosłownie nagie ściany?”²⁶³.

Kościół św. Janów na fotografii Jana Bulhaka z 1914 r. Widoczne ogrodzenie i fragment placu gimnazjalnego.
(Źródło: AAN, sygn. 109/2.1/221/22).

²⁶² Kościół ucierpiał znacznie podczas pożaru w 1737 r., co wymusiło jego remont i przebudowę, którą rozpoczęto w 1740 roku; J. H o p p e n, *Wiadomości o kościele św. Jana*, „Słowo”, nr 329, 29 XI, 1937.

²⁶³ J. H o p p e n, op.cit.

Kościół stał się od 1841 r. „zwykłym kościołem parafialnym” i od strony dawnego dziedzińca uniwersyteckiego znajdowało się główne wejście dla wiernych²⁶⁴. W czasach gimnazjów rządowych i innych instytucji mieszczących się w kompleksie po uniwersyteckim, świątynia została odgradzona murem od placu gimnazjalnego.

Pamiętkowa fotografia wykonana w nierozpoznanych okolicznościach na tle fasady kościoła św. Janów. Szczegóły wskazują, iż fotografię wykonano w połowie 1919 r., gdyż po lewej stronie widoczna jest jeszcze obudowa schodów, a także ogrodzenie placu gimnazjalnego.

Po 1919 roku kościół św. Janów (parafia staromiejska) był, co prawda, kościołem uniwersyteckim, ale do uczelni nie należał, wobec czego władze uczelni nie mogły decydować o pracach remontowych. Kościół od początku był miejscem wielu uroczystości uniwersyteckich, które poprzedzało nabożeństwo. Pierwszą z nich była msza odprawiona w październiku 1919 roku, przed dalszą częścią ceremonii otwarcia Uniwersytetu Stefana Batorego.

Grupa osób opuszczających kościół św. Janów po uroczystym „Te Deum laudamus” w dniu 11 października 1919 r. Wśród widocznych: Józef Piłsudski, pierwszy rektor USB Michał Siedlecki (w todzie), gen. Edward Rydz-Śmigły.

²⁶⁴ W. Zahorski, *Przewodnik...*, Wilno 1910, s. 176-178

Podczas ograniczonych prac remontowych na obszarze Dziedzińca Skargi, jakie przeprowadzono w 1926 roku, usunięto ogrodzenie przed kościołem²⁶⁵. J. Kłos, który kierował tymi robotami, wspominał w 1929 roku: „ Kilka lat temu część robót nad przywróceniem dziedzińcowi Skargi dawnego jego wyglądu wykonana została. Wyłuskano z murów część podcieni, zniesiono sztachety między dziedzińcem a Kościołem Świętojańskim, wreszcie otynkowano gmachy przyległe. Już to samo niezmiernie korzystnie dla estetyki, dla historyczności dziedzińca Skargi zaznaczyło się”²⁶⁶.

Podczas „remontu jubileuszowego” w 1929 roku zmienił wygląd cały obszar dziedzińca, łącznie z powierzchnią przylegającą do frontonu kościoła. Obniżony poziom dziedzińca wydobyl dolne fragmenty murów. Elewacja świątyni została naprawiona wraz z wszystkimi detalami, a następnie pokryta białą farbą z lekko beżowym odcieniem.

Dziedziniec Skargi z udekorowaną fasadą kościoła św. Janów. Fotografia Józefa Łozińskiego wykonana podczas uroczystości obchodu 350 lecia Uniwersytetu w Wilnie w październiku 1929 r.. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3469-4).

²⁶⁵ Kiedy kościół był odgradzony od wejścia na dziedziniec uniwersytecki, wzdłuż frontonu świątyni było dojście do kancelarii parafialnej i plebanii. Po zlikwidowaniu ogrodzenia, pas musiał pozostać we wspólnym użytkowaniu.

²⁶⁶ J. M a c k i e w i c z (mik), *Na dziedzińcu Skargi*, „Słowo”, nr 183, 11 VIII, 1929.

Fasada kościoła św. Janów i wejście do Auli Kolumnowej na fotografii Bolesławy Zdanowskiej z 1938 r.
Po dwóch stronach pod małymi oknami widoczne tablice pamiątkowe Piotra Skargi i Jakuba Wujka.
(Źródło: LDM, sygn. FiN-114).

Realizując program fundowania tablic pamiątkowych, TOnGBPP w 1935 roku weszło w porozumienie z Akademickim Klubem Włoczęgów i wileńskim oddziałem Towarzystwa Krajoznawczego²⁶⁷ i wspólnie zrealizowali kolejny projekt dotyczący tablic pamiątkowych. Tym razem miały to być tablice poświęcone zasłużonym profesorom Akademii Wileńskiej i Uniwersytetu Stefana Batorego. Pierwsze dwie umieszczono na frontonie kościoła św. Jana. Uczzeni zostali w ten sposób pierwsi rektorzy jezuickiej uczelni Piotr Skarga²⁶⁸ i Jakub Wujek²⁶⁹. Uroczystość odsłonięcia tablic odbyła się 3 czerwca 1936 roku²⁷⁰.

Władze uniwersytetu przez wiele lat zabiegały u władz miasta o wyremontowanie ulic otaczających kompleks główny. Magistrat przeprowadził te prace w 1937 roku. Ulice: Świętojańska, Uniwersytecka z placem bibliotecznym, Plac Napoleona oraz Zaulek Skopówka wyłożone zostały czerwonym klinkierem, po wcześniejszym wykonaniu robót kanalizacyjnych. Ulice otrzymały także nowe krawężniki i chodniki²⁷¹.

Poszczególne fragmenty Dziedzińca Skargi z okresu USB odnajdziemy na wielu fotografiach. Uniwersytet udostępniał pomieszczenia różnorodnym organizacjom na zjazdy, konferencje i kursy. Uczestnicy pozowali do zdjęć pamiątkowych bądź przez wejściem do budynku auli, bądź na odkrytych schodach skrzydła północnego lub przed fasadą kościoła św. Janów.

²⁶⁷ Obydwie instytucje miały przez pewien czas swoje siedziby w murach uniwersyteckich.

²⁶⁸ Na tablicy wryto napis: „Ks. Piotr Skarga Pawęski. Ur. w 1536 — Zm. 1612. Wielki sługa Boży, kościoła świętego, apostoł żarliwy, narodu sumienie i światło wiecznie żywe, maluczkich orędownik serdeczny, kaznodziejstwa wzór nieśmiertelny, prozy polskiej piastun niezrównany, kultury na rubieżach krzewiciel wytrwały, akademii wileńskiej Rektor pierwszy — w 400-ą rocznicę urodzin”; KW, nr 339, 10 XII, 1936. Obecnie w jej miejscu wmurowana jest nowa płyta z napisem łacińskim: „Professor Petrus Skarga rector primus Academiae et Universitatis Vilnensis 1579-1581”.

²⁶⁹ Napis na tablicy: „Ks. Jakób Wujek T. J. Ur. 1540 - Zm. 1594. Mąż wielkiej nauki i cnoty. Pisma św. tłumacz wiekopomny, wiary św. szermierz wytrwały, słowa i pióra mistrz wybitny, mowy polskiej bogactwa i piękna znawca wielki. Akademii Wileńskiej rektor drugi”; KW, nr 159, 11 VI, 1936.

²⁷⁰ *Dwaj pierwsi rektorzy Wileńskiej Wszechnicy [dziedzińce uniw.]*, DW, nr 162, 15 VI, 1936; (iks) *Tablice pamiątkowe ku czci ks. Piotra Skargi i ks. Wujka na dziedzińcu USB*, „Słowo”, nr 159, 11 VI, 1936.

²⁷¹ *Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1937-1938*, Wilno 1937, s. 16; *Nowoczesna jezdnia w dzielnicy uniwersyteckiej*, DW, nr 104, 17 IV, 1937. Ulica Zamkowa wyłożona została klinkierem w 1934 roku.

III.2. DZIEDZINIEC POCZOBUTTA

Dziedziniec Poczobutta (nazywany dawniej Dziedzińcem Obserwatorium) otoczony jest najstarszymi budynkami dawnego kolegium jezuickiego. Zachodnie skrzydło stanowił dwukondygnacyjny gotycki dom zwany „kamienicą Jasińskiego”, który został „podarowany” jezuitom jako pierwszy²⁷². Znaczna przebudowa tego domu przeprowadzona została po pożarze miasta w 1610 roku, a pracami kierował nieznany z nazwiska architekt. Budynek miał odtąd trzy kondygnacje, a od strony dziedzińca powstały krużganki z otwartymi arkadami, które nawiązywały stylowo do włoskiego renesansu, chociaż były niższe i bardziej masywne. Podobne krużganki wykonano na wewnętrznej ścianie skrzydła wschodniego. Na elewacji pojawiły się ponadto lizeny i pilastry. Po zakończeniu przebudowy zespół został zamknięty, tworząc częściowo dziedziniec arkadowy.

Na planie K. Grünerta z 1808 r. widoczny jest zamknięty dziedziniec (numer posesji 445), a także wykusz w północnym skrzydle. Po stronie południowej położony był niski budynek, który zamykał podwórka przylegających do niego domów (posesje: 441 „dom apteczny”, 440 „dom drukarni” i 439).

Po zamknięciu uniwersytetu w czasach carskich, arkady zostały zasklepione przez zamurowanie. W ceglanych ścianach wypełniających dawne światła arkad, umieszczono duże okna. Dawne krużganki tworzyły odtąd długie korytarze, wzdłuż których, po przeciwnej do okien stronie, znajdowały się wejścia do rozlicznych pomieszczeń. W połowie XIX wieku wymieniono okna wstawiając znacznie mniejsze. Zdecydowano o tym z powodu zimnego klimatu i problemów z ogrzewaniem pomieszczeń²⁷³.

Od zaborów do 1915 roku, ulica między gmachami uniwersyteckimi a pałacem gubernatorskim nazywała się Dworcową (Pałacową)²⁷⁴. Przejęte przez rząd carski budynki po uniwersyteckie w tej części kompleksu przekazane zostały na Archiwum Centralne²⁷⁵ (wschodnie skrzydło) i na potrzeby Okręgu Naukowego (północne skrzydło z dawnym obserwatorium). Okręg urządził w nim Bibliotekę Publiczną i Muzeum Starożytności. Pozostałe części omawianego zespołu zajmowało I Gimnazjum Rządowe. W skrzydle zachodnim (płd.-zach. narożnik dziedzińca) położony był też niższy budynek (początkowo dom miejski, mający adres Dworcowa 3), w którym pomieszczenia na parterze zajmowało Cesarskie Towarzystwo Lekarskie z własną biblioteką²⁷⁶. Budynek ten przeszedł później na własność uniwersytetu

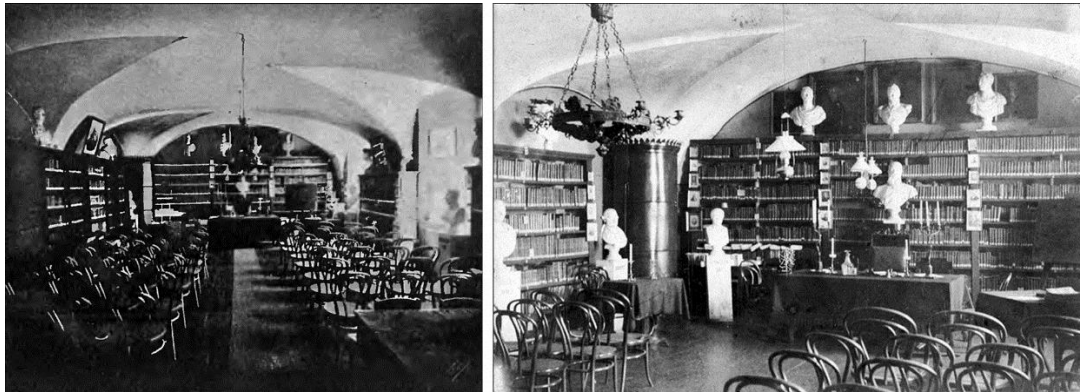
²⁷² M. Baliński pisał o tym: „Wszystko, więc to, co się poszczegóło wyżej wyraziło, a mianowicie kamienicę i trzy inne domy jej przyległe, na place zamienione”. Owe inne domy należały do Macieja z Kleparza, Katarzyny praczki oraz jeden gospodarczy. M. B a l i Ń s k i, *Dawna akademia...*, s. 63, 65.

²⁷³ Aktas nr KPD-RM-1400, KPDKM, Vilnius 2011.

²⁷⁴ *Vsja Vil'na: adresnaja i spravocznaja kniga g. Vil'ny i putevoditel' po gorodu i jego okrestnostjam*, Vilna 1912, 1913, 1914, 1915. Ciąg budynków ulicy Dworcowej od narożnika z ulicą Błagowieszczkańską (Świętojańską) do Zaułka Skopówka, miał następującą numerację i przynależność: dom nr 1/18 M. Globus, dom nr 3 gmach miejski (gorodskoj), dom nr 5 I Gimnazjum rządowe, Archiwum Centralne i Biblioteka, dom nr 7 spadkobierców prałata (episkopa) Jana Cywińskiego, dom nr 9 Funduszu prałata Jana Cywińskiego.

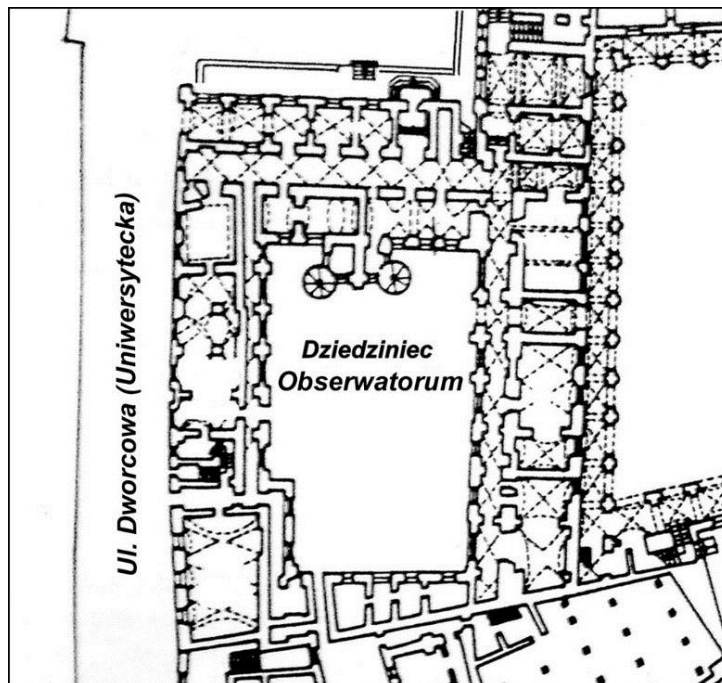
²⁷⁵ Archiwum zajmowało pięć pomieszczeń i korytarz w gmachu I Gimnazjum. Przy archiwum działa Komisja Archeograficzna; W. Z a h o r s k i, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1910, s. 70.

²⁷⁶ W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, Wilno 1910, s. 73; tenże, *Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (1805-1905)*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 7, 24 II, Warszawa 1906, s. 129. Towarzystwo po 1841 roku straciło swoją siedzibę. Przez kilka lat zebrania urządzane były w przygodnych miejscach i dopiero w 1853 roku dostało na własność lokal po dawnym uniwersyteckim audytorium farmakologicznym. Była to sklepiona sala z małym przedpokojem. W.

Sala Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego przy ulicy Dworcowej (Uniwersyteckiej)
(Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, nr 7, 24 II, Warszawa 1906, s. 129).

Gmachy na przy ulicy Dworcowej (od 1919 r. Uniwersyteckiej), były rewindykowane przez wskrzeszany uniwersytet. Zespół budynków otaczających Działek Poczubutta znajdował się w dość dobrym stanie. Zgodnie z planami zagospodarowania kompleksu, przygotowywano tam pomieszczenia dla rektoratu i niektórych dziekanatów. Pracami remontowymi kierował inż. B. Stankiewicz²⁷⁷. Podczas robót, które kontynuowano po przerwie ewakuacyjnej w 1920 roku, zlikwidowane zostały m.in. schody i wejścia wykonane w czasach carskich. Po ich zamurowaniu, nowe wejście ze schodami znajdowało się teraz w zachodnim korpuse. W 1920 r. działek z obserwatorium otrzymał nazwę „Działka Poczubutta”. Do sukcesywnie oddawanych lokali (1920-1921) zaczęła się przenosić administracja USB, zwalniając swoje tymczasowe pomieszczenia w innych miejscach²⁷⁸.

Plan Działka Poczubutta z ogólnego schematu kompleksu głównego. (Źródło: E. M a ł a c h o w i c z, *Wilno. Dzieje...*, s. 151).

Zahorski zaznaczał, że: „lokal, choć bardzo szczupły i niedogodny, tym jest dobry, iż jest własny i nikt go odebrać nie może”.

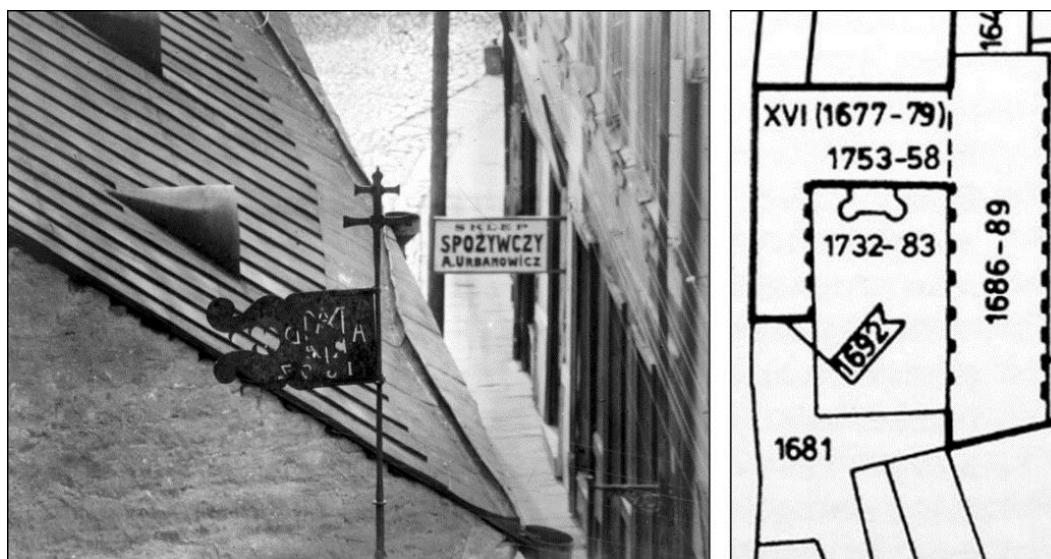
²⁷⁷ LCVA, F. 64, ap. 9, b.2 771-2786.

²⁷⁸ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 69; *Ferdynand Ruszczyc. Życie i dzieło*, Wilno 1939, s. 190-191.

III.2.1. SKRZYDŁO PÓŁNOCNE Z OBSERWATORIUM

Północne skrzydło omawianego dziedzińca stanowił gmach, który po drugiej stronie tworzył południową pierzeję „placu bibliotecznego” przy ulicy Uniwersyteckiej. Pierwszym budynkiem, który stał w tym miejscu, był drewniany dom przylegający jednym bokiem do „domu Jasińskiego”. Drewniany dom został zburzony i początkowo jezuici wzniesli na jego obrysie dwukondygnacyjny, murowany budynek. W czasach kolegium znajdowały się tam cele zakonników oraz wydzielona część dla chorych (izolatorium). Były to małe pokoiki, które w późniejszych czasach służyły jako stancje dla studentów. Nieco później nadbudowane zostało jeszcze jedno piętro. Wzdłuż każdego z pięter przebiegały środkiem szerokie korytarze, z których dostać się można do różnej wielkości pomieszczeń po dwóch stronach. Większość z nich ma zachowane do dzisiaj sklepienia krzyżowe lub cylindryczne z lunetami.

Na polecenie władz akademii, skrzydło było kilka razy przebudowywane, zwłaszcza po stratach, jakie wyrządzały pożary. Po jednym z nich w obręb kompleksu włączony został kolejny budynek (od strony ulicy Uniwersyteckiej). Zachowaną do dzisiaj pamiątką przebudowy jest metalowa chorągiewka na dachu z napisem: „MARIA, A (nno) D (omini) 1692”. Włączenie tego domu w tym czasie potwierdza jezuicki badacz historii budownictwa zakonu Jerzy Paszenda²⁷⁹.

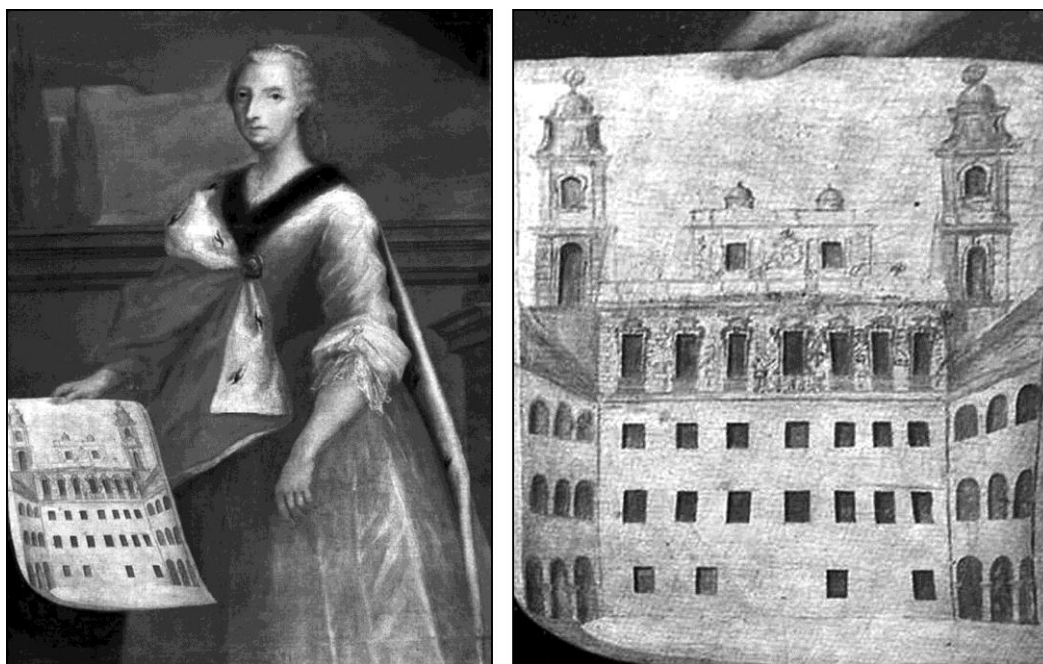
Fragment fotografii Jana Bulhaka z widoczną chorągiewką z napisem „MARIA AD 1692”. W tle styk ulic Uniwersyteckiej, Świętojańskiej i Dominikańskiej. Widoczny szyld Sklepu Spożywczego Alfonsa Urbanowicza (Świętojańska 2).

Po zniszczeniach, jakie wyrządził kolejny pożar w 1737 roku, pracami remontowymi (1742-1766), kierował matematyk i astronom Tomasz Żebrowski, który rozpoczął w tym miejscu budowę obserwatorium astronomicznego. Realizacja tego przedsięwzięcia była możliwa dzięki fundatorce Elżbiecie z Ogińskich Puzyninie, kasztelanowej mściławskiej, protektorce jezuitów, która ofiarowała na ten cel 200 tysięcy złotych²⁸⁰.

²⁷⁹ J. P a s z e n d a, *Zabudowania Akademii Wileńskiej w XVI-XVIII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, r. 31, nr 1, Wydawnictwo PAN, Warszawa 1986, s. 43-64.

²⁸⁰ M. B a l i Ń s k i, *Dzieła Jana Śniadeckiego*, T. II, cz. 1, Warszawa 1837, s. 219; M. B a l i Ń s k i, *Dawna akademia...*, s. 205-206.

Obserwatorium urządzone zostało w nadbudowanej w tym celu podwójnej kondygnacji (trzecie i czwarte piętro)²⁸¹. Na pomieszczenia obserwatorium składały się: duża i mała sala mieszczące pracownie, trzy pomieszczenia pomocnicze i dwie jednakowe wieże, wykończone w stylu barokowym (symbolizowały dwie sfery — niebiańską i ziemską). „W ówczesnych pojęciach nowa instytucja musiała być piękną i pod względem architektonicznym imponować swą okazałością”. Pierwotny wygląd tych wież zachował się na nielicznych ilustracjach. Widać je przede wszystkim na fragmencie portretu fundatorki obserwatorium²⁸².

Portret Elżbiety z Ogińskich Puzyniny, fundatorki obserwatorium (malarz Ignacy Eggenfelder, 1730).
Po prawej powiększony fragment trzymanego przez portretowaną rysunku z projektem.
Na projekcie zwraca uwagę brak w centralnej części ściany ryzalitu, który ostatecznie był zrealizowany.

Dużą salę na czwartej kondygnacji, ze względu na wymalowanie wnętrza, przyjęło się nazywać „Białą Salą”. Była przestronna i dobrze oświetlona przez 14 okien (po siedem z każdej strony). Mała sala znajdowała się w małej nadbudówce, położonej wyżej. Wchodziło się do niej z „Białej Sali” po drabinie i przez otwór znajdujący się w stropie. Właściwe obserwacje prowadzone były w wieży zachodniej, której dach obracał się na kółkach²⁸³.

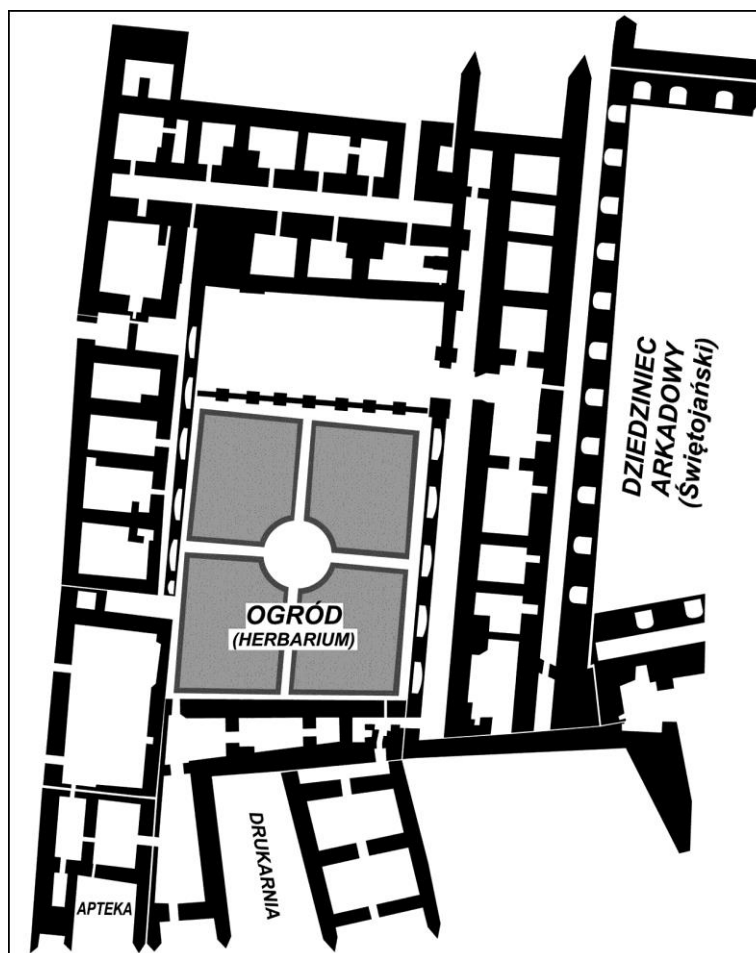
Urządzenie obserwatorium na miarę oczekiwań jego twórców przebiegało powoli. Na wniosek Marcina Poczobutta, profesora Szkoły Głównej Litewskiej, dokonano dalszych przeróbek: „W roku 1770 nadeszły do Wilna zakupione w Anglii instrumenta. Trzeba było przerabiać i ledwo nie na nowo budować salę, łamać i wybijać mury do potrzeby obserwacji,

²⁸¹ „Skromne ówczesne wymagania nie narzucały konieczności budowy obserwatorium w miejscu wyniosłym, oddalonym od miasta, gdzie powietrze jest czystsze. Zadowolono się trzecim piętrem murów akademii i tam je założono”; J. H o p p e n, *Dawne obserwatorium astronomiczne*, „Słowo”, nr 264, 26 IX, 1938.

²⁸² „W Bibliotece Uniwersyteckiej, w westybiulu, wisi jego (Tomasza Żebrowskiego) portret z »abrysem« obserwatorium, który trzyma w swem ręku. Podobny do tegoż »abrysu« znajduje się w ręku księżny Puzyniny na jej portrecie, jako fundatorki”; J. H o p p e n, *Dawne obserwatorium...*, s. 8.

²⁸³ V. Z u b o v a s, *Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai*, Vilnius 1986, s. 59, 63; V. Z u b o v a s, *Vilniaus universiteto astronomijos observatorija*, [w:] *Lietuvos architektūros istorija*, T. 4, red. A. Jankevičienė, Vilnius 1994, s. 160-162; V. D r e m a, *Dingęs...*, s. 221.

co trwało do końca roku 1772²⁸⁴. Szczegółowy opis pomieszczeń obserwatorium i znajdujących się w nim przyrządów znalazł się w inwentaryzacyjnym zapisie wspomnianej już książki pt. „Lustracya Collegium Akademickiego Wileńskiego...” z 1773 roku.

Plan dziedzińca obserwatorium astronomicznego w 1773 r.
(Opracowanie własne autora, na podstawie planów „Lustracyi...”)

Obserwatorium zostało przebudowane w czasach KEN (w latach 1782-1788), gdy rektorem był M. Poczobutt (1780), który „zajął się gorliwie dokończeniem fabryki dawniej w obserwatorium rozpoczętej”. „Wpadł Poczobut na myśl, do dawnej sali przydać nową na południe wychodzącą budowę z fundamentów prowadzoną; ofiarował na nią 10 tysięcy zł. własnego nakładu byleby Kommissya opatrzyła resztę²⁸⁵. Roboty prowadzone były pod kierunkiem architekta M. Knakfusa, który wykonywał również więcej zleceń M. Poczobutta. Wtedy też od strony dziedzińca powstał ryzalit zaopatrzonej w dwie symetryczne narożne baszty w formie kolumn doryckich. Każda z nich zaopatrzona została na szczycie w obrotową, wykonaną z miedzi, kopułę. J. Hoppen napisał o tej części:

Zbudował go ksiądz Marcin Poczobut, w celu pewnych uzupełnień braków, a przede wszystkim dla umieszczenia lunety »merydjonalnej« na fundamencie ustawionym bezpośrednio na ziemi. Fundament ów znajduje się pomiędzy oknami tej przebudowanej właśnie części obserwatorium, pośrodku budynku, i wznosi się przez trzy piętra. [...] Widząc braki prymitywnego obserwatorium wileńskiego, założonego

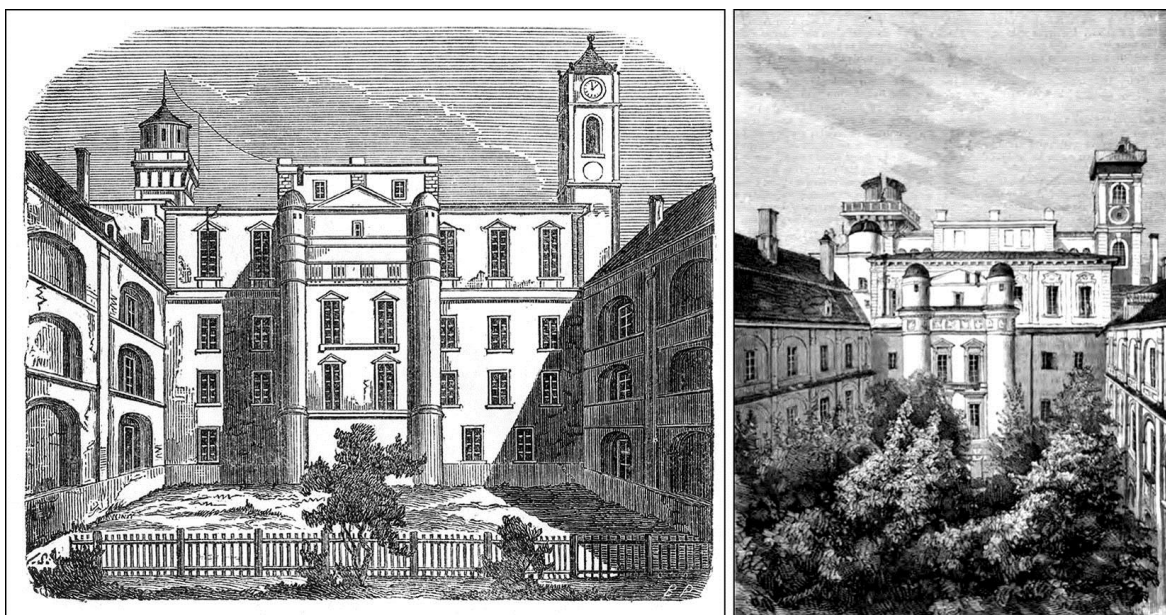
²⁸⁴ M. B a l i Ń s k i, *Dzieła Jana Śniadeckiego*, T. II, cz. 1, Warszawa 1837, s. 222.

²⁸⁵ *I b i d e m*, s. 228.

przez ks. Żebrowskiego, staraniem swoim ks. Poczobutt, jak to już wyżej wspomnieliśmy, dobudował z południowej strony gmachu przybudówkę o dwu okrągłych narożnych basztach z kopułkami. W ten sposób obserwatorium wileńskie Poczobutt wykończył na wzór europejskich instytucyj tego rodzaju, gdzie pracował promieniejąc swemi zdolnościami, jako astronom, zdobywając sławę europejską i przynosząc zaszczyt krajowi²⁸⁶.

Tryglifowo-metopowy fryz zwieńczony został prostą attyką z przyczółkiem, stanowiąc skończoną kompozycję architektoniczną. Elewacje dwóch sąsiednich skrzydeł dziedzińca przebudowano również w stylu klasycystycznym²⁸⁷. Na kondygnacji pod „Białą Salą” mieściło się, między innymi, mieszkanie M. Poczobutta.

Na polecenie rektora część budynku z salami obserwatorium została ozdobiona, o czym informowano: „wszelako raz zaczęta tak istotną i kosztowną robotę z własnego dochodu nie tylko gruntownie, ale nawet ozdobnie skończył”²⁸⁸. Prace architektoniczne i zdobnicze wykonywał architekt włoskiego pochodzenia Carlo Spampani. Prowadził on na uniwersytecie wykłady z architektury i kierował większością prac remontowych, przez co określano go „konduktorem fabryk akademickich”²⁸⁹. Zaprojektowany przez niego portal wejściowy i wystrój wnętrza „Białej Sali” są przykładem najwcześniejszego klasycyzmu w Wilnie, wręcz „tryumfem nowego kierunku”. Sufit dużej sali oparty został na sześciu filarach za arkadami²⁹⁰.

Dziedziniec Obserwatorium (Poczobutta) na dawnych ilustracjach. Po lewej grafika nieznanego autora (sygnowana inicjałami „BP”), po prawej stronie litografia z okresu remontu po pożarze.

(Źródło: domena publiczna VU Istorijos Fakultetas, „Kłosy” nr 616, Warszawa 1877).

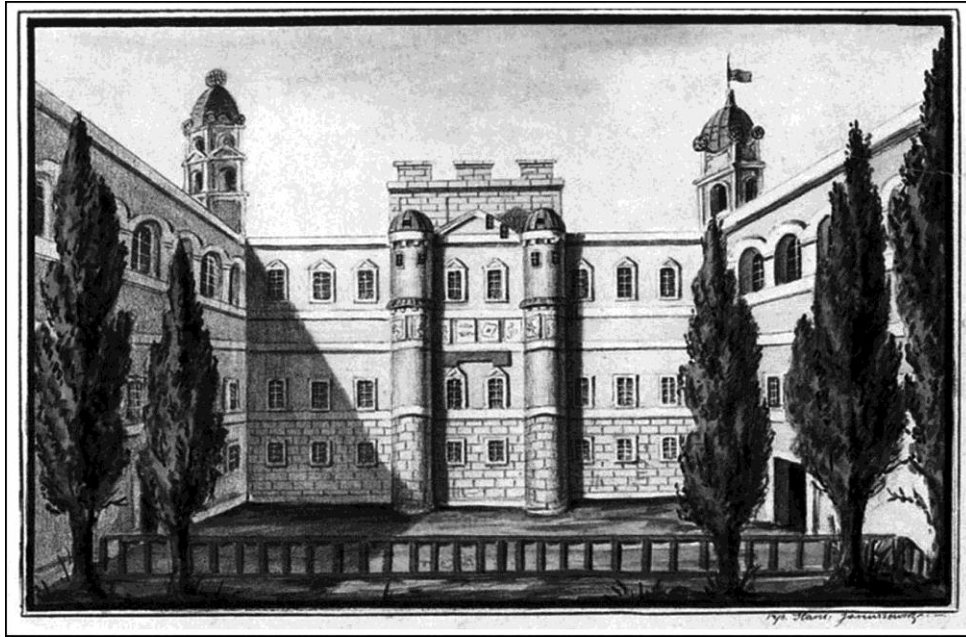
²⁸⁶ L. H o p p e n, *Dawne obserwatorium...*, s. 8.

²⁸⁷ Uważa się, że to skrzydło dziedzińca jest pierwszą klasycystyczną budową w Wilnie. Ryzalit z wieżyczkami był potrzebny w poszerzeniu zakresu badań astronomicznych. Dziedziniec nabrał szczególnego wyglądu i wyróżniał się odtąd spośród pozostałych części kompleksu głównego uniwersytetu.

²⁸⁸ J. Ś n i a d e c k i, *Żywoty uczonych Polaków*, Kraków 1861, s. 90

²⁸⁹ C. Spampani kierował m.in. przebudową skrzydeł budynku szkolnego oraz rozbudową i zdobieniami pomieszczeń obserwatorium astronomicznego, któremu M. Poczobutt, jako astronom, poświęcał szczególną uwagę. Współpracownikiem C. Spampaniego był rzeźbiarz Kazimierz Jelski.

²⁹⁰ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų savadas. Vilnius*, T. 1, Vilnius 1988, s. 247, 515; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. viduro*, T. II, Vilnius 1994, s. 272, 285; M. S p a l v i š k i s, *Karlas Spampanis*, „Statyba ir architektūra”, nr 5, Vilnius 1983, s. 29.

Dziedziniec Obserwatorium (Poczobutta). Widoczne dwie wieże i ryzalit z dwoma kolumnami oraz arkady zasklepiene już oknami. Akwarela Stanisława Januszewicza z ok. 1832 roku. Z prawej strony przejście na dziedziniec wielki, a na środku ogrodzenie ogrodu aptecznego (*Herbarium*). (Źródło: Muzeum Narodowe, domena publiczna, VUB, sygn. F78-3).

Najwyższa kondygnacja skrzydła północnego została bogato udekorowana. Na wykuszu z kolumnami wertykalny podział zrównoważył pas fryzu ze znakami w metopach. Dodano tam również tablice z inskrypcjami określającymi przeznaczenie reprezentowanej dziedziny nauki. Na pierwszej z tablic umieszczono napis z cytatem z Wergiliusza: „Addidit antiquo virtus nova lumina coelo”. Pod dużymi oknami drugiego piętra, umieszczono natomiast tablicę z czarnego marmuru z napisem: „Aec domus Uraniae est: Curae procul este profanae: Temnitur hic humilis tellus: Hinc itur ad astra”²⁹¹. Była tam również tablica z herbem Pogoni, którą jednak usunięto w carskich czasach.

Dziedziniec Obserwatorium (Poczobutta). Widoczny ryzalit z dwoma kolumnami zakończonymi kopułami oraz tablica z łacińską sentencją i znaki zodiaku. Pomieszczenia w wykuszu z oknami przerobionymi w czasach carskich. Fotografia Jana Bułhaka z 1919 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-318/2).

²⁹¹ *Lietuvos architekturos...*, s. 275-277.

Dziedziniec Obserwatorium (Poczobutta). Pas ze znakami zodiaku.
Fotografie Jana Bułhaka z 1919 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-179 i 180).

Kolejną przebudowę górnych pięter budynku obserwatorium przeprowadził wykładowca architektury Karol Podczaszyński w latach 1814-1817. Realizację prowadził w uzgodnieniu z rektorem Janem Śniadeckim, który był również dyrektorem obserwatorium. Architekt przebudował wnętrza, a także wieże, nadając im formy klasycystyczne. Wygląd wież po tej przebudowie zachował się na kilku ilustracjach, np. akwareli z około 1830 roku i obrazie z 1850 roku.

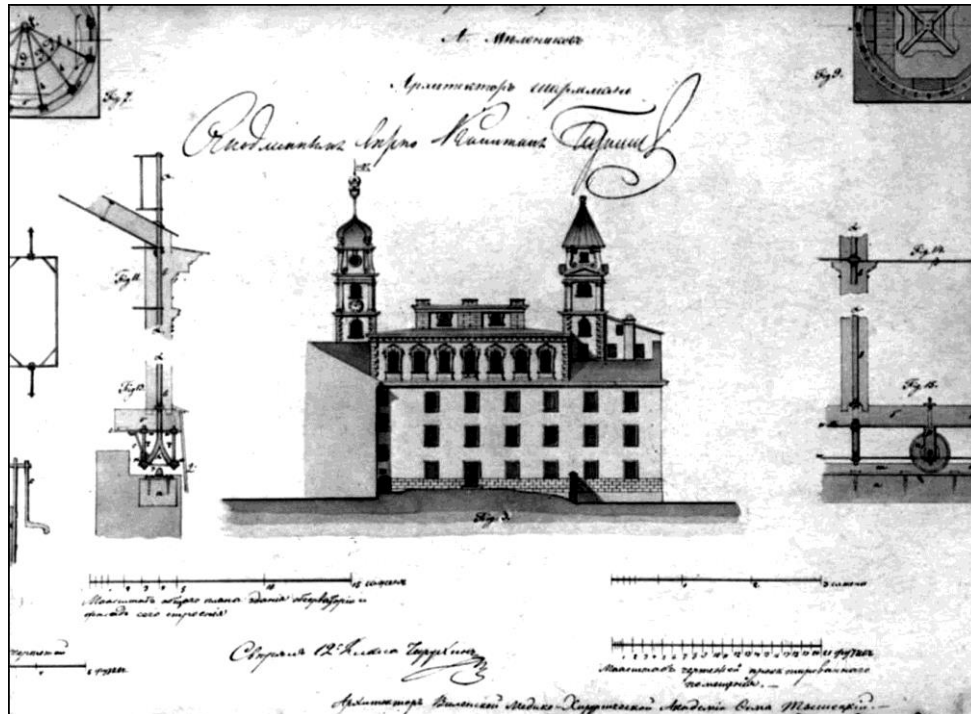

Budynek z Obserwatorium Astronomicznym od strony Placu Gubernatorskiego.
Litografia K. Mianowskiego wg fragmentu obrazu Philippa Benoista z ok. 1850 r. przedstawiająca przebudowane wieże.
(Źródło: „Kłosy”, nr 611, 3/15 III, Warszawa 1877, s. 178).

Podobnie bogatą dekorację miała elewacja nadbudowanych kondygnacji z obserwatorium od strony „placu bibliotecznego” przy Pałacu Gubernatorskim. Siedem okien „Białej Sali” zostało misternie obramionych, a części międzyokienne ozdobiono polichromią

ze znakami sześciu planet na szafirowym tle²⁹². W okresie przejęcia przez rząd carski gmachów po uniwersyteckich, freski zostały zatynkowane i zamalowane.

Rekonstrukcję budynku szykował w 1838 roku Tomasz Tyszecki — główny architekt Akademii Medyko-Chirurgicznej. Sporządził on wówczas projekt z dwoma wieżami.

Budynek z Obserwatorium Astronomicznym od strony Placu Gubernatorskiego.
Projekt podpisany przez architekta Tomasza Tyszeckiego z 1838 r.

Dziedziniec Obserwatorium (Poczobutta) na litografii nieznanego autora (bez daty, XIX wiek).
Zwracają uwagę otwarte krużganki z arkadami na pierwszym i drugim piętrze, co wskazuje, że autor litografii chciał prawdopodobnie odtworzyć wcześniejszy wygląd dziedzińca.
(Źródło: J. Remer, *Cuda polski. Wilno*, Poznań 1935, s. 161.)

²⁹² *Lietuvos architekturos...*, s. 275-277.

Obserwatorium Astronomiczne na fotografii Jana Bułhaka z 1913 roku. Widoczne są obramienia okien „Białej sali”, natomiast przestrzeń międzyokienna, gdzie znajdowały się freski jest zamalowana.
(Źródło: LMVAB, sygn.. 277093; LDM, sygn. Fi-309/25).

W 1837 roku zachodnia wieża, w wyniku pożaru, uległa uszkodzeniu i nigdy już nie została odbudowana. Jej pozostałości stanowiły odtąd już tylko jedną kondygnację, którą przykryto czterospadowym daszkiem w kształcie piramidalnym. Wschodnia wieża natomiast została obniżona przez rozebranie najwyższej części z kopułą. Po pewnym czasie urządzony tam został rodzaj tarasu widokowego²⁹³. Po zamknięciu uniwersytetu obserwatorium nadal działało przez pewien czas, podlegając do 1881 roku Petersburskiej Akademii Nauk. Placówkę zniszczył pożar w 1876 r. Żywioł, który trwał kilka dni, spowodował duże straty²⁹⁴. Podczas remontu budynku dokonano kilku przeróbek, w tym zmniejszone zostały okna wychodzące na dziedziniec. Nie przywrócono funkcjonowania obserwatorium, i akademia w Petersburgu podjęła decyzję o zamknięciu placówki, co stało się definitywnie w 1883 r.

²⁹³ Kopuła jest obecnie odbudowana.

²⁹⁴ „Obserwatorium astronomiczne, dnia 26 grudnia roku przeszłego padło w gruzy, skutkiem pożaru, który wszczął się o siódmej z rana, od palenia w piecu na pierwszym piętrze. Traktowany z razu dość obojętnie, jako pospolite zajęcie się sadzy w kominie, kiedy w godzinę później straż ogniowa przybyła, już był niepodobnym do ovlądnięcia. Uratowano tylko książki, oraz mniej kosztowne narzędzia, wieży zaś z reflektorem, heliografem, najdroższymi i najpotrzebniejszymi przedmiotami, nie można było w żaden sposób ocalić”; *Obserwatorium astronomiczne w Wilnie*, „Kłosa”, nr 611, 3/15 III, Warszawa 1877, s. 178; „Z płonącej wieży wyrzucano na bruk meble, portrety, nieoszacowanej wartości narzędzia; co nie spłonęło zostało połamane i zniszczone”; W. Z a h o r s k i, *Przewodnik*..., s. 45.

Fragment z wnętrza dawnego mieszkania M. Poczobutta, pełniącego w czasach USB funkcję sekretariatu rektora.
Fotografia z ok. 1933 r. (Źródło: BUMK, zbiory specjalne).

Na piętrach skrzydła północnego znajdowały się szerokie korytarze, wzdłuż których, po dwóch stronach, mieściły się mieszkania profesorów i stancje studenckie. Według planów z 1802 i 1820 roku, na parterze mieszkał prof. Adam F. Adamowicz. Na pierwszym piętrze swoje mieszkanie miał Adolf Abicht i kasjer uniwersytecki Rodziewicz. Mieszkanie na drugim piętrze, tuż pod „Białą Salą”, było czteropokojowym apartamentem z systemem amfilady. W latach 1764-1807 mieszkał tam M. Poczobutt, a po nim do 1825 roku — Jan Śniadecki. Pokoje tego mieszkania z łukowymi sklepieniami były bogato zdobione sztukaterią i malowidłami oraz plafonem na suficie wypełnionym freskiem. Siedem okien całego mieszkania wychodziło na dziedziniec. Układ pokoi zmienił się nieco podczas kolejnej przebudowy obserwatorium.

Po likwidacji uniwersytetu gmach przejął rząd. Lokale na niższych piętrach zajmowały Instytut Nauczycielski i Archiwum Centralne oraz mieściły się tam mieszkania urzędników. Zmieniono wówczas miejsce drzwi wejściowych do gmachu, przenosząc je ze środkowej części budynku bliżej rogu ze skrzydłem biblioteki. Przeróbki wiązały się ze zmianami wewnątrz budynku. Zmieniło się rozmieszczenie klatek schodowych i ich połączenia z korytarzami.

Północne skrzydło budynku z dawnym obserwatorium astronomicznym. Na czwartej kondygnacji siedem okien „Białej Sali”.
Widoczne jest wejście do Archiwum Centralnego, znajdujące się w nowym miejscu.
Fotografia Jana Bulhaka z 1913 roku. (Źródło: LDM, sygn.. Fi-309/24).

Pierwszym etapem remontu gmachów, jaki przeprowadzony został w latach 1919-1921, było m.in. odnowienie elewacji. Na początku pracami kierował B. Stankiewicz, później kontynuował je J. Kłos. Uporządkowano w tym czasie również wewnętrzny dziedziniec, z którego usunięto drewniane szopy i stopy złożonego opału oraz materiałów budowlanych. Podczas uroczystości z okazji 150 rocznicy powstania KEN, w dniu 2 grudnia 1923, na dziedzińcu odsłonięto tablicę pamiątkową. Umieszczono ją w tynku na elewacji obserwatorium nad parterem. Na tablicy w kształcie wąskiego pasa z piaskowca, wryty został napis: „W hołdzie Komisji Edukacji Narodowej 1773-1923”. Tablica przetrwała wszystkie kolejne okresy uniwersytetu i zachowała się do dzisiaj²⁹⁵.

Północne skrzydło budynku z dawnym obserwatorium astronomicznym.
Tablica poświęcona Komisji Edukacji Narodowej odsłonięta w 1923 r.
(Źródło: NAC, sygn.. PIC_1-N-3456-2).

²⁹⁵ *Obchód 150 rocznicy ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej*, „Słowo”, nr 270, 2 XII, 1923.

Wieże dawnego obserwatorium ok. 1925 r. Fotografia Antoniego Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/17).

Nieczynny od lat zegar na wieży obserwatorium uruchomiony został 6 marca 1926. Naprawiono przedtem jego mechanizm i wykonano nową tarczę. Zegar widoczny od ulicy Uniwersyteckiej i Placu Napoleona, został podświetlony, aby precyzyjnie ustawiony czas można było odczytać przez całą dobę²⁹⁶.

Podczas remontu w 1929 roku przywrócono wielkość okien w dawnych mieszkaniach profesorskich pod obserwatorium. Skute zostały wszelkie nadmurowania i wstawiono wyższe okna z podziałem, jaki znany był z dawnych ilustracji²⁹⁷. „Dziedziniec miast paru dziś sterczących, schorzałych kasztanów miał pyszne klomby z obfitym, bujnym kwieciami, wypełniające trzy czwarte jego powierzchni, o czym wymownie świadczy śliczna akwarela z jego widokiem w końcu XVIII go wieku. [...] Widać też na niej pierwotną wielkość okien knackfusowskiego ryzalitu, która obcięta przez Rosjan, obecnie została przywrócona, zgodnie ze stylem budowli” – pisał na temat dziedzińca S. Klaczyński²⁹⁸.

Podczas napraw tynku zbadano kolejne nawarstwienia farb, którymi pokrywano wcześniej ściany. Po zakończeniu prac elewacje od strony dziedzińca pomalowane zostały „cesarskim żółtym kolorem empire’u”, o którym M. Limanowski mówił, że tak jak dawniej „nic nie ujmował piękna dziedzińca Obserwatorium Uniwersytetu”²⁹⁹.

Podczas naprawy elewacji odrestaurowano piękne sztukaterie z wyobrażeniem znaków zodiaku, znajdujące się w siedmiu kartuszach pod gzymsem. Elementy niegdyś „złożone na tle niebieskim” były „w stanie już niestety bliskim zaniku”. F. Ruszczyk i artysta malarz Marian Słonecki zajęli się przywróceniem im świetności „ze znużeniem i pietyzmem”. Podczas prac

²⁹⁶ *Zegar uniwersytecki*, DW, nr 54, 7 III, 1926.

²⁹⁷ Aktas nr KPD-RM-1400, KPDKM, Vilnius 2011.

²⁹⁸ S. Klaczyński, *Dom naszej „Almae Matris”...*, s. 4.

²⁹⁹ S. Klaczyński, *ibidem.*; Z. Jundził, *Obrona przeszłości*, „Słowo”, nr 34, 4 II, 1938.

murarskich, jeden z robotników zajętych odczyszczaniem znaków zodiaku odkrył wymalowane tam przed 150 laty złote gwiazdy, które były uzupełnieniem dekoracji. Dalsze prace odsłoniły je w „pierwotnej doskonale zachowanej poźlocie”³⁰⁰.

Podobnym zabiegom restauratorskim poddane zostały freski znajdujące się niegdyś między oknami obserwatorium („Białej Sali”) od strony placu bibliotecznego. Była to malatura przedstawiająca na tle pilastrów „rozmaite narzędzia oraz przyrządy astronomiczne i fizyczne, obramowane świetnie wykonanymi gipsaturami”. Również po tych elementach „pozostały jeno ślady”³⁰¹. Problemem był brak szczegółowych reprodukcji tych fragmentów. M. Słonecki odnalazł w bibliotece uniwersyteckiej jedynie notatkę mówiącą o czasie powstania i ogólnym charakterze ozdób i malatur³⁰². Poszczególne elementy oczyszczono, a na podstawie sporządzonych kartonów ozdoby zostały odrestaurowane i zakonserwowane. Pieczołowicie zrekonstruowane zdobienia wzbudzały ogólny zachwyt, gdy tylko kolejno zaczęły się ukazywać na elewacji³⁰³.

Prace przy odtworzeniu fresków podjęte zostały podczas całościowej naprawy elewacji w latach 1928-1929. F. Ruszczyk napisał później: „Malowidła te przedstawiające symbole Astronomii i Fizyki, zostały pieczołowicie odnowione przez M. Słoneckiego i stanowią na nowo piękną ozdobę murów uniwersyteckich”³⁰⁴.

Budynek z dawnym obserwatorium astronomicznym od strony placu bibliotecznego. Odnowione przez M. Słoneckiego freski międzyokienne. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3456-2).

Skrzydło od strony placu bibliotecznego zajmowane było w całości przez administrację uczelni. Po kilku przeprowadzkach ustabilizował się podział, zgodnie z którym na parterze było m.in. Biuro Techniczno-Gospodarcze, Intendentura, szatnia, poczekalnie, szereg pomieszczeń

³⁰⁰ (B.W.ś.) *Hinc itur ad astra*, „Słowo”, nr 239, 16 X, 1929. Wywiad z profesorem F. Ruszczycem. „Mało kto bowiem wie, że fronton obserwatorium Poczobutta usiany był kiedyś cały złotymi gwiazdami (kilka przy odnawianiu teraz znaleziono).

³⁰¹ Według Jerzego Hoppena autorem tych fresków był Ignacy Eggenfelder (Ekkenfelder) – malarz, sztycharz, snycerz – czynny w Wilnie w latach 1752-1781. Malowidła wykonane zostały prawdopodobnie ok. 1772 roku i uzupełnione sztukaterią. R. Ś w i ę t o c h o w s k i, *Słownik artystów polskich*, t. 2, Wrocław 1975, s. 156-157.

³⁰² Notatka znajdowała się w inwentarzu kolegium jezuickiego z 1773 roku.

³⁰³ *Restauracja gmachów uniwersyteckich*, DW, nr 220, 29 IX, 1929.

³⁰⁴ F. R u s z c z y k, *Odnowienie murów...*, s. 30.

gospodarczych i mieszkania woźnych. Na pierwszym piętrze znajdowały się: sekretariat, biura kwestury rektoratu³⁰⁵, poczekalnia, biura administracji klinik oraz niektóre z dziekanatów wraz z kancelariami, które mieściły się również na drugim piętrze³⁰⁶.

Północne skrzydło z dawnym obserwatorium astronomicznym. Po lewej stan sprzed remontu. Po prawej odnowiona elewacja i przerobione okna na pierwszym i drugim piętrze po remoncie w 1929 r. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3458-1 i LMVAB sygn. 277224).

Remont „jubileuszowy” w 1929 roku objął w zakresie robót większość pomieszczeń w północnym i zachodnim skrzydle dziedzińca. Wyremontowane zostały prawie wszystkie pokoje administracji uczelni. Pierwszy raz w całym kompleksie przeprowadzono m.in. gruntowną regulację instalacji elektrycznej³⁰⁷. Zabrakło niestety funduszy, aby wyburzyć zamurowania arkad i przywrócić dawniejszy wygląd skrzydeł od strony dziedzińca. Funduszy zabrakło również na zakupy mebli, wymianę drzwi do sal audytoryjnych i niektórych biur. Pisał o tym z ubolewaniem F. Ruszczyca, który żywił nadzieję, że uda się to przeprowadzić w przyszłości.

Badacze dziejów gmachów uniwersyteckich — m.in. Teodor Narbutt i ksiądz Michał Sopoćko — starali się dowieść, że na drugiej kondygnacji północnego skrzydła znajdować się miała w XVII wieku cela, w której mieszkał profesor ksiądz Mikołaj Łęczycki (Nicolaus Lancicius), teolog i wykładowca języka hebrajskiego³⁰⁸. Było to miejsce, gdzie w czasach USB na drugim piętrze znajdowały się pokoje dziekanatów Wydziałów Teologicznego i

³⁰⁵ Do gabinetu rektora trafił obraz pt. „Przeszłość” autorstwa F. Ruszczyca, подарowany Uniwersytetowi w dniu jego wskrzeszenia przez Stefana Dziewulskiego, starszego brata Władysława i Waclawa; W. D z i e w u l s k i, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Obrazy z życia uczelni*, Gdańsk 1993, s. 4.

³⁰⁶ Rektorat i część administracji na czas remontów głównego gmachu w 1919 r. ulokowane zostały czasowo w budynku przy Uniwersyteckiej 7, natomiast dziekanaty w różnych miejscach kompleksu głównego.

³⁰⁷ W. D z i e w u l s k i, op. cit., s. 30.

³⁰⁸ Ks. Michał Sopoćko, zajmujący się biografią M. Łęczyckiego, był m.in. autorem pracy pt.: *Mikołaj Łęczycki o wychowaniu duchowym*, Wilno 1935.

Humanistycznego. Z inicjatywy księdza kanonika Adama Kuleszy i za zgodą rektora USB, w kwietniu 1938 roku na ścianie wewnętrznej korytarza między dziekanatami umieszczona została tablica pamiątkowa poświęcona Mikołajowi Łęczyckiemu. Tablica była „ozdobna i poważnie skomplikowana”, a na jej wykonanie prowadzona była zbiórka pieniędzy. Tablicę z barwionego na ciemnoniebiesko-biało marmuru wykonał artysta rzeźbiarz Tadeusz Godziszewski, któremu doradzał prof. historii sztuki Marian Morelowski. Część główna tablicy ujęta była w białą marmurową ramę. Tekst, wyryty stylizowanymi literami, ustalony został przez prof. Stanisława Kościałkowskiego i brzmiał: „Ks. Mikołaj Łęczycki, ur. 10.XII 1574 r. zm. 30.VII 1653 r. AKADEMII WILEŃSKIEJ PROFESOR, MAŻ WIELKIEJ ŚWIĘTOBLIWOŚCI ŻYCIA, WIARY I KOŚCIOŁA GORLIWY OBROŃCA. NAUKI SYN NIEZŁOMNY, OJCZYZNY WIERNY SYN”³⁰⁹.

III.2.1.1. BIAŁA SALA

„Biała Sala” to duże pomieszczenie na czwartej kondygnacji, które było niegdyś wizytówką obserwatorium. „Sześć potężnych, kwadratowych filarów podtrzymywało sklepienie i służyło za oparcie środkowym arkadom i ścianom górnej budowy, czyli pracowni astronomicznych, znajdujących się nad salą z wejściem przez otwór w suficie³¹⁰. Posadzka wyłożona była płytami ze szwedzkiego marmuru. Wchodzący do sali widzieli w przeciwległym końcu portyk, dzieło Carlo Spampaniego. Ozdobiony został dwoma gipsowymi figurami (Diana i Urania mitologiczne protektorki astronomii). Pod portykiem umieszczono popiersie Stanisława Augusta, a na gzymsie cztery znaki, oznaczające cztery pory roku. Północną i południową ścianę między oknami wypełniały szafy z zegarami i książkami, ponadto salę zdobiło 30 portretów olejnych. W jednym z okien południowych na kamiennym podeście stała długa na cztery stopy luneta. Tę piękną salę zwiedzali między innymi król Stanisław August oraz carowie Paweł I i Aleksander I³¹¹.

W. Zahorski napisał, iż po likwidacji uniwersytetu, a następnie po zamknięciu obserwatorium, sala została „ogolocona ze wszystkich posiadanych ozdób”³¹². W 1868 roku, wywieziono m.in. większość obrazów, jakie się tam znajdowały. Salę włączono do Wileńskiej Biblioteki Publicznej i stała się drugim z jej pomieszczeń, był to tzw. „zał” oznaczony literą „B”. Sala straciła wówczas swój piękny wystrój, gdyż przeładowano ją nadmiernie szafami na książki i czasopisma (wyłącznie rosyjskojęzyczne). Regały otaczały odtąd każdy z filarów. W widocznych miejscach umieszczono portrety carów, ale na ścianie przy wejściu nadal wisiały portrety postaci związanych z dawnym obserwatorium. „Biała astronomiczna sala” zaczęła z czasem pełnić funkcję magazynu i czytelnicy rękopisów, które przechowywano w przeszklonych

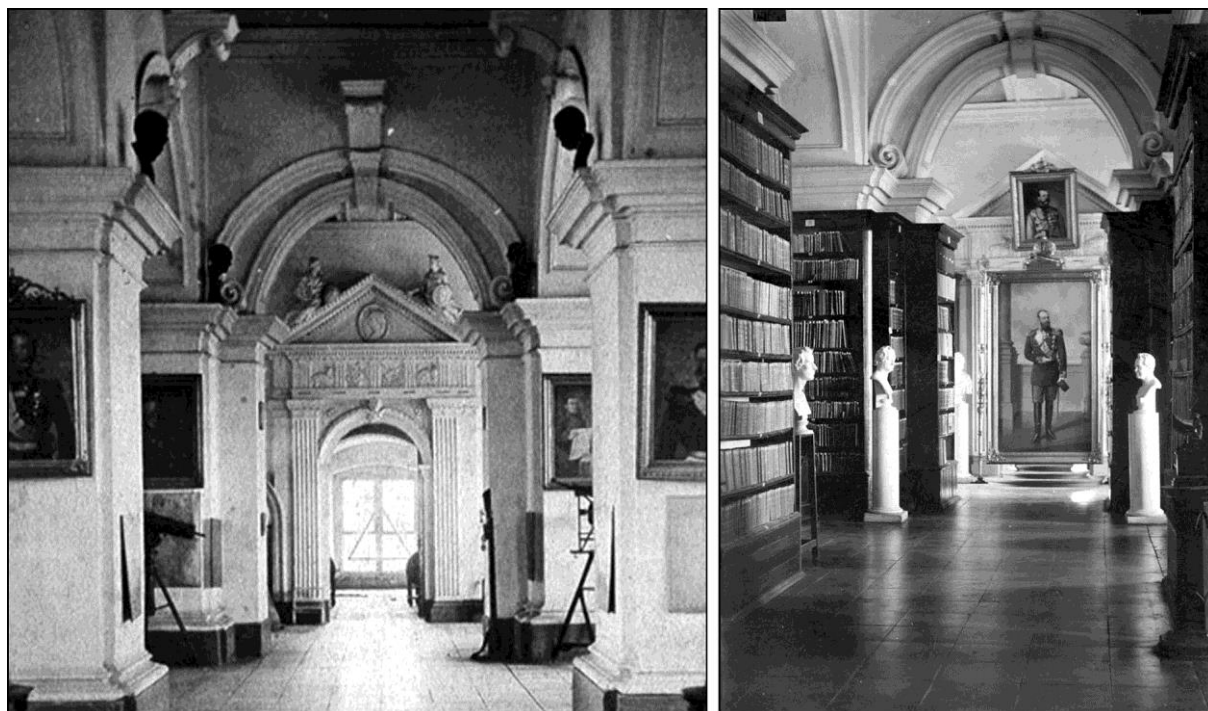
³⁰⁹ Była to szósta tablica pamiątkowa umieszczona w obrębie kompleksu głównego USB, po uczczeniu w ten sposób Macieja Sarbiewskiego, ks. Waleriana Protassewicza, ks. Marcina Poczobutta, ks. Piotra Skargi i ks. Jakuba Wujka; (Polonus), *Pamięci luminarzy dawnej Wszechnicy wileńskiej*, „Głos Narodowy”, nr 21, 18-18 IV, Wilno 1938, s. 7.

³¹⁰ „W sklepieniu jest owalna dziura korrespondująca drugiej niemniejszej nad nią wypraktykowanej w dachu wyższej sali” (*Lustracja Collegium Akademickiego...*).

³¹¹ W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, Wilno 1910, s. 72.

³¹² Ibidem, s. 72.

szafach³¹³. Zdekompletowane przyrządy optyczne z dawnego obserwatorium trzymane były w przyległym pomieszczeniu³¹⁴.

„Biała Sala” w dwóch okresach funkcjonowania. Po lewej (fotografia W. Zahorskiego z 1896 r.) widać, iż w sali znajdują się jeszcze stare instrumenty astronomiczne, obrazy i rzeźby nad portykiem. Po prawej (fotografia S.F. Fleury’ego z 1904 r.) — sala zamieniona w pomieszczenie biblioteczne. Brakuje rzeźb i większości obrazów. Przed przejściem do sąsiedniego gabinetu umieszczono dużych rozmiarów portret cara. (Źródło: VUB)

Po 1919 roku „Biała Sala” przez szereg lat, z braku funduszy, nie przechodziła generalnego remontu. Wraz z przyległymi pokojami była pomieszczeniem przyznanym Bibliotece Uniwersyteckiej. Pracowali w niej bibliotekarze, którzy inwentaryzowali znajdujące się tam księgozbiory. Oznakowane i zabezpieczone książki przenoszone były następnie, według własnego klucza, do innych pomieszczeń. Otwór, przez który po drabinie wchodziło się z „Białej Sali” do mniejszej sali na górze, został zasklepiony w 1921 roku³¹⁵.

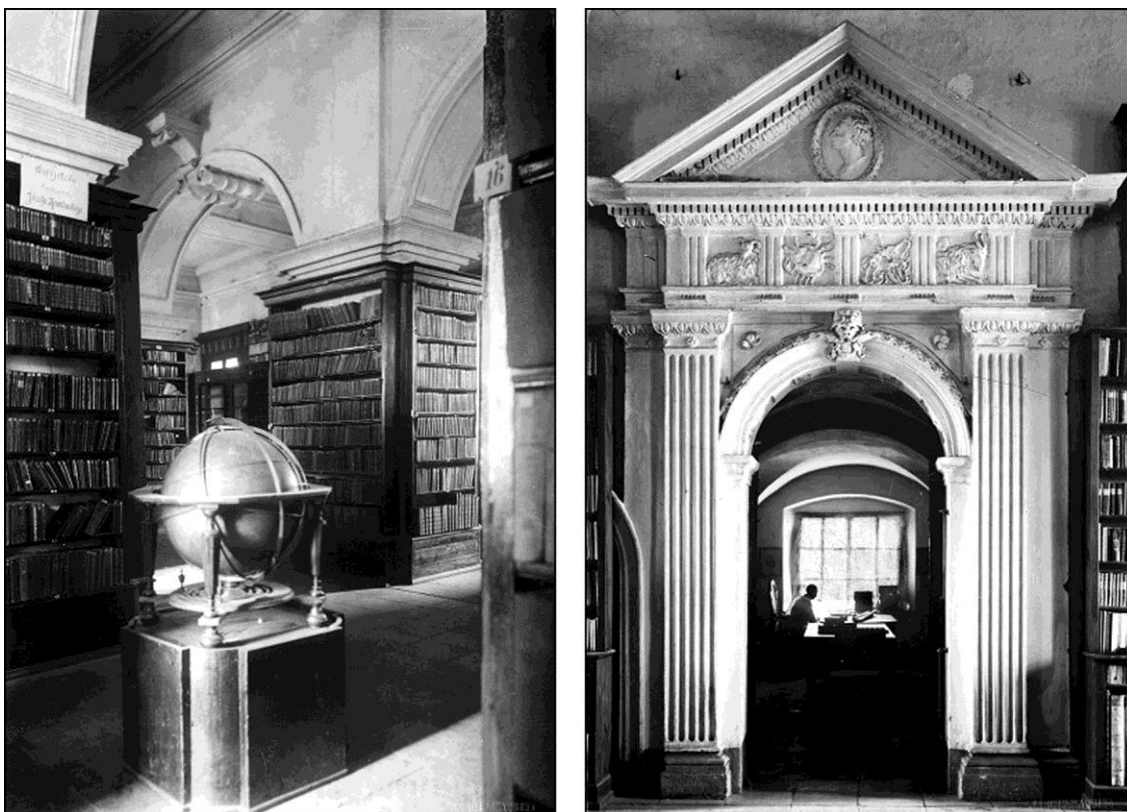
Podczas dużego, jubileuszowego remontu kompleksu głównego USB w latach 1928-1929, podjęte zostały częściowe prace restauracyjne również w pomieszczeniach dawnego obserwatorium. Restauracją objęto m.in. zdobienia portyku oraz fryzów „Białej Sali” i zajmowali się tym m.in. M. Słonecki i J. Hoppen. Autorzy zaznaczali, iż prace nie były kompleksowe, ale salę można było już zwiedzać. Biblioteka urządziła w niej ekspozycję cenniejszych inkunabułów, rzadkich druków i dyplomów z podpisami królów polskich³¹⁶.

³¹³ A. Miłowidow, *Rukopisnoje Otdielenje Wilenskoj Publicznoj Biblioteki*, Wilno 1910, s. 25-27.

³¹⁴ F. Dobrjanskij, *Putjewoditel po Wilenskoj Publicznoj Bibliotekie...*, s. 20-21.

³¹⁵ Obecnie jest odsłonięty i przeszklony, stanowiąc jedną z ciekawostek przy zwiedzaniu obserwatorium.

³¹⁶ J. Hoppen, *Dawne obserwatorium astronomiczne*, „Słowo”, nr 264, 26 IX, 1938; J. Kłoss, *Wilno. Przewodnik...*, s. 161.

„Biała Sala” w okresie funkcjonowania Biblioteki Uniwersyteckiej USB. Na fotografii po lewej widoczny regał z oznakowaniem „Biblioteka drukarni Józefa Zawadzkiego”. Fotografie Jana Bulhaka ok. 1928 r. (Źródło: LMAVB, sygn. 358032p39)

Przeprowadzenie częściowego tylko remontu „Białej Sali” powodowało niedosyt, zwłaszcza po imponującym efekcie, jakim było odrestaurowanie sal „Smuglewicza” i „Lelewela”. S. Klaczyński zapisał w 1930 roku:

Jest, bowiem jeszcze jedno pilne zadanie, którego wykonanie uważamy za rzecz niecierpiącą zwłoki. Jest przecież wspaniała tzw. »sala biała« obecnie służąca, jako magazyn biblioteczny, brudna i zakurzona, a pomimo to uderzająca swoją wspaniałością. Jej, oraz przyległego, dawnego obserwatorium astronomicznego, odnowienie, należałoby podjąć niezawodnie. To jakby punkt honoru tego domu, a więc i tych, którzy tego strzegą, t.j. kierownictwa Biblioteki Uniwersyteckiej³¹⁷.

Dopiero w 1938 roku władze USB przeznaczyły środki na gruntowną restaurację „Białej Sali”. Zadanie połączone było z przebudową i kapitalnym remontem gmachu obserwatorium, a celem stało się „przywrócenie jego świetnego wyglądu”. Remont mógł się rozpocząć dzięki rektorowi W. Staniewiczowi, który od dawna był „inicjatorem odnowienia tej sali i niezmordowanie zabiegał u władz centralnych o przyznanie na remont potrzebnych funduszy”. Kwotę 50 tysięcy złotych na ten cel przeznaczył minister pracy i opieki społecznej Marian Zyndram-Kościałkowski³¹⁸.

Opracowania projektu przebudowy i restauracji podjął się prof. S. Narębski. Jak pisano, „Biała Sala” była wówczas „w stanie oplakany”. Przypominano, jak destrukcyjną gospodarke

³¹⁷ S. Klaczyński, *Malowidła na sklepieniu sali im. Lelewela w Bibliotece Uniwersyteckiej i ich restauracja*, KW, nr 230, 5 X, 1930.

³¹⁸ (W. Z.), *Wśród zabytkowych murów USB zabłyśnie swą dawną wspaniałością zapomniana Biała Sala*, KW, nr 15, 16 I, 1938.

prowadziły władze carskie w tych gmachach. Kiedy sala przekazana została Bibliotece Publicznej, dokonano licznych zniszczeń, gdy np. podczas wstawiania półek na książki skuwane były ze ścian elementy stiukowej sztukaterii.

Restauracja sali miała na celu przekształcenie tego pięknego pomieszczenia w „Muzeum Pamiątek po Wielkim Marszałku”. W przyszłości placówka miała mieć charakter publiczny, ale zwiedzający nie powinni przechodzić do sali korytarzami administracji uniwersytetu. Biorąc to pod uwagę, S. Narębski zaproponował wykonanie nowego wejścia wprost z ulicy Uniwersyteckiej, które przez klatkę schodową prowadziłyby szerokimi schodami do góry³¹⁹. Przy przeciwległej do wejścia ścianie stać miał brązowy posąg Marszałka Piłsudskiego według projektu dziekana Wydziału Sztuk Pięknych prof. L. Slendzińskiego³²⁰.

Biała sala po zakończeniu prac restauracyjnych w 1938 r. Fotografia Edmunda i Bolesławy Zdanowskich. (Źródło: LDM, sygn. FiN-370 i 368).

Biała sala po zakończeniu prac restauracyjnych w 1938 r. Fotografia Edmund i Bolesława Zdanowscy. (Źródło: LDM, sygn. FiN-367).

³¹⁹ „Przede wszystkim wejście do gmachu obecnie się projektuje od strony placu Biblioteki Uniwersyteckiej naprzeciwko bramy b. Pałacu Biskupiego. Nada to wejściu pewien reprezentacyjny charakter już dawno należny tej części uniwersytetu”; J. H o p e n, *Dawne obserwatorium...*, s. 8.

³²⁰ (es.), *Doniosłe inwestycje na USB*, KW, nr 152, 4 IV, 1938; (W.Z.), *Zmartwychwstanie Białej sali. Z gruzów powstaje arcydzieło*, KW, nr 275, 7 X, 1938.

Senat USB przeznaczył na restaurację sali 50 tysięcy złotych³²¹. Do niektórych prac, które trwały w latach 1938-1939, zatrudnieni byli wychowankowie Wydziału Sztuk Pięknych USB. Przy zdobniczych elementach rzeźbiarskich pracowali: Grzegorz Andrejew, Tadeusz Godziszewski, Edward Nowicki i Alfons Łosowski. Odnowieniem stropów zajmowali się słuchacze Wydziału Sztuk Pięknych, m.in. Zygmunt Waranowski i Stanisław Żukowski. Wizerunek przy kominku wykonał Ildelfons Houwalt, a przy rysunkach roboczych pomagały Władysława Żukowska i Romana Gintyłówna³²². Dalszym etapem prac restauracyjnych objęte zostały pokoje mieszkań profesorskich znajdujących się pod „Białą Salą”. Dawne mieszkanie M. Poczobutta remontowane było z dużą starannością ze względu na potrzebę odnowienia malowideł i dekoracji, które pokrywały ściany. Ich restaurację przeprowadził J. Hoppen w latach 1930-1932³²³.

III.2.2. SKRZYDŁO ZACHODNIE - „Dom Jasińskiego”

Najstarszy budynek kompleksu głównego, nazywany historycznie „domem Jasińskiego”, stanowi długie skrzydło od strony ulicy Uniwersyteckiej. Jego wschodnia pierzeja zamykała Dziedziniec Poczobutta. Dom składał się z pierwotnego dwukondygnacyjnego korpusu, zbudowanego na starych fundamentach oraz dwóch mniejszych budynków wybudowanych później. Budynki na dziedzińcu łączyły się z domem drukarni, a wzdłuż ulicy — z budynkiem apteki. Korpus główny przechodził różnego rodzaju zmiany, m.in. nadbudowane zostało piętro. Elewacja w czasach carskich została otynkowana i zatraciła na zewnątrz cechy gotyckie.

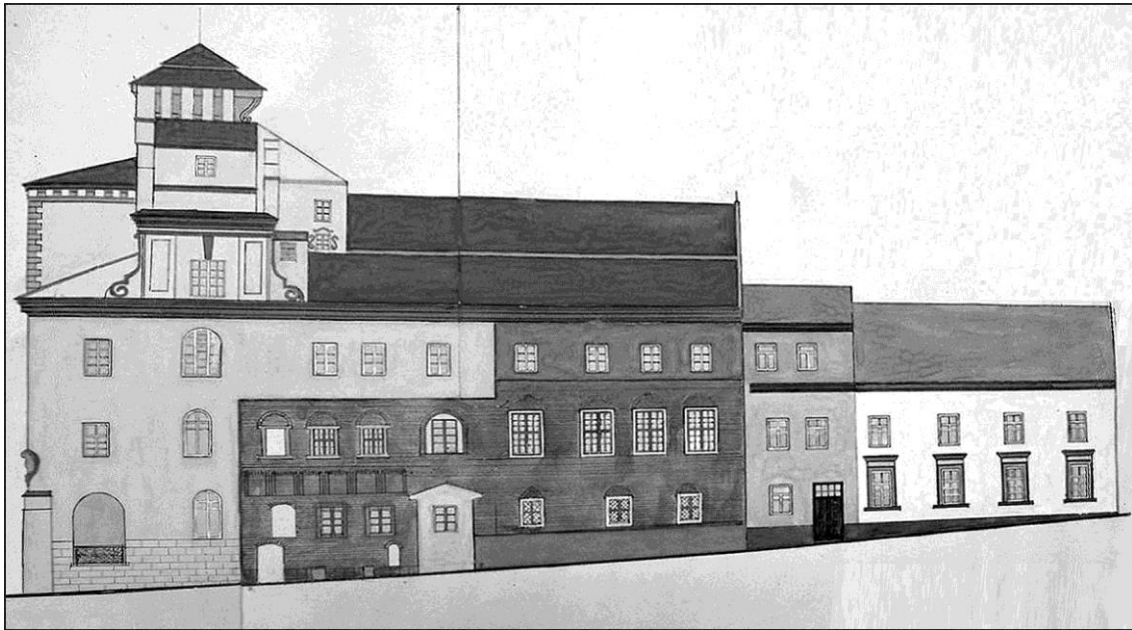

Skrzydło zachodnie od strony ulicy Uniwersyteckiej na fotografii współczesnej. Od lewej gotycki „Dom Jasińskiego”, za nim dwa łączniki dochodzące do Domu Apteki.

³²¹ Ogłoszenie o przetargu nieograniczonym na „przebudowę Białej Sali w gmachu przy ulicy Uniwersyteckiej 3, na Muzeum Pamiątek po Marszałku Józefie Piłsudskim”; „Słowo”, nr 192, 16 VII, 1938.

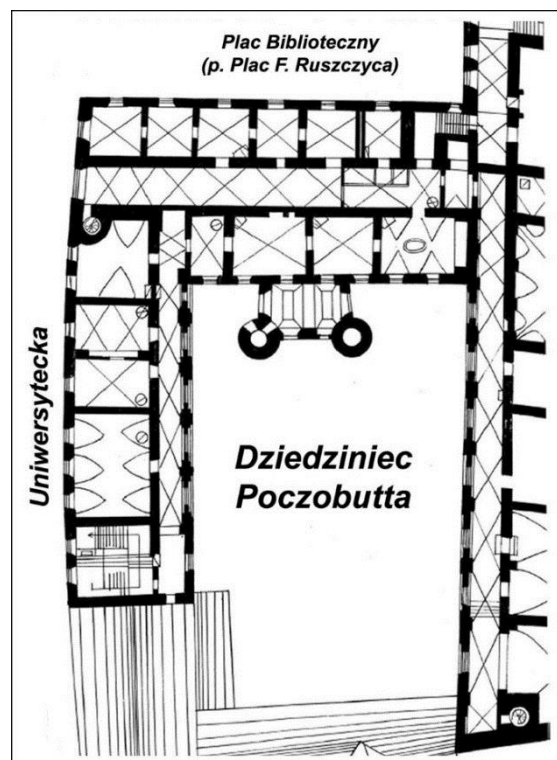
³²² Większość z nich była członkami Stowarzyszenia Wileńskich Artystów Plastyków.

³²³ Rekonstrukcje współczesne przeprowadzane były w 1956 r. (Bolesłavas Motuza-Matuzevičius), a następne w latach od 1968 do 2008. Pokoje zajmowane są obecnie przez dyrekcję biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego.

Skrzydło zachodnie od strony ulicy Uniwersyteckiej. Budynki wg planu rekonstrukcji z 1989 roku, opracowanego przez architekt Aldony Švabauskienė (Źródło: VAA, sygn.. F2, 118-579).

Po przejęciu gmachów w 1919 roku dokonany został przegląd znajdujących się tam pomieszczeń i zdecydowano, że ulokowane w nich zostaną dziekanaty poszczególnych wydziałów oraz sala posiedzeń senatu. Wnętrza wymagały gruntownego remontu, który przeprowadzony był etapami w latach 1919-1921, a pomieszczenia udostępniane były sukcesywnie.

Zachodnie i północne skrzydło Dziedzińca Poczobutta. Plan II piętra.

Dużą, znajdującą się na parterze, dwunawową gotycką salę z XVI wieku, zajął dziekanat Wydziału Sztuk Pięknych (adres Uniwersytecka 3). Łukowe sklepienia sali opierały się na dwóch potężnych, kwadratowych w przekroju filarach. J. Kłós podczas wykładu pt. „Dzieje wileńskich murów uniwersyteckich”, jaki wygłosił w grudniu 1923 roku, mówił m.in.: „Sala i wnętrza gotyckie są wprost bajeczne [...] o wdzięcznych ostrołukach z białym sklepieniu”³²⁴. Pisał także, iż sala była po okresie carskim zepsuta przez „przepierzenia i przeróbki”, które w trakcie remontu usuwano. Przy dziekanacie znajdował się też ładny pokój, nazywany „salą mniejszą”. Oprócz stałych funkcji, wynikających z pracy dziekanatu, sala udostępniana była na posiedzenia i odczyty (m.in. organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk), gdy uczestniczyła w nich mniejsza liczba osób.

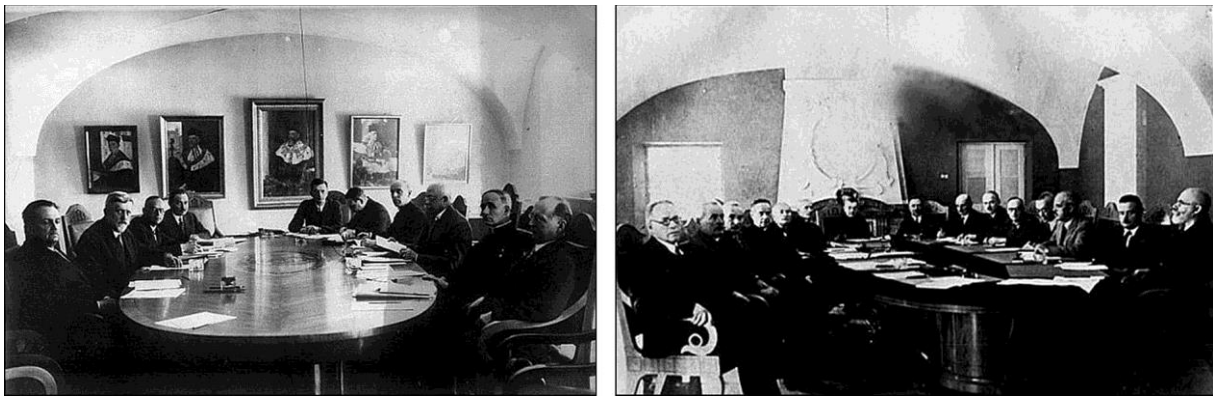
Ulica Dworcowa (później Uniwersytecka) na fotografii z ok. 1899 r. Po lewej narożnik budynku uniwersyteckiego. (Źródło: VUB RS, F82-1637, nr 51).

³²⁴ Wykład był wygłaszany w ramach działalności tzw. Uniwersytetu Powszechnego; W. Ż y c k a, *Powszechne wykłady uniwersyteckie*, DW, nr 287, 21 XII, 1923.

Pomieszczenia dziekanatu Wydziału Sztuk Pięknych w zachodnim skrzydle. Fotografie Jana Bulhaka z 1924 r.³²⁵
(Źródło: LMVAB sygn. 276866 i MNW sygn. DI 95791/36).

Na pierwszym i drugim piętrze mieściły się dziekanaty innych wydziałów wraz z kancelariami. Sala posiedzeń senatu USB znajdowała się na pierwszym piętrze, w budynku łączącym korpus główny z budynkiem apteki. Dom wzniesiony został w 1820 roku na bazie niskiego budynku gospodarczego, do którego nadbudowano piętro. Na obydwóch kondygnacjach łącznika urządzone zostały dwie duże sale z krzyżowymi sklepieniami łukowymi.

Posiedzenia w sali senatu USB w 1932 i 1938 r.
Zdobienia widoczne na kominku w końcu sali wykonywali w 1938 r. studenci Wydziału Sztuk Pięknych³²⁶.
(Źródło: BUMK, zbiory specjalne oraz *Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1938-1939*, s. 3).

³²⁵ Kadra profesorska Wydziału Sztuk Pięknych w połowie 1926 r. wydała własnym kosztem zestaw pocztówek ilustrujących gmachy USB. „Seria Uniwersytecka” liczyła 15 fotografii Jana Bulhaka. Każda z nich była zatytułowana i przedstawiała kolejno: 1/ Tablica z herbem Uniwersytetu, 2/ Uniwersytecka tablica pamiątkowa, 3/ Kościół akademicki Św. Jana, 4/ Aula Kolumnowa, 5/ Fragment Białej sali (drzwi i znaki zodiaku), 6/ Dawne Obserwatorium Astronomiczne, 7/ Widok na dzwonnice św. Jana z Dziedzińca Smuglewicza, 8/ Dziedziniec Skargi, 9/ Dziedziniec Sarbiewskiego z włoskimi „arkami”, 10/ Dziedziniec Biblioteki, 11/ Fragment z Dziedzińca Poczubutta, 12/ Dziedziniec Mickiewicza, 13/ Dziekanat Wydziału Sztuk Pięknych, 14/ Sala wykładowa w Instytucie Jędrzeja Śniadeckiego, 15/ Fragment z dawnego Obserw. Astronomicznego. Pocztówki wydrukowane zostały w Poznaniu; *Pocztówki uniwersyteckie*, KW, nr 186, 14 VIII, 1926.

³²⁶ Zdobienia wykonał Ildefons Houwalt, a rysunki robocze pomagały wykonać Olga Żukowska i Romana Gintylówna.

Na parterze znajdowało się jedno z pomieszczeń biblioteki, a na piętrze — sala narad władz akademii. W 1920 roku przywrócono jej tym samym funkcję, jaką pełniła już dawniej³²⁷. Do sali posiedzeń senatu USB dostać się można było osobnym wejściem od strony ulicy Uniwersyteckiej. Dzięki przychylności władz USB, w latach dwudziestych w sali senatu odbywały się zebrania wileńskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które później miało siedzibę na Ostrobramskiej 9, przy Związku Literatów Polskich. W 1930 roku zamknięte zostało bezpośrednie przejście z ulicy Uniwersyteckiej na Dziedziniec Poczobutta i odtąd dostać się tam można było wyłącznie przez Dziedziniec Skargi³²⁸.

Dzięki wspólnej inicjatywie wymienianego już TOnGBPP oraz Akademickiego Klubu Włóczęgów, Towarzystwa Krajoznawczego³²⁹ i władz USB, na ścianie, pod salą senatu, wmurowana została tablica pamiątkowa poświęcona astronomowi i rektorowi ks. Marcinowi Poczobuttowi. Tablicę odsłonięto w kwietniu 1938 roku³³⁰.

Budynek z salą posiedzeń senatu (I piętro) we wschodnim skrzydle Dziedzińca Poczobutta i tablica poświęcona astronomowi (fotografie współczesne).

Ostatnią zmianą w wyglądzie skrzydła przeprowadzoną przed wojną, było wykonanie podcienia o trzech arkadach oraz portalu w narożniku od strony ulicy Uniwersyteckiej przy Placu Bibliotecznym, który nosił już wtedy imię F. Ruszczyca. Przebudowa była planem Stefana Narębskiego i Jerzego Hoppena, którzy zaprojektowali w tym miejscu wejście do budynku rektoratu, skąd przez korytarz było dojście do szerokich schodów, którymi dostać się można na wyższe kondygnacje i docelowo do „Białej Sali”. Aby wykonać podcień, zlikwidowane zostało narożne pomieszczenie, należące do administracji uczelni. Nad arkadami umieszczono kartusz z herbem USB³³¹.

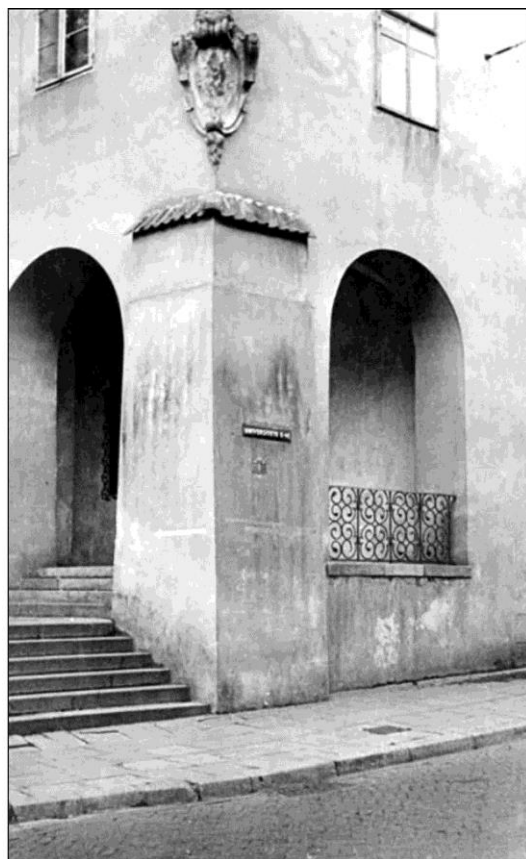
³²⁷ Sala pełni tę funkcję również obecnie.

³²⁸ (X.M.W.) *W dziedzińcu Poczobutta*, „Słowo”, nr 45, 23 II, 1938.

³²⁹ Obydwie instytucje miały swoje siedziby w murach uniwersyteckich.

³³⁰ *Tablice pamiątkowe*, „Słowo”, nr 115, 28 IV, 1938; (Polonus) *Pamięci luminarzy dawnej Wszechnicy wileńskiej*, „Głos Narodowy”, nr 21, 16-18 IV, 1938. Tablicę wmurowano najpierw bez obramienia płyty, którą wykonano później.

³³¹ (wz.) *Zmartwychwstanie Białej Sali. Z gruzów powstaje arcydzieło*, KW, nr 275, 7 X, 1938. Kartusz zachował się do dzisiaj, z pustym polem po usuniętym herbie.

Ulica Uniwersytecka na fotografii (fragment) z 1932 i 1938 roku. Po lewej gmach USB (rektorat i dziekanaty) oraz plac biblioteczny. Narożnik budynku uniwersyteckiego na parterze został później przebudowany w podcień arkadowy. Po prawej fragment Pałacu Reprezentacyjnego z tabliczką „Plac Napoleona” i numerem 2. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-U-7764). Po prawej stronie ten sam narożnik budynku uniwersyteckiego na parterze przebudowany w podcień arkadowy. Fotografia z 1938 r.

Skonstruowane w taki sposób wejście wzbudziło protesty. Przeciwno naruszaniu historycznego wyglądu gmachu poprzez wykucie arkad wystąpił m.in. Zygmunt Jundziłł, twierdząc, że jest to nieuzasadniona niczym ingerencja architektoniczna.

Cóż mnie to obchodzi, że, jak twierdzi prof. Hoppen i prof. Narębski, arkady otwierają nowe wejście, że są potrzebne, że odpowiadają stylowi przeszłości. Najpiękniejsze sztuczne zęby poznaje się już z daleka. Do Białej Sali wchodził nieraz i ks. Czartoryski i dygnitarze polscy, a może i Stanisław August w ostatniej swej podróży do Petersburga i lepszemu wejściu obecnym dygnitarzom nie trzeba. [...] Nie burzyć nic i niczego nie kruszyć, chyba, że są tu naleciałości obce. Każdy kamień sprzed wieków i każda średniowieczna cegła – to tajemniczy żywy skarb³³².

Głosów tego rodzaju było jednak mało i uczelnia, wbrew protestom, zrealizowała projekt. Na narożniku umieszczony został kartusz, w którym znajdował się herb uniwersytetu³³³.

³³² Z. J u n d z i ł ł, *Walka o arkady*, „Słowo”, nr 14, 15 I, 1939.

³³³ W grudniu 1964 r. w podcieniu umieszczony został pomnik Kristijonasa Donelaitisa, pastora ewangelicko-luterańskiego, prekursora litewskiej literatury pięknej. Autorem rzeźby z plastycznego szkła był Konstantinas Bogdanas. Pomnik w 2014 roku został zamieniony na nowy i odsłonięto go podczas uroczystości 300-tnej rocznicy urodzin poety. Kopię wykonaną z brązu przygotowali: Mindaugas Šnipas, Ramūnas Alminas, Jonas Gencevičius i Vytautas Mikšionis. Pierwotną rzeźbę przekazano dla Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu w Kownie.

Podcień arkadowy z 1938-39 r. zaprojektowany przez Stefana Narębskiego oraz pomnik Kristijonasa Donelaitisa.
(Źródło: fotografia współczesna).

Ostatnie ze skrzydeł Dziedzińca Poczobutta (południowe) stanowiła piętrowa oficyna, która oddzielała dziedziniec od posesji dawnej apteki i drukarni uniwersyteckiej. Budynek na planie trapezu nie przedstawiał większej wartości architektonicznej. W środkowej części znajdowała się brama, którą przejść można było na dziedziniec drukarni. Budynek był remontowany w 1921 i 1929 roku. Większe pomieszczenie podzielono ściankami działowymi na kilka mniejszych pokoi, które zajęte zostały przez kancelarie uniwersyteckie.

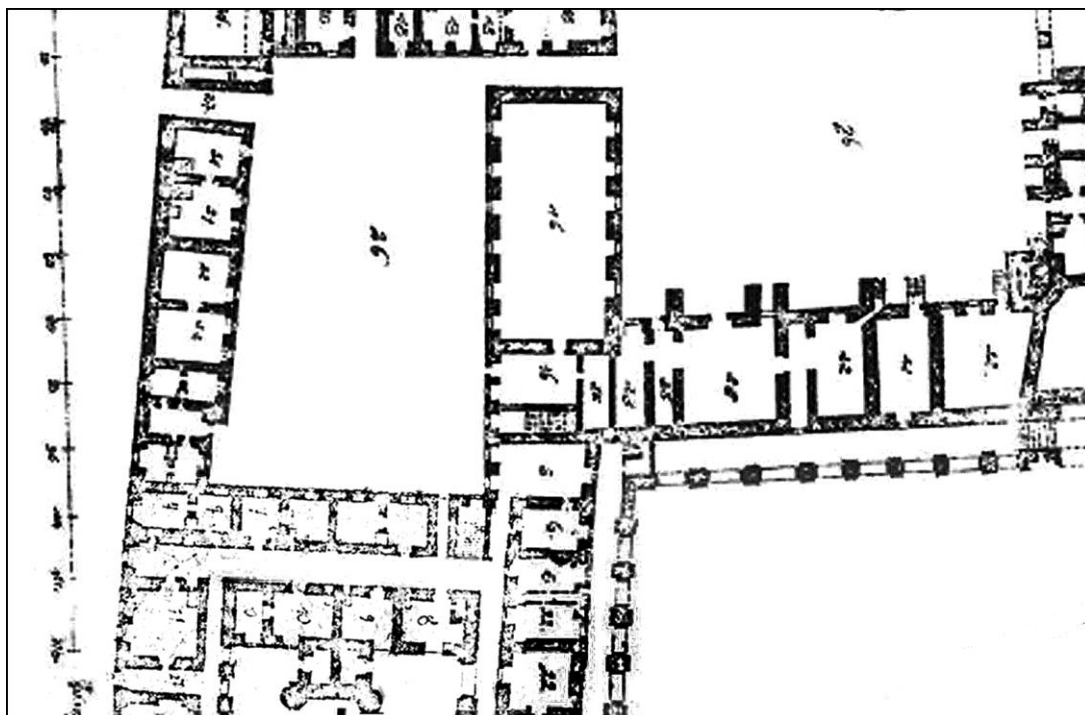
III.3. PLAC BIBLIOTEKI

Plac Biblioteczny jest jedną z najstarszych części kompleksu głównego. Formował się pod koniec XVI wieku, wraz z budynkiem obserwatorium (skrzydło południowe). Budynki w tym miejscu zamykały wewnętrzny czworoboczny dziedziniec, który w XVII-XVIII wieku stanowił kolejny z dziedzińców uniwersyteckich. Najstarszym gmachem w tej części jest trójkondygnacyjny budynek biblioteki, będący wschodnim skrzydłem placu. Mieścił on w sobie dawniej refektarz klasztoru jezuitów. Budynek był wielokrotnie przebudowywany i rekonstruowany. Prace wykonywali m.in. J. K. Glaubitz (przypuszczalnie) oraz T. Żebrowski (prawdopodobnie w latach 1753-1773³³⁴). Sale na parterze i pierwszym piętrze posiadają do dzisiaj sklepienia łukowe. Po kasacie zakonu jezuitów, pomieszczenie refektarza planowano przeznaczyć na bibliotekę, co widoczne jest na legendzie planu z 1802 roku³³⁵. Rektor H. Stroynowski podjął jednak decyzję, że biblioteka urządzona zostanie w dziedzińcu „uniwersyteckim”, w budynku przyszłej sali kolumnowej³³⁶. Dziedziniec biblioteczny zamknięty był od strony ulicy Uniwersyteckiej domem zorientowanym prostopadłe.

³³⁴ *Lietuvos architektūros istorija nuo XVII a. pradžios iki XIX a.*, t. II, Vilnius 1994, s. 161-162.

³³⁵ Oznaczenia takie pojawiły się na jednym z dwóch planów z tego samego roku, które prawdopodobnie były dwoma alternatywnymi projektami.

³³⁶ *Aktas nr KPD-RM-1400*, KPDKM, Vilnius 2011.

Plac biblioteczny na planie z 1802 r. Po prawej stronie widoczne jest jeszcze skrzydło zachodnie, które zamykało plac od strony przyszłej ulicy Uniwersyteckiej.

Budynek, który zamykał plac od zachodu, pełnił w czasach jezuickich rolę gospodarczą. Został zburzony podczas budowy pałacu cesarskiego (później generał-gubernatorskiego), który stanął w miejscu dawnego Pałacu Biskupiego³³⁷. Władysława Życka, która napisała dla prasy relację z wykładu prof. J. Kłosa, przytoczyła odpowiedni fragment:

Czwarta strona murów, opierająca się o Uniwersytecką ulicę została zburzona przez moskali, przez co otworzył się plac, który dziś mamy. A burzono za Aleksandra I dla wznoszonego wówczas tak zwanego »cesarskiego pałacu«, który po nim błędnie nazywano po-biskupim. Tylko część fundamentów po nim ocalała, obecny zaś pałac po-biskupi to miał być pałac cesarski, jak się wyżej rzekło. Wznosił go w tym celu architekt petersburski Stasow, jak wykazują świeże dokumenty archiwalne i współczesna korespondencja z Petersburgiem oraz plany, na których się oparł prof. Kłos³³⁸.

Po „uwolnieniu” dawnego dziedzińca od budynku gospodarczego, powstał plac, który po 1820 roku zyskał zupełnie nowe znaczenie, gdy odkryta została wschodnia elewacja budynku bibliotecznego. Na każdej z trzech kondygnacji tego domu znajdowały się duże sale. Okna tych sal wychodziły teraz na otwarty plac i pałac imperatorski. Sytuacja ta wpłynęła prawdopodobnie na decyzję, że zamiast biblioteki, na parterze urządzona została sala publicznych posiedzeń, a pokoje na pierwszym i drugim piętrze, przeznaczone na „sale mineralogiczne”, połączono ze sobą okrągłymi schodkami.

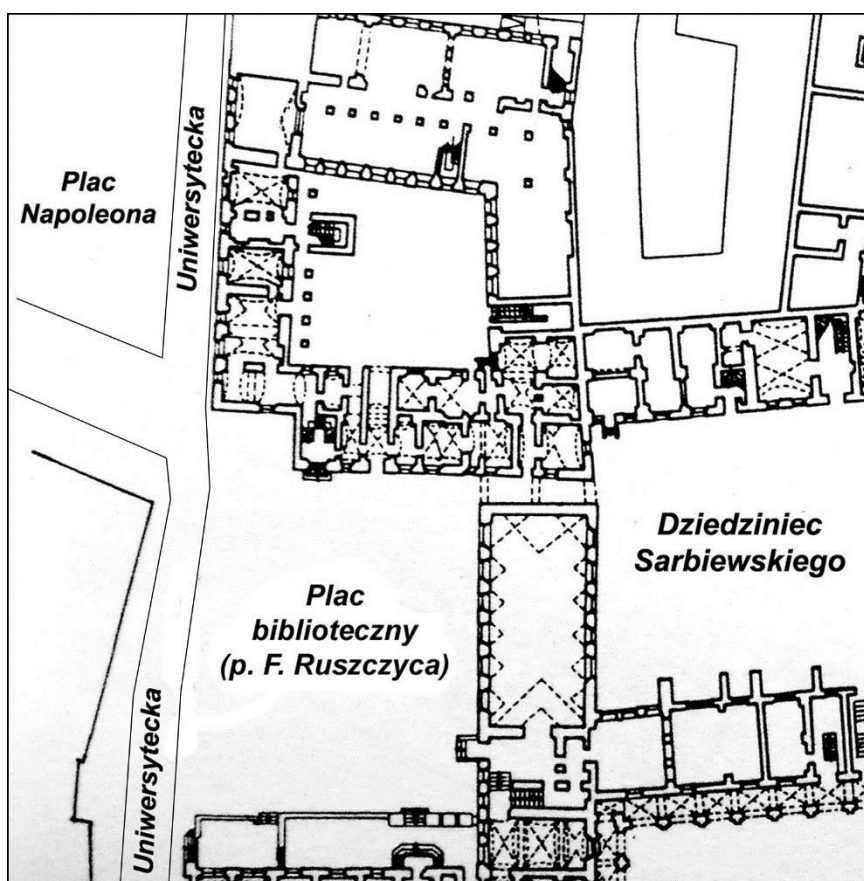
³³⁷ Przebudowę wykonywał na zlecenie cara architekt Wasilij Stasow w latach 1824-1834 z udziałem Karola Podczyżyńskiego. Konieczność wyburzenia budynku przy ulicy Uniwersyteckiej, wynikała z błędu geodezyjnego, jaki w Petersburgu zrobiono na planach.

³³⁸ W. Ż y c k a, *Powszechne wykłady uniwersyteckie*, DW, nr 287, 21 XII, 1923.

Rzut trzech dużych sal na poszczególnych kondygnacjach przyszłego budynku biblioteki na planie z 1820 roku.

Budynek połączony był od południa ze skrzydłem mieszczącym obserwatorium astronomiczne i zespół ten tworzył odtąd reprezentacyjną część kompleksu uniwersyteckiego. Uczelnia była symbolem wiedzy i dostojństwa, dlatego wygląd tego fragmentu był obiektem szczególnej wagi. Doszukiwać się też można głębszej myśli w jego rozplanowaniu przez ówczesnych twórców. Gabinety mineralogiczne to symbol ziemi (sfera widzialna), z kolei obserwatorium było symbolem nieba/kosmosu (niewidzialna sfera nieskończoności). Połączone zostały w ten sposób dwa obszary badań, jakimi zajmowała się rozwijająca szybko nauka — praktyczny i teoretyczny. Gmach był przebudowywany przez M. Szulca³³⁹, a później przez K. Podczaszyńskiego. Po wielu badaniach wiadomo, iż obiekt zawiera w sobie elementy charakterystyczne dla: renesansu, baroku i klasycyzmu³⁴⁰.

Plac biblioteczny na planie z 1997 r. Rzut parteru (opr. E. Małachowicz).

³³⁹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-go*, Wilno 1922, s. 42-44, 127. Pracami budowlanymi kierował Wojciech Pusłowski, który wygrał kontrakt oferując najniższą cenę.

³⁴⁰ *Aktas nr KPD-RM-1400*, KPDKM, Vilnius 2011.

Do gmachu bibliotecznego, od strony wschodniej prostopadle przylega skrzydło Dziedzińca Sarbiewskiego, będące jednocześnie północnym skrzydłem Dziedzińca Skargi. Budynek, który je tworzy, należał w czasach USB do biblioteki i dlatego omówiony będzie w tej części opracowania. Wreszcie, północne skrzydło Placu Bibliotecznego (Uniwersytecka 7) tworzył zespół budynków z wewnętrznym dziedzińcem, który również omówiony będzie w dalszej części tego rozdziału³⁴¹.

Po zamknięciu uniwersytetu w 1832 roku, gabinety mineralogiczne i pozostałe pracownie znajdujące się w tej części, zostały zlikwidowane. Gmach przekazano na urządzenie Biblioteki Publicznej i Muzeum Starożytności z wejściami od strony placu³⁴².

Po powstaniu styczniowym, z polecenia generał-gubernatora Michaiła Murawjowa muzeum zostało zamknięte w celu reorganizacji w „duchu rosyjskim”. Rząd upaństwowił placówkę, i wszystkie pomieszczenia w gmachu bibliotecznym przekazane zostały pod zarząd Kuratorium Szkolnego³⁴³. Dawne muzeum przestało funkcjonować, a znaczna część eksponatów została zagrabiona i wywieziona do muzeum N. Rumiancewa w Moskwie. Pozostałe w Wilnie eksponaty, dały początek nowemu zbiorowi. Pisano, że miał on „charakter politycznie obojętny” lub mający świadczyć o „rosyjskości dawnych ziem litewskich”. Do tak specyficznym dobranej kolekcji dodawane były archiwa przejęte po zlikwidowanych zakonach, pochodzące z zamkniętych szkół oraz skonfiskowane prywatnym właścicielom za udział w powstaniu. Wszystko stało się bazą do powstania rządowej Wileńskiej Biblioteki Publicznej i działającego przy niej Muzeum (*Wileńskaja Publicznaja Biblioteka i Muzej*)³⁴⁴. Kiedy pisano o tym po latach, zmiany określono jako „akulturalne przeistoczenie muzeum”. Biblioteka znalazła się w 1871 roku pod nadzorem powołanej do tego celu Komisji Tymczasowej, będącej jej głównym organem kierowniczym. Placówka rozlokowana została w gmachu bibliotecznym, na wszystkich kondygnacjach³⁴⁵.

Wileńska Biblioteka Publiczna zajmowała do 1914 roku łącznie 17 pomieszczeń. Oznaczone były one literami rosyjskiego alfabetu od A do S i znajdowały się w trzech skrzydłach kompleksu po uniwersyteckiego (bibliotecznym, wschodnim skrzydło

³⁴¹ Obecnie jest to zespół, który nazwany został Dziedzińcem Mikołaja Daukszy (Mikalojaus Daukšos kiemas), na cześć wydawcy pierwszej książki po litewsku. Mieści się w nim Wydział Historyczny (Istorijos fakultetas) Uniwersytetu Wileńskiego.

³⁴² S. L i s o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie za czasów rosyjskich*, Wilno 1932.

³⁴³ Ibidem, s. 16.

³⁴⁴ Na księgozbiór złożyły się ponadto archiwa 22 szkół średnich okręgu wileńskiego (powiatowych i parafialnych) oraz skonfiskowanych zbiorów prywatnych. „Polacy przez kilka pokoleń gromadzili i z pietyzmem te skarby przechowywali i przeto też zakrawa na drwiny twierdzenie niektórych rosyjan, że wileńska biblioteka publiczna »jest dziełem rosyjskiej inteligencji, administracji, nauki i społeczeństwa«. Jest ona o tyle dziełem administracji, ile że z rozporządzenia gen.-gub. Murawjewa robiła rewizje, konfiskowała i odbierała Polakom, klasztorom polskim, szkołom i wileńskiemu muzeum wszystko, co tylko jej się podobało, a w tej liczbie pamiątki przeszłości, archiwa i biblioteki, z których też administracja utworzyła wileńską bibliotekę publiczną”: „Dziennik Poznański”, nr 49, 2 III, Poznań 1906, s. 4.

³⁴⁵ A. H. K i r k o r, *Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1880, s. 218-220; F. D o b r j a n s k i j, *Wilna i okrestnosti putjewoditel i istoriczeskaja, spravocznaja kniżka*, Wilno 1884, s. 258-259; tenże: *Putjewoditel po Wileńskoj Publicznoj Biblijotekie*, Wilno 1904, s. 61; A. W i n o g r a d o w, *Putjewoditel po gorodu Wilnie i jego okrestnostjam*, Wilno 1904, s. 205-210; A. M i ł o w i d o w, *Iz istorji Wileńskoj Publicznoj Biblijoteki*, Wilno 1911, s. 4-8; E. C h w a l e w i k, *Zbiory polskie, archiwa, biblijoteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w układzie alfabetycznym według miejscowości*, t. 2, Warszawa 1927, s. 494-495; N. K e r Ź y t ě, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*, Vilnius 2003; V. K a r p o v a – Č e l k i e n ě, *Fotografinis palikimas Vilniaus viešojoje bibliotekoje ir Senienų muziejuje*, [w:] *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855-1915)*, Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius 2015.

obserwatorium i południowym Dziedzińca Sarbiewskiego). Pod względem wielkości księgozbioru była trzecią biblioteką w Rosji³⁴⁶.

Podczas ewakuacji w lipcu 1915 roku Rosjanie wywieźli cały wagon najcenniejszych druków i rękopisów, które później uległy rozproszeniu. Na miejscu pozostawili natomiast blisko 300 tysięcy tomów książek i kilkanaście tysięcy rękopisów³⁴⁷. Całkowicie rosyjski charakter placówki spowodował, że podczas okupacji lat 1915-1918, Niemcy nie byli zainteresowani dalszym rabunkiem. Władze wyznaczyły jednak bibliotekarza i pomocnika, aby mieli nadzór nad zbiorami. Niemcy opuszczający Wilno, 24 grudnia 1918 przekazali bibliotekę przedstawicielowi litewskiej „Taryby”, ale już 17 stycznia 1919 bibliotekę przejęła komunistyczna Litewska Rada Komisarzy Ludowych, przy czym do kwietnia trzykrotnie zmieniała ona dyrektora placówki³⁴⁸.

Po wejściu wojska polskiego do Wilna (19 kwietnia 1919), wszystkie pomieszczenia dawnej Biblioteki Publicznej, jako gmachy rządowe, zajęły władze wojskowe. Wejścia zostały zamknięte w maju 1919 roku celem ochrony przed rabunkiem (wystawiona została warta policyjna). Sprawą przekazania budynku tworzącej się uczelni zajęła się Komisja Rewindykacyjna. Bibliotekę uniwersytecką zaczęto organizować sześć tygodni po wyzwoleniu Wilna. 5 czerwca 1919 dokonane zostało komisyjne otwarcie pomieszczeń, które, na szczęście, nie ucierpiały, ani nie uległy żadnym przeróbkom. Po podpisaniu protokołu przyjęcia³⁴⁹, klucze odebrali przedstawiciele Komitetu Organizacyjnego USB. Protokół głosił m.in., iż: „We wszystkich pokojach pełno śmieci i kurzu, brak widoczny obrazów prawie wszystkich, po wielu z nich zostały ramy, nie widać inkunabułów i książek oprawionych w pergamin. Poza tym poważniejszych uszkodzeń nie dostrzegliśmy”³⁵⁰.

Zgodnie ze statutem erekcyjnym Uniwersytetu Stefana Batorego, dawna Biblioteka Publiczna stawała się zarazem Uniwersytecką. Uroczyste otwarcie placówki wraz z ceremonią jej poświęcenia odbyło się 20 listopada 1919. Jej pierwszym dyrektorem został prof. Stanisław Ptaszycki, który wygłosił mowę okolicznościową³⁵¹.

Pracownicy biblioteki rozpoczęli od tej chwili systematyczną pracę nad porządkowaniem zbiorów i ich udostępnianiem. Podczas wojny polsko-sowieckiej w 1920 roku, gdy większość kadry biblioteki ewakuowała się z Wilna (od 14 lipca do 6 listopada), placówką zainteresowały się władze sowieckie, a następnie litewskie, które na pewien czas przemianowały ją na „Centralną Bibliotekę Litwy”. Po wkroczeniu wojsk Żeligowskiego i ustanowieniu Litwy Środkowej, przerwany proces organizacji biblioteki uniwersyteckiej został wznowiony³⁵².

³⁴⁶ Główne działy biblioteki to: literatura rosyjskojęzyczna, literatura w obcych językach, starodruki i rękopisy.

³⁴⁷ S. R y g i e l, *W wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej*, Kraków 1925, s. 6.

³⁴⁸ *Z życia bibliotek. Biblioteka publiczna i uniwersytecka, obecnie uniwersytecka biblioteka publiczna w Wilnie w latach 1919—1927*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 1, Kraków 1928, s. 70-71. Do biblioteki w ciągu czterech miesięcy trafiło wówczas ponad 8000 dokumentów treści komunistycznej w języku rosyjskim i litewskim.

³⁴⁹ Protokół przekazania podpisali: płk Stanisław Dobrzyński z ramienia wojska oraz ze strony Komitetu Organizacyjnego USB: W. Studnicki, L. Czarkowski (tymczasowy kierownik biblioteki), inż. Piotr Stabrowski, architekt Antoni Dubowik, technik Wincenty Mosiewicz.

³⁵⁰ M. B r e n s z e j n, *Dziesięciolecie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, DW, nr 129, 8 VI, 1929.

³⁵¹ *Z Uniwersytetu Stefana Batorego*, DW, nr 175, 19 XI, 1919; M. P o p o w s k a, *Rocznica pracy kulturalnej (5/VI 1919 – 5/VI 1929)*, KW, nr 127, 6 VI, 1929.

³⁵² *Z życia bibliotek...*, s. 69.

Jeszcze w 1918 roku, najpierw Litwini, a później Polska Komisja Rewindykacyjna, bez skutku starali się o zwrot z Rosji cennych druków i rękopisów. Księgozbiór biblioteki był, jak pisano, „opłakany”, składał się prawie wyłącznie z przestarzałych dzieł, które nie spełniały przy tym żadnych kryteriów opracowań naukowych, niezbędnych do pracy uniwersytetu³⁵³.

Plac biblioteki na fotografii Jana Bulhaka z 1920 r. Teren placu zarośnięty trawą, ze schodami do skrzydła przyszłego rektoratu, znajdującymi się w środkowej części.

Wraz z wskrzeszeniem uniwersytetu w 1919 roku, przywrócono rolę Placu Bibliotecznego, jako miejsca o szczególnym znaczeniu. Gmach biblioteki, której zachodnia elewacja skierowana była w stronę ulicy Uniwersyteckiej i Placu Napoleona, sąsiedował ze skrzydłem rektoratu wraz z dziekanatami (skrzydło południowe z obserwatorium). Główny gmach biblioteki miał trzy duże sale, znajdujące się na każdej z kondygnacji. W wyniku podziału pomieszczeń w 1919 roku, biblioteka uniwersytecka objęła w posiadanie wszystkie lokale, jakie miała przed wojną Wileńska Biblioteka Publiczna. Pomieszczenia stawały się dostępne w miarę przeprowadzanych remontów i porządkowaniu zachowanego księgozbioru.

Po kilkuletnim procesie organizacji pracy Biblioteki Uniwersyteckiej, każda z dużych sal zaczęła pełnić określoną funkcję, która omówiona została poniżej. Do 1924 roku biblioteka

³⁵³ „Rozpoczęło się żmudne przysposobienie Biblioteki do niezwłocznego użytku profesorów i młodzieży akademickiej i zaopatrzenie w najważniejsze dzieła naukowe i literackie polskie, których według katalogu kartkowego odziedziczonego po Rosjanach było zaledwie 16.365 w 18.939 tomach”; M. B r e n s z t e j n, *Dziesięciolecie...*, s. 3.

miała dwie czytelnie: profesorską (książek i czasopism) oraz publiczną, która według pracowników, była niedogodnie położona³⁵⁴.

Rekonstrukcję kompleksu bibliotecznego opracował w 1923 roku Juliusz Kłos, a część prac prowadzona była w latach 1923-1927, a następnie 1929-1930. Poszerzając bibliotekę, wraz z dostosowaniem kolejnych pomieszczeń, urządzone zostały w następnych latach: publiczna czytelnia czasopism, na nowo urządzona czytelnia profesorska oraz publiczna sala katalogów. Czytelnie i wypożyczalnie, dział katalogów oraz pracownię rękopisów, rycin i map, skoncentrowano na parterze³⁵⁵. Prace nad dostosowaniem biblioteki ograniczał budżet (początkowo wyłącznie kredyt państwowy) oraz liczba pracowników. Dostatecznie szybko uznano, że gmach biblioteki jest za mały na aktualne potrzeby. Mimo to kupowano nowe książki i przyjmowano księgozbiory z darów. Otwierano kolejne sale dla kadry naukowej, studentów i dla publiczności. Każda z sal posiadała księgozbiór podręczny.

Wygląd budynku od strony placu był surowy, pozbawiony ozdób architektonicznych. S. Rygiel zapisał: „Niezwykle skromna, zasłonięta sięgającymi dachu topolami fasada dawnej oficyny, mieszczącej niegdyś refektarz i kuchnie jezuickie”³⁵⁶.

Główne wejście do biblioteki od ulicy Uniwersyteckiej 5 prowadziło do dużego przedsionka. Po prawej stronie mieściła się kancelaria biblieczna, na wprost służbówka, a po lewej stronie było wejście do pierwszej z czytelni (Sala Smuglewicza). Szerokie, drewniane schody prowadziły na piętro³⁵⁷.

Budynek główny biblioteki USB na fotografii Jana Bułhaka z ok. 1927 r. Na poszczególnych piętrach znajdowały się: Sala Smuglewicza (parter), czytelnia publiczna (I piętro), czytelnia zbiorów specjalnych (Sala Kasetonowa drugie piętro). Nad drzwiami widoczne są okna klatki schodowej. (Źródło: VUB, RS F47-18).

³⁵⁴ *Biblioteka Publiczna i Uniwersytecka, obecnie Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1927*, Wilno 1928, s. 7; *Z życia bibliotek...*, s. 71.

³⁵⁵ S. R y g i e l, *W wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej*, Wilno 1925, s. 9.

³⁵⁶ *Ibidem*, s. 5.

³⁵⁷ F. D o b r j a n s k i j, *Putjewoditel po Wilenskoj Publicznoj Bibljotekie...*, s. 6; A. K r a k y t è, *Knygų ekspozicija vilniaus universiteto Bibliotekos Pranciškaus Smuglevičiaus salėje: Istorija, dabartis, perspektyvos*, [w:] „Knygotyra”, nr 40, Vilnius 2003, s. 110-115.

Do dyspozycji czytelników przeznaczone były w późniejszym okresie głównie cztery duże sale — trzy w gmachu bibliotecznym i jedna w skrzydle Dziedzińca Sarbiewskiego na parterze. W przyległych pokojach mieściły się: dział katalogów, punkt wypożyczania na zewnątrz, biura, magazyny i pracownie dla bibliotekarzy i służby pomocniczej. Do poszerzenia powierzchni lokalowej „zaniedbanej i zapomnianej” biblioteki uniwersyteckiej przyczyniła się dobra współpraca z uczelnianą Komisją Mieszkaniową. Remont przeprowadzony w 1926 roku: „Nadaje stopniowo gmachowi i jego wnętrzom, urządzanym możliwie odpowiednio do architektury, charakter poważny i historyczny, zatarty całkowicie i celowo przez Rosjan”³⁵⁸.

Pośrednią fazą organizacji biblioteki było połączenie funkcji Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej. Po złączeniu była to „Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie” (UBP)³⁵⁹. Przez pewien moment w 1926 roku istniał plan przeniesienia biblioteki uniwersyteckiej do zakupionego przez rząd pałacu ordynacji hr. Tyszkiewiczów przy ulicy Arsenalskiej (przyszła Biblioteka Wróblewskich). Ostatecznie do realizacji projektu nie doszło, przy czym sprzeciwiał się temu uniwersytet³⁶⁰. Od 28 września 1927, w wyniku zabiegów władz USB, placówkę przemianowano na „Uniwersytecką Bibliotekę Publiczną w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie”³⁶¹.

Skrzydło z budynkiem biblioteki i dawnego obserwatorium astronomicznego.
Widoczne wejście do archiwum państwowego. Fotografia z 1927 r., elewacje przed remontem.
(Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3466).

³⁵⁸ *Biblioteka Publiczna i Uniwersytecka...*, s. 10; M. P o p o w s k a, *Rocznica pracy...*, s. 3.

³⁵⁹ A. Ł y s a k o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna*, [w:] *Biblioteki wileńskie*, Wilno 1936. s. 7. Autor wyjaśniał, iż: „Parokrotna zmiana nazwy – Biblioteka Uniwersytetu Stefana Batorego, Biblioteka Publiczna i Uniwersytecka, wreszcie od r. 1927 Uniwersytecka Biblioteka Publiczna (U.B.P.) - nie zmieniła prawnej i administracyjnej przynależności Biblioteki do Uniwersytetu S.B.”.

³⁶⁰ (Eug. Sch.) *Kto i co czyta w Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej. (Rozmowa z dyrektorem Bibl. Publ. i Uniw. p. dr. Stefanem Rygłem)*, „Słowo”, nr 170, 24 VII, 1926.

³⁶¹ *Z życia bibliotek...*, s. 70-71.

Działalność biblioteki uniwersyteckiej w rozproszonych w całym kompleksie pomieszczeniach nie była wygodna. Adam Łysakowski w 1936 roku pisał o tym m.in., iż: „mury siedemnastowieczne nie odpowiadają obecnym wymaganiom budownictwa bibliotecznego. Toteż silny kontrast stanowią ozdobne sale i - zespół izb, korytarzy i zakamarków, składających się na nieoświetlany i nieopalany magazyn (od II piętra wzwyż), niedający pola dla prostolinijnego porządku oraz - co gorsza - nie mając i zapasu miejsca”³⁶².

Należy wspomnieć, że w 1929 r. wskutek problemów zgłaszanych przez kierownictwo biblioteki, senat USB przyjął wstępną uchwałę, iż w ciągu dwóch lat wybudowany zostanie nowy, osobny gmach biblioteki. Informował o tym dyrektor S. Rygiel podczas II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu. Miał on nadzieję, że następny zjazd, jaki miał się odbyć w 1931 roku w Wilnie, będzie połączony z otwarciem nowego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej³⁶³.

Skrzydło z budynkiem biblioteki i dawnego obserwatorium astronomicznego.
Widoczne wejście do archiwum państwowego (tablica). Fotografia z ok. 1928 r. elewacje przed remontem.
Fotografia Antoniego Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/40).

³⁶² A. Ł y s a k o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka...*, s. 7.

³⁶³ „Przegląd Biblioteczny”, z. 3, Kraków 1929, s. 261.

Trudności finansowe, jakie na początku lat trzydziestych dotknęły USB, spowodowały całkowite odejście od tego projektu. Wystarczy powiedzieć, że z tego powodu sam zjazd został przełożony o jeden rok i odbył się ostatecznie w dniach 26-28 czerwca 1932. Na czas III-go Zjazdu, Uniwersytecka Biblioteka Publiczna przygotowała w swoich trzech największych salach wystawy czasowe, których energicznym organizatorem był Tadeusz Turkowski. W Sali Smuglewicza odbywała się Wystawa Książki, w sali czasopism (parter, wschodnie skrzydło) – Wystawa Kartograficzna Zbiorów Lelewela (przygotował ją Mikołaj Dzikowski), natomiast w Sali Kasetonowej na drugim piętrze działała wystawa przygotowana przez Działy Rękopisów i Rycin UBP (manuskryptów, listów, rysunków i sztychów)³⁶⁴.

Skrzydło z budynkiem biblioteki i dawnego obserwatorium astronomicznego.
Fotografia z czerwca 1935 roku. Na dachu opuszczona do połowy flaga państwowa z kirem na znak żałoby po śmierci Józefa Piłsudskiego (źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3458-3).

W 1938 roku zgłoszony został projekt wzniesienia nowego, osobnego gmachu dla biblioteki uniwersyteckiej, gdyż „lokal, w którym mieści się obecnie biblioteka jest za ciasny i nie odpowiada jej potrzebom”. Realizacja uzależniona była jednak od kredytu rządowego, o który podjęto starania. Przewidywano, że na wzniesienie gmachu potrzebne będzie kilkaset tysięcy złotych³⁶⁵.

³⁶⁴ Z. K a l i c i ń s k a, *Otwarcie Wileńskiej Wystawy Książki i Wystawy Kartograficznej Zbiorów Lelewela w Uniw. Biblj. Publicznej*, KW, nr 145, 28 VI, 1932; *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie*, [w:] „Przegląd Biblioteczny”, z. 3, Kraków 1932, s. 118-120; J. M a y e r, *Wileńska Wystawa Książki i Wystawa Kartograficzna Zbiorów Lelewela*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 4, Kraków 1932, s. 206-208.

³⁶⁵ *Doniesie inwestycje na USB*, KW, nr 152, 4 VI, 1938.

III.3.1. SALA SMUGLEWICZA I KANCELARIA

Duża sala znajdująca się na parterze, za czasów zakonu jezuitów, w drugiej połowie XVI wieku, była refektarzem klasztorным³⁶⁶. Poprzedzał ją niewielki przedsionek z umywalką. Sala przebudowana została w XVII wieku, zyskując wówczas formy architektoniczne, które zachowały się do dzisiaj (cylindryczne sklepienia z lunetami i ortogonalne okna).

Refektarz jezuicki w akwareli Jerzego Hoppena, wykonanej przed pracami restauracyjnymi.
(Źródło: „Alma Mater Vilnensis”, z. 8, Wilno 1929, s. 74).

Wystrój sali zmieniał się jednak w późniejszym czasie. Budynek i sala były niszczone kilka razy, głównie podczas pożaru w 1610 r. i wojny w 1655 r. Według kronik, poważny remont sali wykonano po pożarze w 1749 roku. Sala została pięknie ozdobiona dekoracjami malarskimi al fresco. Plafon znajdujący się w centralnej części sufitu wypełniło malowidło przedstawiające wizerunek Matki Boskiej w koronie jagiellońskiej, która połą swojego płaszcza ochrania grupę czternastu klęczących u jej stóp jezuitów w togach profesorów uniwersyteckich. Na tylnej ścianie namalowana została głowa Chrystusa w owalu z wieńca. Wykonano też wówczas dekorację stiukową, a do sali zamówione zostały bogate i stylowe meble. Na ścianach zawieszono portrety rektorów i generałów zakonu. Sala służyła odtąd do organizowania spotkań o oficjalnym charakterze, pełniąc też rolę archiwum aktowego, zakonnego i akademickiego.

Po kasacie zakonu, decyzją Komisji Edukacji Narodowej, sala pełniła rolę auli, a następnie biblioteki. Pisał o tym M. Brensztejn, który zaznaczył, iż lokalizacja biblioteki akademickiej w czasach wcześniejszych jest niejasna i prawdopodobnie nie posiadała własnego, osobnego pomieszczenia. Była natomiast z pewnością w tym miejscu w czasach Szkoły Głównej, gdyż w 1785 roku, kiedy M. Poczobutt nakazał przerobienie sali na pierwszym piętrze na gabinet historii naturalnej, zaznaczono, iż sala ta znajduje się „nad wielką biblioteką”, która zajmuje pomieszczenie po „refektarzu dawnym jezuickim”. Do końca XVIII wieku,

³⁶⁶ Nie jest jasne czy refektarz był wspólny dla zakonników (nauczycieli i administratorów) oraz dla nowicjuszy. Prawdopodobnie ci drudzy mieli swoją jadalnię w sali na wyższej kondygnacji.

powierzchnia zajmowana przez bibliotekę znacznie się powiększyła i objęła również salę na pierwszym piętrze, po zlikwidowanym gabinecie historii³⁶⁷.

Prefektami biblioteki byli po 1773 roku nadal jezuita (kolejno ojcowie: Józef Pażowski, Tadeusz Mackiewicz, Rafał Litwiński), a od 1799 roku — bazylianin ks. Augustyn Tomaszewski. Biblioteka pod jego kierownictwem przechodziła czas przekształcania Szkoły Głównej w Imperatorski Uniwersytet Wileński. Na przełomie 1802 i 1803 roku dokonana została generalna restauracja sali. Pomieszczenie zostało wówczas ozdobione malowidłami Franciszka Smuglewicza³⁶⁸, któremu pomagał w pracy brat Antoni³⁶⁹. Jerzy Hoppen przypuszczał, że mieli oni jeszcze kilku pomocników, dla których Smuglewicz wykonał kartony do przenoszenia wzorów³⁷⁰. Zdobienia malarskie nanoszone były na suchy tynk, przy zastosowaniu wody wapiennej i farb klejowych. Efekt pracy malarzy uznawano zgodnie za „arcydzieło sztuki dekoracyjnej”. F. Smuglewicz umieścił na sklepieniu trzy własne obrazy olejne na płótnie, wprawione w sztukaterię.

Plafon w środkowej części wypełnił obraz *Świątynia sławy* (Minerwa), a na początku i na końcu sali znalazły się malowidła *Geniusz sławy* i *Geniusz cnoty*. Obrazy łączyły ornamenty ramowe z motywami roślinnymi i sfinksami. Nad drzwiami wejściowymi znajdował się alegoryczny obraz przedstawiający trupa czaszkę z dwoma aniołkami po bokach. Na ścianie przy drzwiach umieszczone były popiersia Heraklita i Arystotelesa, a wzdłuż ścian bocznych, na półarkadowych gzymsach wymalowane były popiersia: Hezjoda, Anakreonta, Pindara, Plutarcha i Sokratesa (prawa strona) oraz Eurypidesa, Diogenesa, Homera, Archimedesza i Platona (lewa strona). Głowy i szyje postaci malowane były olejno na płótnie (przymocowano je na ścianie gwoździkami), a pozostałe części popiersi bezpośrednio na suchym tynku. Popiersia wykonane były w kolorze „trawisto-zielonym”. Artysta za swoją pracę został nagrodzony przez samego cesarza, który w grudniu 1805 r. przekazał dla niego pierścień „bogato brylantowany”³⁷¹.

Malowidła pokryły wszystko, co dotąd było na ścianach. Cała dekoracja sali utrzymana była w stylu klasycznym. Jak pisał J. Kossonoga: „Wilno stworzyło swój własny styl klasyczny

³⁶⁷ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 21. Historię sali opisał dokładniej Jerzy Hoppen, dodając do artykułu kilka ilustracji; J. H o p p e n, *Aula uniwersytetu wileńskiego dawnym refektarzem OO. Jezuitów*, „Alma Mater Vilmensis”, z. 8, Wilno 1929, s. 73-76.

³⁶⁸ Franciszek Smuglewicz (1745-1807), polski malarz i rysownik. Kształcił się m.in. pod kierunkiem Szymona Czechowicza i Antoniego Maroniego w Rzymie, a także w rzymskiej Akademii Świętego Łukasza. W Wilnie zamieszkał w 1795 roku, obejmując dwa lata później kierownictwo Katedry Rysunku i Malarstwa, utworzonej na Uniwersytecie Wileńskim. Malował dzieła o tematyce historycznej i religijnej. Stworzył podwaliny polskiego malarstwa narodowego. Był twórcą fresków w Zamku Michajłowskim w Petersburgu oraz w pałacach w Śmiałowie i Lubostroni oraz Dobrzycy (cztery obrazy). Jego obrazy religijne znajdują się m.in. w kościele Trójcy Świętej w Świętym Krzyżu. W latach 1785-1786 stworzył niezwykle cenny cykl malowanych sepią ołówkiem rysunków przedstawiających panoramy Wilna oraz pozostałości dawnych bram i murów obronnych miasta. Jego uczniami byli m.in.: Józef Oleszkiewicz, Józef Peszka i Maciej Topolski. Zmarł w Wilnie i został pochowany w katakumbach misjonarskich na Rossie; K. Z a ł ę s k i, *Franciszek Smuglewicz*, [w:] *W kręgu wileńskiego klasycyzmu*, kat. wystawy Muzeum Narodowe w Warszawie 2000, s. 559-561; L. U z i ę b ł o, *Stare Wilno w rysunkach Franciszka Smuglewicza*, „Litwa i Ruś”, nr 2, Wilno 1912, s. 73-80; V. D r é m a, *Pranciškus Smuglevičius*, Vilnius 1973.

³⁶⁹ Antoni Smuglewicz (1740-1810), był cenionym scenografem teatralnym i dekoratorem wnętrz. Zmarł w Wilnie. Jego wkład (we wspólnej pracy z bratem Franciszkiem) w końcowy efekt dekoracji sali bibliotecznej, nie jest możliwy do ustalenia. Według wspomnień o F. Smuglewiczu, artysta miał się niechętnie podejmować prac na rusztowaniach, dlatego zakładano udział innych osób w pracach malarskich.

³⁷⁰ J. K o s s o n o g a, *Aula Universitatis Vilmensis rediviva*, KW, nr 130, 9 VI, 1929.

³⁷¹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 41; J. B i e l i ń s k i, *Uniwersytet Wileński...*, T. II, s. 781.

w architekturze, a dzieło Smuglewicza można by uważać za jego odpowiednik w dziedzinie malarstwa dekoracyjnego³⁷².

Rektor H. Stroynowski uznał, iż przepiękna sala nie może pozostawać zwykłym pomieszczeniem biblioteki, w związku z czym przeznaczono ją na Aulę Uniwersytecką, nazywaną też „salą publicznych posiedzeń”. Odbywały się tam odtąd wszystkie ważniejsze posiedzenia z udziałem słuchaczy, promocje, zebrania naukowe, uroczystości okolicznościowe itp. Pierwszą z nich była inauguracja roku akademickiego w dniu 15 września 1804 roku. Sala zrobiła ogromne wrażenie na wszystkich obecnych. Dwa miesiące później odbyło się publiczne powitanie prof. Jana Piotra Franka, który obejmował katedrę medycyny (17 listopada 1804). Sala Smuglewicza stała się w ten sposób pomieszczeniem reprezentacyjnym. Swoje pierwsze publiczne wystąpienie miał tutaj Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz otrzymał w niej dyplom uniwersytecki, a Juliusz Słowacki — dyplom maturalny.

Biblioteką kierował w tym czasie (od 1804 r.), prof. Gotfryd Ernest Groddeck, którego pomocnikiem w 1805 roku został Kazimierz Kontrym (od 1805 do 1808 r.)³⁷³. W czasie ich kierownictwa poprawiła się sytuacja finansowa biblioteki. Księgozbiór powiększył się o liczne dary i zakupy. W tym samym roku biblioteka zaczęła być udostępniana „publiczności”, czyli osobom z zewnątrz. Aula na parterze urządzona została w taki sposób, aby pełnić funkcję czytelnicy publicznej. Kierownictwo zamówiło specjalne szafy, w których przechowywane były cenniejsze dzieła³⁷⁴.

Dość szybko okazało się, że funkcjonowanie czytelnicy publicznej w auli jest rozwiązaniem niedogodnym i czytelnicy przeniesiono do sali na pierwszym piętrze, obok której mieścił się magazyn biblioteczny. Po pewnym czasie i ta lokalizacja okazała się niewygodna i władze uczelni rozpatrywały możliwość przeniesienia biblioteki w inne miejsce. Dobrym momentem na to była rozpoczęta z polecenia księcia A. Czartoryskiego w 1809 roku reforma całego uniwersytetu. Przyniosła wiele zmian, które objęły też lokalizację kilku działów uczelni. Reorganizacją pracy biblioteki uniwersyteckiej zajął się prof. Józef Frank³⁷⁵. Na jego wniosek zdecydowano w 1811 roku, że biblioteka zostanie ulokowana w południowym skrzydle d. Kolegium Jezuickiego, w dawnej Auli Akademickiej przy dzwonnicy świętojańskiej (w opisie określono to miejsce jako „wschodnia skrajna połącz dawnego Kolegium Świętojańskiego, bezpośrednio przy dzwonnicy”). Okolicznością sprzyjającą był fakt otrzymania przez uniwersytet pieniędzy z ministerstwa oświaty, z przeznaczeniem na reorganizację³⁷⁶.

Przebudowa auli do nowych celów powierzona została M. Szulcowi, co jak pisano, stało się „mimo pewnych oporów”³⁷⁷. Rozpoczęte zostały prace, które przerwano w 1812 roku, kiedy armia napoleońska zajęła Wilno, a wojsko rozlokowało się również we wszystkich budynkach uniwersytetu.

Po wznowieniu działalności uczelni i przeniesieniu biblioteki, „Sala Smuglewicza” zaczęła ponownie pełnić funkcję auli reprezentacyjnej. W latach 1823-1824 uniwersytetem

³⁷² J. K o s s o n o g a, *Aula Universitatis*...op.cit.

³⁷³ Po odejściu K. Kontryma jego miejsce zajął Stanisław Bakowski. G. Groddeck miał jeszcze kilku współpracowników: Szymona Żukowskiego, a później Andrzeja Lewickiego (od 1811 r.), kancelistą był natomiast Stanisław Jakubowski.

³⁷⁴ Z. W a l c z y, *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie*, „Przegląd Biblioteczny”, nr 3-4 Warszawa 1972.

³⁷⁵ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka*..., s. 22, 31-34.

³⁷⁶ Op. cit., s. 42, 54.

³⁷⁷ Op. cit., s. 29, 40.

wstrząsnęły wydarzenia związane z aresztowaniami młodzieży filareckiej z Adamem Mickiewiczem i Tomaszem Zanem na czele. Był to okres przełomowy w dziejach uczelni. Rektorem został wówczas Waclaw Pelikan, który objął funkcję po prof. Józefie Twardowskim, który podał się do dymisji. Z kuratorstwa zrezygnował książę A. Czartoryski, a Joachim Lelewel został zmuszony do opuszczenia Wilna³⁷⁸. Prefekt biblioteki G. Grodeck zmarł w 1825 roku i kierownictwo objął Ludwik Sobolewski. Pracę w bibliotece i mieszkanie w domu uniwersyteckim przy ulicy Zamkowej stracił zastępca prefekta K. Kontrym. Nadzór nad biblioteką i Gabinetem Numizmatycznym w 1831 roku objął prof. Paweł Kukulnik, o którym M. Brensztejn napisał: „nieuk, przechrzta, kreatura Nowosilcowa, narzucona uniwersytetowi wileńskiemu”³⁷⁹.

Po zamknięciu uniwersytetu i później, po zlikwidowaniu Akademii Medyko-Chirurgicznej w 1842 roku, sala zaczęła tracić na znaczeniu i niszczała. W dawnej auli urządzona została jadalnia dla uczniów I Gimnazjum Męskiego. Dopiero w 1855 roku zdecydowano, że w sali tymczasowo umieszczone zostanie Muzeum Starożytności, powstałe z inicjatywy Eustachego Tyszkiewicza. Dzięki tej decyzji „Sala Smuglewicza” odzyskała dawną świetność. Organizacją placówki zajmowała się Wileńska Komisja Archeologiczna. Pomieszczenie zostało odnowione i przystosowane do ekspozycji m.in. zbiorów archeologicznych pochodzących z Fundacji E. Tyszkiewicza. Muzeum otwarte zostało w kwietniu 1856 roku i z tego czasu pochodzi rysunek zamieszczony w „Albumie” J. K. Wilczyńskiego. Sala stała się miejscem, w którym odbywały się zebrania komisji.

Sala Smuglewicza, jako Muzeum Starożytności ze zbiorami Komisji Archeologicznej.
Na obrazie przedstawiony został m.in. hr. Eustachy Tyszkiewicz (siedzi w fotelu), założyciel Muzeum i prezes Komisji.
Chromolitografia Charlesa Bacheliera z 1857-1858 r., na podstawie rysunku Alberta Żametta.
(Źródło: „Album wileńskie” J.K. Wilczyńskiego, LNM).

Okres „świetności” sali nie trwał jednak długo i zakończył się po powstaniu styczniowym, kiedy Muzeum zostało zamknięte z polecenia generał-gubernatora M.

³⁷⁸ H. M o ś c i c k i, *Zniesienie Uniwersytetu Wileńskiego*, nadbitka do „Ateneum”, nr 5, Wilno 1910.

³⁷⁹ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 84.

Murawjowa. Odkąd w gmachu funkcjonowała Biblioteka Publiczna, „Sala Smuglewicza” przeznaczona została na czytelną biblioteczną (*Czytalnyj zał* oznaczony literą A). Komisja zleciła wykonanie przedtem generalnego remontu sali. Powstał wówczas pomysł zmiany dekoracji malarskiej, a więc usunięcia malowideł F. Smuglewicza. Stało się to jak pisano później, dzięki: „gorliwej działalności, pana »popieczyciela« Wil.Okr.Szkolnego Batuszkowa”³⁸⁰. Nową dekorację ścian wykonywał w 1868 roku Wasylj Griażnow³⁸¹ i był to „wyrok śmierci” na wcześniejszy wygląd świetnej niegdyś auli. Dekoracja W. Griażnowa prezentowała styl pseudobizantyjski, albo jak pisano: staro-ruski (F. Dobrianskij)³⁸², „pietuskowy” styl cerkiewny (Jan Kossonoga) lub „pseudo-ludowy o smaku rosyjskim” (M. Morełowski), „»griazi« niesmaczna bizantyjska dekoracja” (S. Rygiel)³⁸³. Zdarte z sufitu płótna F. Smuglewicza, jak przypuszczał Lucjan Uziębło, wykupił hr. Józef Tyszkiewicz, który był członkiem dawnej Komisji Archeologicznej³⁸⁴.

Dawna aula uniwersytecka (Sala Smuglewicza), jako czytelnia Wileńskiej Biblioteki Publicznej. Widoczna dekoracja W. Griażnowa, która pokryła dawne malowidła F. Smuglewicza. (Źródło: fotografia S. F. Fleury'ego, ok. 1900-1904 r., VUB, RS F47).

³⁸⁰ L. U z i ę b ł o, *Nieznany plafon*, Słowo, nr 213, 18 IX, 1927.

³⁸¹ Wasilj Wasiljewicz Griażnow (1840-1909), malarz-ryownik po technikum, architekt amator, pedagog. Pracował, jako dekorator w fabryce sreber. Od 1864 roku mieszkał w Wilnie, sprowadzony przez kuratora okręgu szkolnego I. Kornilowa. Uczył rysunku i kaligrafii w I Męskim Gimnazjum Rządowym. Wyjeżdżał często w teren, aby na ziemiach litewskich akwarelami malować, jak pisano „rosyjskie zabytki historii”. Zajmował się również ilustracją książkową, pisał ikony i podejmował próby malarstwa na tynku; O. D a u g e l i s, *Griażnowas Vasilijus, Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius 1985, s. 655.

³⁸² „Czytelnia znajduje się na parterze w teraźniejszej sali Smuglewicza, lecz żadnych śladów prac Smuglewicza sala ta naówczas nie posiadała, gdyż ściany jej i sufit były pokryte freskami w rosyjsko-bizantyjskim stylu roboty miejscowego nauczyciela rysunku w szkołach — Griażnowa”; S. G l i ń s k i, *Wileńska Publiczna Biblioteka*, DW, nr 147, 26 VI, 1932.

³⁸³ M. M o r e ł o w s k i, *Odkrycia wileńskie. Znaczenie prac około wskrzeszania wileńskich pomników historii i sztuki*, „Alma Mater Vilnensis”, z. 10, Wilno 1932, s. 45.

³⁸⁴ (Polonus), „*Świątynia sławy*” pod opieką czynowników, DW, nr 221, 28 IX, 1927. W 1927 roku, jak się okazało, jedno z płócien plafonowych pt. „*Świątynia sławy*” nie przeszło w ręce żadnego z członków b. Komisji Archeologicznej, lecz było złożone w magazynach d. Gimnazjum Rządowego. Znacwa zabytków wileńskich Aleksander Wysocki poinformował redakcję „*Dziennika Wileńskiego*”, że przed wojną otrzymał propozycję zakupienia obrazu od byłego urzędnika szkoły rysunkowej Iwana Trutniewa. Płótno, według informatora, znajdować się miało w piwnicach uniwersyteckich w Dziedzińcu Smuglewicza, w pobliżu b. pracowni profesora malarstwa. L. U z i ę b ł o, *Dzieje jednego obrazu*, „Słowo”, nr 225, 2 X, 1927.

Czytelnia mogła pomieścić jednorazowo do 50 korzystających. Zajmować mogli miejsca przy długim, owalnym stole obitym zielonym sukniem. Wokół ścian stały wysokie szafy z książkami, odgradzone szeregiem gablów/witryn opartych na balustradzie. Pod ich szkłem umieszczono wybrane eksponaty, głównie stare księgi, mapy i ryciny. Sala była dobrze oświetlona lampami gazowymi³⁸⁵. Na końcowej ścianie, *vis a vis* wejścia, znalazł się wielki obraz przedstawiający cara Aleksandra II. Dekoracją sali były też rzeźby, białe popiersia osobistości carskiej Rosji. Władca zwiedzał ową salę w marcu 1867 roku, a wydarzenie to zostało uwiecznione na obrazie Iwana Trutniewa.

Na „swoistym” podwyższeniu przy wejściu rezydował dyżurny urzędnik. Czytać można tam było wyłącznie publikacje rosyjskie. W ten sposób, na kilkadziesiąt lat „biblioteka, a zwłaszcza ta sala (wówczas czytelnia publiczna), do ostatnich czasów była najzajadlejszą redutą Murawiewszczyzny”. Na ścianach, w kilku miejscach biblioteki, wisiały kartki z napisem: „Wospreszczajetsja goworit po polski”³⁸⁶.

Podczas wstępnej organizacji biblioteki w 1919 roku, „Sala Smuglewicza” przeznaczona została na Pracownię Profesorską, wobec czego przez pewien okres służyła głównie naukowym potrzebom kadry uczelni³⁸⁷. Organizowane tam były również wystawy i różnego rodzaju uroczystości, dlatego salę nazywano wówczas „wystawową salą biblioteczną” lub „salą reprezentacyjną biblioteki”.

Dawna aula uniwersytecka (Sala Smuglewicza), jako czytelnia Biblioteki Uniwersyteckiej w 1920 r.
Widoczna jest jeszcze dekoracja W. Griaznowa oraz meble z czasów rosyjskich.
(Źródło: fotografia Jana Bułhaka).

³⁸⁵ Były to miedziane lampy w stylu Art Deco, które „zniknęły” w czasie ewakuacji Rosjan w 1915 roku.

³⁸⁶ „Na ogół w czytelni panowała atmosfera nudy i braku zainteresowania, frekwencja była bardzo mała, ilość czytelników nie przewyższała zwykle 10-ciu osób”; S. G l i ń s k i, op. cit. s. 2.

³⁸⁷ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 22; A. Ł y s a k o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka publiczna w Wilnie (zarys ogólny)*, „Ateneum Wileńskie”, R. VIII (za r. 1931-1932), Wilno 1933, s. 231-240.

Część kompleksu głównego uniwersytetu, którą zajmowała biblioteka, remontowana była po 1919 roku jedynie powierzchownie. Większy remont mógł zostać podjęty dopiero na przełomie 1927 i 1928 roku, gdy Senat USB mógł przeznaczyć na to środki finansowe. Od pewnego czasu w sali prowadzone już były jednak badania konserwatorskie pod nadzorem J. Remera. Dużo uwagi poświęcono dekoracjom, badając ich stan i stare warstwy. Ponieważ na plafonach nie było już płócien z obrazami F. Smuglewicza, na przestrzeni 1927 roku można było odkrywać fragmenty dawnych, natynkowych malowideł z czasów jezuickich³⁸⁸.

Studenci usuwali stopniowo warstwy farb zamalowujących W. Griażnowa ze ścian, arkad i sufitu, co zajęło im półtora miesiąca³⁸⁹. Po odskrobaniu pobiału i farby, na stropie odkryto plafon z malunkiem zdobiącym jezuicki refektarz. Nazwiska artysty nie udało się ustalić, gdyż nie znaleziono żadnych dokumentów. Założono hipotetycznie, że mógł być nim Szymon Czechowicz, sławny niegdyś malarz wileński. Po zakończeniu oczyszczania, sala była użytkowana przez bibliotekę i rozpoczęto starania o wykonanie pełnej restauracji malowideł³⁹⁰.

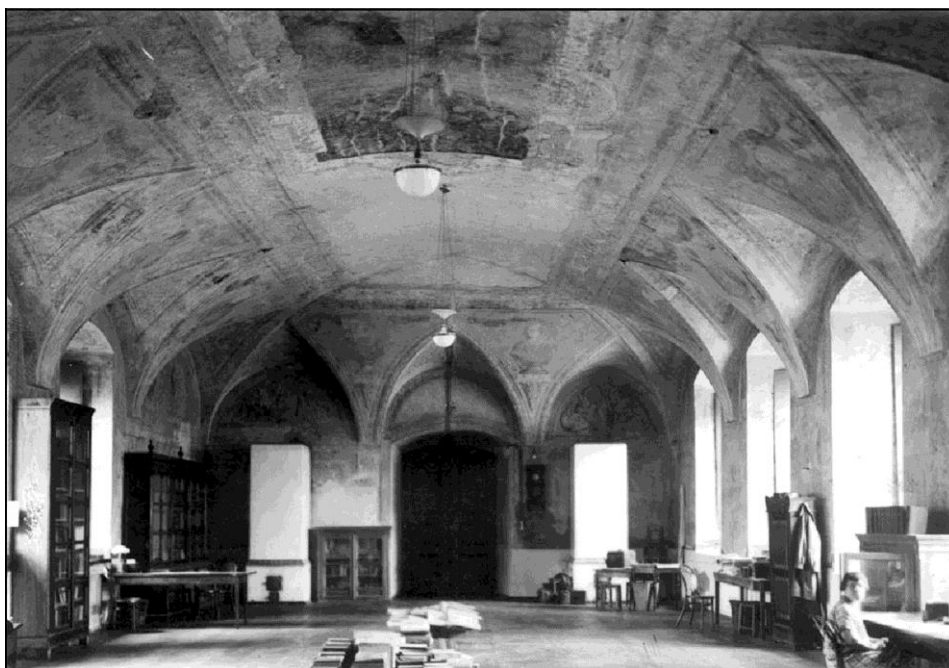

Sala Smuglewicza w pierwszej fazie restauracji podczas usunięcia dekoracji W. Griażnowa.
Fotografie Jana Bulhaka z 1927 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi 205-211-213-214).

³⁸⁸ L. U z i ę b ł o, *Nieznany plafon*, Słowo, nr 213, 18 IX, 1927.

³⁸⁹ W tej grupie znajdował się Piotr (Sierhijewicz) Siergijewicz (1900-1984), Białorusin, który po skończeniu studiów zdobył przydomek „białoruskiego Matejki”, ze względu na tematykę swoich obrazów.

³⁹⁰ J. K o s s o n o g a, *Aula Universitatis...*op.cit., s. 3.

Sala Smuglewicza w pierwszej fazie restauracji po usunięciu dekoracji W. Griaznowa.
(Źródło: fotografia z 1928 r., VUB).

Sprawą ewentualnej renowacji starano się zainteresować wyższe władze. Malowidła oglądał w marcu 1928 roku malarz i artysta plastyk Jan Skotnicki — dyrektor Departamentu Sztuki przy MWRiOP, który mógł pomóc w uzyskaniu funduszy. Wszelkich wyjaśnień udzielał mu podczas konferencji dr S. Rygiel, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej³⁹¹. Do oceny szans przeprowadzenia rzetelnej restauracji całej sali, zdecydowano się zaprosić do Wilna cenionego konserwatora prof. Jana Rutkowskiego, który przyjechał do miasta w połowie sierpnia 1928 roku. Szczegółowo zbadano stan partii malowideł F. Smuglewicza, odsłoniętych poprzedniego roku. Raport komisji konserwatorskiej po oględzinach i badaniach, źle wróżył całemu przedsięwzięciu. Tynk odpadał w wielu miejscach całymi płatami, a dekoracja F. Smuglewicza była w znacznej części nie do uratowania i „ocalić się dało zaledwie nieznaczną ich część”³⁹². Największym problemem była warstwa farby olejnej, którą pokryto malowidła w czasach rosyjskich. Cenny obraz z czasów jezuickich był w nienajlepszym stanie. W czasie badań ustalono również, iż w północnej ścianie znajdowało się kiedyś okno, podobnie było w salach na wyższych kondygnacjach³⁹³.

Po raporcie komisji pozostawało podjąć decyzję, czy z restauracji zrezygnować, czy wykonać ją na nowo. S. Rygiel, po zapoznaniu się z raportem i opiniami zdecydował, aby to wyzwanie podjąć i dokonać pełnej rekonstrukcji pomimo wszelkich trudności. Stało się to możliwe dzięki energii dyrektora biblioteki dr. S. Rygla oraz konserwatora J. Remera. Projekt został zaakceptowany przez władze uczelni, przy czym zarząd Biblioteki Uniwersyteckiej uzyskał fundusze z Ministerstwa Robót Publicznych. Prace rozpoczęły się pod koniec 1928 roku. Wykonawcą był J. Hoppen. Pomagała mu grupa słuchaczy Wydziału Sztuk Pięknych, którzy już w 1927 r. wyrazili gotowość do podjęcia się pracy przy przywróceniu sali jej pierwotnego charakteru.

³⁹¹ *Z pobytu w Wilnie Dyrektora Departamentu Sztuki*, DW, nr 66, 21 III, 1928.

³⁹² J. K o s s o n o g a, *Aula Universitatis...*, op.cit., s. 3.

³⁹³ *Prof. Jan Rutkowski w Wilnie*, DW, nr 183, 12 VIII, 1928; L. U z i ę b ł o. op. cit., s. 2.

Przebieg prac restauracyjnych, dzięki „umiejętnemu i kulturalnemu kierownictwu” J. Hoppena, był na wysokim poziomie. „Należy uznać odwagę kierowników pracy i ich pietyzm wobec wileńskiej kultury, że zdecydowali się zrekonstruować całość”³⁹⁴. Zbadano przede wszystkim zachowane motywy oryginału, jego fakturę, wzór i barwę. Motywy naniesione zostały na kalkę i sięgnięto do zachowanych źródeł ilustracyjnych i piśmiennych, aby odtworzyć całość smuglewiczowskiej kompozycji. Salę otynkowano, pozostawiając tylko niewielkie fragmenty oryginału. J. Hoppen sporządził kartony z przekalkowanych resztek ornamentów, które na szczęście się powtarzały, licząc około 20 motywów. Nowe malowanie wykonywano farbami kazeinowymi. Odnowienia malowidła jezuickiego w środkowym plafonie podjął się artysta malarz Kazimierz Kwiatkowski, wykonując pracę „w zasadniczej części z właściwą mu maestrią i całym pietyzmem dla szacownego zabytku”³⁹⁵. Wykończenie renowacji malowidła wykonał osobiście J. Hoppen. W całości wystroju, plafon był „tonem obcym stylowo”, stąd wiele uwagi poświęcono odpowiedniemu dobraniu kolorystyki³⁹⁶.

Dawna aula uniwersytecka (Sala Smuglewicza), po restauracji malowideł przez Jerzego Hoppena w 1929 r. Widoczne rozebrane rusztowania, a sala jest przed umeblowaniem. Fotografia Antoniego Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/39).

Freski z czasów jezuickich odsłonięte i odrestaurowane przez J. Hoppena i K. Kwiatkowskiego w 1929 r. (Źródło: fotografie współczesne).

³⁹⁴ S. Woźnicki, *Sprawy konserwatorskie w Wilnie*, „Architektura i Budownictwo”, nr 10, 1929, s. 393.

³⁹⁵ J. Kossonoga, *Aula Universitatis...*, op.cit., s. 3.

³⁹⁶ S. Woźnicki, *Sprawy konserwatorskie...*, s. 394; J. Kossonoga, *Aula Universitatis...*, op.cit., s. 3.

Praca nad odtworzeniem dekoracji trwała blisko pół roku. Salę udostępniono zwiedzającym 5 czerwca 1929, z okazji 10-lecia „przebudzenia się do nowego życia Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie”. Pracownik naukowy biblioteki dr Stefan Burhardt napisał: „Sala odzyskała dawny swój wygląd, odżyły freski Smuglewicza i plafon z czasów jezuickich, przybyły stylowe żyrandole. Brak jeszcze dębowego parkietu, aby całość posiadała jednolity charakter”³⁹⁷.

Pomieszczenie było już częściowo przygotowane do pełnienia roli wystawowej, jaką zaplanowano na uroczystości 350-lecia uniwersytetu i 10-lecia jego wskrzeszenia. Na suficie, w dwóch rzędach, u stropu zawieszonych zostało osiem starych żyrandoli z brązu. Oczekiwano jeszcze na parkiet, aby „całość posiadała jednolity charakter”³⁹⁸. Wrażenia odbiorców były entuzjastyczne³⁹⁹.

S. Burhardt napisał jeszcze, iż:

Gdy się wejdzie np. do wielkiej sali na dole gmachu bibliotecznego, ogarnia nas jakieś dziwne poczucie radości — tyle w niej słońca — z jednych okien zza zieleni niebotycznych topoli widok na pałac reprezentacyjny, z drugich — przepiękny dziedziniec Sarbiewskiego — tyle w niej jasnych i zgodnych barw, tyle smaku we freskach — ogarnia nas atmosfera niezwykłego połączenia tej pogodnej jasności barw ze spokojem i powagą spływającą z plafonu, malowanego jeszcze przed Smuglewiczem i z popiersi 12-tu mędrców greckich. Ta radosna jasność barw jest jakby symbolem dzisiejszej karty dziejów. Sądzę, że każdy Polak, który zwiedzał tę salę przed kilkunastu laty, dziś, gdy przestąpi jej próg, dozna tego nagłego przypływu radości, o której wspominałem wyżej. Uświadomi sobie jakby w olśnieniu ogrom zmian, jakieśmy przeżyli⁴⁰⁰.

M. Brensztejn, obserwując kolejne etapy restauracji, napisał po końcowym efekcie, że sala stanie się: „po wsze czasy, perłą w kompleksie cudownych wnętrz Wszechnicy Batorowej i jej Biblioteki”⁴⁰¹.

Inskrypcja umieszczona nad drzwiami wejściowymi z oznaczeniem daty restauracji Sali Smuglewicza przez Jerzego Hoppena w 1929 r. (Źródło: fotografia współczesna).

³⁹⁷ S. Burhardt, *Dziesięciolecie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, „Słowo”, nr 126, 1 VI, 1929.

³⁹⁸ Wzór żyrandoli oraz dobór parkietu i umeblowania sali były w gestii J. Hoppena, a konsultacji w tej sprawie udzielali: F. Ruszczyc, J. Remer i S. Rygiel.

³⁹⁹ M. Dzikoński, *Wystawa jubileuszowa Uniwersytetu Stefana Batorowego 1579 – 1929 w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie. 9–20.X.1929*, Wilno 1931.

⁴⁰⁰ S. Burhardt, op. cit., s. 2-3.

⁴⁰¹ M. Brensztejn, *Dziesięciolecie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, DW, nr 129, 8 VI, 1929.

Sala Smuglewicza z urządzoną wystawą z okazji jubileuszu 350-lecia uczelni w 1929 r. Fotografia Jana Bułhaka. (Źródło: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*).

Podczas Wystawy Książki w 1932 roku, która odbywała się w Sali Smuglewicza, Tadeusz Turkowski, witając gości, mówił m.in.:

Obecnie przywrócono sali w miarę możliwości dawny wygląd: spod pokrywy późniejszych fresków, tworców obcej ręki i obcego ducha, wydobyto pierwotne malowidła Smuglewicza, zrekonstruowane w miejscach podniszczonych w szczęśliwy sposób przez J. Hoppena i nadano całości harmonijny wygląd. Podnosił go również w czasie wystawy szereg portretów rozwieszonych na okres jej trwania na ścianach sali, a przedstawiających postacie najwybitniejszych osobistości, związanych z życiem Wilna, od biskupa Walerjana Protasewicza poczynając, a na Elizie Orzeszkowej kończąc. Nie zawsze dobór portretów był szczęśliwy (np. kiepskie wyobrażenie Piotra Skargi), natomiast gdzieś ukazano rzeczy nieznane dotąd szerszemu ogółowi jak np. w ciekawym portrecie Towiańskiego. Szereg owych portretów zawieszonych nad gablotami, obejmującymi bądź dzieła owych osobistości, bądź o nich traktujące, już na pierwszy rzut oka na salę wystawową dawał dobrą, wyrazistą orientację, co do układu wystawy i jej rozczłonowania, zanim jeszcze pochyliło się nad gablotami i studiować zaczęło ich zawartość⁴⁰².

Wśród wielu ważniejszych wystaw i wydarzeń, jakie zorganizowano w Sali Smuglewicza, wymienić warto jeszcze kilka. Pierwszą z nich była wystawa związana z „Tygodniem Książki Polskiej”. Ekspozycja szeregu wydawnictw z okresu piętnastu lat niepodległości kraju, dostępna była w Sali Smuglewicza od 26 listopada do 3 grudnia 1933. Dzielila się ona na dwa działy — literatury pięknej i naukowej. Szczególny charakter miała część poświęcona wydawnictwom regionalnym. Za dobór eksponatów odpowiedzialny był kustosz Stanisław Lisowski, wiceprezes wileńskiego Związku Bibliofilów⁴⁰³.

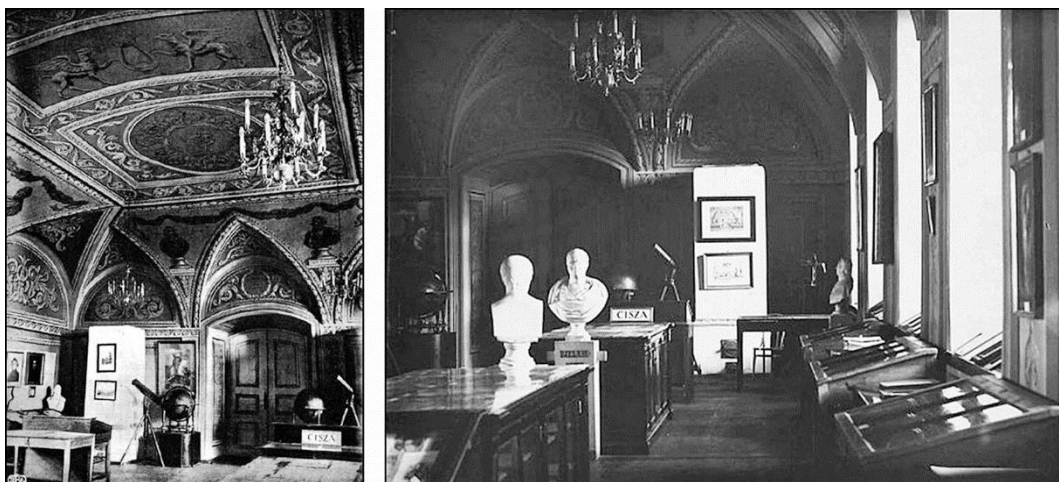
Następną z dużych wystaw przygotowano wiosną 1936 roku. Poświęcona była Józefowi Piłsudskiemu i odbywała się w ramach uroczystości pochowania urny z sercem marszałka⁴⁰⁴. W tym samym roku miała miejsce również „Wystawa Skargowska”. Otwarto ją 6 grudnia w

⁴⁰² *Wileńska Wystawa Książki i Wystawa Kartograficzna Zbiorów Lelewela*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 4, Kraków 1932, s. 206-208.

⁴⁰³ M. D. *Wystawa współczesnej książki polskiej w Wilnie*, Kurier Nowogródzki, nr 353, 30 XII, 1933.

⁴⁰⁴ *Wystawa pamiątek po Marszałku*, „Dziennik Poznański”, nr 112, 13 V, 1936.

ramach większych uroczystości, a jej organizatorem był Wileński Komitet Obchodu Jubileuszu ku czci ks. Piotra Skargi⁴⁰⁵.

Sala Smuglewicza z urządzoną wystawą z okazji jubileuszu 350-lecia uczelni w 1929 r.
(Źródło: fotografie Jana Bułhaka: „Architekt”, nr 10, 1929 i „Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy...”).

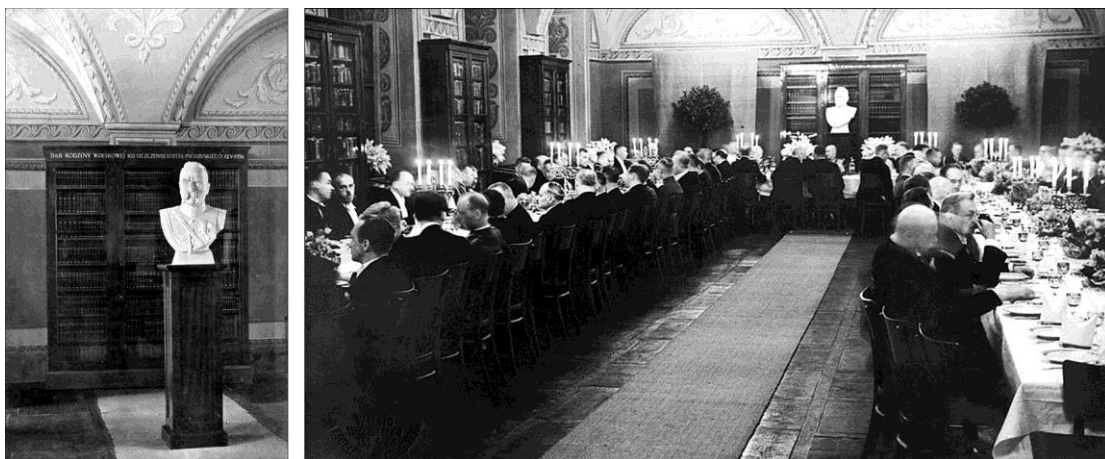
Sala Smuglewicza była wreszcie miejscem kolacji wydanej 20 maja 1937, kończącej uroczystości uniwersyteckie wręczenia dyplomu doktora medycyny honoris causa marszałkowi Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu⁴⁰⁶. Na fotografii z tego wydarzenia widać szafę w końcu sali, gdzie siedzi marszałek. Zgromadzono w niej oprawione roczniki naukowych czasopism zagranicznych, zakupionych w 1936 r. z funduszu Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Marszałka Józefa Piłsudskiego. Każdy z uzupełnianych sukcesywnie roczników sygnowany był exlibrisem wg projektu Jerzego Hoppena. Obok szafy ustawione było popiersie J. Piłsudskiego, dłuta Leony Szczepanowiczowej⁴⁰⁷. Oprócz czasopism, w sali znajdowała się również stała ekspozycja dokumentów, fotografii, rycin i książek dotyczących stosunku Marszałka do Wilna i Uniwersytetu⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Wystawa Skargowska w sali Smuglewicza, „Słowo”, nr 336, 7 XII, 1936.

⁴⁰⁶ Uroczyste wręczenie dyplomu Honoris Causa Marszałkowi Śmigłemu-Rydzowi, „Dziennik Polski”, nr 138, 22 V, 1937; (INGA) Marsz. Śmigły Rydz w Wilnie, „Słowo”, nr 138, 21 V, 1937; Marszałek Edward Śmigły-Rydz doktorem honoris causa USB. Przemówienie Pana Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydz w dniu 20 bm. w Uniwersytecie Stefana Batorego, KW, nr 137, 21 V, 1937.

⁴⁰⁷ Leona Szczepanowiczowa z Jastrzębskich (1887-1939), po studiach w Rosji, w 1923 roku osiadła w Wilnie. Pracowała na Wydziale Sztuk Pięknych USB, jako bibliotekarka i instruktorka rzeźby w Pracowni Malarstwa Dekoracyjnego kierowanej przez Zbigniewa Pronaszkę. W latach 1936-37 wykonała trzy popiersia J. Piłsudskiego, które zostały wysoko ocenione przez wileńskie środowisko artystyczne. Jedna z rzeźb trafiła do Sali Smuglewicza, druga do Biblioteki Publicznej im. T. Zana w Wilnie. Zaprojektowała również wykonany w brązie pomnik marszałka, który stanął w Parku Zdrojowym w Druskiemnikach.

⁴⁰⁸ Fundusz powstał przy Zarządzie Naczelnym Rodziny Wojskowej z Aleksandrą Piłsudską na czele oraz przewodniczącą Wandą Norwid-Neugebaeurową. Do maja 1936 roku zgromadzono blisko 61,5 tysiąca złotych, które przekazano Senatowi USB. W akcie darowizny zaznaczono, że kwota przeznaczona ma zostać na zakup czasopism, które umieszczone mają być w osobnej sali i opatrzone adnotacją o darczyńcy. Przekazana kwota uzupełniona została jeszcze dwoma tysiącami złotych, które osobiście ofiarowała A. Piłsudska; *Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, Wilno 1938, s. 4.

Po lewej szafa i popiersie J. Piłsudskiego, dar Rodziny Wojskowej. Po prawej uroczyste przyjęcie w Sali Smuglewicza w dniu 20 maja 1937, po nadaniu tytułu doktora medycyny honoris causa generałowi Edwardowi Rydzowi-Śmigłemu (siedzi pod popiersiem J. Piłsudskiego). (Źródło: fotografie Jana Bułhaka, *Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, Wilno 1938).

Obecnie Sala Smuglewicza nadal jest częścią biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Mieści się tam czytelnia druków rzadkich i rękopisów (*Retų spaudinių skyriaus skaitykla*) oraz miejsce stałej wystawy książek tego działu.

III.3.2. CZYTELNIĄ PUBLICZNA

Na pierwszym piętrze, nad Salą Smuglewicza, znajduje się duża sala z XVII wieku, która w czasach jezuitów pełniła różne funkcje. Przez pewien czas była drugim refektarzem, a następnie urządzono w niej bibliotekę określaną jako „Hypocaustum commune”⁴⁰⁹. S. Rygiel napisał, iż był tu „zarodek ksiąźnicy” uniwersyteckiej. Sala była również miejscem, w którym odbywały się dyskusje naukowe pracowników Akademii Wileńskiej.

Sala posiada niskie sklepienie cylindryczne z lunetami, a ściany pokrywały niegdyś malowidła i sztukateria stiukowa. Pomieszczenie oświetlało 11 okien, szklonych z wielu kawałków łączonych cyną. Do środka przechodziło się przez masywne, dębowe drzwi. Pod koniec XVII wieku w łukach sklepień pojawiły się pęknięcia, i żeby zapobiec dalszym uszkodzeniom, związano je „sztabami żelaznymi” (kotwami), w poprzek sali równolegle biegnącymi. Ściany ozdobione były gipsową sztukaterią⁴¹⁰.

Za rektora M. Poczobutta w sali urządzony został gabinet historii naturalnej w związku z objęciem katedry przez prof. Georga Forstera⁴¹¹. Od momentu, gdy znajdująca się poniżej Sala Smuglewicza zaczęła pełnić funkcję auli, na pierwszym piętrze urządzona została biblioteka z całym księgozbiorem Szkoły Głównej. W sali ustawiono wówczas otwarte rokokowe szafy, zdobione „floresami” i pomalowane na biało-czerwono. Po dwóch stronach drzwi znajdowały się dwie duże szafy, a na końcowej ścianie — trzy, z których środkowa, „wznioślejsza”, miała złoty monogram z imieniem Jezusa. Szafa opatrzona była kratą i przechowywano w niej druki zakazane, których nie udostępniano osobom postronnym. Wewnątrz znajdowała się galeria na czterech kwadratowych kolumnach, między którymi wisiał

⁴⁰⁹ A. K r a k y t ě, *Knygų ekspozicija...*, s. 111.

⁴¹⁰ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 142.

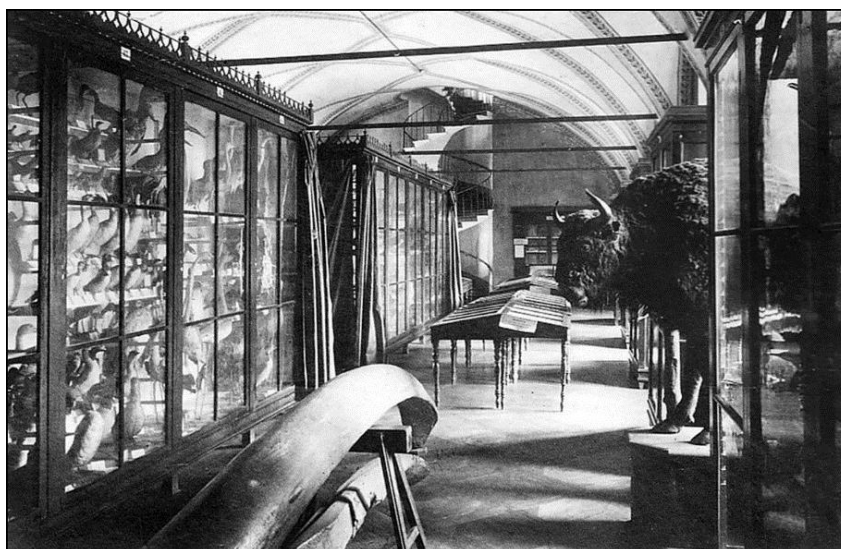
⁴¹¹ Ibidem, s. 21-22.

portret Andrzeja Boboli. W środku sali znajdowało się 26 kolumn, z czego osiem zakończonych było kapitelami⁴¹².

Kolejna zmiana przeprowadzona została po przenosinach biblioteki w nowe miejsce (1811-1812). Opróżniona sala, wraz z sąsiednim pokojem, w którym mieścił się skład książek, przerobione zostały na nowoutworzony gabinet mineralogiczny („pierwszy”). Projekt adaptacji sali do nowej funkcji stworzył architekt M. Szulc, natomiast roboty wykonywał przedsiębiorca budowlany W. Pusłowski. Prace zostały jednak przerwane, po zajęciu gmachów przez wojsko napoleońskie w 1812 roku⁴¹³.

Remont sali wznowiony został w latach 1819-1822, już według nowego projektu, którego autorem był K. Podczaszyński. Wnętrze sali zostało otynkowane na gładko, przykrywając w całości dawne malowidła. Przy ścianie północnej zamontowano okrągłe, metalowe schody z barierką, które poprzez otwór w stropie prowadziły do „drugiej sali mineralogicznej” na drugim piętrze. Aby schody nie zajmowały zbyt dużo powierzchni sali, w grubej ścianie wykuta została półokrągła nisza. Podłogę wyłożono parkietem z sosny i dębu. Zlikwidowano wtedy dawne okna wielodzielne, z których każde dzieliło się na cztery kwatery (każda miała po dwaście szyb szklanych, oprawnych w ołów). Nowe okna były proste, drewniane. Rozebrano także galerię wspartą na czterech kolumnach i malowidło z postacią Andrzeja Boboli. Gabinet mineralogiczny otwarty został w 1828 roku. Zgromadzona tam kolekcja była bardzo wartościowa i wyceniano ją na 15 tysięcy srebrnych rubli⁴¹⁴.

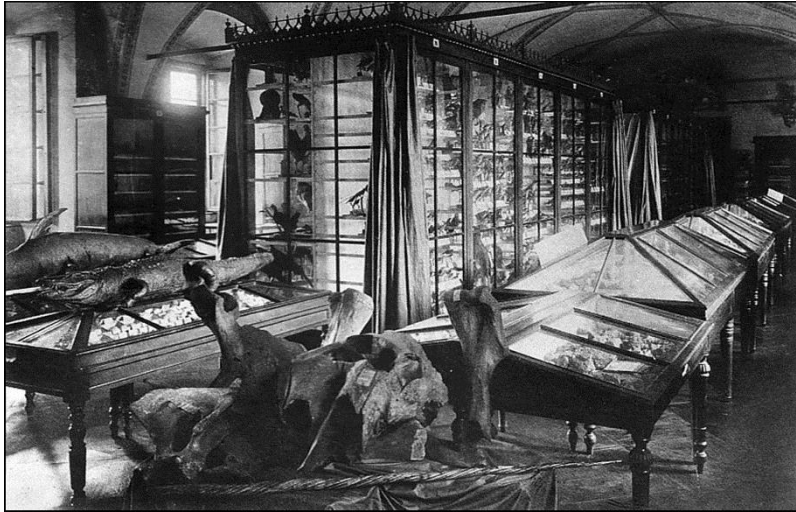
Po zamknięciu uniwersytetu w sali na pierwszym piętrze urządzona została druga część ekspozycji Muzeum Komisji Archeologicznej hr. E. Tyszkiewicza (w latach 1855-1865), a po jego likwidacji stała się drugą z sal rządowego Muzeum Starożytności. Pokój wypełniły przeszklone szafy i gabloty, w których wystawione zostały eksponaty ze zbiorów przyrodniczych. Na kilku postumentach ustawiono kości, szkielety i wypchane zwierzęta. Całości dopełniały otwarte regały z księgozbiorem i duży stół z białym marmurowym blatem. Przy każdym z okien urządzono stanowiska ze skórzanymi fotelami dla czytających.

⁴¹² Ibidem, s. 28.

⁴¹³ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 42-43.

⁴¹⁴ Ibidem, s. 142.

Ekspozycja przyrodnicza rządowego Muzeum Starożytności w sali na I piętrze.
Na górnej fotografii widoczne w końcu sali okrągłe schody do górnego pomieszczenia.
Fotografie S.F. Fleury'ego z ok. 1904 r.

Sala nie została zniszczona z lat 1915-1918, ale w związku z likwidacją pozostałości ekspozycji byłego muzeum wymagała remontu. Salę (234 m.kw.) przekazano na potrzeby biblioteki uniwersyteckiej i oznaczono numerem III. Decyzją kierownictwa placówki, początkowo urządzono tam pokój katalogów („w sali wre biurowo-katalogowa praca biblioteczna i gdzie czytelnicy czynią poszukiwania w katalogach kartkowych”)⁴¹⁵. Kiedy J. Hoppen rozpoczął w 1928 roku restaurację Sali Smuglewicza, na pierwsze piętro przeniesiono czytelną publiczną. Rok później rozpoczęto remont sali czytelni. Naprawione zostały wówczas tynki i usunięto okrągłe schody do górnej sali, a otwór w stropie zamurowano. Sala wymalowana została na biało, przy czym zakryte zostały dekoracje malarskie luków⁴¹⁶.

Przedsiónek i klatka schodowa na I piętrze obok wejścia do czytelni publicznej (z prawej strony).
Fotografia z ok. 1933 r. (Źródło: VUB, sygn. RS F47-95).

⁴¹⁵ S. R y g i e l, *W wileńskiej Bibliotece...*, s. 5.

⁴¹⁶ M. B r e n s z t e j n, *Biblioteka...*, s. 42-43.

Sala byłego muzeum na I piętrze jako Dział Katalogów Kartkowych Biblioteki Uniwersyteckiej.
Widoczne są jeszcze okrągłe schody oraz dekoracja luków sklepień.
Fotografia Jana Bulhaka z ok. 1926 roku. (Źródło: portal <http://www.gidas.mb.vu.lt>).

Sala czytelni była jednym z miejsc uniwersyteckiej wystawy jubileuszowej w 1929 roku. W centralnym punkcie wystawiony został portret J. Piłsudskiego pędzla L. Slendzińskiego, który po wystawie trafił do Auli Kolumnowej. Między oknami wisały portrety rektorów, a do kilku gablot bocznych trafiły najważniejsze z dokumentów dotyczące przeszłości uniwersytetu, w tym akt erekcyjny z 1919 roku z podpisem J. Piłsudskiego, akt otwarcia uczelni, statut i pieczęć. W gablotach ustawionych w środku wyeksponowano publikacje profesorów USB. Na ścianach bocznych, między oknami, zawieszono portrety dotychczasowych rektorów. Wydział Medyczny prezentował blisko 70 fotografii sal wykładowych i klinik wszystkich 18 zakładów. Podobny zestaw fotografii prezentowała Biblioteka Uniwersytecka. Według obliczeń, w ciągu dziesięciu dni wystawę zwiedziło wówczas około 10 tysięcy osób. Po zakończeniu wystawy wnętrze ponownie zostało dostosowane do potrzeb czytelni publicznej⁴¹⁷.

⁴¹⁷ M. D z i k o w s k i, *Wystawa jubileuszowa...*, s. 10-13.

Sala na I piętrze z ekspozycją wystawy jubileuszowej w 1929 r. (dział: Odrodzony Uniwersytet”).
 W centralnym punkcie portret Józefa Piłsudskiego pędzla L. Slendzińskiego,
 po lewej na dole portret Marszałka pędzla Józefa Mehoffera, dar Uniwersytetu Jagiellońskiego dla USB⁴¹⁸.
 (Źródło: „Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy...”).

Salę wykorzystywano często do organizowania różnego rodzaju zebrań, odczytów i wykładów. W czerwcu 1932 roku w sali czytelnicy odbywały się obrady jednej z sekcji Trzeciego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich. Przy okazji zjazdu w trzech salach biblioteki urządzona była Wystawa Książki⁴¹⁹.

Sala Czytelnicy Publicznej na I piętrze z ekspozycją wystawową w 1932 r.
 (Źródło: VUB RS F 47-27 i F 47-28).

⁴¹⁸ Portret marszałka autorstwa J. Mehoffera oceniany był krytycznie, jako słaby, nie odznaczający się podobieństwem, ani wykonaniem. W późniejszych latach nie był eksponowany i trafił do gabinetu rektora USB.

⁴¹⁹ H. H l e b – K o s z a ń s k a, *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie. 26-28 VI 1932*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 3, Kraków 1932.

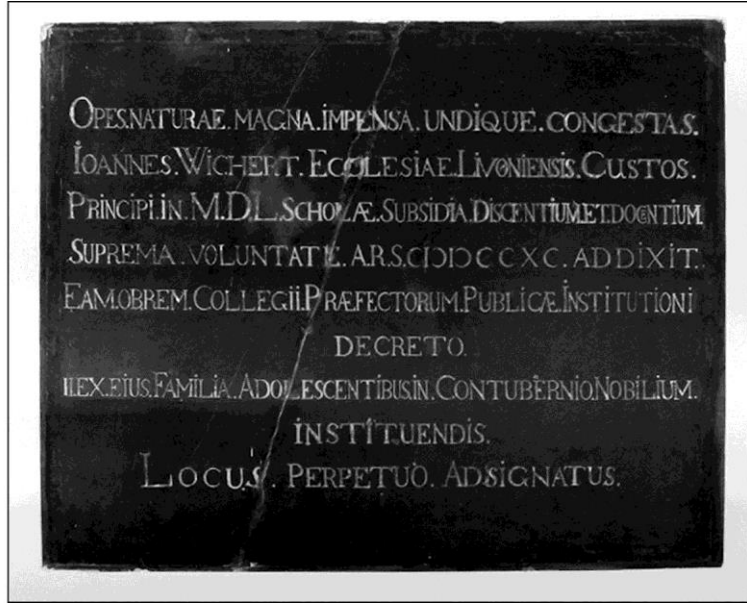
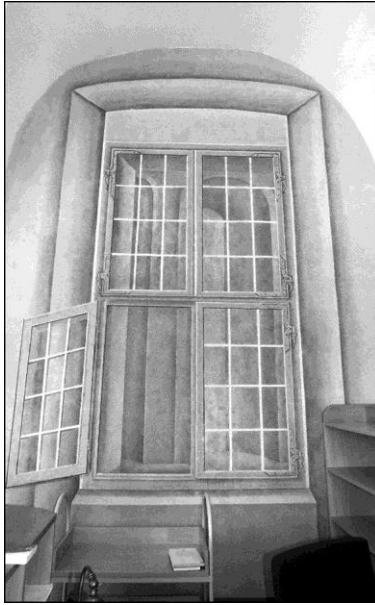

Czytelnia Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w sali na I piętrze gmachu bibliotecznego.
Widoczne kotwy spinające łuki sklepień, a przy końcowej ścianie nie ma już schodów do górnej sali.
Fotografia J. Bułhaka z 1930 r.

Czytelnia Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w sali na I piętrze gmachu bibliotecznego.
Obrady podczas Trzeciego Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w czerwcu 1932 r.
(Źródło: portal Allegro, dostęp 2009).

Każdy kolejny remont sali przeprowadzony w XVIII i XIX wieku, i kolejna adaptacja do nowych celów, doprowadziły do zatracenia bogatego wystroju z okresu jezuitów. Przypomina o tym obecnie duża przestrzeń sali oraz fresk z czasów renesansowych przedstawiający ślepe okno, który odkryto z prawej strony. Z czasów Szkoły Głównej Litewskiej pozostała jeszcze granitowa płyta pamiątkowa poświęcona Ignacemu Wichertowi (w 1755 roku był profesorem teologii moralnej, języków wschodnich i języka greckiego).

Fresk z namalowanym oknem i tablica poświęcona Ignacemu Wichertowi w czytelni na I piętrze (*Filologijos skaitykla*).
(Źródło: KPDKM, fotografie Mildy Bugailiškytė, nr. 3.71 i 3.74)

Sala została współcześnie wyremontowana i wyeksponowano wówczas fresk przedstawiający ślepe okno i pamiątkową tablicę, odczyszczono podłogę, umieszczono nowe okna i meble. Autorką projektu była A. Švabauskienė⁴²⁰, która kierowała całością prac restauracyjnych kompleksu głównego uniwersytetu. Obecnie w sali znajduje się czytelnia Fakultetu Filologicznego Uniwersytetu Wileńskiego⁴²¹.

III.3.3. SALA KASETONOWA – CZYTELNIĄ ZBIORÓW SPECJALNYCH

Sala zbudowana została pod koniec w XVII wieku, równocześnie z refektarzem i aulą jezuicką. Początkowo była podzielona na mniejsze pomieszczenia, służące za cele jezuitom, później przerobione na mieszkania dla niektórych z profesorów Akademii. Każdy z pokoi miał przeszklone drzwi wychodzące na długi korytarz i miejsce to zwyczajowo nazywano akademicką „ulicą Szklaną”. Od czasu, gdy większość mieszkań profesorskich znajdowała się już w innych skrzydłach czy budynkach kompleksu, niektóre pokoje pełniły inne funkcje (administracyjne i gospodarcze).

Całe drugie piętro przeszło gruntowny remont: najpierw w 1806 roku (architekt M. Szulc), a następnie w latach 1812-1822, gdy projekt przebudowy opracował architekt K. Podczaszyński, który osobiście kierował pracami. Zlikwidowane zostały wtedy ściany działowe, dzięki czemu powstała trzecia, wielka sala w skrzydle bibliotecznym. Pomieszczenie było jasne, gdyż oświetlało je 11 okien, z czego sześć wychodziło na plac przed biblioteką, a pięć na dziedziniec wschodni (Sarbiewskiego). W sali zamontowany został nowy strop z płaskim sufitem, na którym K. Podczaszyński umieścił klasycystyczne, głębokie kasetony wykonane z drewna (105 sztuk, w rzędach 15x7). Każdy z kasetonów ozdobiony został malowaną rozetą z motywem złożonym z liści akantu (dwa wzory naprzemiennie). Wzdłuż

⁴²⁰ <https://www.vle.lt/Straipsnis/Aldona-Svabauskiene-93194>.

⁴²¹ Od 1945 r. sala niezmiennie pełni funkcję czytelni ogólnej biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego.

ścian, pod sufitem, wymalowano niebieski fryz z powtarzającym się motywem roślinnym. Przy określaniu tego pomieszczenia posługiwano się najczęściej nazwą „Sala kasetonowa”.

Sala przeznaczona została na tzw. „drugi gabinet mineralogii”, połączony okrągłymi schodami i otworem w podłodze z tzw. „pierwszym gabinetem”, znajdującym się poniżej. Całą powierzchnię wypełniły szafy i gabloty ze zbiorami. Obok sali znajdowały się mniejsze pokoje z pracowniami i składami. Po likwidacji uniwersytetu salę kasetonową przystosowano do poszerzenia ekspozycji. Sala oznaczona została literą „E”, będąc Działem Archeologicznym muzeum, przy czym umieszczono tam pozostałe zbiory mineralogiczne⁴²².

Sala „kasetonowa” na II piętrze z ekspozycją Muzeum Starożytności.
Widoczny sufit kasetonowy oraz nisza w północnej ścianie, przy której był otwór ze schodami do sali na I piętrze.
(Źródło: fotografia S. F. Fleury’ego, ok. 1900-1904 r., LNM).

Sala „kasetonowa” na II piętrze z ekspozycją Muzeum Starożytności.
(Źródło: fotografia S. F. Fleury’ego, ok. 1900-1904 r., LNM).

⁴²² F. Dobrjanski, *Putjewoditel...*, s. 6.

Część eksponatów umieszczona była w ośmiobocznych gablotach, na masywnych, drewnianych podstawach. Pod fryzem, między sufitem a oknami, rozwieszono liczne obrazy z portretami naukowców. Przedśionek obok wejścia do sali, będący częścią klatki schodowej również posłużył, jako miejsce do ekspozycji. Znajdowały się tam drzwi do długiego korytarza, czyli dawnej „ulicy Szklanej”, prowadzące do wschodniego skrzydła, gdzie na II piętrze mieściły się następne pomieszczenia biblioteki.

Fragment przedśionka na II piętrze z ekspozycją Muzeum Starożytności.
Po lewej stronie wejście do Sali Kasetonowej, a po prawej drzwi do korytarza w skrzydle wschodnim.
(Źródło: fotografia S. F. Fleury'ego, ok. 1900-1904 r., LNM).

Po objęciu gmachu przez USB w 1919 roku, wszystkie pomieszczenia na drugim piętrze przekazane zostały bibliotece. Sufitem w sali zainteresował się F. Ruszczyk, któremu udało się otrzymać pewne środki na przeprowadzenie restauracji kasetonów z rozetami roślinnymi⁴²³.

Dwa wzory kasetonów w sali na II piętrze. (Fotografia współczesna: http://www.turas.mb.vu.lt/profesoriu_skaitykla_2).

⁴²³ Podczas remontu, jaki przeprowadzono w 1970 r., odnowiono kasetony oraz niebiesko-srebrny fryz pod sufitem. Przywrócono też wówczas lekko szary kolor ścian, jaki odkryto pod warstwami późniejszych przemalowań.

Po remoncie sali, urządzona tam została najpierw czytelnia dla studentów i jeden z działów czytelnicy publicznej. Gabloty pozostałe po muzeum, wykorzystano do wyeksponowania niektórych starodruków, nut i map. Ekspozycja stanowiła stałą wystawę Działu Rękopisów, który był w sali zlokalizowany wraz z Działem Rycin i Nut (od 1925 r.)⁴²⁴. Po reorganizacji biblioteki w 1923-1924 r. w Sali Kasetonowej na pewien czas urządzona została czytelnia profesorska, co było wygodne ze względów logistycznych.

Czytelnia Zbiorów Specjalnych w Sali Kasetonowej na II piętrze. Fotografie J. Bułhaka z lat 1923-1925.
(Źródło: VUB RS F47-88, IKONOGR Nr. 100).

Gmach biblioteczny nie posiadał dobrej komunikacji wewnętrznej. Dawalo się to szczególnie we znaki, kiedy przenoszono niektóre ze zbiorów znajdujące się w zachodnim

⁴²⁴ M. B r e n s z t e j n, *Zbiór Rycin i Nut Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, Wilno 1932, s. 2.

skrzydle Dziedzińca Skargi. Pracownicy obarczeni byli nadmierną i czasochłonną pracą polegającą na dźwiganiu niewielkich ilości książek, gdyż brakowało windy.

Jednym z ważniejszych oczekiwań odnośnie do biblioteki było jej szybkie dostosowanie do potrzeb nowoczesnie funkcjonującej uczelni. W latach 1926-1927, w placówce zamontowano nową instalację oświetlenia elektrycznego, sieć telefonu wewnętrznego, rozpoczęto montaż windy do transportu książek, kupione zostały także maszyny introligatorskie oraz kilka innych potrzebnych udoskonaleń⁴²⁵. Nie wszystkie plany udało się jednak zrealizować. Dyrektor biblioteki dr Adam Łysakowski⁴²⁶ w 1931 roku mówił o tym m.in. iż:

Biblioteka Uniwersytecka nie jest, jak wiadomo, dalszym ciągiem biblioteki Kolegium i Akademii jezuickiej, Szkoły Głównej i Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego, wywiezionych do Rosji. [...] Rosjanie, tworząc bibliotekę publiczną, przeznaczali jej role rusyfikacyjne. [...] Lokal mamy niewystarczający i do tego nieprzystosowany do nowoczesnych potrzeb. Brak windy daje się bardzo odczuć. Projektowane jest zajęcie części strychu (po przerobieniu na magazyny). [...] Nadmienić też należy, że będący w bezpośrednim sąsiedztwie lokal Archiwum Państwowego, po przeniesieniu się do własnego gmachu zostanie przydzielony Bibliotece, ale nowy gmach archiwum będzie niewystarczający, aby pomieścić wszystkie zbiory Archiwum, możliwe jest, że wspomniany wyżej lokal nie będzie opróżniony⁴²⁷.

Przedsiónek na klatce schodowej na II piętrze obok Sali Kasetonowej. Stanowiska czytelnicze, przy oknach wychodzących na plac biblioteczny od strony ulicy Uniwersyteckiej. Fotografia Jana Bulhaka. (Źródło: VUB RS F47-144).

Po reorganizacji wewnętrznej biblioteki, czytelnia profesorska przeniesiona została na parter do Sali Smuglewicza, natomiast w Sali Kasetonowej urządzona została Czytelnia

⁴²⁵ *Biblioteka Publiczna i Uniwersytecka obecnie Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1927*, Wilno 1928, s. 10. Biblioteka w Wilnie, jako jedyna z bibliotek uniwersyteckich w Polsce, opracowywała katalog przedmiotowy.

⁴²⁶ Adam Łysakowski (1895-1952), od lipca 1925 roku bibliotekarz w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie, a następnie kierownik Działu Książek. Od 1930 r. do grudnia 1939 r. pełnił funkcję dyrektora biblioteki uniwersyteckiej USB.

⁴²⁷ W. T a t a r z y Ń s k i, *Biblioteka Wileńska*, Słowo, nr 208, 11 IX, 1931.

Zbiorów Specjalnych (Starodruków, Rękopisów, Rycin, Nut i Kartografii)⁴²⁸. Obecnie w sali znajduje się czytelnia profesorska Uniwersytetu Wileńskiego (*Profesorių skaitykla VUB*).

III.3.4. BIBLIOTEKA – SKRZYDŁO WSCHODNIE

Pomieszczenia biblioteki uniwersyteckiej, poza gmachem głównym znajdowały się w budynku, który stykał się prostopadle z pozostałą częścią kompleksu głównego uniwersytetu. Był to budynek będący południowym skrzydłem Dziedzińca Sarbiewskiego i jednocześnie zachodnim Dziedzińca Skargi. Pokoje biblioteczne znajdowały się na wszystkich trzech kondygnacjach. Fotografie S. F. Fleury’ego z 1904 roku przedstawiają wygląd pomieszczeń bibliotecznych, jaki w praktycznie niezmienionej postaci, zachowany był do 1915 r.

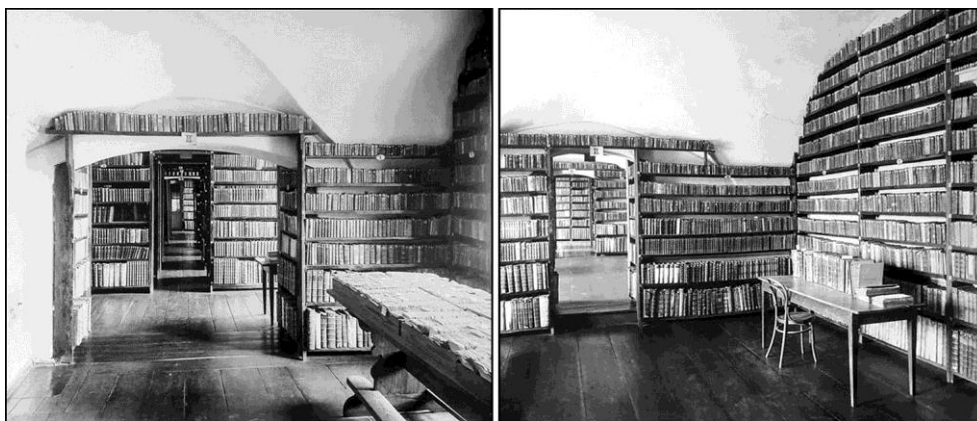

Przedśionek na parterze z wejściem od strony placu i wejście do sali bibliotecznej na parterze wschodniego skrzydła, obok Sali Smuglewicza.
(Źródło: S.F. Fleury’ego 1904 r. i KPDKM, Ikonogr. Nr 102)

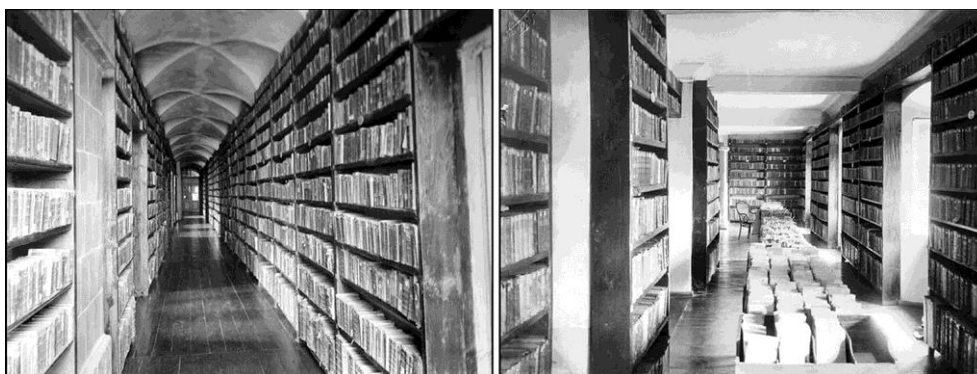
Jak zapisał F. Dobrjanskij, na drugim piętrze, obok Sali Kasetonowej „zaczynała się cała amfilada przechodnich pokoi, położonych nad pomieszczeniami Wileńskiego 1-go gimnazjum, sale (zały) Ź, Z, I, K, L. Wzdłuż całej długości tych sal ciągnął się korytarz, noszący nazwę oddziału M”. Były to pokoje, w których przechowywano m.in. wydzielone księgozbiory, w tym dział publikacji w językach obcych. Każdy pokój zastawiony był szafami i regałami, które w większych salach stały również na środku⁴²⁹.

⁴²⁸ M. B r e n s z t e j n, *Zbiór rękopisów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, Wilno 1932, s. 4.

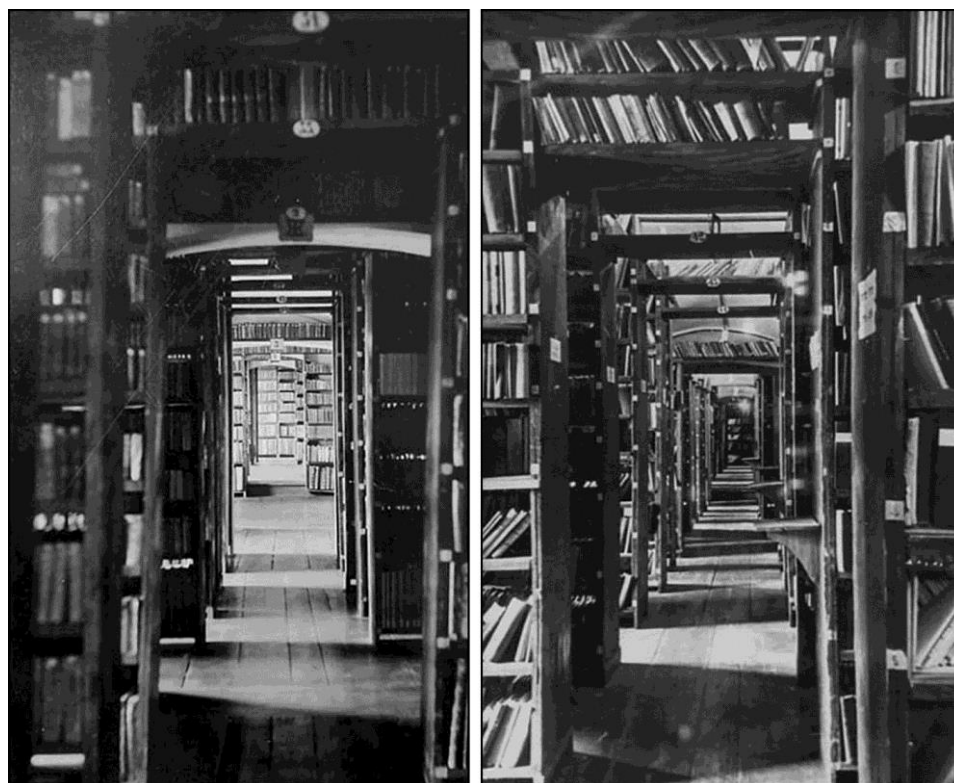
⁴²⁹ F. D o b r j a n s k i j, *Putjewoditel po Wilenskoj Publicznoj Biblijotekie...*, s. 6, 20-21.

Biblioteka Publiczna w 1904 r., na fotografiach S. F. Fleury'ego.
Pokoje biblioteczne (sala tzw. „Zał 1”). (Źródło: VUB).

Biblioteka Publiczna w 1904 r., na fotografiach S. F. Fleury'ego.
Korytarz i jeden z pokoi bibliotecznych. (Źródło: VUB).

Biblioteka Publiczna w 1904 r., na fotografiach S. F. Fleury'ego.
Korytarz i pokoje biblioteczne (sala tzw. „Zał Ż”). (Źródło: VUB, RS F47-44).

Po objęciu gmachu bibliotecznego w 1919 roku, organizatorzy placówki uniwersyteckiej z pierwszym dyrektorem S. Ptaszyckim przejęli wszystkie pomieszczenia dawnej biblioteki publicznej, łącznie z zachodnim skrzydłem Dziedzińca Skargi. Jednym z pierwszych zadań dyrektora było utworzenie czytelnicy podręcznej, w której zgromadzone zostały publikacje niezbędne do pracy naukowej: encyklopedie, słowniki, najnowsze książki polskie itp. S. Lisowski we wspomnieniach o trudnym zadaniu S. Ptaszyckiego napisał: „Praca bibliotekarska, nawet w zwykłych warunkach, jest nad wyraz żmudną i wymagającą wielkiej precyzji i benedyktyńskiej cierpliwości, a cóż dopiero na stanowisku pierwszego dyrektora biblioteki, otrzymanej przez nas w spadku po Rosjanach, których główną działalnością było uczynić przede wszystkim z księżnicy wileńskiej ośrodek rusyfikacyjny”⁴³⁰.

Przez kilka lat dostosowywania powierzchni do pełnionych funkcji, kierownictwo biblioteki dążyło do tego, aby w miarę możliwości, czytelnicy i wypożyczalnia, wraz z obsługą czytelników spoza uniwersytetu, zlokalizowane były na parterze. Pomieszczenia biurowe, magazyny i pokoje pracy bibliotekarzy znajdowały się na wszystkich piętrach skrzydeł biblioteki oraz w skrzydle wschodnim Dziedzińca Poczobutta, gdzie sąsiadowały z lokalami zajmowanymi przez Archiwum Państwowe.

Na górze z lewej strony punkt wydawania wypożyczalni (przy telefonie pracownik biblioteki Stefan Prus-Wiśniewski).

Na dole z lewej strony, pomieszczenie biblioteczne, w którym obecnie jest obecnie punkt informacyjny VUB.

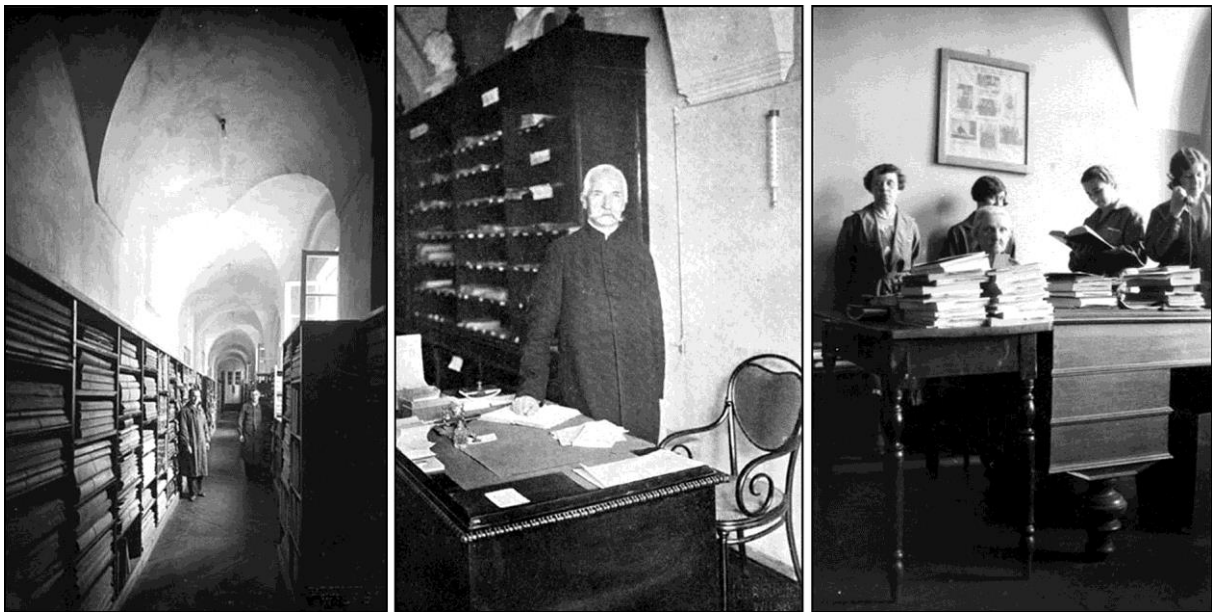
Po prawej stronie punkt wydawania wypożyczonych książek (obecnie jest tam szatnia).

(Źródło: VUB, sygn. RS F47-115).

⁴³⁰ S. L i s o w s k i, *Ś. p. Stanisław Ptaszycki (Wspomnienie pośmiertne)*, „Słowo”, nr 13, 15 I, 1934.

Szatnia obok czytelnicy na parterze. Fotografia Jana Bulhaka (Źródło: VUB RS F47-236).

Trzy fotografie pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej podczas pracy.

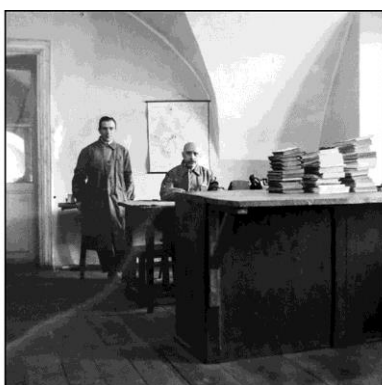
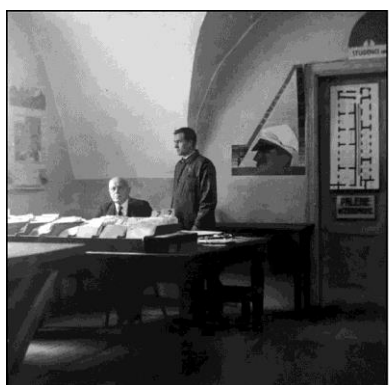
Pracownicy biblioteki przy pracy, magazyn czasopism w korytarzu. Fotografia Edmunda Zdanowskiego. (Źródło: BUMK, zbiory specjalne)

Dr Ludwik Czarkowski w swoim gabinecie. Fotografia Jana Bulhaka (Źródło: „Przegląd Biblioteczny”, z.4, Kraków 1928, s. 333)

Maria Pawłowska podczas zajęć w bibliotece z kursantkami (Źródło: BN, sygn. J.F. 70834/I-16)

Jedna z kancelarii Biblioteki Uniwersyteckiej (obecnie czytelnia internetowa). (Fotografia J. Bulhaka VUB, sygn. RS F 47–138)
Z prawej dyrektor biblioteki dr Stefan Rygiel i sekretarka Helena Matejkówna, później Łysakowska (Źródło: BUMK, zbiory specjalne).

Pracownicy Biblioteki Uniwersyteckiej na fotografiach z marca 1933 r.
(Źródło: VUB, <https://imggra.com/media>) [dostęp: 10.01.2019].

Jednym z największych pomieszczeń skrzydła wschodniego była sala na parterze, do której prowadziło wejście z prawej strony, obok Sali Smuglewicza. Poprzez drzwi wchodziło się do małego przedsionka, później zaś do dużego pomieszczenia. Była to wysoka i długa sala z XVI wieku, która zajmowała znaczną część parteru. Mieściła się w niej niegdyś kuchnia jezuicka. Uważano, iż pod względem architektonicznym była jednym z najpiękniejszych pomieszczeń w całym gmachu uniwersyteckim. Sala miała sklepienie łukowe podzielone na trzy części, z których najwyższe — „gwiazdźiste” — było najbardziej interesujące. Sklepienie opierało się w środku na dwóch potężnych, kwadratowych filarach. Okna, znajdujące się po jednej stronie, wychodziły na Dziedziniec Sarbiewskiego. Za czasów rosyjskich pomieszczenie podzielone zostało ścianami na trzy części i przeznaczone na mieszkania dla woźnych⁴³¹.

Dzięki staraniom dyrekcji biblioteki, podczas remontu w 1926 roku, sala została gruntownie odrestaurowana i przywrócona do pierwotnego stanu. Do udekorowania pomieszczenia przyczynił się K. Kwiatkowski, który podarował trzy własne obrazy-portrety profesorów Uniwersytetu Wileńskiego sprzed 100 lat: J. Śniadeckiego, I. Daniłowicza i J. Lelewela⁴³². Sala oddana została do użytku jako publiczna „Czytelnia czasopism”, a w jej pobliżu znajdował się pokój katalogów (przeniesiony z pierwszego piętra). Sala zaopatrzona została w trzy długie stoły: w pierwszej części dwa do użytku akademików i publiczności, w

⁴³¹ *Biblioteka Publiczna...*, s. 3-7; S. L i s o w s k i, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919-1929*, Wilno 1931.

⁴³² K. Kwiatkowski w 1926 r. podarował bibliotece następane prace malowane sangwiną i łącznie w sali zawieszono zostało 12 portretów wileńskich uczonych.

drugiej części jeden — dla pracowników naukowych⁴³³. Obok czytelnicy mieścił się magazyn, w którym przechowywano czasopisma naukowe z lat ubiegłych oraz dział katalogów. Wileńska biblioteka czasopism uchodziła w tym czasie za jedną z najlepiej zorganizowanych w Polsce⁴³⁴. Obecnie w sali mieści się czytelnia im. Czesława Miłosza (*Česlavo Milošo skaitykla*).

Czytelnia czasopism podczas Wystawy Ostrobramskiej w dniach 2-10 lipca 1927 r.
W centralnym miejscu pastel siostry-bernardynki Franciszki Wierzbickiej, odtwarzający obraz M. B. Ostrobramskiej odnowiony z okazji koronacji⁴³⁵. (Źródło: VUB RS F47-214).

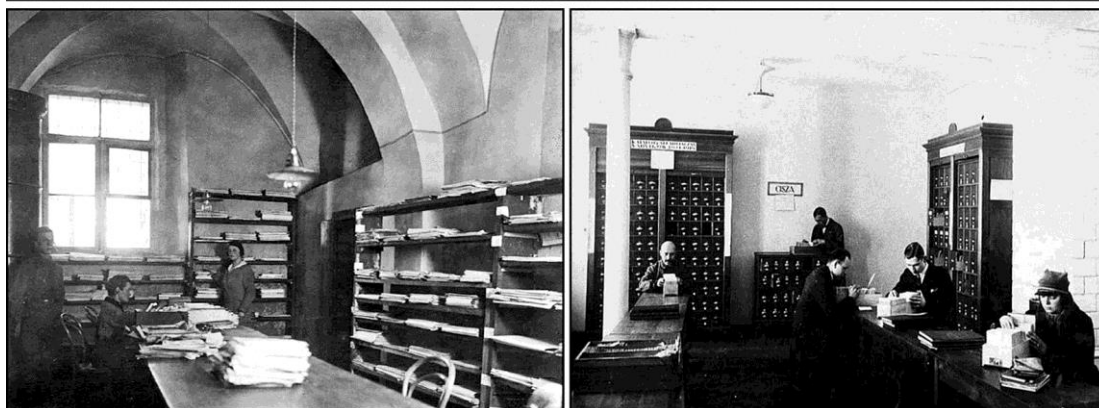

Czytelnia czasopism we wschodnim skrzydle biblioteki podczas wystawy jubileuszowej (dział: „Pamięci Lelewela”).
W sali wyeksponowano część zbioru „lelewelowskiego”. Fotografia J. Bułhaka z 1929 r.
(Źródło: VUB RS F47-209)

⁴³³ Czasopisma bieżące wykładano do tej pory w Czytelnicy Profesorskiej, wobec czego nie były dostępne dla studentów i publiczności: *Z Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej*, KW, nr 6, 9 I, 1926.

⁴³⁴ (wow) *Czytelnia czasopism w gmachu Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej*, KW, nr 172, 29 VII, 1926.

⁴³⁵ S. R y g i e l, *Wystawa Ostrobramska*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 1-2, Kraków 1927, s. 177-178.

Górna fotografia: czytelnia czasopism we wschodnim skrzydle biblioteki ok. 1930 r. (parter).
 Na dole z lewej strony: punkt wydawania czasopism, z prawej: pokój katalogów (1933).
 (Źródło: BUMK, zbiory specjalne i VUB, sygn. F. 47-20)

Na drugim piętrze we wschodnim skrzydle mieściło się również m.in. Seminarium Filozoficzne (Wydział Humanistyczny), które zajmowało cztery sale seminaryjne, przedsionek, pokój zebrań, salkę biblioteczną oraz trzy pracownice: studentką (czytelnia), kierownika i asystenta.

III.3.5. WYDZIAŁ TEOLOGICZNY

Północną pierzeję Placu Bibliotecznego tworzy korpus z wewnętrznym dziedzińcem i własną bramą. Korpus przylega do gmachu biblioteki poprzez potrójne łąki rozporowe z dużą bramą, którą wchodziło się bezpośrednio na Dziedziniec Sarbiewskiego. Początek zabudowy w tym miejscu sięga XVII wieku, gdy powstał najpierw tylko jeden parterowy budynek w południowej części, najbliżej Placu Bibliotecznego. Następne budynki zespołu wzniesiono w połowie XVIII wieku. Były to dwukondygnacyjne domy po stronie zachodniej, przy ulicy Biskupiej (Uniwersyteckiej) i budynek po stronie północnej, opierający się o następne z domów w tej części ulicy. Po wymienionych przebudowach powstał zamknięty kompleks z

wewnętrznych dziedzińcem, który nazywany był „Drzewnym” albo „Czarnym”. Po wschodniej stronie kompleksu (wychodzącej na Dziedziniec Sarbiewskiego) znajdowały się wozownie i stajnie. Podczas przebudowy w 1803 r. w południowym i zachodnim skrzydle nadbudowano jeszcze jedną kondygnację (drugie piętro).

Z analizy planów z 1820 roku wynika, że odkąd zespół tych budynków należał do uniwersytetu, były tam małe mieszkania dla służby i wiele pomieszczeń gospodarczych, zwłaszcza na parterze. Na parterze znajdowało się również mieszkanie prefekta akademii jezuitów. W XVIII i XIX w. wszystkie budynki zespołu przeszły rekonstrukcję⁴³⁶. W zachodnim skrzydle urządzono wówczas głównie niezbyt duże mieszkania profesorskie. W czasach carskich wszystkie one były zajmowane przez wykładowców dwóch gimnazjów rządowych i urzędników kuratorium⁴³⁷.

Pałac Gubernatorski i budynki byłego uniwersytetu. Biały budynek po lewej stronie kadru zajmowany był od 1919 r. przez Wydział Teologiczny USB. Pocztówka z około 1900 r. z fotografią Wilhelma Zacharczyka. (Źródło: „Kłosy”, T. XXIV, nr 611, 1877).

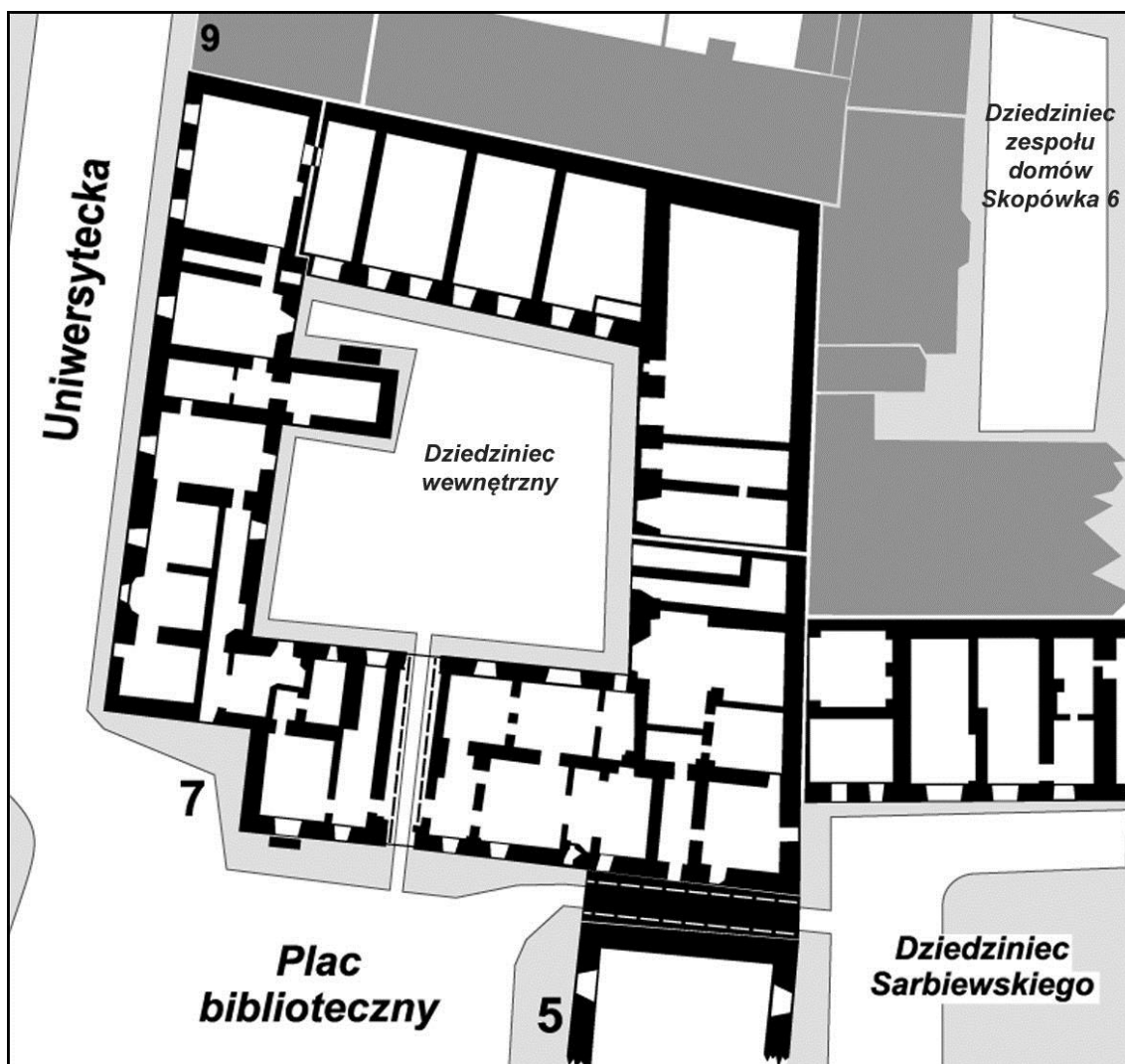
W 1919 roku budynki były rewindykowane przez USB. Miały najpierw adres Uniwersytecka 5, a później 7. Podczas trwania remontów kompleksu głównego, przez blisko dwa lata, na pierwszym piętrze mieściły się tam: rektorat, niektóre z dziekanatów, kancelarie uniwersyteckie i archiwum⁴³⁸. Od 1921 r. przejściowo znajdowało się tam również Seminarium Historyczne, które na pierwszym piętrze miało jedną dużą salę i jeden mniejszy pokój. Seminarium po roku przeniosło się do budynku przy ul. Zamkowej 11.

⁴³⁶ W 1811 r. pracami kierował M. Szulc, a w 1827 K. Podczaszyński. *Aktas nr KPD-RM-1400*, KPDKM, 2011.

⁴³⁷ Formalnie do 1915 r. budynek był własnością spadkobierców biskupa Jana Cywińskiego.

⁴³⁸ F. R u s z z y c, *Dziennik część druga...*, s. 52.

Po dalszej reorganizacji budynek przekazany został Wydziałowi Teologicznemu USB⁴³⁹. Początkowo liczba studentów wydziału była stosunkowo mała (5 świeckich i 5 księży), dlatego w tym okresie nie była potrzebna większa ilość pomieszczeń. Urządzony został w pierwszym rzędzie skromny dziekanat, sala wykładowa i pokój stanowiący zaczątek biblioteki wydziałowej. Po remontach, jakie prowadzono w latach 1920-1921, rozkład lokali się zmieniał. Zgodnie z opracowanym podziałem budynków i pomieszczeń, północny gmach przy placu bibliotecznym obejmować miał w większości Wydział Teologiczny⁴⁴⁰.

Zespół budynków przy ulicy Uniwersyteckiej 7, w którym mieścił się Wydział Teologiczny USB.
Rzut parteru. (Rys. autora na podstawie planu J. Kłosa z 1921 r.).

⁴³⁹ Wydział w okresie organizacyjnym nie przyjął możliwości objęcia części gmachów po-augustiańskich w kompleksie przy ulicy Sawicz, a później nie udało się objąć klasztoru misjonarskiego przy ulicy Subocz.

⁴⁴⁰ B. Ż o n g o ł o w i c z, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919-1929 r.*, Wilno 1931, s. 3, 15, 39.

Budynki uniwersyteckie przy ulicy Uniwersyteckiej 5 i 7 (na wprost Biblioteka i po lewej Wydział Teologiczny).
Fotografia J. Bulhaka. (Źródło: LMAVB).

Pokoje obejmowane przez Wydział Teologiczny sukcesywnie przechodziły remont i oddawane były w użytkowanie. Wydział miał z czasem kilka małych sal seminaryjnych, a w jednym z pokoi urządzona została kaplica wydziałowa. Pozostałą część zespołu stanowiły mieszkania dla księży profesorów i innych pracowników USB. Mieszkali tam m.in. profesorowie księży: C. Falkowski, K. Zimmermann, B. Żongołłowicz, a także prof. W. Staniewicz, dr B. Rydzewski, dr J. Alexandrowicz, prof. B. Kubicki. Były tam także mieszkania wynajmowane innym osobom. Na parterze, przy mniejszym placyku, przez pewien czas w 1919 r. mieszkał prof. F. Ruszczyc⁴⁴¹. Przez krótki okres w 1920 r. w budynku mieścił się sekretariat Bratniej Pomocy, zajmując jeden z mniejszych lokali.

W 1925 roku doszło do połączenia wileńskiego Seminarium Duchownego z Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego. Klerycy korzystając zaczęli z wykładów na Uniwersytecie oraz zdobywali stopnie naukowe. Oprócz wykładów uniwersyteckich, słuchacze uczęszczali na zajęcia prowadzone w Seminarium (teologię moralną i pastoralną, liturgię, teologię wschodnią, śpiew kościelny i inne)⁴⁴². Kompleks Seminarium mieścił się przy ulicy Mostowej 10 (obecnie Tیلto g. 12) i stanowił jednocześnie bursę kleryków.

⁴⁴¹ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 52. Profesor zajmował czteropokojowe mieszkanie z kuchnią.

⁴⁴² L. P i e c h n i k, *Seminaria duchowne w (archi)diecezji wileńskiej do 1939 r.*, „Studia Teologiczne”, nr 5-6, Białystok, Drohiczyn, Łomża 1987-1988, s. 220.

Fragment budynków w kompleksie Seminarium Duchownego przy ulicy Mostowej.
Fotografia J. Bułhaka z 1914 r.

Na Wydziale Teologicznym w połowie lat trzydziestych prowadzono piętnaście seminariów: Ekonomii Politycznej, Prawa Rzymskiego, Prawa Publicznego, Prawa Cywilnego, Dawnego Prawa Polskiego, Prawa Litewskiego, Prawa Kościelnego, Prawa Karnego, Prawa Skarbowego, Prawa Administracyjnego, Handlowego i Wekslowego, Historii Prawa na Zachodzie Europy, Teorii i Filozofii Prawa, Prawa Cywilnego Obowiązującego na Ziemiach Wschodnich, Procedury Cywilnej. Zajęcia poszczególnych seminariów odbywały się w salach VII i VIII, a także —głównie dla grupy kleryków— w kompleksie Seminarium Duchownego przy ulicy Mostowej⁴⁴³ (aula II, IV, V i VI).

Budynek zajmowany od 1919 r. przez Wydział Teologiczny USB przy ulicy Uniwersyteckiej 7.
Na drugim piętrze jednego z mieszkań zamontowany został balkon.
Fotografia H. Poddębskiego z 1937 r. (Źródło: NAC, sygn. 3/131/0-/531/26).

⁴⁴³ B. Żongółłowicz, *Wydział Teologiczny U.S.B. w okresie 1919- 1929 r.[w:] Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929, s. 222.

Pod koniec lat trzydziestych, przy ul. Uniwersyteckiej 7, w lokalu oznaczonym numerem 9a, swoją siedzibę miał zarząd Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie” (dalej — SKMA „Odrodzenie”), jedna z organizacji ideowo-wychowawczych młodzieży akademickiej⁴⁴⁴. Większa z sal przeznaczona została na organizowanie odczytów i zebrań dyskusyjnych, natomiast w mniejszej mieściły się biblioteka i czytelnia. Członkowie stowarzyszenia w 1926 roku otrzymali obraz Matki Boskiej, który uroczystie poświęcono i umieszczono w sali głównej.

Plac biblioteczny, od 1938 r. Plac Ferdynanda Ruszczyca na fotografii Waltera Engelhardta z 1943 r.
(Źródło: Deutsche Fotothek, sygn. df_bika031_0000636_motiv
portal: www.deutschefotothek.de/documents/obj/, dostęp 15.01.2022).

Od 1936 roku J. Bułhak rozpoczął starania o godne uczczenie pamięci zmarłego rok wcześniej F. Ruszczyca. Apelował i próbował zainteresować władze uczelni oraz władze miasta tym, aby imieniem artysty nazwać część lub całą ulicę Św. Anny. Podobny postulat

⁴⁴⁴ Wcześniej, w latach 1924-1927, siedziba SKMA „Odrodzenie”, mieściła się w obrębie zabudowy klasztoru sióstr Urszulanek, przy ulicy Skopówka 4, a następnie przy ulicy Wileńskiej 18 m 3.

zgłosił również Euzebiusz Łopaciński podczas zebrania wileńskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Złożony przez niego wniosek w tej sprawie przegłosowany został jednogłośnie. Dalszym krokiem było powołanie komitetu uczczenia pamięci niezującego artysty. Znalazła się w nim grupa ważnych i wpływowych osób m.in.: gen. L. Żeligowski, marszałek senatu A. Prystor, rektor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie W. Jastrzębowski. Informując o inicjatywie podkreślano, iż wyszła ona od grona byłych studentów Wydziału Sztuk Pięknych USB z lat 1919-1926, którzy skupili się później w kole Wilnian w Warszawie. Projekt napotkał jednak opór ze strony niektórych środowisk, a nawet sporządzono pisemny protest pod którym podpisało się 218 osób i który skierowano do prezydenta Wilna⁴⁴⁵.

Władze USB, które przychylnie ustosunkowały się do tych wniosków, apelowały później kilka razy w tej sprawie do władz miasta. Sprawa toczyła się jeszcze przez dwa lata, aż w końcu doczekała się realizacji. Po dojściu do porozumienia różnych stron, radni zdecydowali w 1939 roku, że imieniem Ferdynanda Ruszczyca nazwany zostanie Plac Biblioteczny przy ulicy Uniwersyteckiej⁴⁴⁶.

J. Hoppen pisał, iż należy żałować, że nigdy nie udało się zrealizować jednego z pomysłów F. Ruszczyca: „Marzeniem jego było, aby od strony ulicy Uniwersyteckiej całą ścianę Biblioteki Uniwersyteckiej ozdobić techniką »sgraffito« i w ten sposób zaakcentować przynależność tych murów do uczelni”⁴⁴⁷.

Plac Biblioteczny jest obecnie jednym z miejsc często odwiedzanych przez turystów. Wyruszają stąd wycieczki, które zwiedzają z przewodnikami uniwersytet i słuchają informacji dotyczących pałacu prezydenckiego. W 1996 roku, z okazji 450-lecia druku katechizmu Martynasa Mażvydasa w języku litewskim, w miejscu starego wejścia do biblioteki uniwersyteckiej zamontowane zostały pamiątkowe drzwi, których autorem jest Jonas Meškelevičius. Płaskorzeźby przedstawiają najważniejsze fakty i osoby zasłużone dla litewskiej kultury.

III.4. DZIEDZINIEC SARBIEWSKIEGO

Dziedziniec Sarbiewskiego był drugim co do wielkości zespołem kompleksu głównego USB. Budynki, które pierwotnie otaczały dziedziniec, pełniły funkcje gospodarcze, stąd w XVI wieku, w czasach Kolegium jezuickiego, podwórko nazywano „gospodarczym” lub „rodzinnym”. Po północnej stronie podwórza mieściły się: browar ze słodownią, stolarnia, kuźnia, składy, piekarnia, magazyny zboża oraz stajnia. Wschodnią część, która jak się przypuszcza była najstarszą, zajmowały warsztaty: kowali i szewców, a także krawców i introligatorów. Południowe skrzydło powstało w czasach akademii, kiedy zabudowany został dziedziniec wielki (Skargi). Wreszcie od zachodu, podwórko zamykał budynek z refektarzem (dom biblioteczny).

⁴⁴⁵ „Słowo”, nr 60, 2 III, 1937; *Zebranie komitetu uczczenia pamięci ś.p. F. Ruszczyca*, „Słowo”, nr 103, 16 IV, 1937; P.L., *Ruszczyca nie byłby z tego zadowolony*, KW, nr 102, 15 IV, 1937.

⁴⁴⁶ Był to efekt uchwały, jaką podjęła ustępująca Rada Miasta na swoim ostatnim posiedzeniu. Postanowiono wówczas uczcić kilku niezujących już profesorów USB, poprzez nadanie ich nazwisk nazwom ulic, które związane były z Uniwersytetem. Zgodnie z uchwałą, oprócz Placu F. Ruszczyca, ulica Letnia na Antokolu otrzymała nazwę prof. Rafała Radziwiłłowicza, a ulica Objazdowa – prof. Stanisława Władyczki; KW, nr 159, 11 VI, 1939.

⁴⁴⁷ J. H o p p e n, *Stare Wilno w pracach ś.p. Ferdynanda Ruszczyca*, „Słowo”, nr 314, 15 XI, 1936.

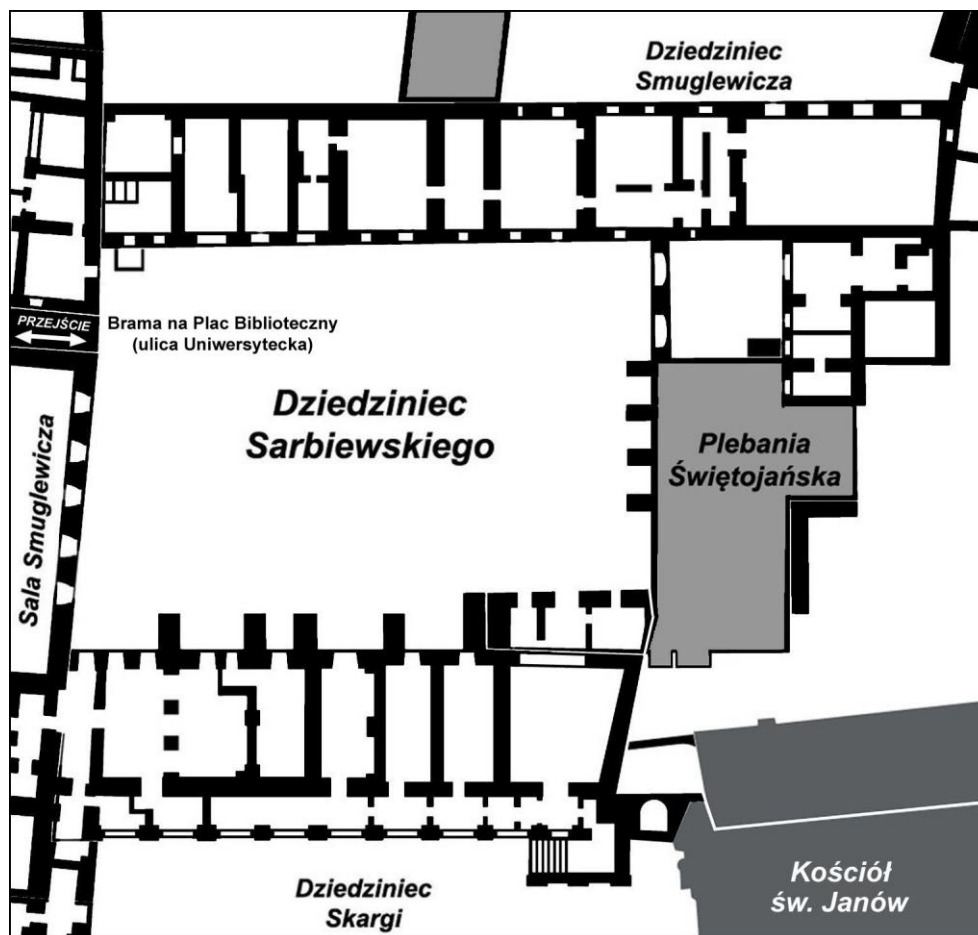
Dzisiejszy wygląd dziedzińca ukształtował się już po kasacie zakonu jezuitów. Stare budynki ze znajdującymi się tam warsztatami straciły znaczenie gospodarcze. Pierwszą istotną przebudowę przeprowadził M. Szulc w latach 1799–1801. Opracował on projekt, a później nadzorował przebudowę północnego korpusu, który stanął na fundamentach i części murów dawnej stajni oraz browaru. Wschodnie skrzydło zostało przebudowane na początku XIX wieku w stylu klasycystycznym przez K. Podczaszyńskiego. Podczas budowy budynek z prawej strony został wzmocniony masywnymi kontrforsami, które wsparły mury na wysokość wszystkich trzech kondygnacji. Po lewej stronie budynki wzmocnione zostały wysokimi, piętrowymi arkadami.

Przy zaułku Skopówka stały domy, które w XVII wieku należały do rodziny Korwin-Kossakowskich. Uniwersytet zakupił posesję (nr 184) w 1815 roku, a w 1832 r. zbudowano tam jeszcze jeden korpus. Przebudowa wykonana została według projektu K. Podczaszyńskiego, który kierował pracami. Budynki przeznaczone zostały na mieszkania dla nauczycieli gimnazjum. Kolejną przebudową w 1873 roku kierował architekt I. Lewicki, który w południowej części podwórka zaprojektował galerię z masywnymi, otwartymi arkadami, pod którymi znajdowało się przejście na dziedziniec akademicki (Dziedziniec Smuglewicza). Ze Skopówki na mały, kwadratowy dziedziniec arkadowy prowadziła brama z cylindrycznym stropem z lunetami.

Domy otaczające Dziedziniec Sarbiewskiego przeznaczone były na urządzenie apartamentów dla profesorów świeckich oraz na stancje. Budynki i przybudówki gospodarcze (stajnia, wozownia, składy) nadal pełniły swoje funkcje, ale naprawiono w nich elewacje i wzmocniono konstrukcję. Po zamknięciu uniwersytetu, wnętrza w większości budynków przerobione zostały na mieszkania carskich urzędników oraz niższej służby.

Realizując proces rewindykacji budynków w 1919 roku, komisja dokonała przeglądu stanu budowli i pomieszczeń w otaczających obejmowany dziedziniec. We wszystkich skrzydłach stwierdzone zostały znaczne zniszczenia po czasach carskich, z czego niektóre wymagały natychmiastowej naprawy. Jak wspominał F. Ruszczyk: „na środku dzisiejszego dziedzińca Sarbiewskiego erygowany był murowany, parterowy budynek z blaszanym dachem, a wysoką rurą drewnianą: ustęp”. Ustęp był dla niego symbolem barbarzyńskiej gospodarki w czasach carskich. Problemem była liczna grupa mieszkańców, która zajmowała kilka lokali. Wśród lokatorów znajdowały się osoby zatrudnione „przy urzędnikach” (woźni, sprzątacze, stajenni). Niektórzy z nich gnieździł się w małych mieszkankach z rodzinami. Władze USB prowadziły rozmowy z magistratem w sprawie ich eksmisji⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ F. R u s z c z y c, *Odnowienie murów uniwersyteckich 1919-1929*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 24.

Dziedziniec Sarbiewskiego, rzut parteru.
(Opracowanie własne autora, według planu J. Kłosa z 1921 r.)

Patrona dla dziedzińca zaproponował F. Ruszczyć. Maciej Kazimierz Sarbiewski był jezuitą, poetą i teoretykiem literatury epoki baroku, nadwornym kaznodzieją króla Władysława IV. Od 1625 r. wykładał teologię i retorykę na Akademii Wileńskiej, a także w Krożach i w Nieświeżu. W 1632 roku uzyskał doktorat z filozofii, a w 1636 r. — z teologii.

Duży budynek po prawej stronie wschodniego korpusu był wyłączony z rewindykacji, gdyż zajmowała go plebania kościoła św. Janów i znajdowało się tam łącznie 25 pokoi, nie licząc klatki schodowej, piwnic i mniejszych pomieszczeń gospodarczych. Rektor USB, w jednym z pism dotyczących spraw własnościowych uniwersytetu, jakie skierował w 1924 roku do MWRiOP, informował, iż budynek nazywany „Collegium Św. Jana” zajmuje „proboszcz Św. Jański ze świtą”⁴⁴⁹. Chodnik biegnący od wejścia na Dziedziniec Skargi do plebanii, był we wspólnym użytkowaniu parafii i uniwersytetu.

Sprawa budynku plebanii stała się źródłem zatargu między Uniwersytetem a Kurią Metropolitalną. Senat USB za pośrednictwem swojego przedstawiciela prawnego zwrócił się w 1930 roku do Sądu Okręgowego w Wilnie informując, że budynek był niegdyś własnością uczelni. Po 1832 r. został zarekwirowany przez władze carskie i to one oddały go w użytkowanie duchowieństwu katolickiemu. Władze USB domagały się: a/ przeprowadzenia wizji lokalnej spornej nieruchomości, b/ przyznania USB prawa własności do gmachu wraz z

⁴⁴⁹ LCVA, F. 175, ap. 1 (I)A, b. 653, l. 7. W budynku mieściła się również kancelaria parafii kościoła św. Janów, sala dla młodzieżowych organizacji katolickich oraz redakcja miesięcznika „Życie parafialne” i in..

gruntem, na którym stał budynek. Sprawa rozpatrywano w sądzie w marcu 1930 roku i po pewnym czasie zawarto ugodę na postawie której, plebania pozostała w zarządzie Kurii.⁴⁵⁰

Wschodnie skrzydło Dziedzińca Sarbiewskiego z plebanią kościoła św. Janów z prawej strony.
Widoczna jest blacha pokrywająca skarpy oraz drewniany płot odgradzający przejście pod arkadami.
Fotografia Jana Bulhaka z około 1919 r.

Na ścianie korpusu (południowe skrzydło) dzielącego dziedzińce Sarbiewskiego i Skargi, zachowane były średniowieczne skarpy. Budynek był w 1919 roku bardzo zniszczony, z widocznymi śladami braku jakiegokolwiek remontu od dziesięcioleci. Większa część tego skrzydła przeznaczona została na potrzeby biblioteki, co omówione zostało w poprzednim rozdziale. Pierwszy etap remontów objął przede wszystkim wnętrza. Na pierwszym piętrze, w trzech niedużych pokojach, tymczasowo mieściło się od 1921 roku Seminarium Historyczne. Remont elewacji skrzydła przeprowadzony został częściowo w 1924 roku. Skrzydło zachodnie dziedzińca tworzył gmach biblioteki, który również został już omówiony. Wszystkie pomieszczenia biblioteczne były znane przejmującym gmachy.

⁴⁵⁰ *Zatarg Uniwersytetu S.B. z Kurią Metropolitalną o plebanię kościoła św. Jana*, DW, nr 38, 15 II, 1930.

Południowe skrzydło Dziedzińca Sarbiewskiego z widocznym złym stanem elewacji.
Fotografia Jana Bulhaka z 1913 r.

Najmniej znane było natomiast skrzydło północne o trzech kondygnacjach. Zgodnie z praktyką i tradycją, w czasach dawnego uniwersytetu profesorowie zajmowali mieszkania na terenie uczelni. W zależności od rangi i możliwości w danym okresie, niektóre mieszkania były duże i wygodne oraz pięknie urządzone. Dużym zaskoczeniem było odkrycie wspaniale dekorowanych pomieszczeń. Na podstawie dawnych dokumentów wiadomo było, że były to mieszkania profesorów architektury. Michał Szulc, który kierował przebudową północnego skrzydła, zamieszkał w jednym z urządzonych apartamentów na drugim piętrze. Mieszkanie składało się z czterech małych i kwadratowych pokoi (dzienny, salon, sypialnia i jadalnia)⁴⁵¹, małego przedpokoju, kuchni i magazynku. Architekt zaprojektował dekoracje do wszystkich pomieszczeń w stylu klasycystycznym, „stanisławowskim”⁴⁵².

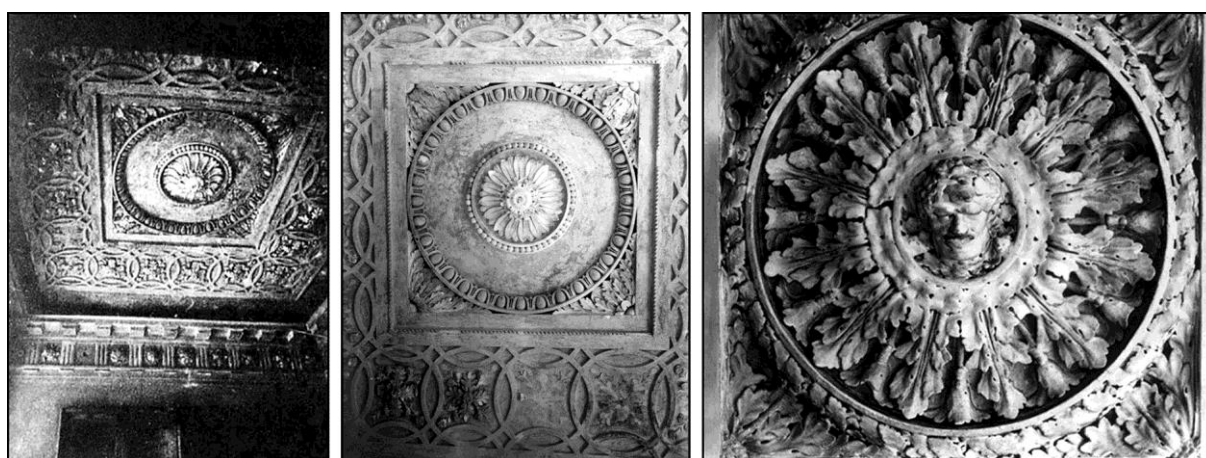
Północne skrzydło Dziedzińca Sarbiewskiego z mieszkaniem M. Szulca. Rzut II piętra.
(Opracowanie własne autora).

⁴⁵¹ Każdy pokój był wymalowany w innym kolorze: szary, fioletowy, zielony, bursztynowy.

⁴⁵² F. R u s z z y c, *Odnowienie murów ...*, s. 26; *Z przeszłości murów uniwersyteckich*, „Rzeczpospolita”, nr 12, 16 i 17 (dod. Wileński).

Na sufitach umieszczone zostały bogato dekorowane plafony, a każdy z pokoi był pomalowany na inny kolor. Dekoracje nawiązywały do wzorów greckich i romańskich. Jeden pokój był gabinetem, w którym architekt prowadził czasami zajęcia ze studentami, wykładając historię architektury i zasady projektowania. Nie jest wykluczone, że niektórzy słuchacze pomagali przy dekoracjach mieszkań, gdyż podczas tego rodzaju zajęć praktycznych najłatwiej było wyjaśniać subtelności detali architektonicznych i różnice między wzorami greckimi i rzymskimi. Po samobójczej śmierci M. Szulca w 1812 roku w opuszczonym mieszkaniu mieszkał najpierw profesor Józef Saunders, a po nim architekt K. Podczaszyński⁴⁵³.

Komisja, która w 1919 roku przejmowała gmachy stwierdziła, iż jeden pokój miał sufit podbity deskami, dzięki czemu pod spodem został zachowany w dobrym stanie. Po zerwaniu desek dekoracje były „śliczne w proporcjach, z bogatymi stiukami”, z biegnącą wokół całego pomieszczenia galeryjką z górnym oświetleniem⁴⁵⁴.

Sufit oraz plafon w dwóch pokojach dawnego mieszkania M. Szulca. Fotografie Jana Bułhaka z 1919 r. (Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, nr 40-41, X-XI, Warszawa 1919, s. 671, LDM, sygn. F-194 oraz MNW, sygn. DI 127968).

F. Ruszczyc, który był szczególnie zainteresowany w przywróceniu świetności dawnych mieszkań „architektów”. Pisał, że przez dziesięciolecia zajęte były przez urzędników carskich i dlatego „nie były nikomu z wilnian znane”⁴⁵⁵. Po starannym remoncie, przez blisko dwa lata mieścił się tam dziekanat Wydziału Sztuk Pięknych. Po 1921 roku prawie całe skrzydło przejął Wydział Prawa i Nauk Społecznych. Na pierwszym i drugim piętrze urządzonych zostało kilka małych sal seminaryjnych dla „prawników”⁴⁵⁶.

Jak urządzona była ta część budynku wspominał Tadeusz Czeżowski:

Lokal seminaryjny, złożony z dwóch niewielkich pokoi o pięknych sklepieniach oraz większej sali, mieścił się na drugim piętrze domu stojącego na obszernym dziedzińcu za Biblioteką Uniwersytecką, nazwanym dziedzińcem Sarbiewskiego. Lokal ten miał własną klatkę schodową, prowadzącą do jeszcze jednego pokoiku na poddaszu, znakomicie nadającego się na pracownię naukową dla kogoś szukającego

⁴⁵³ Ostatnią restaurację pięknych pomieszczeń dawnego mieszkania M. Szulca wykonano w latach 1993-1996 według projektu Aldony Švabauskienė. Obecnie mieści się tam dziekanat Wydziału Filologicznego (*Filologijos fakulteto dekanatas*).

⁴⁵⁴ Jak wynika z zapisów J. Kłosa, nie wiadomo wówczas, że autorem dekoracji był Michał Szulc, lecz zakładano, iż mógł być to Marcin Knakfus lub Wawrzyniec Gucewicz.

⁴⁵⁵ F. R u s z c z y c, *Odnowienie murów...*, s. 26.

⁴⁵⁶ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 2, 10, 50, 94; (*Sprawy związane z restauracją gmachów, rewindykacje i remonty 1919-1920, 1921-1923*).

ciszy i spokoju. Z czasem lokal seminaryjny został powiększony o jeszcze jedną obszerną salę na tej samej klatce schodowej. Mniejsza z dwóch sal została urządzona jako czytelnia studencka z podręczną biblioteką i czasopismami, w przylegających do niej pokojach mieścił się gabinet profesorski i pracownia asystenta. Dodatkowa duża sala została urządzona, jako sala wykładowa⁴⁵⁷.

Największe zmiany w wyglądzie Dziedzińca Sarbiewskiego dokonały się w 1929 roku. Preliminarz remontu jubileuszowego przewidywał spory zakres prac również w tej części uniwersytetu. Usunięte zostały wtedy m.in. „obmierzłe” blachy pokrywające średniowieczne skarpy przyporowe. Zastąpiono je odpowiednio zaprojektowaną, spatynowaną dachówką. Wycięte zostało drzewo, które rosło między skarpami. Po wyremontowaniu elewacji zniwelowano i uregulowano plac wewnętrzny: „dziedziniec został wyźwirowany, ułożono chodniki betonowe”. Obszar między chodnikami został obsiany trawą, posadzono również krzewy i pnącza⁴⁵⁸.

Południowe skrzydło (biblioteczne) Dziedzińca Sarbiewskiego po pracach remontowych w 1929 r.
Fotografia Jana Bulhaka z 1929 r.

Prace remontowe prowadzone przez uniwersytet objęły także naprawę i przemalowanie elewacji plebanii kościoła św. Janów. Możliwe to było po zawarciu w tej sprawie umowy między probostwem a władzami USB. S. Klaczyński napisał o tym: „Blask rocznicy padł też na mury plebanii świętojańskiej w dziedzińcu Sarbiewskiego, które uniwersyteckim sumptem zostały odnowione i przy tym cóż za radość!”⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ T. C z e ż o w s k i, *Wspomnienia (zapiski do autobiografii)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 3, 1977 s. 427-440.

⁴⁵⁸ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 154, 754; C. F a l k o w s k i, *Sprawozdanie rektora Uniwersytetu za rok 1928/29*, „Źródła Mocy”, z. 7, Wilno 1931, s. 122-123; S. K l a c z y ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, s. 4.

⁴⁵⁹ S. K l a c z y ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, s. 4.

Wschodnie skrzydło Dziażdźnia Sarbiewskiego po pracach remontowych w 1929 r.
Fotografia Antoniego Skurjata (Źródło: AAN, 109/2.1/223/15).

Wschodnie skrzydło Dziażdźnia Sarbiewskiego przed remontem i to samo miejsce w 1938 r.
Fotografia Jana Bułhaka. (Źródło: VAA, F. 1019, ap. 11, b. 6027).

Uporządkowany Dziażdźniec Sarbiewskiego. Widoczne północne i wschodnie skrzydła.
Po lewej stronie pocztówka z fotografią Antoniego Wiczkorka z 1938 r.
(Źródło: Wydawnictwo Atlas, Biblioteka UMCS, sygn. U346-9 - ze zbiorów prof. F. Uhorczaka).
Po prawej stronie wschodnie skrzydło Dziażdźnia Sarbiewskiego z plebanią kościoła św. Jana.
Fotografia Bolesławy i Edmunda Zdanowskich z 1938 r. (Źródło: LDM, sygn. FiN-365)

18 października 1934 roku, odbyła się uroczystość odsłonięcia tablicy poświęconej Maciejowi Sarbiewskiemu. Zamontowano ją nad bramą prowadzącą z Dziedzińca Bibliotecznego, od strony Dziedzińca Sarbiewskiego. Tablicę wykonał Stanisław Horno-Popławski (ówcześnie asystent B. Bałzukiewicza na katedrze rzeźby Wydziału Sztuk Pięknych). Użył on płyty z jasnego, szarego marmuru w odcieniu niebieskawym, z prążkowanymi cętkami. Na tablicy była mała płaskorzeźba z głową Sarbiewskiego, wyobrażona z profilu i otoczona wyzłoconym wawrzynem oraz łacińskim napisem opiewającym postać polsko-łacińskiego poety epoki baroku⁴⁶⁰.

Brama od strony Dziedzińca Sarbiewskiego prowadząca na Dziedziniec Biblioteczny.
Nad bramą tablica poświęcona Maciejowi Sarbiewskiemu umieszczona w 1934 r.
Fotografia Jerzego Hoppena z ok. 1936 r. (Źródło: Muzeum Narodowe Warszawa)

⁴⁶⁰ S. K l a c z y ń s k i (S-k), *Tablica pamiątkowa w podwórzu U.S.B.*, „Słowo”, nr 288, 21 X, 1934; (L-sław), *Tablica ku czci Sarbiewskiego*, DW, nr 289, 23 X, 1934.

Południowe skrzydło Dziedzińca Sarbiewskiego po remoncie w 1929 r. Fotografia Jana Bułhaka z 1935 r. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-U-7679-3).

Nazwa dziedzińca nie została zmieniona i obecnie nadal nosi on nazwę Sarbiewskiego (*Sarbievijaus kiemas*). Budynek otaczający dziedziniec (północne i wschodnie skrzydła) mieszczą wydział filologii Uniwersytetu Wileńskiego (*Filologijos fakultetas*) oraz Centrum Lituanistyki (*Lituanistikos centras*). Na parterze dawnej plebanii znajduje się księgarnia akademicka „Littera” z bogato zdobionymi sklepieniami⁴⁶¹. Na dziedzińcu znajduje się fontanna. Gruntownie odrestaurowane mieszkanie M. Szulca (architekt Aldona Švabauskienė, 1993-1996), zajmuje dziekanat wydziału.

III.5. DZIEDZINIEC SMUGLEWICZA

Dziedziniec Smuglewicza był najmniejszym z wewnętrznych podwórek uniwersytetu, znacznie późniejszym niż sąsiednie części kompleksu. Zespół uformowany został w znanym kształcie pod koniec XVIII wieku. Na podwórko dostać się można było z trzech stron: wąskim przejściem z Dziedzińca Sarbiewskiego, bramą przez obecny Dziedziniec Arkadowy od strony zaułka Skopówka⁴⁶², wreszcie przez przejście drugą bramą z ulicy Zamkowej (przez Dziedziniec Mickiewicza).

⁴⁶¹ Autorem fresków (wykonanych w 1978 r.) jest artysta-malarz Antanas Kmieliauskas.

⁴⁶² Przejście, po krótkim okresie funkcjonowania, zostało zamknięte.

Dziedziniec Smuglewicza (rzut parteru) z mniejszym dziedzińcem z arkadami od strony Zaułka Skopówka.
(Opracowanie: E. Małachowicz).

Ściany południowego skrzydła miały na wysokości drugiej i trzeciej kondygnacji ślady po wysokiej attyce renesansowej, z widocznymi podwójnymi i wysokimi pilastrami zamykającymi arkady. Ślady arkad, podcieni oraz skarp widoczne też były w innych miejscach. Były to dowody na to, jak zmieniała się elewacja tych budynków w trakcie różnorodnych przebudów, kiedy elementy te zostały zamurowane bądź usunięte⁴⁶³.

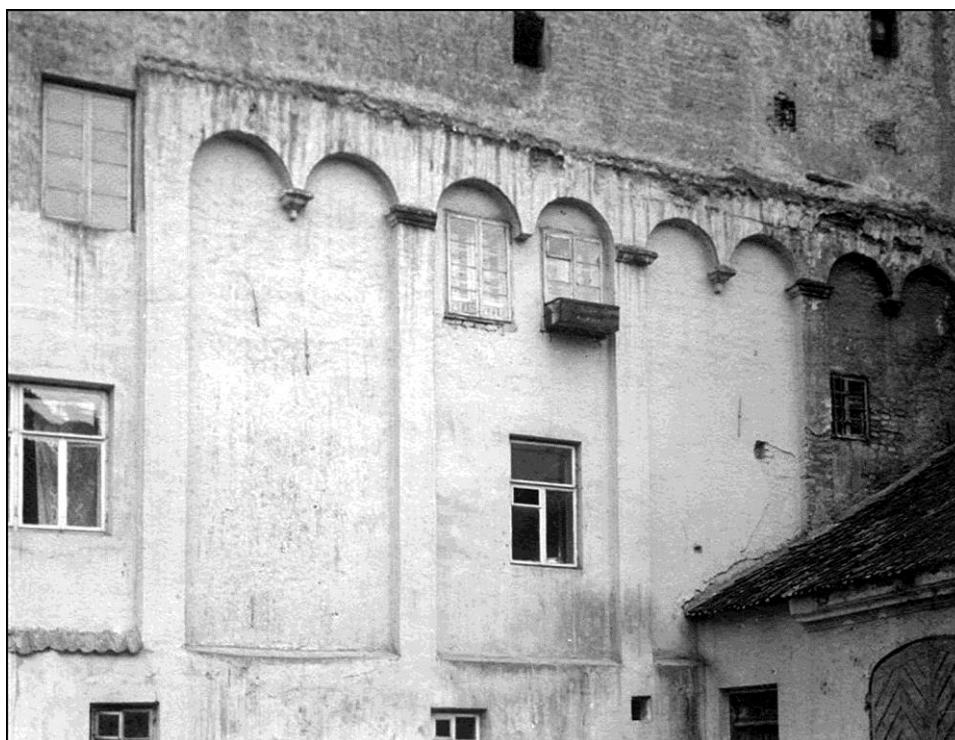

Południowe skrzydło Dziedzińca Smuglewicza ze śladami attyki.
Fotografia Jana Bułhaka z 1915 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-318/4).

⁴⁶³ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, t. 1, Vilnius 1988.

Największy z budynków (skrzydło południowe) wzniesiony został na przełomie XVI-XVII wieku. Początkowo był to budynek gospodarczy i na parterze mieściły się stajnie, niewielkie warsztaty kowalskie i stolarskie oraz browar. Cała druga kondygnacja była natomiast świrnem (spichrzem). Po kasacie zakonu jezuitów dziedziniec przeszedł transformację, kiedy większość domów przebudowano. Początkowo urządzona tam została bursa dla dzieci szlachty, które przyjechały na studia do Wilna. Dziedziniec nazywany był w tym czasie Gimnazjalnym.

Pod koniec XVIII wieku część bursy przebudowano na mieszkania dla profesorów⁴⁶⁴. Według materiałów zgromadzonych przez M. Balińskiego i J. Bielińskiego, jedno z mieszkań zajmował m.in. Franciszek Smuglewicz, co w czasach USB stało się podstawą do nazwania dziedzińca jego imieniem. Oprócz F. Smuglewicza mieszkali tam później również inni artyści, prowadzący zajęcia z malarstwa i rysunku⁴⁶⁵.

Południowe skrzydło Dziedzińca Smuglewicza ze śladami atyki.
Fotografia Jana Bulhaka z 1915 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-318/5).

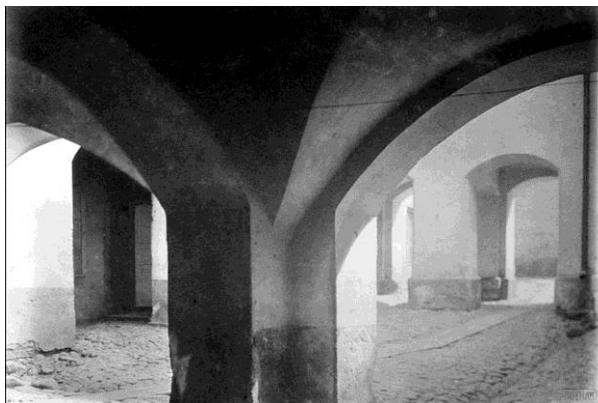
Budynki otaczające dziedziniec przejmowane były w 1919 roku w bardzo złym stanie. W wielu pomieszczeniach brakowało nie tylko okien i drzwi, ale także podłóg. Prace remontowe rozłożone zostały w czasie i w początkowym okresie nie objęły elewacji. Dziedziniec był wewnętrznym łącznikiem, dzięki któremu, poprzez bramy i przejścia, dostać się można było do rozbudowanego kompleksu domów w północno-wschodniej części „dzielnicy uniwersyteckiej”.

Pierwsza z bram domu przy ulicy Zamkowej 11 (bliżej Skopówki), prowadziła na niewielkie podwórk, którym przejść można było na Dziedziniec Smuglewicza. Po

⁴⁶⁴ Podczas współcześnie prowadzonych remontów, w jednym z mieszkań profesorskich odsłonięto freski, które jak ustalono, pochodzą z 1794 r.

⁴⁶⁵ LCVA, F. 64, ap. 9, b. 2771-2786.

rewindykacji gmachów przez USB, kilka ze znajdujących się tam pomieszczeń otrzymał do zagospodarowania Wydział Sztuk Pięknych.

Północny dziedziniec arkadowy, łączący Zaulek Skopówka z Dziedzińcem Smuglewicza.
Fotografie Jana Bulhaka z 1915 r.
(Źródło: LDM, sygn. Fi-318/8 i 318/9).

Prowadzący pracownię rzeźby B. Bałzukiewicz urządził w Dziedzińcu Smuglewicza niewielki warsztat brązowniczy (określana przez F. Ruszczyca jako „pracowienka”). Warsztat mieścił się w jednym z pomieszczeń na parterze, gdzie zamontowany został piec służący do topienia brązu, którym artysta wypełniał przygotowane formy rzeźbiarskie⁴⁶⁶.

Po lewej stronie przejście z Dziedzińca Smuglewicza na Dziedziniec Mickiewicza.
Po prawej stronie dziedziniec arkadowy, łączący Zaulek Skopówkę z Dziedzińcem Smuglewicza.
Fotografie Jana Bulhaka z 1915 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-318/4).

Od roku akademickiego 1928/29 w Dziedzińcu Smuglewicza ulokowane zostało również Seminarium Historii i Filozofii Medycyny⁴⁶⁷. Jednostka nie posiadała własnych pokoi do 1927 roku, korzystając z lokali patologii ogólnej. Jesienią 1927 r. Seminarium przydzielono jeden pokój i mały przedpokój w obrębie Collegium Vetus, obok audytorium nr V. Na początku

⁴⁶⁶ F. R u s z c z y c, *Dziennik część druga...*, s. 457.

⁴⁶⁷ Seminarium zostało zatwierdzone w 1922 r., kiedy jego kierownictwo objął prof. Stanisław Trzebiński.

1928 roku objęło ono dwa pokoje wraz z przyległościami w Dziedzińcu Smuglewicza. W jednym z tych pokoi seminarium miało podręczną bibliotekę⁴⁶⁸.

Zgodnie z programem jubileuszowym w 1929 roku objęto remontem również tę część kompleksu głównego uniwersytetu. W ramach wykonywanych wtedy prac, nowym tynkiem pokryta została „wysoka, brzydka ściana z nowej żółtawej cegły, szpecąca dziedziniec Smuglewicza”⁴⁶⁹.

Obecnie dziedziniec nazywa się „*S. Daukanto kiemas*” i mieszczą się tam seminaria Wydziału Filologicznego i Studium Języków Obcych. Mały dziedziniec od strony Zaułka Skopówka nosi obecnie własną nazwę „*Arkadų kiemelis*”. Nad największą arkadą między dziedzińcami od 1979 roku umieszczona jest rzeźba S. Daukantasa, której autorem jest Romanas Kazlauskas⁴⁷⁰.

III.6. DZIEDZINIEC MICKIEWICZA I DOMY PRZY ULICY ZAMKOWEJ

Zespół budynków, które tworzyły Dziedziniec Mickiewicza, obejmował północno-wschodnią część zabudowy należącej do USB. Były to domy, które miały adres: ul. Zamkowa 11/Zk. Skopówka 2, ul. Zamkowa 13, ul. Zamkowa 15⁴⁷¹.

Zespół na rogu Zamkowej i Skopówki stanowią budowle z XV-XVI w., przy czym autor pierwotnej zabudowy pozostaje nieznanym. Posesje oznaczone były numerami „miejskimi”: 183/I, 183/II i 183/III. Dom narożny zwany był dawniej „kamienicą Platerowską”. W połowie XVIII wieku dwie kamienice należały do Trębickich, następnie do Korwin-Gosiewskich, a później do Poźniaków (Katarzyna z Nowkowskich Poźniakowa i jej synowie), wreszcie do Platerów (starościna subocka Emercjanna Ludowika z Platerów). Weszli oni w posiadanie jeszcze trzeciego, sąsiedniego domu, nabywając go od Wieczorkowskich-Szczuków (dworek przy ulicy Skopowej). Domy były przebudowywane w 1698 i 1748 roku. W 1769 r. dokonano aktu „przyłączenia tychże kamienic do Pałacu niegdyś JOXięcia Massalskiego Biskupa Wileńskiego⁴⁷², teraz na Collegium Edukacji Narodowej destynowanego”⁴⁷³. Umowa mówiła, iż domy przekazane są za kamienicę „Wołowiczowską” przy ulicy Sawicz, która była „po zgaszonym zakonie XX.Jezuitów do dyspozycji Komissyi Edukacyiney Narodowej należąca, do tej zamiany przystępuje pomienione wszystkie trzy kamienice Komissyi Edukacyi Narodowej [...], na wieczne y nieodzowne czasy... ustępuję, zrzekam się”⁴⁷⁴. W 1782 roku zapisano, iż w ten sposób: „Kamienica JP.Platerów [...] jest złączona z Murami Uniwersytetu Wileńskiego, dawniej konwiktu Rzeczypospolitey”⁴⁷⁵. Akt potwierdzony został jeszcze w 1785

⁴⁶⁸ S. Trzebiński, *Wydział Lekarski...*, s. 35.

⁴⁶⁹ J. Kłós, *Prace restauracyjne w USB*, KW, nr 187, 18 VIII, 1929.

⁴⁷⁰ Przez trzy dekady była to rzeźba gipsowa, którą w 2011 r. zastąpiła nowa, wykonana z brązu.

⁴⁷¹ *Vsja Vil'na: adresnaja i spravocznaja kniga g. Vil'ny i putevoditel' po gorodu i jego okrestnostjam*, Vilna 1912, 1913, 1914, 1915. W czasach carskich do I wojny światowej nie było podziału ulicy na Zamkową i Wielką. Od placu Katedralnego nazywała się ona Bolszaja. Numeracja domów na tym odcinku oraz ich przynależność była następująca: Bolszaja 11 (II Gimnazjum), Bolszaja 13 (I Gimnazjum), Bolszaja 15 (Iwan Krinskij), Bolszaja 17 (Szymon Kinkulkin), Bolszaja 19 (Kościół Św. Jana).

⁴⁷² Członek książęcej rodziny biskup Ignacy Massalski, jako targowiczanie został powieszony w Warszawie w 1794 r. Domy w Wilnie należały później do jego spadkobierców.

⁴⁷³ V. Drėma, *Vilniaus namai...*, IX Knyga, s. 91.

⁴⁷⁴ Ibidem, s. 91-92. Analogiczne przekazanie dotyczyło też sąsiedniej posesji nr 184/I, 184/II (później Zamkowa 13), pałacu biskupa I. Massalskiego.

⁴⁷⁵ Ibidem, s. 93.

roku, następnie podczas kolejnej przebudowy w 1795 r., wreszcie w dokumencie z 11 marca 1811, gdy zespół tych domów ponownie został przebudowany⁴⁷⁶.

Posesja nr 183 na planie K. Grünerta z 1808 roku i w kolejnych dokumentach z 1811 roku oznaczona już została jako „Dom uniwersytecki”, w którym znajdował się konwikt. Później dom nazywany był także „Domem Rektorskim”, bowiem niektóre mieszkania zajmowali tam kolejni rektorzy Akademii (m.in. Stanisław Malewski). W budynku mieściła się sala, w której wykłady prowadził m.in. kierownik katedry architektury W. Gucewicz, znany jako budowniczy wileńskiej katedry, ratusza oraz pałacu w Werkach⁴⁷⁷.

Po insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku, z rozkazu generał-gubernatora Nikołaja Repnina w budynkach uniwersyteckich w tej części kompleksu ulokowany został korpus kadetów (od 1795 r.)⁴⁷⁸. Korpus przeniósł się w 1806 r. do Grodna i przez pewien czas funkcjonował tu szpital. Uniwersytet w 1807 roku występował do generał-gubernatora Aleksandra Rymskiego-Korsakowa o oddanie tych budynków na urządzenie gimnazjum, co w końcu się udało. Od 1812 r. ponownie znajdował się tam szpital, zorganizowany przez francuskie dowództwo garnizonu armii napoleońskiej. Szpital działał jeszcze przez pewien czas po zajęciu Wilna przez Rosjan.

Na początku XIX wieku, w budynkach otaczających dziedziniec, jedno z mieszkań profesorskich zajmował eks-jezuita ksiądz prof. Józef Mickiewicz (1744-1817), dziekan fakultetu Fizyko-Matematycznego i dziekan Seminarium Nauczycielskiego przy Uniwersytecie Wileńskim. Był on kuzynem Adama Mickiewicza i to u niego mieszkał przez krótki czas poeta, gdy rozpoczynał studia w Wilnie⁴⁷⁹.

Po zamknięciu Akademii Wileńskiej zespół budynków przy ul. Zamkowej 11, przejęty został przez rząd i połączony z sąsiednim kompleksem (ul. Zamkowa 13). Przeprowadzona została wówczas rekonstrukcja (w 1833 r.), której autorem był K. Podczaszyński. W budynkach urządzone zostały pomieszczenia dydaktyczne (jedna duża sala wykładowa, ponadto 16 mniejszych pokoi), mieszkania dla kadry uczelni (6 średnich i 2 małe), wydzielono część stanowiącą tymczasową bursę studencką, wreszcie 7 pomieszczeń gospodarczych⁴⁸⁰. Od strony ulicy Zamkowej znajdowała się brama wjazdowa, prowadząca na podwórze, gdzie mieściła się duża wozownia oraz stajnia na cztery konie⁴⁸¹.

⁴⁷⁶ LVIA, F.458, ap.1, b.720, l.4; LVIA, F.458, ap.1, b.317 (protokół inwentaryzacji); Aktas nr KPD-RM-1400, Kultūros paveldo departamento prie kultūros ministerijos, Vilnius 2011.

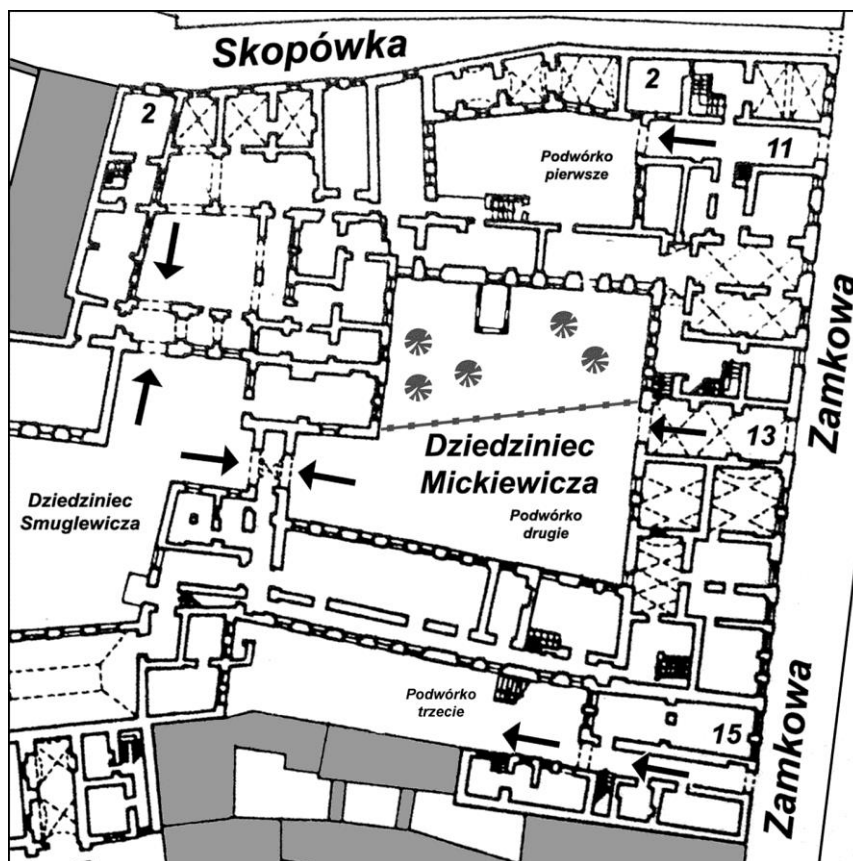
⁴⁷⁷ W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, s. 61.

⁴⁷⁸ Część wojska carskiego stacjonującego w Wilnie (dowódca garnizonu gen. Mikołaj Arseniew) przygotowując się do walki z powstańcami, rozlokowana została w licznych domach w śródmieściu. Po opanowaniu miasta przez powstańców, uformowana została milicja (zwana później gwardią narodową wileńską), na której czele stanął W. Gucewicz; A. C. Ż a k, *Wilno 1794*, Warszawa 1995, s. 38; Z. S u ł e k, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa 1982; V. D r è m a, *Vilniaus namai...*, IX Knyga, s. 94. s. 113-117.

⁴⁷⁹ J. B i e l i Ń s k i, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, t. I, Kraków 1899-1900, s. 261-262. Autor pisząc biogram J. Mickiewicza zaznaczył, iż: „Podług jednych był stryjem Adama, podług drugich nie był nawet krewnym lecz imiennikiem tylko; w każdym razie X. dziekan opieką otaczał młodego Mickiewicza i ułatwił mu umieszczenie w seminarium nauczycielskim. Czytałem gdzieś, że cała opieka nad Adamem ograniczyła się tylko na tym, że go w seminarjum umieścił”. Przez pewien czas J. Mickiewicz prowadził drukarnię uczelnianą oraz był cenzorem książek. W 1803 roku, pod jego kierownictwem rozpoczęto tworzenie sieci stacji meteorologicznych na Litwie. L. K l i m k a, R. K i v i l š i e n ė, *Gabinet fizyczny pod rządami profesora Józefa Mickiewicza*. „Analecta”. 12/1-2 (23-24), s. 25-67, 2003. [dostęp 2023-12-10]

⁴⁸⁰ Wśród studentów, którzy uczestniczyli w wykładach w tym miejscu był m.in. Juliusz Słowacki.

⁴⁸¹ LVIA, F.2188, ap.5, b.1-26; MAB, F.43, b.471, l.201; MAB, F.43, b.1476, l.2v; VUB, RS, F.2-DC-6, *Lustracja Collegium...*; (też: V. D r è m a, *Vilniaus namai archyvų fonduose*, IX Knyga, Vilnius 2005, s. 89-112); V. D r è

Dziedziniec Mickiewicza (rzut parteru) z sąsiednimi podwórkami.
(Opracowanie: E. Małachowicz).

Dziedziniec Mickiewicza widziany przez bramę od ulicy Zamkowej. W głębi widoczna brama prowadząca na Dziedziniec Smuglewicza.
Fotografia Jana Bulhaka z 1915 r. (Źródło: LDM Fi-318/7).

m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, s. 211; *Vsja Vil'na...*, Vilna 1914, dział IX, s. 9-10; S. Sarcevičius, *1997 m. Vilniuje, Pilies gt. Nr. 11, 13 vykdytų žemės kasimo darbų mažos apimties archeologinių tyrimų ataskaita*, KPCPB, Vilnius 1997 (F.39, ap.1, b.190).

Dziedziniec Mickiewicza, skrzydło z bramą na ulicę Zamkową.
Fotografia Jana Bulhaka z ok. 1915 r. (Źródło: KPD, ikogr. 132).

Wszystkie wymienione wcześniej budynki w tej części zabudowy uniwersyteckiej weszły w skład kompleksu głównego w ramach rewindykacji w 1919 roku. Część Dziedzińca Mickiewicza stanowiła rodzaj niewielkiego ogrodu, odgradzonego drewnianym płotem. Pozostała część wyłożona była kamieniem polnym, na którym ułożone zostały drewniane chodniki, które w 1929 roku zastąpiono płytami betonowymi.

Dziedziniec Mickiewicza. Fotografia Jana Bulhaka z 1944 r. (Źródło: MHF, sygn. 9158/II).

Po II wojnie światowej w korpusie wschodnim przez pewien czas mieściło się Muzeum Etnograficzne Historii Litwy. Obecnie dziedziniec, noszący nadal imię dawnego patrona (*A. Mickevičiaus kiemas*) wchodzi w skład kompleksu głównego uniwersytetu wileńskiego i mieszczą się tam niektóre pomieszczenia Wydziału Filologicznego.

III.6.1. UL. ZAMKOWA 11

Kompleks tworzący zespół budynków przy ulicy Zamkowej 11 (Pilies g.) ma kształt litery C (trzy korpusy na bazie dawnych domów mieszkalnych i budowli gospodarczych). Od strony południowej zamknięty jest ścianą sąsiedniego domu (ul. Zamkowa 13)⁴⁸². Budynki zespołu składają się z domów o dwóch kondygnacjach i noszą ślady charakterystyczne dla kilku stylów architektonicznych: gotyku, baroku, renesansu, eklektyzmu, klasycyzmu i historyzmu (skrzydło wschodnie od ulicy Zamkowej). Między domem narożnym ul. Zamkowa 11, a domem ul. Zamkowa 9 (d. „Dom Kapitulny”) znajduje się przechodnia arkada rozporowa z kondygnacją, należąca do drugiego z wspomnianych budynków. Od strony zaułka Skopówka, fragment z przechodnią arkadą na ulicę Zamkową, stanowi jeden z ciekawszych architektonicznie punktów Starego Miasta, będących częstym tematem prac artystów malarzy, grafików i fotografików⁴⁸³.

Dom przy ulicy Zamkowej 11 (w środkowej części kadru) z wejściem do II Gimnazjum przykrytym daszkiem. Z prawej strony dom przy ul. Zamkowej 9, a za nim wejście pod arkadą w Zaułek Skopówka. Poczłtówka z 1903 r.

⁴⁸² Obecnie jest to uniwersytecki „Dziedziniec Wawrzyńca Gucewicza”.

⁴⁸³ Badania prowadził w 1965 r. architekt Stasys Mikulionis; V. D r é m a, *Vilniaus namai...*, IX Knyga, s. 94.

Podczas przebudowy prowadzonej przez K. Podczaszyńskiego w XIX wieku (1833 r.), elewacje domów od strony ulicy zostały zespolone, co widoczne jest na rysunku z 1834 roku oraz na załączonych fotografiach. Po likwidacji uniwersytetu w 1832 roku władze miały różne plany związane z przeznaczeniem budynków w tym miejscu. Przy Zamkowej 11 mieścił się przez pewien czas Wileński Instytut Nauczycielski, a później od 1884 r. ulokowane zostało tam II Gimnazjum Rządowe⁴⁸⁴. Szkoła funkcjonowała do wybuchu I wojny światowej. Oprócz pomieszczeń dydaktycznych i gospodarczych, w gmachu mieścił się m.in. duży apartament, który przysługiwał dyrektorowi szkoły⁴⁸⁵.

Dom przy ulicy Zamkowej 11 przekazany został uniwersytetowi w 1919 roku. Północne skrzydło kompleksu miało adres Zaulek Skopówka 2 (obecnie Skapo g. 9). Mały dziedziniec wewnętrzny (pierwsze podwórko) nie otrzymał nazwy własnej⁴⁸⁶. Podczas trwania remontu kompleksu głównego w 1920 roku, przy ul. Zamkowej 11 przez krótki czas mieściły się tymczasowo niektóre z biur uniwersytetu oraz Zarząd Własności Nieruchomej wraz z Biurem Technicznym. Po ich przeniesieniu, służby techniczne uczelni rozpoczęły remonty. Doprowadzono wówczas do użytku część pokoi i korytarze. Przeznaczenie lokali w budynkach tworzących omawiany zespół miało ograniczony charakter, gdyż nie było tam większych pomieszczeń, nadających się na audytoria lub duże pracownie z urządzeniami badawczymi. Przy wstępnym rozdziale lokali planowano ulokować tutaj zakłady i seminaria, które nie musiały mieć większej powierzchni. Do celów dydaktycznych służyły więc mniejsze sale seminaryjne⁴⁸⁷. Niezależnie od tego, w zespole urządzono też kilka małych mieszkań, które udostępniane były sukcesywnie po ich odnowieniu.

Na parterze, po prawej stronie od wejścia do budynku, znajdował się mały lokal przeznaczony przez uczelnię na wynajem. Przez szereg lat mieściła się tam kwiaciarnia „Żywe kwiaty”, którą prowadził Paweł Gintowt-Dziewałtowski (ul. Zamkowa 11).

Ciekawym epizodem związanym z budynkiem przy ul. Zamkowej 11, było udostępnienie największej z sal na imprezy organizowane przez „Klub profesorów uniwersytetu wileńskiego”. Klub powołany został 29 lutego 1920, aby w formie towarzyskiej integrować przyjezdnych i miejscowych pracowników uczelni. Skupili się w nim profesorowie, docenci, asystenci i urzędnicy. W dniu zawiązania klubu urządzili oni spotkanie towarzyskie w jednym z największych pomieszczeń dawnego II Gimnazjum. Spotkanie zakończono wieczornicą „przy wspólnej herbatce, na wesołej pogawędce i słuchaniu wybornej muzyki fortepianowej panny Umiastowskiej [...]. Piękna, duża i widna sala, dobry fortepian i serdeczna gościnność pań – gospodyń z grona profesorskiego” – zanotował uczestnik owej pierwszej wieczornicy⁴⁸⁸. Zamysłem organizatorów było, aby kadra spotykała się w swoim gronie każdego tygodnia, co miało: „znakomicie uprzyjemnić wypoczynek po pracy, [...] a wieczory

⁴⁸⁴ Szkoła założona została na bazie sześcioklasowego progimnazjum (działającego od 1873 r.).

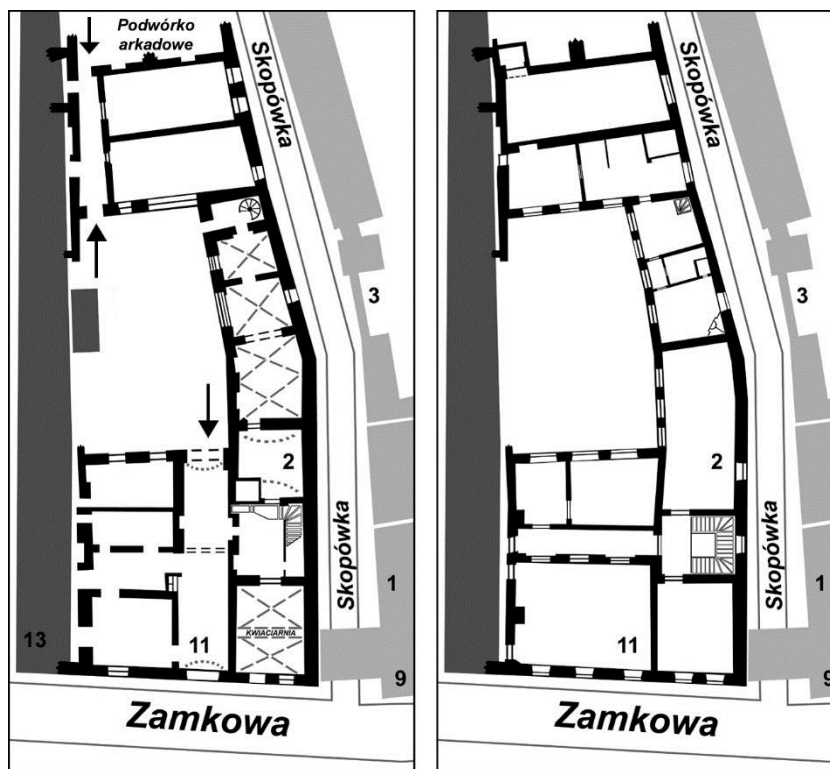
⁴⁸⁵ A. A. W i n o g r a d o w, *Putevoditel' po gorodu Vil'ne i jego okrestnostjam*, Wilna 1904, s. 241; *Vsja Vil'na...*, Wilna 1914, dział V, s. 157; *Pamjatnyja kniżka Vilenskoj Guberni*, Wilna 1914, s. 53; W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, s. 61. Ostatnim dyrektorem przed wybuchem wielkiej wojny był Iwan Kizewetter.

⁴⁸⁶ VAA, F. 1019, ap. 11, b. 6635 (*Plan domu przy ulicy Zamkowej 11*); VAA, F. 2, ap. 11, b. 118-22 (*Projekt remontu kapitalnego domu przy Zamkowej 11*).

⁴⁸⁷ Niektóre z pomieszczeń na parterze posiadają sklepienia krzyżowe.

⁴⁸⁸ *Klub profesorów uniwersytetu wileńskiego*, DW, nr 50, 2 III, 1920.

niedzielne mają być urozmaicone obok muzyki również i innymi atrakcjami artystycznymi, jak deklamacją, żywym dziennikiem etc.⁴⁸⁹.

Zespół domu przy ulicy Zamkowej 11/róg Skopówki (rzut parteru i I piętra).
(Opracowanie własne autora na podstawie planów ze zbiorów archiwum w Wilnie
m.in.: VAA, F. 1019, ap. 11, b. 6635, VAA, F. 2, B. 118-22).

Funkcjonowanie omawianego zespołu budynków w pierwszych trzech latach działalności USB traktować należy jako okres przejściowy. Brak wyremontowanych lokali w innych gmachach uniwersyteckich spowodował, że przy ul. Zamkowej 11 ulokowane zostały w pierwszym roku akademickim seminaria wszystkich sześciu wydziałów USB⁴⁹⁰. Pomieszczenia, które oddawano do użytku, zajmowały kolejno seminaria: Filologii Klasycznej, Teologii Fundamentalnej, Historii Ustroju Polski, Prawa Rzymskiego, Ekonomii Politycznej, a także zakłady: Chemii i Mikrobiologii Rolniczej, Zoologiczny oraz dwie pracownie i zakład Wydziału Sztuk Pięknych, w tym jego pracownie Malarska (I piętro) oraz Rzeźbiarska i Zakład Fotografii Artystycznej (parter), a później również kilka innych.

Wydział Matematyczno-Przyrodniczy w roku akademickim 1921/22, połączony był jeszcze z Wydziałem Lekarskim. Wydział zajmował początkowo kilka pokoi przy Zamkowej 11. Był to okres, w którym organizowany był Oddział Farmaceutyczny. Składał się z dwóch jednostek: Zakładu Farmakognozji i Hodowli Roślin Lekarskich⁴⁹¹ oraz Zakładu Chemii Farmaceutycznej⁴⁹². Pokoje zajmowane przez te zakłady były bardzo małe, jednak w pierwszej

⁴⁸⁹ Ibidem.

⁴⁹⁰ LCVA, F. 64, ap. 9, b. 2802-2805 (*Plany i kosztorysy dotyczące remontu budynku Zamkowa 11*).

⁴⁹¹ Powstał w czerwcu 1921 r., a jego kierownikiem mianowano zastępcę profesora Jana Muszyńskiego.

⁴⁹² Zakłady te powstały zgodnie z przyjętym statutem opracowanym w 1920 r. przez MWRiOP, dla uniwersyteckich Oddziałów Farmaceutycznych z trzyletnim programem studiów. Statut zakładał, że oddziały będą przejściową formą do chwili powstania samodzielnych Wydziałów Farmaceutycznych. W 1921/22 r. przyjmowano kandydatów bez matury, ale ze stopniem pomocnika aptekarskiego. Kandydat zdawać musiał

fazie zdołano tam rozpocząć ten ważny kierunek studiów, który kończył się uzyskaniem dyplomu magistra farmacji. Obydwa zakłady wyprowadziły się w 1924 roku z Zamkowej, do pomieszczeń otrzymanych w Collegium Piłsudskiego na Objazdowej⁴⁹³. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy w latach 1921-1923 miał jeszcze tymczasowo inne pomieszczenia przy ul. Zamkowej 11. Małe pokoje zajmowały Zakład Bakteriologii i Zakład Anatomii Opisowej. Wydział Prawa i Nauk Społecznych zwolnił dwa pokoje w roku akademickim 1922/23 i jeden z nich objął Wydział Lekarski na urządzenie sali antropologii⁴⁹⁴.

Ulica Zamkowa z uniwersyteckimi domami nr 11 i 13 na pocztówce z 1925 r. (Fotografia Jana Bułhaka).
Wejścia do budynków uniwersyteckich (z daszkami) nie były wówczas jeszcze przerobione.
Po prawej stronie nad wejściem do kamienicy (Zamkowa 9) widoczny szyld firmy „Biuro Urządzeń Technicznych” Spółki Inżynierów.

Lokale zajmowane przez Wydział Sztuk Pięknych były rozproszone w całym kompleksie wokół podwórka. Po wstępnym wyremontowaniu lokali, F. Ruszczyc organizujący wydział, polecił urządzić w tym miejscu kilka jednostek. Napisał w 1925 r., że pomieszczenia te objęte zostały tymczasowo „ w formie prowizorium [...] co jednak odbijało się bardzo niekorzystnie dla całości prac studentów. Zresztą i te lokale, potrzebne dla rozwoju innych Wydziałów (Humanistyczny i Prawny), wymagają jak najszybszego zwolnienia”⁴⁹⁵.

Rozkład pierwszych z zajmowanych pomieszczeń przy ul. Zamkowej 11 był następujący: na pierwszym piętrze Pracownia Malarska (I piętro, F. Ruszczyc, B. Kubicki i Stanisław Bohusz Sistrzenczewicz), na parterze Pracownia Rzeźbiarska (B. Bałukiewicz). Kolejne pomieszczenia przy ul. Zamkowej 11 otrzymał Wydział Sztuk Pięknych w roku akademickim 1920/21: Pracownia Architektury (J. Kłós) z Zakładem Budownictwa (O.

wewnętrzny egzamin z nauk farmaceutycznych i lekarskich. Pierwszy rok studiów farmaceutycznych uruchomiono na USB w 1920/21 r. kiedy nie było jeszcze właściwych dla kierunku katedr.

⁴⁹³ Przeniesione na Objazdową zakłady miały tam lokale nadal zbyt małe i kierownictwo zmuszone było ograniczyć przyjmowanie chętnych na studia na tym kierunku.

⁴⁹⁴ A. W r z o s e k, *Zakład Antropologiczny w Uniwersytecie Stefana Batoiego w Wilnie*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 1, z. 2, 1926, s. 107–119.

⁴⁹⁵ AAN, sygn. z. 2/14/0, ser. 5.5.26, jedn. 834, s. 307.

Krasnopolski), Zakład Fotografii Artystycznej (parter), Pracownia Zdobnictwa (Józef Czajkowski, a później Mieczysław Kotarbiński)⁴⁹⁶ oraz Zakład Drukarski i Introligatorski (przyziemie, Bonawentura Lenart). Ponadto dwa z otrzymanych pokoi przeznaczono na urządzenie biblioteki i wydziałowego magazynu zbiorów WSP⁴⁹⁷. Biblioteka działała tam do 1924 roku, gdy rozpoczęto przenosiny na ulicę Św. Anny 4⁴⁹⁸. Niektóre w wymienionych pracowni znajdowały się już w Dziedzińcu Smuglewicza.

Dziekan F. Ruszczyk wspominał w styczniu 1923 roku, że dla wydziału nie była to dobra sytuacja. Podczas przenosin Zakładu Architektury do gmachów pobernardyńskich, mówił: „Wbrew rozpowszechnionym mniemaniom, że Uniwersytet obfituje w gmachy, zaznaczyć mogę, że dla swych pracowni Wydział korzysta z lokali rozrzuconych, jakby z namiotów ruchomych, a pracownia architektury – kreślarnia, mieściła się dotąd w wąskim korytarzu”⁴⁹⁹.

Po przeniesieniu pracowni malarskich na ulicę Św. Anny, zwolnione pomieszczenia objęły inne jednostki uniwersyteckie. W tym czasie do kompleksu murów pobernardyńskich przeniesiono także Zakład Budownictwa. Niektóre zakłady Wydziału Sztuk Pięknych pozostawały jednak przy ul. Zamkowej 11 do 1939 roku.

Zakład Fotografii Artystycznej powołany został w 1919 r. za sprawą starań, jakie podjął F. Ruszczyk. Kierownikiem zakładu od początku był J. Bułhak. Organizowanie jednostki przebiegało z trudnościami związanymi z brakiem funduszy na zakup sprzętu i należyтым dostosowaniem pokoi. Prace organizacyjne przerwane zostały w 1920 r. podczas inwazji bolszewickiej. Zakład zaczął normalnie funkcjonować dopiero w 1922 roku. J. Bułhak skupiony był do tego czasu na pozyskiwaniu urzędzeń, narzędzi i pomocy naukowych. Zakończyło się to powodzeniem, mimo iż Senat USB przeznaczał na Wydział Sztuk Pięknych skromne środki. Po zagospodarowaniu przyznanej powierzchni, zakład posiadał dużą salę do zdjęć portretowych, reprodukcji i prac przy świetle dziennym oraz dwie przestronne ciemnie dostosowane do pracy przy świetle sztucznym. Zajęcia odbywały się do pięciu godzin dziennie z grupami słuchaczy liczącymi po dziesięć osób. Oprócz J. Bułhaka, zajęcia w zakładzie prowadził też Antoni Skurjat, który zatrudniony został jako instruktor techniczny⁵⁰⁰. Przez pewien czas przy zakładzie swoją siedzibę miało Towarzystwo Miłośników Fotografii, założone w marcu 1927 roku⁵⁰¹.

⁴⁹⁶ Pracownie Zdobnictwa oraz Grafiki zostały wkrótce połączone i od 1923 r. stanowiły Pracownię Sztuki Stosowanej.

⁴⁹⁷ F. R u s z c z y c, *Wydział Sztuk Pięknych USB w latach 1919-1929* [...], *Księga Pamiątkowa*..., T. II, s. 511.

⁴⁹⁸ Kustoszem zbiorów był początkowo artysta-malarz Tadeusz Dmochowski, a od 1923 r. kierownikiem został konserwator zabytków Jerzy Remer. Po wyprowadzce główna część zbiorów przechowywana była na Św. Anny 4, natomiast pewna ilość eksponatów — w małym pokoju przyległym do dziekanatu Wydziału w gmachu głównym przy ulicy Uniwersyteckiej 3, gdzie dość często organizowane były wystawy.

⁴⁹⁹ F. R u s z c z y c, *Dziennik*..., s. 227.

⁵⁰⁰ J. B u ł h a k, *Zakład fotografii artystycznej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Fotograf Polski”, nr 1, Warszawa 1926, s. 11-12.

⁵⁰¹ *Wileńskie T-wo Miłośników Fotografji*, „Słowo”, nr 66, 22 III, 1927; *Wileńskie Towarzystwo Miłośników Fotografji*, „Polski Przegląd Fotograficzny”, nr 4, 1927, s. 68 Zebranie organizacyjne Towarzystwa odbyło się 12 marca 1927 roku. Pierwszy zarząd utworzyli: Oktawiusz Rackiewicz (prezes) oraz członkowie Jan Bułhak (kierownik artystyczny), inż. Jan Misiewicz (wiceprezes), Franciszek Tyman (gospodarz), inż. Włodzimierz Krukowski (bibliotekarz), inż. Piotr Kamieniecki (skarbnik) i Kazimierz Lelewicz (sekretarz). Przewodniczącym Komisji Rewizyjnej był Jan Kurusza-Worobjew. W pierwszym roku działalności Towarzystwo liczyło 20 członków. Adresem siedziby Towarzystwa, podawanym później, była pracownia J. Bułhaka na Jagiellońskiej 8.

Zakład Drukarski i Introligatorski, którym kierował B. Lenart znajdował się w przyziemiu po lewej stronie od wejścia z ulicy. Pomieszczenia zakładu sąsiadowały z mniejszymi pokojami mieszkalnymi zajmowanymi przez woźnych i stróża⁵⁰².

Szkic z rozplanowaniem pomieszczeń pracowni introligatorskiej Wydziału Sztuk Pięknych w budynku uniwersyteckim przy Zamkowej 11 (Opracowanie własne autora na podstawie pisma do Senatu USB, L. 770/311 z dnia 21 X 1921; LCVA, F. 175 (Da, ap. 49, b. 8).

Dom uniwersytecki przy ul. Zamkowej 11 zajmowany był jednak przede wszystkim przez zakłady Wydziału Humanistycznego i mieściły się one tam przez cały okres istnienia USB. Wszystkie pomieszczenia dydaktyczne, zajmowane tymczasowo przez niektóre z jednostek innych wydziałów, zwalniane były po 1923 roku, co wiązało się z zakończonymi remontami lokali w innych gmachach uniwersyteckich w całym Wilnie. Podobnie było z mieszkaniami pracowników naukowych i administracyjnych. Mimo wszystko sytuacja lokalowa nie poprawiała się w sposób zadowalający. Po zakończeniu okresu przejściowego i wyprowadzce innych jednostek, humaniści zajęli większość pokoi dydaktycznych.

Przy ulicy Zamkowej mieściło się pięć oddziałów Seminarium Historii, dwa oddziały Literatury oraz dwa oddziały Filozofii Klasycznej, Językoznawstwa i Filologii Słowiańskiej. Przez szereg lat wymienione jednostki pracowały w dość trudnych warunkach. Sale zajmowane przez Seminarium Historyczne doczekały się gruntownego remontu dopiero w 1934 r., kiedy przeprowadzono go z większą starannością niż ten z początku istnienia uczelni. Seminarium udzielało gościny wileńskiemu oddziałowi Towarzystwa Historycznego, które w udostępnianych salach organizowało zebrania i odczyty.

Wydział Humanistyczny w połowie lat dwudziestych ulokował przy ul. Zamkowej 11 dwie kolejne jednostki. Pierwsza to Seminarium Etnologii i Etnografii, powołane w 1924 roku. Początkowo była to pracownia, później seminarium, które ostatecznie przekształcone zostało w Zakład Etnologii. Drugą jednostką w tym miejscu był Zakład Archeologii Klasycznej.

Gospodarując posiadanymi pomieszczeniami, obydwie placówki utworzyły własne muzea. Muzeum Etnograficzne powstawało na przełomie 1925/26 roku, pełniąc rolę

⁵⁰² LCVA, F. 175 (I)a, ap. 49, b. 8 (*Rozkład pomieszczeń pracowni introligatorskich oraz mieszkań. Przyziemie od ulicy Zamkowej nr 11*).

„laboratorium etnograficznego”, które służyło do prowadzenia zajęć ze studentami. Muzeum założyła prof. Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa (po drugim mężu Jędrzejowiczowa), pozostając wieloletnim kustoszem placówki⁵⁰³. Założycielka oparła profil muzeum na bazie własnych badań nad kulturą ludową Wileńszczyzny. Na potrzeby eksponowania zbiorów wygospodarowano początkowo jeden z pokoi należących do seminarium przy ul. Zamkowej 11. Później, ze względu na zmiany w lokalizacji zakładów, muzeum przez dwa lata mieściło się czasowo w domu przy Zamkowej 13.

Wnętrze jednej z sal Muzeum Etnograficznego.
Na fotografii Maria Znamierowska-Prüfferowa na tle fragmentu ekspozycji związanej z rzeką Wilią.
(Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w fotografiach, 1919–1939*, Toruń 2009, nr. 321).

Na początku lat trzydziestych, placówkę ponownie przeniesiono do domu pod numerem 11. Zajmowała ona tam: trzy sale, dwa korytarze i klatkę schodową oraz mały magazyn⁵⁰⁴. Po zgromadzeniu większej liczby eksponatów, od 1931 roku muzeum było dostępne dla zwiedzających. Ekspozycja zmieniana była wielokrotnie, ponadto muzeum organizowało również wystawy czasowe⁵⁰⁵.

Muzeum Archeologii Prehistorycznej organizowane było w latach 1926-1933. Założycielem i kierownikiem muzeum był profesor Jan Oko⁵⁰⁶. Do celów urzędzenia

⁵⁰³ Po jej ślubie z ministrem WRiOP Januszem Jędrzejowiczem, wyjechała w 1935 r. z Wilna i kustoszem muzeum został prof. Erwin Koschmieder (p.o. kierownika w latach 1934/35), a później prof. Kazimierz Moszyński, którego zastępcą była prof. Maria Znamierowska-Prüfferowa.

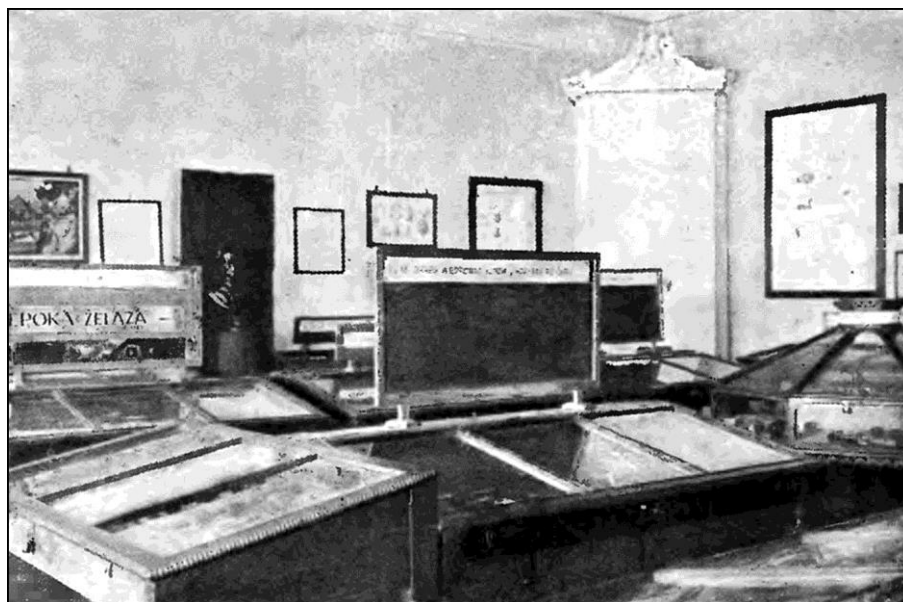
⁵⁰⁴ Muzeum objęło m.in. pokój, w którym na stacji studenckiej mieszkał niegdyś Adam Mickiewicz (pokój z oknem wychodzącym na Skopówkę).

⁵⁰⁵ *Zakład Etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, „Balticoslavica”, t. 1, Wilno 1933, s. 75-98; M. Z n a m i e r o w s k a – P r ü f f e r o w a, *Muzeum Etnograficzne U. S. B. w Wilnie i jego przyszłość*, Wilno 1932.

⁵⁰⁶ Jego zastępczynią była dr Helena Cehak-Hołubowiczowa, która przekazała do prasy relację z uroczystości otwarcia muzeum.

ekspozycji zagospodarowano większą salę i mniejszy pokój na pierwszym piętrze budynku od strony ulicy. Większość eksponatów, które tam gromadzono i porządkowano, była pozostałością zbiorów Muzeum Starożytności, założonego w XIX wieku przez Eustachego Tyszkiewicza. Przez szereg lat zbiory te znajdowały się w piwnicach budynków uniwersyteckich, a w czasie wojny polsko-bolszewickiej część z nich spakowano do worków i umieszczono w gmachu dawnego klasztoru Bazylianów. Na teren Uniwersytetu przewieziono je z powrotem w 1921 r.⁵⁰⁷.

Uroczystość otwarcia muzeum odbyła się 4 grudnia 1933 roku w trakcie obchodów XI Tygodnia Akademika. Podczas otwarcia placówki nawiązywano do pamięci hr. Eustachego Tyszkiewicza, założyciela Muzeum Starożytności. W czasie ceremonii poświęcenia, mówcy podkreślili ogromne zasługi M. Brensztejna, który opiekował się zbiorami w czasie wojny. Podziękowania złożono także prof. Włodzimierzowi Antoniewiczowi, cenionemu archeologowi z Warszawy⁵⁰⁸.

Fragment sali przedhistorycznej Muzeum Archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego. Po prawej stronie widoczna charakterystyczna sześcioboczna gablota, jakich kilka wykonano dawniej do Muzeum Starożytności. (Źródło: „Światowit”, t. 17, Warszawa 1938, s. 12).

W. Antoniewicz przyjechał do Wilna w 1921 roku wraz z żoną Jadwigą, z którą zajął się porządkowaniem, czyszczeniem i katalogowaniem setek eksponatów. Profesor bywał w Wilnie jeszcze wielokrotnie, prowadząc m.in. wykłady zleczone. To on zaproponował wówczas, aby zająć się leżącymi w bezładzie eksponatami i urządzić muzeum. Prof. Jan Oko, dziekan Wydziału Humanistycznego, w 1926 r. pozytywnie odniósł się do projektu i wyznaczył lokal, w którym docelowo miała powstać placówka. Przed otwarciem muzeum, państwo Antoniewiczowie doradzali w sprawie przygotowania ekspozycji. Większość prac związanych

⁵⁰⁷ H. C e h a k – H o ł u b o w i c z o w a, *Muzeum Starożytności Wileńskiej Komisji Archeologicznej, a Muzeum Archeologiczne Uniwersytetu Stefana Batorego*, „Światowit”, t. 17, Warszawa 1938, s. 9-41.

⁵⁰⁸ Prof. Włodzimierz Antoniewicz, od 1920 r. był kierownikiem Katedry Archeologii Pierwotnej i Wczesnośredniowiecznej na Uniwersytecie Warszawskim. Od 1924 r. był również dyrektorem Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

z urządzeniem placówki wykonana została przez członków Koła Prehistoryków USB, co było zadaniem wynikającym z ram działalności koła⁵⁰⁹.

Muzeum Archeologiczne składało się z trzech działów: 1) zbiorów przedhistorycznych i protohistorycznych (dział posiadał najwięcej eksponatów), 2) archeologii egipskiej i greckiej, 3) zabytków epoki historycznej. Jedną z większych atrakcji muzeum były trzy mumie egipskie, które znajdowały się w jednej z sal dawnego Muzeum Starożytności wśród pozostawionych przez Rosjan eksponatów⁵¹⁰.

Trzy mumie egipskie wystawione w Muzeum Archeologicznym USB przy Zamkowej 11. Na pierwszym planie sarkofag Egipcjanina. Pokrywa wykonana z drzewa sykomorowego. (Fotografia Jana Bulhak. Źródło: BUMK, zbiory specjalne).

Plan dalszego zagospodarowania kompleksu przy Zamkowej 11 przewidywał skumulowanie w nim tylko niektórych zakładów i seminariów wydziałów: Humanistycznego, Prawa i Nauk Społecznych oraz Matematyczno-Przyrodniczego. Zgodnie z założeniem,

⁵⁰⁹ *Uroczyste otwarcie Muzeum Archeologicznego U.S.B.*, KW, nr 328, 6 XII, 1933; H. C e h a k – H o ł u b o w i c z o w a, *Muzeum Starożytności Wileńskiej Komisji Archeologicznej, a Muzeum Archeologiczne Uniwersytetu Stefana Batorego*, DW, nr 334, 8 XII, 1933.

⁵¹⁰ W muzeum znajdowało się w sumie pięć mumii, w tym dwie osób dorosłych i trzy dziecięce. Dwie mumie przywiezione zostały przez hrabiego Michała Tyszkiewicza z jego podróży do Egiptu w 1861 roku. Towarzyszem Tyszkiewicza w wyprawie był doktor Ignacy Żagiell. Kolejną mumię (kobiety) przywiózł z Teb około 1870 r. hrabia Konstanty Branicki. Dwie następne podarował Muzeum Starożytności książę Chlodwik Karl Hohenlohe w 1898 r ze zbiorów, jakie znajdowały się w pałacu w Werkach. Każda z mumii znajdowała się w osobnym sarkofagu, których drewniane pokrywy zdobione malowidłami, stanowiły osobliwość tych eksponatów. Mumie przetrwały szczęśliwie okupację bolszewickie w 1919 i 1920 r. Obecnie cztery z nich znajdują się w Litewskim Muzeum Narodowym w Wilnie, a jedna w muzeum w Kownie. LCVA, F. 175, ap. 1(I)A, b. 47, l. 6; W. H o ł u b o w i c z, *Mumie egipskie w Wilnie*, KW, nr 295, 24 XII, 1932; L. Z i n k o w. *W poszukiwaniu najstarszej kolekcji starożytności egipskich w Polsce*, „Meander”, nr 2, 2000, s. 157.

zajmowane pomieszczenia miał zwolnić Wydział Sztuk Pięknych, przenosząc wszystkie swoje pracownie do murów pobernardyńskich. Przeprowadzkę wciąż jednak odkładano.

Po dalszych rotacjach, od roku akademickiego 1933/34 przy ul. Zamkowej 11 pozostały już tylko jednostki Wydziału Humanistycznego (Seminaria⁵¹¹, Zakład Psychologiczny, Zakład Archeologii Klasycznej i Muzeum Archeologiczne), Wydział Sztuk Pięknych (dwie pracownie i dwa zakłady), oraz Seminaria Matematyczne.

Niektóre ze zwalnianych od czasu do czasu pomieszczeń przyznawano organizacjom akademickim, które stale o to występowały do władz uczelni. Własne lokale chciały mieć tworzące się koła naukowe studentów, stowarzyszenie ideowo-wychowawcze, regionalne oraz kulturalno-towarzyskie. Przydział lokum następował decyzją Senatu, który rozpatrywał wnioski Rad Wydziałów w tej sprawie. Wnioski wpływały do władz uczelni, kiedy tylko pojawiała się informacja o zwolnionym pomieszczeniu. Pierwsze z kół naukowych otrzymały lokal przy ul. Zamkowej 11 już w 1919 roku. Były to: Koło Prawników, Koło Słuchaczy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego i Koło Humanistów, a w 1920 roku — Kółko Filozoficzne. Koła, którym nie przydzielono osobnego pokoju, korzystały z sal seminaryjnych, gdzie za zgodą kierowników zakładów, miały własne szafy, w których gromadzono książki tworzące bibliotekę. Zebrania odbywano w godzinach wieczornych, gdy nie było zajęć.

Po okresie przejściowym, w latach 1921-1923, pokoje przy ul. Zamkowej 11 otrzymały jeszcze m.in.: Koło Matematyczno-Fizyczne (od 1922 r.), Koło Polonistów (od 1922 r.), Koło Historyków (od 1923)⁵¹², Koło Etnologów (od 1925 r.) i Koło Filologiczne (od 1927 r.). Swój pokój otrzymało Akademickie Koło Przyjaciół Białorusoznawstwa, związane wśród części studentów z regionalnym kołem Białorusinów powstałego w 1931 r.⁵¹³. Po dalszych zmianach w 1934 roku, swoje lokale otrzymały tam także Koło Matematyków, Fizyków i Astronomów oraz Koło Prehistoryków, wreszcie w 1935 roku — Koło Archeologiczne. Sześć z wymienionych kół miało tam swoją siedzibę przez kilka kolejnych lat⁵¹⁴. Ostatnim kołem, któremu przyznano tam pokój na siedzibę, było Koło Germanistów związane w 1937 r.

⁵¹¹ Seminaria: Pedagogiczne (przeniesione z Uniwersyteckiej 5), Historyczne (4 oddziały), Literatury Polskiej (2 oddziały), Języka Polskiego, Filologii Słowiańskiej, Filologii Niemieckiej, Filologii Klasycznej (2 oddziały), Etnologii i Etnografii, Językoznawstwa Indoeuropejskiego.

⁵¹² Koło Historyków w 1929 r. zmieniło pokój oddając poprzedni innej instytucji uniwersyteckiej. Nowy lokal znajdował się po sąsiedzku z lokalem Koła Prawników. Po otrzymaniu zgody, w 1930 r. lokal udało się powiększyć przez zaadaptowanie byłej uniwersyteckiej ślusarni. Koło uzyskało pożyczkę na przeprowadzenie remontu. Pierwszy pokój służył odtąd do nauki, w drugim była czytelnia z biblioteką oraz tzw. „salonik” na spotkania i pogawędki. W 1932 r., ze względu na redukcje budżetowe uniwersytetu, jeden pokój historycy musieli jednak opuścić.

⁵¹³ LCVA, F.175, ap.1A, b.431h, l.10 (*Protokół nr 1, zebrania organizacyjnego w sprawie powołania Studenckiej Korporacji Białoruskiej przy USB, 19.05.1931*). Koło w następnym roku przeniosło się do kompleksu przy Zamkowej 24, ale później ponownie działał przy Zamkowej 11.

⁵¹⁴ Koło Prawników na kilka lat zawiesiło swoją działalność. Po jej wznowieniu, miało pokój znów przy Zamkowej 11, po czym ulokowało się ostatecznie na Uniwersyteckiej 7.

Domy uniwersyteckie przy ulicy Zamkowej 11, 13, 15 (w środku kadru) po remoncie elewacji i usuniętych daszkach nad wejściami. Na budynku z prawej strony (Zamkowa 9) widoczne szyldy Polskiej Składnicy Galanterii „Franciszek Frliczka” oraz Zakładu Jubilerskiego i kolektury „Ksawery Gorzuchowski”
Fotografia B. i E. Zdanowskich z ok. 1935 roku (Źródło: MNW, sygn. 670844-2).

W części budynków tworzących zespół Zamkowa 11/Skopówka 2 od początku urządzone były również mieszkania dla pracowników uniwersytetu. Kilka pierwszych urządzono tam już w 1919 roku. Po dalszych przeróbkach było ich później łącznie 17⁵¹⁵. Mieszkania po przeprowadzonych remontach zajmowali kolejni lokatorzy⁵¹⁶. W latach 1922 i 1923 wyremontowane zostały klatki schodowe oraz korytarze w części północnej. W tym okresie czynne było wejście do części mieszkalnej od strony Zaułka Skopówka. Prawdopodobnie ze względów bezpieczeństwa, wejście to w późniejszym czasie zostało ponownie zamknięte⁵¹⁷.

⁵¹⁵ F. Ruszczyk pisał, iż przy Zamkowej 11 znajdowały się jedynie małe mieszkania (najczęściej jednopokojowe), z których jedno zaproponowano jemu („1,5 pokojów”). Profesor tego mieszkania nie przyjął i zamieszkał czasowo w czteropokojowym apartamencie przy Uniwersyteckiej 7 (mieściło się na parterze, pod kancelariami uniwersyteckimi). Rok później przeprowadził się do mieszkania w domu profesorskim w kompleksie przy ulicy Zamkowej 24; F. R u s z c z y c, *Dziennik...*, s. 52.

⁵¹⁶ Mieszkali tam m.in. profesorowie: Jerzy Stanisław Alexandrowicz, Feliks Koneczny, Juliusz Retingier, doktorzy: Kazimierz Opoczyński, Michał Reicher, Zdzisław Sowiński, Stanisław Matusiak dr filozofii Władysław Horodyski, Hieronim Jawłowski, bibliotekarz Stanisław Kozaryn, Bonawentura Lenart, inż. Stanisław Odlanicki-Poczobutt (od 1933), pracownicy intendencji: Jan Latwis, Albert i Henryk Menke (zarządca składnicy i ekspedient), instruktor z Pracowni Rzeźby - Stanisław Staniszewski, urzędnik Intendencji Piotr Wołodźko.

⁵¹⁷ Mieszkania zajmowali tam m.in.: asystent Lucjan Szczuka i asystent Zakładu Fotografii Artystycznej Antoni Skurjat, asystent Zakładu Anatomii Patologicznej dr Jan Bublej.

Ulica Zamkowa 11 z domem uniwersyteckim (po lewej). Widoczny szyld kwiatami „Żywe Kwiaty”.
 Na budynku z prawej strony (Zamkowa 9) widoczne szyldy Polskiej Składnicy Galanterii „Franciszek Frliczka”.
 Fotografia z 12 maja 1936 r., wykonana podczas uroczystości pogrzebu „Matki i Serca Syna”.
 Widoczny kondukt laweta z trumną matki Józefa Piłsudskiego.

Fragment zaułka Skopówka z arkadą prowadzącą na ulicę Zamkową. Otynkowana ściana z prawej strony to północne skrzydło domu uniwersyteckiego przy Zamkowej nr 11. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-U-7609-2).

Obecnie dom przy ulicy Pilies g. 11 nadal należy do Uniwersytetu Wileńskiego⁵¹⁸. Znajdują się tam sale dydaktyczne Wydziału Filologicznego. Wewnętrzny dziedziniec obecnie nosi nazwę W. Gucewicza (*L. Stuokos-Gucevičiaus kiemas*), a na jednej ze ścian znajduje się poświęcona mu tablica, której autorem jest rzeźbiarz Konstantinas Bogdanas. Brama od ulicy jest nieprzechodnia. Jej wnętrze zaadaptowano i mieści się tam studencka restauracja „Aula” (wcześniej „Žaltvykslė”). Od strony dziedzińca znajduje się wejście do sali teatru kameralnego oraz do „Orientalistikos centras”. Długim korytarzem przejść można także na Dziedziniec Arkadowy, do którego wejście znajduje się przy Zaułku Skopówka (Skapo g.).

III.6.2. ZAMKOWA 13 i 15

Budynki uniwersyteckie przy ul. Zamkowej 13 i 15 stanowią, wraz z wewnętrznym dziedzińcem, rozległy kompleks, który w średniowieczu należał do jurydyki kapitulnej. Zespół składał się z posesji nr 184 (dwa budynki od ulicy Zamkowej 184/I i 184/II oraz domy od Zaułka Skopówka 184/III). Materiały źródłowe wymieniają ich kolejnych właścicieli, rozpoczynając od XVI w. Pierwszy z domów przechodził od Macieja Białego, przez Jana Kiewło („kamienica „Kiewłowska”), Marcina Gronostajskiego, Jakuba krawca, Hewła („kamienica Hewłowska”⁵¹⁹), do kasztelana trockiego Mikołaja Ogińskiego (1715 r.). Drugi dom należał początkowo do Andrzeja Nowaka. Późniejszymi właścicielami byli: kanonik Andrzej Hrehorowicz, Bogusław Korwin-Gosiewski, wreszcie pisarz WKL — Mikołaj Massalski (lata 1728-1737) i jego spadkobiercy. V. Drėma, który analizował dokumenty z 1651 r. wskazał, iż dom przy ul. Zamkowej 13 (pos. 184-A) w połowie XVII wieku należał do budowniczego wileńskiego Piotra Nonharta⁵²⁰, a później do possesora Mikołaja Wonsewła⁵²¹.

Biskup I. Massalski kupił budynki w głębi podwórka (sięgające zaułka Skopowego) i rozbudował kompleks (późniejsza Skopówka 7). Po jego śmierci całość zakupiona została przez KEN. Jeden z dokumentów podaje, iż domy „eryguje się nakładem Kommissyi Edukacyney Narodowej dla edukowania młodzi szlacheckiej”⁵²².

Domy wychodzące na Zaułek Skopowy miały wspólny numer i mieściły liczne pomieszczenia dydaktyczne. Na początku XIX w. działała tam m.in. należąca do uczelni Szkoła Malarska, którą prowadzili m.in. F. Smuglewicz, a później J. Rustem⁵²³. Przebudowa powadzona przez K. Podczaszyńskiego w XIX wieku, nadała elewacjom sąsiednich domów (ul. Zamkowa 11 i 13) jednolity wygląd od strony ulicy. Budynki przeszły następnie w 1873

⁵¹⁸ Dawna Zamkowa 11 i 13 (Dom Nonharta), mają teraz wspólny numer Pilies g. 11.

⁵¹⁹ Prawdopodobnie Hewel jest błędnym zapisem i zapewne chodzi tu o wspomnianego już Jana Kiewłowicza

⁵²⁰ Piotr Nonhart (Nonhardt), był założycielem cechu mularzy i cieśli w Wilnie w 1595 roku, od kiedy zaczął pełnić godność budowniczego. Tytułował się Starostą Orańskim, Ławaryskim, Rekanciskim dzierzawcą, Horodniczym i Budowniczym Wileńskim. Zmarł w Wilnie w 1633 r. O pewnym etapie jego działalności budowlanej pisał m.in. P. J. J a m s k i, *Kaplica Św. Kazimierza w Wilnie i jej twórcy*, „Acta Academiae Artium Vilmensis”, t. 51, Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius 2008, s. 92-99.

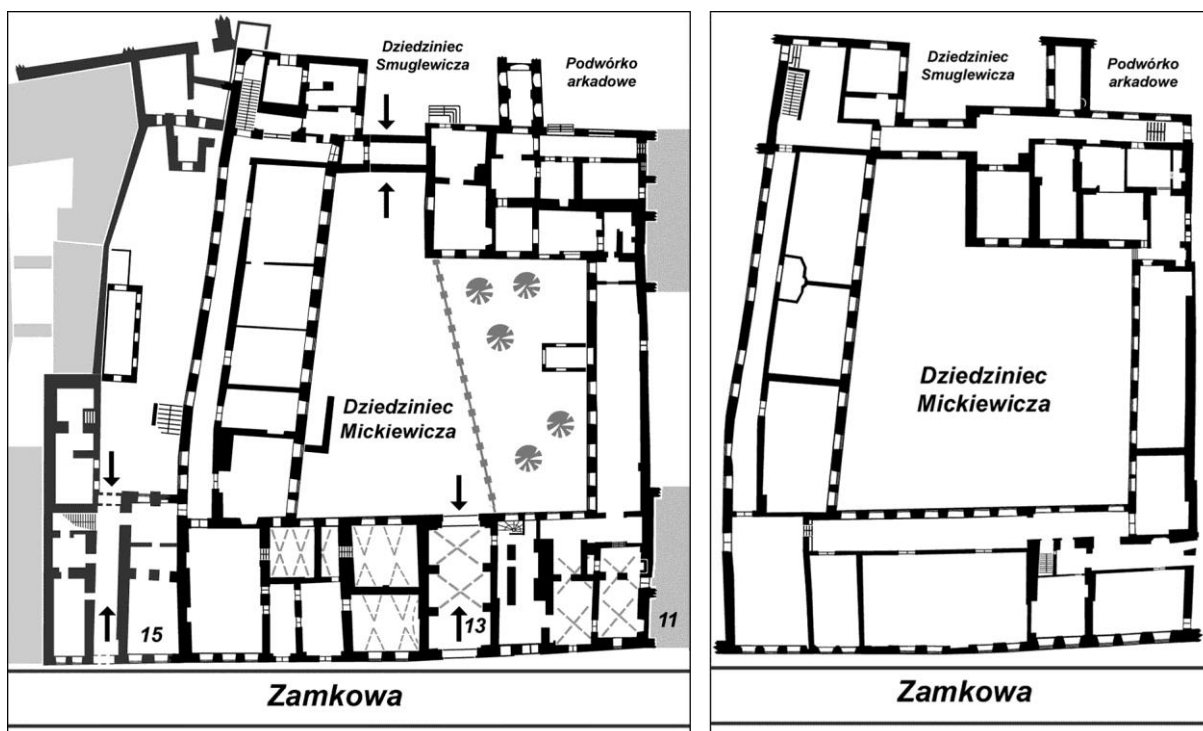
⁵²¹ V. D r ě m a, *Vilniaus namai...*, IX Knyga, s. 94. s. 108.

⁵²² LVIA, F.2188, ap.5, b.1-26, LVIA, F.1135, ap.23, b.541; VUB, RS, F.2-DC-6, *Lustracya Collegium...*; V. D r ě m a, *Vilniaus namai...*, IX Knyga, s. 94. s. 113-117; V. D r ě m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, s. 211; *Vsja Vil'na...*, Vilna 1914, dział IX, s. 9-10; S. S a r c e v i č i u s, *1997 m. Vilniuje, Pilies gt. Nr. 11, 13 vykdytų žemės kasimo darbų mažos apimties archeologinių tyrimų ataskaita*, Vilnius, 1997 (Kultūros paveldo centro paveldosaugos biblioteka, F. 39, ap. 1, b. 190)..

⁵²³ W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, s. 60.

roku pod kierunkiem architekta I. Lewickiego gruntowny remont połączony z wewnętrzną przebudową⁵²⁴.

Zasadniczą część omawianego kompleksu stanowi dwukondygnacyjna kamienica z frontem od strony ulicy Zamkowej. Cały zespół składa się z czterech korpusów. Budynki otaczają dziedziniec (zwany Dziaźnińcem Mickiewicza), na który prowadziła brama z ulicy Zamkowej, z kolei następną bramą (przejście arkadowe) dostać się można na dziedziniec (Smuglewicza) sąsiedniego zespołu. Na przełomie XIX i XX wieku w części budynków mieściły się niektóre z pomieszczeń I Męskiego Gimnazjum Rządowego, a od 1906 r. funkcjonowało tu II Gimnazjum⁵²⁵.

Kompleks budynków przy ulicy Zamkowej 13-15 otaczających Dziedziniec Mickiewicza (rzut parteru i I piętra).
(Opracowanie własne autora na podstawie planów J. Kłosa z 1921 roku).

Po rewindykacji budynków w 1919 roku rozpoczęto ich sukcesywny remont. Podczas prac przeprowadzonych w latach 1920-1921 otwarte zostało wejście na podwórze, które otrzymało nazwę Dziaźnińca Mickiewicza⁵²⁶. Wszystkie jednostki uczelni, które otrzymały swoje pomieszczenia w tej części, miały odtąd adres ul. Zamkowa 13. Urządzono tam również kilka mieszkań dla pracowników administracyjnych USB. Dwa z nich na początku lat dwudziestych zajmowali m.in. inżynier B. Domański, kierownik Biura Technicznego USB oraz intendent J. Latwis z żoną Haliną, kancelistką uniwersytetu. Na parterze mieściły się trzy małe mieszkania woźnych. W latach trzydziestych większe mieszkanie zajmował tu prof. S. Władyczko.

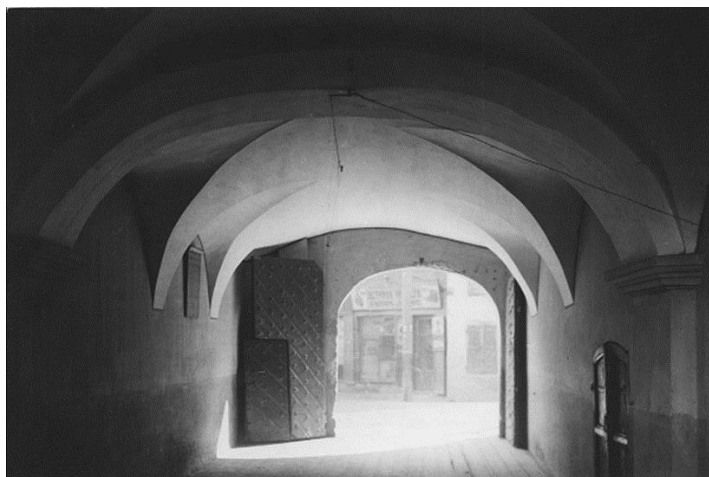
⁵²⁴ *Isakymas dėl objektų įrašymo į Lietuvos Respublikos nekilnojamojų kultūros vertybių registrą*, nr 409, Lietuvos respublikos kultūros ministerijos kultūros vertybių apsaugos departamento, Vilnius 2002, s. 4.

⁵²⁵ *Vsja Vil'na...*, Vilna 1914, dział V, s. 157.

⁵²⁶ LCVA, F.175, ap. I, 1A, b. 2, 10, 50, 94; (*Sprawy związane z restauracją gmachów i Domy uniwersyteckie rewindykacje i remonty 1919-1920, 1921-1923*).

Dziedziniec Mickiewicza widziany przez przechodnią bramę od strony bramy Dziedzińca Smuglewicza.
Fotografia Jana Bulhaka z 1915 r. (Źródło: *Jan Bulhak Vilnius*, Vilnius 2013).

Brama z Dziedzińca Mickiewicza prowadząca na ulicę Zamkową z widocznym sklepem w kamienicy nr 16.
Fotografia Jana Bulhaka z 1915 r. (Źródło: *Jan Bulhak Vilnius*, Vilnius 2013).

Dziedziniec Mickiewicza widziany od strony bramy z ulicy Zamkowej. W głębi przejście na Dziedziniec Smuglewicza.
Fotografia wykonana w czerwcu 1935 r. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-N-3458-6).

Podczas remontu w 1929 roku odnowione zostały elewacje, a nad bramą prowadzącą z ulicy Zamkowej na Dziedziniec Mickiewicza, umieszczono tablicę, na której wyryta była piękna płaskorzeźba orła z herbem króla Stefana Batorego na piersi⁵²⁷.

W. Charkiewicz w 1933 roku pisał na temat bazy lokalowej USB, poruszając m.in. sprawę budynków przy ulicy Zamkowej: „Studia są niezmiernie utrudnione wskutek przepełnienia Uniwersytetu. Laboratoria, pracownie, seminaria przeładowane ponad wszelką miarę”⁵²⁸. Dopiero w roku akademickim 1934/35, w budynku na Zamkowej przystosowano więcej pomieszczeń na potrzeby dydaktyczne. Przekazano je dla seminariów Wydziału Humanistycznego: Filologii Słowiańskiej, Języka Polskiego, Językoznawstwa Indoeuropejskiego.

Ulica Zamkowa z domami uniwersyteckimi po prawej stronie: Zamkowa nr 11, 13 i 15 na fotografii z 1937 r.
Nad środkową bramą widoczny jest (mało wyraźnie) kartusz z polskim orłem i herbem Stefana Batorego.
(Źródło: NAC, sygn. PIC_1-U-7617-1).

Od 1934 roku przy ul. Zamkowej 13 mieściło się Seminarium Matematyczne, które otrzymało cztery gruntownie wyremontowane pokoje⁵²⁹. Na parterze od strony ulicy pozostawiono dwa lokale handlowe, których użytkownicy podpisali umowy z USB. Jeden z nich zajmował sklep Jakuba Girszowskiego z materiałami piśmiennymi i księgarnią, której tradycja sięgała 1894 r.

⁵²⁷ S. K l a c z y ń s k i, *Dom naszej „Almae Matris”*, KW, nr 232, 10 X, 1929. „Od strony ulicy Zamkowej na bramie domu, należącym do Uniwersytetu umieścił (F. Ruszczyk) herb Batorego. Drobiazg to niby, a już zwraca uwagę na jakieś wyłączone przeznaczenie zdawałoby się pospolitego gmachu. [...] Herb Batorego umieszczony jest w ornamentacji, przypominającej zdobnictwo kościoła Pana Jezusa na Antokolu?”; J. H o p p e n, *Stare Wilno w pracach ś.p. Ferdynanda Ruszczyca*, „Słowo”, nr 314, 15 XI, 1936.

⁵²⁸ W. C h a r k i e w i c z, *XI Tydzień Akademika*, „Słowo”, nr 333, 6 XII, 1933.

⁵²⁹ (m.r.s.) *Remonty gmachów uniwersyteckich*, DW, nr 226, 22 VIII, 1934.

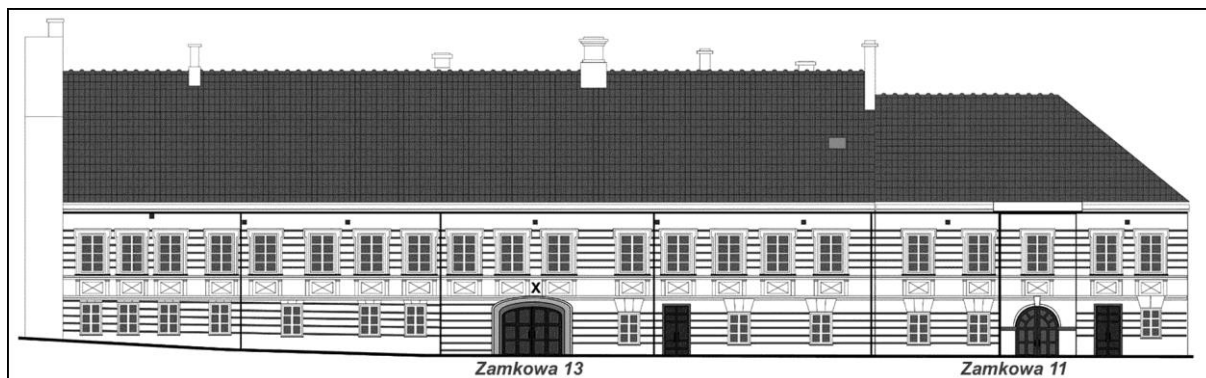
Sytuacja lokalowa uniwersytetu poprawiła się, w pewnym zakresie, po remoncie i dostosowaniu pomieszczeń w sąsiednim budynku przy ul. Zamkowej 15, który rewindykowano. Kompleks, do którego należał budynek, pochodzi z XVI-XVII wieku. Domy rekonstruowane były w XVIII w. przez architektów J. Poussiera i I. Lewickiego. Korpus wewnętrzny z przybudówkami w południowej części znajdował się rękach prywatnych. Na początku XX w. jego właścicielem był Izaak Kryński. Cały zespół składał się z kilku domów, przy czym tylko budynek od strony frontowej był częścią należącą do USB. Dostosowano tam do potrzeb dydaktycznych kilka małych pokoi, które częściowo zaspokoily bieżące potrzeby uczelni. Dziedzinec tego domu nie otrzymał nazwy.

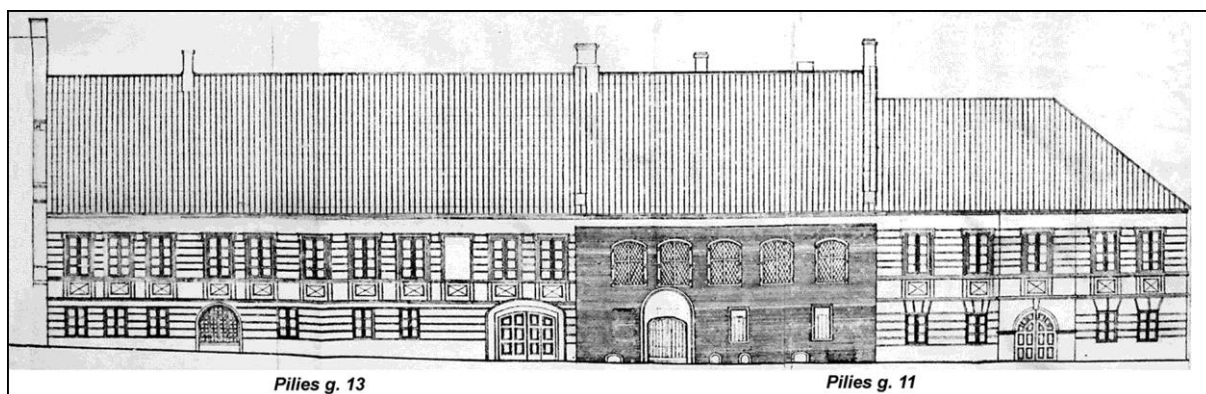
Ulica Zamkowa z domami uniwersyteckimi. Fotografia Waltera Engelhardta z 1943 r.
(Źródło: Deutsche Fotothek, sygn. df_bika031_0000569_motiv
portal: www.deutschefotothek.de/documents/obj/, dostęp 15.07.2022).

Remont przeprowadzony pod koniec lat trzydziestych nie zapewnił pełnej funkcjonalności całego budynku. Zgodnie z planem remontów zatwierdzonym przez senat USB, dalsze prace realizowane miały być w latach 1939-1941.

Budynki przy ulicy Zamkowej (Pilies g.) 11, 13 i 15⁵³⁰, należą nadal do Uniwersytetu Wileńskiego. Gruntowny remont przeprowadzono pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku⁵³¹. Obecnie większość lokali na parterze, wraz z dawnymi bramami, została zaadaptowana na potrzeby działalności gospodarczej (sklepy i restauracje). Pomieszczenia dydaktyczne Wydziału Filologicznego (*Filologijos fakultetas*) mieszczą się natomiast na pierwszym piętrze. Wejście do sal seminaryjnych obecnie jest możliwe jedynie od strony dziedzińca, który dziś nosi nazwę Dziedzińca Staniewicza (*Simono Stanevičiaus kiemas*).

Domy uniwersyteckie przy ulicy Zamkowej 11 i 13 w 1938 r.
Krzyżykiem zaznaczono miejsce, w którym umieszczona była tablica z orłem i herbem Stefana Batorego.

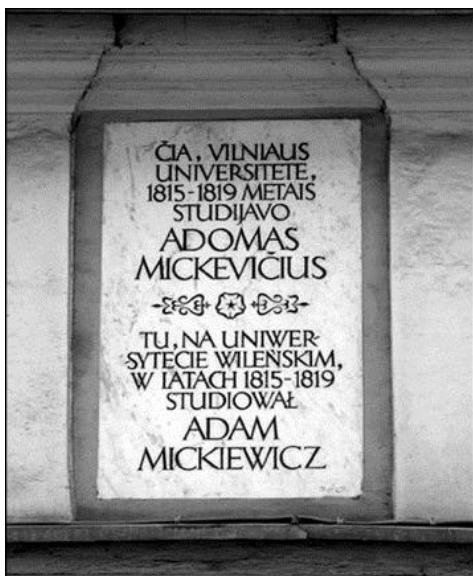

Domy uniwersyteckie przy ulicy Zamkowej (Pilies g.) 11 i 13 po przebudowie w 1974 r.
Część zwana „Domem Nonhardta” ma odtąd odsłoniętą elewację gotycką.

Ciąg budynków przy ulicy Zamkowej został częściowo przebudowany na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Prawa część domu uniwersyteckiego przy Zamkowej 13 (obecnie Pilies g. 11) wyróżnia się obecnie na tle reszty. Podczas prac konserwatorskich w latach 1968-1974 usunięto tynk i wyeksponowano gotycką ścianę z czerwonej cegły. Część ta nazywana jest „Domem Nonhardta”. Dzięki temu widoczny stał się dawny podział, istniejący zanim biskup I. Massalski połączył ze sobą trzy posiadane domy w jeden kompleks. Po lewej stronie przebito dodatkową bramę, która jednak współcześnie znów została zamurowana.

⁵³⁰ Do uniwersytetu należy obecnie również podwórko sąsiadujące z kościołem św. Janów, noszące nazwę Dziedzińca Szyrwida (*Konstantino Sirvydo kiemas*).

⁵³¹ K. K a t a l y n a s, *Vilnius, M.Gorkio (Pilies, Didžiosios) g. kapitalinis remontas. Archeologinės priežiūros ataskaita*, Vilnius 1988. Sygn. L.II 1-1382, PRI 5-4428.

Tablica poświęcona A. Mickiewiczowi i rzeźba „Filologia” nad bramą domu uniwersyteckiego przy ulicy Zamkowej (Pilies g.). Fotografie współczesne.

Nad nieczynną obecnie bramą (Zamkowa 13), która prowadzi na dziedziniec A. Mickiewicza, umieszczona jest dwujęzyczna tablica (litewsko-polska) informująca, iż: „Tu, na Uniwersytecie Wileńskim, w latach 1815-1819 studiował Adam Mickiewicz”. Tablica wmurowana została w miejscu, gdzie w czasach USB znajdował się kartusz z polskim orłem i herbem Stefana Batorego. Nad bramą gotyckiej części („Domu Nonharta”) kompleksu, znajduje się obecnie alegoryczna rzeźba „Filologija” dłuta Eglė Jokubonytė.

III.7. DOM DRUKARNI

Początki budynku przy ulicy Świętojańskiej 4 sięgają XVI wieku, przy czym właściciele pierwotnej zabudowy w tym miejscu, z braku źródeł, pozostają nieznani. Zabudowania tworzące kompleks noszą ślady kolejnych przebudów i mają w kilku miejscach elementy charakterystyczne dla gotyku, baroku i neoklasycyzmu⁵³².

M. Baliński w pracy „Historia Miasta Wilna” wymienił kolejnych właścicieli domu, jakich udało mu się ustalić, poczynając od 1547 roku, a więc przed tym niż budynek stał się własnością jezuitów, którzy urządzili w nim drukarnię⁵³³. Dom darowany został kolegium w 1610 r. przez księdza Stefana Wilczopolskiego (stąd nazywany „kamienicą Wilczopolską”), kanonika wileńskiego, który swoją wolę wyraził w testamencie. Zapis zawierał warunek, iż czynsz z kamienicy przez 25 lat przekazywany będzie na kaplicę Bożego Ciała w kościele św. Janów i dopiero po upływie tego czasu zaczną przysługiwać kolegium. Bractwo Bożego Ciała oddało dom jezuitom w 1631 r., prawdopodobnie za jednorazową wypłatą pozostałych należności. Jezuita urządzili w tym miejscu drukarnię, którą już dawniej przejęli od Radziwiłłów i „dla większej wygody przenieśli ją na ulicę Św. Jańską obok swojego kolegium

⁵³² Aktas nr KPD-RM-1400, Kultūros paveldo departamento prie kultūros ministerijos, 2011.

⁵³³ W 1547 r. był nim Sebastian Wityński, który kupił dom od Jana Hozjusza, a następnie: Mikołaj Radziwiłł (1552), doktor Joachim Zimmerman (1555), rodzina Macieja Sawickiego (1570), Krzysztof Zaliwski (do 1583), a później Jan Nielubowicz, który w 1607 r. sprzedał dom księdzu Stefanowi Wilczopolskiemu za 700 kop groszy litewskich; M. B a l i ń s k i, *Historia...*, s. 209; *Akty, wydawajemyje Wilenskoju Kommissieju dla razbora drewnich aktow*, t. XX, Wilna 1893, s. 203.

i Akademii”⁵³⁴. Pierwsze druki sygnowane znakiem „Drukarni Akademickiej” wychodziły już w 1592 roku i nieprzerwanie ukazywały się do 1773 r.⁵³⁵

Po kasacie zakonu, typografia obdarzona została przywilejami władców (przywilej z 1737 lub 1738 roku), nazywana była „drukarnią królewską”, z potwierdzonym prawem własności do kamienicy, w której typografia się znajdowała. Przez pewien czas wokół własności drukarni trwał zatarg. Podskarbi nadworny Antoni Tyzenhauz, z racji „niejasnych” zapisów, rościł sobie prawo do zakładu i sprzeciwiał się oddaniu typografii uniwersytetowi, tocząc o to spór z Marcinem Poczobuttem⁵³⁶.

Prowadzenie przez uniwersytet własnej drukarni stało się w pewnym okresie uciążliwe. Od 1794 roku książki publikowane były mając szyld drukarni z nazwą „Akademicka Wileńska”. Typografia była wówczas w złym stanie, zaniedbana, przynosiła niewielki dochód, a druki opuszczające zakład były niskiej jakości. Zreformowania zakładu podjął się rektor H. Stroynowski. Próba nie zakończyła się jednak powodzeniem, wobec czego w 1804 roku, po przemianowaniu jej w „Drukarnię Uniwersytecką”, oddana została — podobnie jak apteka — w dzierżawę. Pierwszym dzierżawcą był ksiądz Rafał Daniłowicz, który jednak nie podołał zadaniu i umowa została rozwiązana⁵³⁷.

Bujny okres działalności drukarskiej przypadł na lata 1805-1826, kiedy zakład objął Józef Zawadzki. Otrzymał on tytuł „Typografa Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego” oraz księgarza akademickiego. Do owego rozwoju przyczynił się książę A. Czartoryski, który udzielił znacznego wsparcia finansowego na zakup maszyn i czcionek oraz zatrudnienie wysokiej klasy specjalistów. Umowa, jaką zawarła uczelnia z J. Zawadzkim określała, że obejmował on tylko tę część domu uniwersyteckiego, która była dotąd zajmowana przez drukarnię. Pozostała część kompleksu budynków wokół podwórka użytkowana była przez uczelnię⁵³⁸.

W 1829 roku, w wyniku różnych intryg, nie przedłużono umowy z J. Zawadzkim mimo protestów braci Śniadeckich, którzy wysoko cenili kunszt drukarza i wydawcy⁵³⁹. Zakład objął Teofil Glücksberg, który tytuł drukarza uniwersyteckiego utrzymał do czasu likwidacji uniwersytetu⁵⁴⁰. W 1859 r. drukarnię wykupił A. H. Kirkor, który w przyległym budynku (ul. Uniwersytecka 3) miał mieszkanie. Mieściła się tam również redakcja „Kurjera Litewskiego”. Kirkor utrzymywał drukarnię do 1865 roku, kiedy wyjechał z Wilna na stałe. Budynki przy ulicy Świętojańskiej przeszły w tym czasie pod zarząd Okręgu Naukowego⁵⁴¹.

⁵³⁴ L. A b r a m o w i c z, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie – zarys historyczny (1525-1925)*, Wilno 1925, s. 38.

⁵³⁵ Publikacje akademickie jezuitów drukowane były początkowo w typografii Radziwiłłowskiej. „Kiedy drukarnia przeszła na własność Akademii Wileńskiej – ściśle określić trudno. [...] Należy przypuszczać, że ok. r. 1586 Radziwiłł Sierotka przekazał swą drukarnię na nieznanych bliżej warunkach Akademii Wileńskiej na własność, ale że jezuita przez pewien czas wahali się, jakie jej nadać miano oficjalne”; L. A b r a m o w i c z, *ibidem*, s. 60.

⁵³⁶ *Ibidem*, s. 64-67; Po śmierci A. Tyzenhauza wyjaśniło się, że miał on przez króla „poruczony jedynie nadzór nad drukarnią, bynajmniej zaś nie otrzymał prawa donacyjnego”. Sprawa ostatecznie załatwiona została przez spadkobierców podskarbiego, którzy odstąpili od dalszych roszczeń.

⁵³⁷ L. A b r a m o w i c z, *Cztery wieki...*, s. 63-69. R. Daniłowicz zarządzał wcześniej drukarnią pijarów.

⁵³⁸ *Ibidem*, s. 60, 86.

⁵³⁹ Józef Zawadzki (zmarł w 1838 r.), a następnie jego synowie Adam i Feliks prowadzili później drukarnię we własnym domu w Zaułku Bernardyńskim.

⁵⁴⁰ T. Glücksberg był później drukarzem Akademii Medyko-Chirurgicznej, a następnie miał tytuł „księgarza i typografa wileńskiego okręgu naukowego”.

⁵⁴¹ *Ibidem*, s. 109-110.

Do wprowadzenia numeracji „policyjnej”, posesja miała numer miejski 440. Gmach został przebudowany i nabrał obecnego wyglądu w 1830 roku, kiedy architekt K. Podczaszyński zaprojektował elewację w stylu historyzmu, przypominającego odmianę francuską⁵⁴². Pod koniec XIX w. zespół budynków dawnej drukarni zaadaptowano na dwuklasową szkołę przygotowawczą należącą do Instytutu Nauczycielskiego (*Wilenskiĭ Uczitjelskiĭ Instytut*), mającą ówczesny adres: ulica Błagowieszczanskaja 20⁵⁴³. Gmach z własną bramą od ulicy sąsiadował z domem Mojżesza Globusa (dawny dom apteki uniwersyteckiej, Błagowieszczanskaja 18, p. ul. Świętojańska 2) oraz z kamienicą dochodową należącą do gminy żydowskiej, z zapisem na przytułek dla starców (Błagowieszczanskaja 22, p. ul. Świętojańska 6)⁵⁴⁴.

Budynek drukarni połączony był od północy z dwoma dalszymi skrzydłami. Pierwsze z nich stanowiło zamknięcie dziedzińca astronomicznego. System korytarzy prowadził do następnego skrzydła, mniejszego budynku od strony ulicy Pałacowej (Uniwersyteckiej), który miał osobne wejście. Na pierwszym piętrze znajdowała się ładna sala, w której urządzono gabinet urzędników. Stały tam m.in. popiersia rosyjskich naukowców i dygnitarzy⁵⁴⁵.

Wraz z okupacją niemiecką, budynki były sukcesywnie zajmowane przez różne organy władzy okupacyjnej. Zanim przejęte zostało skrzydło do ulicy Pałacowej, grupa oświatowców wileńskich zdołała je na pewien czas zagospodarować na własne cele. W grudniu 1915 r. zorganizowano tam uroczystość związaną z obchodami mickiewiczowskimi. Usunięto wówczas rosyjskie rzeźby i wstawiono popiersie A. Mickiewicza, który w ten sposób, jak napisała H. Romer, z triumfem wracał w swoje mury uniwersyteckie⁵⁴⁶.

Fakt, iż w budynkach mieścił się Instytut Nauczycielski należący do dawnego Okręgu Naukowego, a nie do prywatnych właścicieli, miał kapitalne znaczenie podczas rewindykacji gmachów uniwersyteckich w 1919 roku. Komisja, która rozpatrywała listę obiektów przedstawioną przez Komitet Organizacyjny USB, nie zakwestionowała praw wskrzeszonej uczelni do budynku dawnej drukarni.

Po remoncie, w części pozyskanych pomieszczeń w „Domu Drukarni” na ul. Świętojańskiej 26 (później pod numerem 4), przygotowano sale dla Seminarium Literatury Powszechnej, którego kierownikiem był prof. Marian Zdziechowski. Od 1927 r. jeden z wyremontowanych pokoi zajęło także Seminarium Filologii Romańskiej, którego kierownikiem był prof. Stefan Glixelli. Obydwa seminaria zostały na początku lat trzydziestych zlikwidowane.

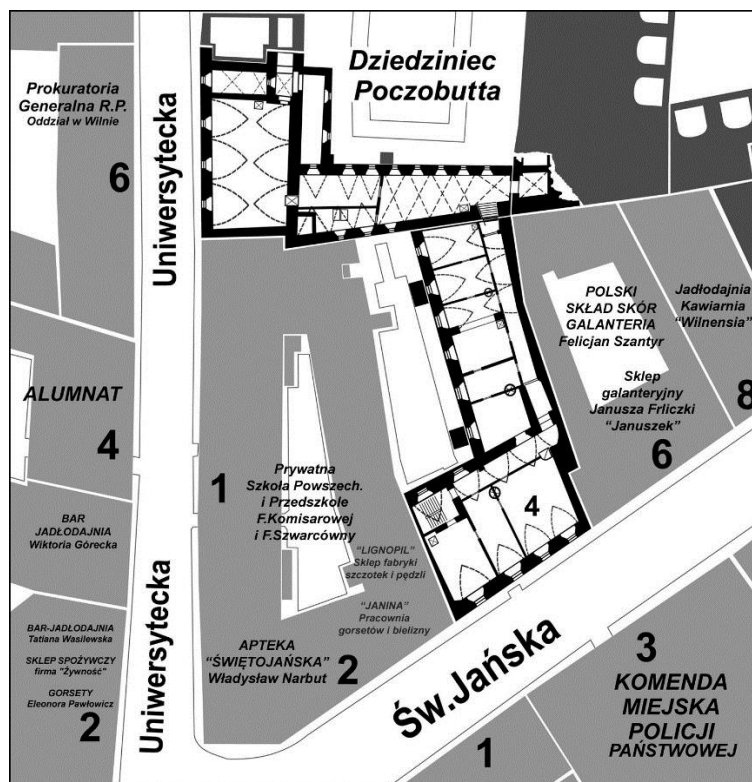
⁵⁴² N. L u k ś i o n y t ę – T o l v a i ś i e n ę, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Vilnius 1920, s. 38-39. Pomieszczenia na parterze tworzą amfiladę, a do pomieszczeń na I piętrze prowadzą szerokie schody. W kompleksie jest kilka pomieszczeń mających cylindryczne lub krzyżowe sklepienia z lunetami.

⁵⁴³ Instytut założony w 1875 roku, mieścił się w gmachu od strony ulicy Uniwersyteckiej 3. Wykładowcą historii był tam F. Dobrianskiĭ; *Pamiatnaja kniżka wilenskoj gubernii na 1901 god*, Wilna 1901, s. 81.

⁵⁴⁴ Kamienica na Świętojańskiej 6 przez cały okres międzywojenny mieściła liczne sklepy i warsztaty.

⁵⁴⁵ W. Z a h o r s k i, *Przewodnik...*, s. 58; *Kalendar Wsja Wilna na 1914 god*, Wilna 1914, s. 164.

⁵⁴⁶ H. R o m e r, *Z czasów okupacji*, KW, nr 6, 8 I, 1929. Do grupy tej, oprócz Heleny Romer, należeli m.in.: Wanda i Eugeniusz Dobaczewscy, W. Staniewicz, Witold Świątkowski, Maria Gizbert-Studnicka, Władysław Gizbert-Studnicki i Waclaw Gizbert-Studniccy, Maria Szostakówna, Antoni Wiwulski i in.

Zespół budynków dawnej drukarni uniwersyteckiej przy ulicy Świętojańskiej 4 (rzut I piętra) wraz z otoczeniem, wg. stanu w latach trzydziestych XX w. (Opracowanie własne autora wg. planu z 1921 roku).

Przez kilka lat (1923-1928) na ul. Świętojańskiej 4 mieściło się Biuro Techniczne USB. Większość pomieszczeń w tym budynku sukcesywnie była zwalniana i zajmowała je biblioteka uniwersytecka. Urządzano tam m.in. magazyny książek i pracownie konserwacji druków. Wreszcie w jednym ze skrzydeł oddano do użytku kilka mieszkań służbowych⁵⁴⁷, a pozostałe pomieszczenia zajęte zostały przez administrację uczelni na cele gospodarcze.

⁵⁴⁷ Mieszkali tam m.in. bibliotekarz Michał Dzikowski, sekretarka biblioteki uniwersyteckiej Maria Popowska, woźny biblioteczny Jan Iwaszkiewicz i Mieczysław Sperski, woźny zakładów Wydziału Sztuk Pięknych

Zespół budynków przy ulicy Świętojańskiej. Po lewej stronie kolejno: dom M. Globusa (nr 2), dom dawnej drukarni uniwersyteckiej (nr 4), dom gminy żydowskiej (nr 6), dom spadkobierców Chaima Rudniańskiego (nr 8), dom uniwersytecki (nr 10), dzwonnica kościoła Św. Janów (nr 12).
Fotografia Henryka Poddębskiego z 1937 r. (Źródło: NAC, sygn. 3/131/0/-/531/310).

Elewacja dawnej drukarni uniwersyteckiej, od strony ulicy Świętojańskiej.
Fotografia współczesna.

Obecnie budynki należą nadal do kompleksu Uniwersytetu Wileńskiego, a wewnętrzny dziedziniec dawnej typografii nosi nazwę *Dziedzińca Drukarni (Spaustuvės kiemas)*. Na elewacji obok bramy znajduje się dwujęzyczna tablica, informująca o drukarni prowadzonej w tym miejscu przez Józefa Zawadzkiego.

III.8. DAWNA APTEKA UNIWERSYTECKA

Sąsiadujący z drukarnią budynek (ul. Świętojańska 2/Uniwersytecka 1) to dawny dom „Apteki Uniwersyteckiej”. Po rewindykacji gmachów w 1919 roku, dom nie wszedł w skład kompleksu Uniwersytetu Stefana Batorego. Budynek był jednak w sferze zainteresowania władz uczelni, dlatego warto podać o nim część informacji.

W średniowieczu stał tam drewniany dom z obszernym placem, który „obudowany” był mniejszymi domkami. Przy ulicy Świętojańskiej budynek przylegał do domu Jana Hozjusza (przyszła Drukarnia Akademicka). Właścicielem posesji (udokumentowanej źródłowo) w tym miejscu w 1546 r. był złotnik wileński i jeden z burmistrzów wileńskich Erazm Bretner, który zapisał później swój dom Szpitalowi Św. Trójcy. Przed 1632 r. jako dzierżawca domu występował „niejaki Parul”, od którego wzięła się późniejsza nazwa „kamienica Parulowska”. Później dom należał do Magistratu, od którego w 1632 r. kupili go wileńscy mieszcianie Maurycy i Urszula za 4750 złotych. To właśnie ci nowi właściciele oddali budynek akademii jezuickiej, pod warunkiem corocznej opłaty 140 zł na kościół świętojański⁵⁴⁸.

Dom zniszczony został poważnie w pożarze w 1652 r. i przez szereg lat pozostawał rudera. Odbudowę przeprowadzili jezuici dopiero w 1687 r. i dwa lata później urządzili w nim aptekę, która oddawana była w dzierżawę⁵⁴⁹. Pierwszym najemcą był aptekarz Stanisław Jasicki, którego, zgodnie z umową, zobowiązano do dalszego przekazywania kwoty 140 złotych na utrzymanie kościoła. Dziesięć lat później dzierżawca wymówił umowę po tym, gdy kupił dla siebie „kamienicę Szwarcowską”. Podkreślić należy, że ustępując rozliczył się należycie z władzami Akademii. Jezuici przez pewien czas prowadzili „Aptekę akademicką” sami, ale nie przynosiła dochodu i oddali ją ponownie w dzierżawę. Dzięki dzierżawcom nastąpił wtedy dobry okres działalności apteki, gdy: „Przez kilku Aptekarzyw wzrost swój wzięła i przyszła do perfectii, w jakiej teraz jest (t.j. w roku 1780)”⁵⁵⁰.

W czasie, gdy apteka się dobrze rozwijała, nastąpiła kasata zakonu jezuitów w 1773 roku i aptekę przejęła Komisja Edukacji Narodowej. Zyski osiągnane ze sprzedaży leków przeznaczane były na kliniki uniwersyteckie. Dalszy rozwój nastąpił w latach 1804-1841, kiedy apteką zarządzał profesor farmacji Jan Fryderyk Wolfgang. Za jego czasów dom apteczny został przebudowany w 1815 r., przez architekta J. Poussiera. Dobudowane zostało wówczas skrzydło wschodnie (od ulicy Uniwersyteckiej) i zespół zyskał w ten sposób zamknięty dziedziniec. Przez pewien czas na sąsiednim dziedzińcu (astronomicznym) znajdował się ogród z hodowlą ziół, zwany po łacinie „Herbarium”. Aptekarze uniwersyteccy uprawiali tam rośliny lecznicze na potrzeby wyrobu leków. Podczas kolejnej przebudowy w 1817 r. wykonane zostało długie przejście z domu aptecznego do najstarszej części uniwersytetu, czyli „kamienicy Jasińskiego”. Pomieszczenia apteki uszczuplono, gdy w największej sali na parterze urządzono

⁵⁴⁸ M. B a l i Ń s k i, *Historia...*, s. 211.

⁵⁴⁹ Dom należał najpierw do Szpitala Św. Trójcy, a później do Miasta. Akademia Wileńska przejęła budynek jako „zgorzały” i najpierw go dzierżawiła, a następnie kupiła za 3000 złotych. Kontrakt zawarty między Akademią, a Magistratem zatwierdził król Władysław IV Waza w 1633 r.; J. B i e l i Ń s k i, *Uniwersytet Wileński...*, T. I, s. 276; VUB, RS, F.2-DC-6, *Lustracya Collegium....*; V. D r e m a, *Vilniaus namai archyvy fonduose*, V Knyga, Vilnius 2002, s. 84-85.

⁵⁵⁰ M. B a l i Ń s k i, *Historia...*, s. 212.

uniwersytecki gabinet farmakologiczny⁵⁵¹. Na pierwszym piętrze tego skrzydła było duże pomieszczenie należące do apteki. Następną rekonstrukcją kierował w 1822 r. K. Podczaszyński, który przerobił elewacje, nadając im styl historyzmu. Zewnętrzny wygląd domu zbliżony był do dzisiejszego, z tym, że dom miał wówczas tylko dwie kondygnacje.

Północna pierzeja ulicy Świętojańskiej z kościołem św. Janów i dzwonnica – szkic z 1834 r.
Pierwszy z lewej strony „Dom apteczny”, następnie „Dom drukarni”, dwa domy prywatne i budynki uniwersyteckie
oraz dzwonnica i kościół Św. Janów

(Źródło: V. D r e m a, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 2013, s. 240-241).

Po zamknięciu uniwersytetu (w 1832 r.), dom stał się własnością Akademii Medyko-Chirurgicznej. Zrezygnowano wówczas z prowadzenia apteki, a przejście do „domu Jasińskiego” zamurowano. Budynek dawnej „Apteki Akademickiej” przejęty został przez rząd, który po pewnym czasie go sprzedał i dom odtąd przeszedł w prywatne ręce. W połowie XIX w. właścicielem był najpierw aptekarz Justyn Kuszewicz, następnie zaś Ludwik Weber, który zlecił przebudowę (architekt A. Tynkowski, 1878). Nadbudowana została wówczas kondygnacja (II piętro) i wysoki dach z częścią użytkową strychów, a cały parter od strony ulicy Świętojańskiej przeznaczony został na sklepy. Dawne pomieszczenia apteczne wykorzystano ponownie na prowadzenie apteki, tym razem prywatnej⁵⁵².

Pomieszczenie dawnego audytorium farmakologicznego na parterze⁵⁵³ zajęte zostało w 1853 roku przez Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (WTL). Towarzystwo przeniósł się tu, gdyż na polecenie gubernatora musiało opuścić zajmowany dotąd, dość obszerny lokal w gmachu głównym, który przeznaczony został na poszerzenie archiwum rządowego. Nowy lokal WTL był zbyt mały zarówno na odbywanie zebrań w szerszym gronie, jak i na przechowywanie zbiorów i bibliotekę. „Sala wprawdzie staroświecka, patyną wieków omszona, ale ciemna, ponura, wilgotna, zimna [...] za szczupłą, zwłaszcza, że sporo miejsca zabierały szafy z książkami” – wspominał dr L. Czarkowski⁵⁵⁴. Towarzystwo, jak pisano, nie było jednak w stanie wynająć większego mieszkania z braku środków. Stan ten utrzymywał się przez 70 lat.

⁵⁵¹ J. B i e l i ń s k i, *Cesarskie Towarzystwo Lekarskie Wileńskie, jego prace i wydawnictwa (1805-1864)*, Warszawa 1890, s. 16; W. Z a h o r s k i, *Uroczystość w Wileńskim Towarzystwie Lekarskim*, DW, nr 140, 24 VI, 1924.

⁵⁵² Od 1860 roku jej właścicielami byli kolejno: Józef Kamiński (do 1877 r.), Szymon Ginzberg (do 1888 r.), Adam Rymaszewicz (do 1900 r.), Benedykt Undrewicz (do 1909 r.).

⁵⁵³ Pomieszczenie znajdowało się w części budynku (dobudówce) znajdującej się od strony ulicy Uniwersyteckiej, która w 1919 r. objęta została przez USB w ramach rewindykacji.

⁵⁵⁴ L. C z a r k o w s k i, *Jubileusz Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*, Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, z. 1, Wilno 1926, s. 9-10.

Dopiero w 1924 roku ówczesny prezes WTL prof. A. Januskiewicz wyjednał u władz USB otrzymanie przestronnych pomieszczeń na ul. Zamkowej 24⁵⁵⁵.

W drugiej połowie XIX wieku ulice Dominikańska i Świętojańska zostały połączone. Długa teraz ulica nazwana została Błagowieszczańska. Numeracja domów zaczynała się od ulicy Niemieckiej, stąd ówczesny adres domu aptecznego: Błagowieszczańska 18/Dworcowa 1. Na początku XX w. właścicielem domu byli Jakub i Salomon Globusowie, a później Mojżesz Globus. Część pomieszczeń w skrzydle od strony ulicy Świętojańskiej wynajęła E. Orzeszkowa, która uruchomiła tam księgarnię nakładową z biblioteką i czytelnią. Księgarnia działała pod szyldem „E. Orzeszkowa i S-ka” w latach 1879-1882 (spółka: Eliza Orzeszkowa, Wincenty Chełmiński i Wacław Makowski). Prowadzenie placówki objął później samodzielnie współpracownik pisarki W. Makowski, który w 1893 r. przeniósł się do budynku przy ul. Świętojańskiej 11. Duży lokal po księgarni podzielono na trzy mniejsze. Wśród sklepów znajdowała się księgarnia Izaaka Strakuna. Część domu z narożnym wejściem zajęła w tym czasie piekarnia („Bułoczna Konstaninopolskaja”)⁵⁵⁶.

„Dom apteczny” na fotografiach z XX wieku.

Po lewej widoczne witryny i szyld piekarni (pocztówka z 1900 roku, fotografia Mirona Butkowskiego).

Po prawej sklepy od strony ulic Świętojańskiej. Widoczny szyld mleczarni L. Fejgera (fotografia z ok. 1937 roku).

(Źródło: S. R o s i a k, *Księgarnia „E. Orzeszkowa i S-ka” w Wilnie 1879-1882*, Wilno 1938, s. 22).

Podczas procesu rewindykacji obiektów dawnej Akademii Wileńskiej w 1919 roku, dom będący własnością prywatną nie wchodził w rejestr obiektów podlegających zwrotowi. Kamienica należała w tym czasie do spadkobiercy Mojżesza, doktora Eliasza Globusa⁵⁵⁷, który

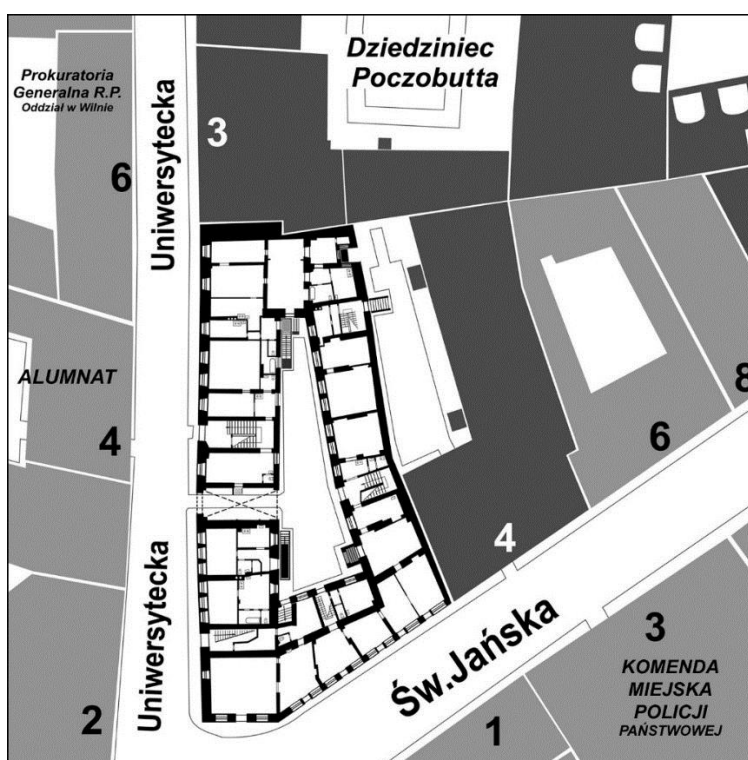
⁵⁵⁵ J. B i e l i Ń s k i, *Cesarskie Towarzystwo...*, s. 16; L. C z a r k o w s k i, *Jubileusz...*, s. 10.

⁵⁵⁶ M. B a l i Ń s k i, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno 1835; *Vsja Vil'na: adresnaja i spravocznaja kniga g. Vil'ny i putevoditel' po gorodu i jego okrestnostjam*, Wilna 1912, 1913, 1914, 1915. Ciąg budynków ulicy Błagowieszczańskiej, od narożnika z ulicą Pałacową (Uniwersytecką) w stronę kościoła św. Janów, miał do wybuchu I wojny światowej następującą numerację i przynależność: dom nr 18/1 M. Globus, dom nr 20 Chrześcijański Instytut Nauczycielski, dom nr 22 Przytułek żydowski, dom nr 24 Chaim Rudniański, dom nr 26 I Gimnazjum rządowe i nr 28 Kościół św. Janów wraz z dzwonnica.

⁵⁵⁷ Doktor Eliasza Globus (1873-1938), był lekarzem specjalistą chorób skórnych i wenerycznych, członkiem zarządu Związku Lekarzy Żydów, wiceprezesem Wileńsko-Nowogródzkiej Izby Lekarskiej, radnym Miasta Wilna. Mieszkał w domu własnym przy ulicy Wileńskiej 22, w którym miał gabinet lekarski. Był działaczem syjonistycznym oraz znanym i popularnym na terenie Wilna działaczem sportowym, założycielem i prezesem Żydowskiego Towarzystwa Gimnastyczno-Sportowego „Makkabi”. E. Globus był właścicielem jeszcze kilku innych domów w Wilnie, m.in. przy Zwierzynieckiej 4 i Rudnickiej 9/11.

miął problemy finansowe i trudności związane z utrzymaniem domu. Kamienica pełniła funkcję domu czynszowego z mieszkaniami i lokalami sklepowymi. Lokale użytkowe zajmowali m.in.: Lejzer Fejgel (mleczarnia), Janina Szymonowicz (pracownia gorsetów), Stefania Paszkiewiczowa (sklep robót ręcznych i galanteria „Stema”), Władysław Łojko (filia mleczarni „Gastronomia”), Władysław Romanowski, Mojżesz Lewin (rękodzieło), Chaim Rabinowicz.

Na parterze prowadzona wciąż była apteka należąca do Zygmunta Domańskiego, który w 1920 r. przeniósł się na ulicę Dominikańską 14. Zarządcą jego apteki został natomiast farmaceuta-prowizor Władysław Narbut⁵⁵⁸. W. Narbut podjął decyzję, aby ze względu na zły stan budynku przywrócić aptekę w dawnym miejscu, a więc w kamienicy E. Globusa przy Świętojańskiej 2⁵⁵⁹. W ten sposób apteka ponownie znalazła się w pomieszczeniach dawnego zakładu uniwersyteckiego. Na mocy umowy kupna z 1933 r., W. Narbut stał się jedynym właścicielem firmy, która przyjęła nazwę „Apteka Świętojańska”⁵⁶⁰.

Dom dawnej apteki uniwersyteckiej, na rogu ulic Świętojańskiej i Uniwersyteckiej (rzut parteru).
(Opracowanie własne autora na podstawie planów: m.in. z 1921, 1961 i 1976 roku, VAA, F. 2, b. 118-271).

Przeniesienie apteki było dla właściciela korzystne, gdyż w budynku znajdowały się przestronne wnętrza, doskonale nadające się do prowadzenia działalności farmaceutycznej. Do apteki należało łącznie 11 pomieszczeń na parterze i piętrze, w tym trzy duże pokoje, kuchnia

⁵⁵⁸ W. Narbut miał również sklep branży apteczno-drogerijno-kosmetycznej przy ulicy Świętojańskiej 11. Był farmaceutą zaangażowanym w propagowanie rodzimego zielarstwa.

⁵⁵⁹ LCVA, F. 51, ap. 12, b. 1791, l. 78; *Podanie Władysława Narbuta z dnia 5 maja 1933 roku, do Wydziału Zdrowia w sprawie przeniesienia apteki na ul. Świętojańską 2;* (Sol.), *Za kulisami apteki*, KW, nr 257, 25 IX, 1933.

⁵⁶⁰ Wpis do Rejestru Handlowego, Dział A, Sądu Okręgowego w Wilnie, pod numerem 786: *Firma: „Apteka Zygmunta Domańskiego”, firma obecnie brzmi: „Apteka Świętojańska Władysława Narbuta”. Przedmiot: Apteka — siedziba w Wilnie, przy ul. Świętojańskiej 2. Właścicielem obecnie jest Władysław Narbut, zam. w Wilnie przy ulicy Zarzeczej 16. Na mocy umowy sprzedaży z dnia 11 kwietnia 1933 r. potwierdzonej aktem zeznanym przed Sewerynem Bohuszewiczem, Notariuszem w Wilnie w dniu 6 czerwca 1933 r. za Nr. 1724, apteka Zygmunta Domańskiego przeszła na własność Władysława Narbuta.*

i mniejsze pokoiki gospodarcze oraz trzy duże, sklepione piwnice. W. Narbut urządził m.in. dział analityczny, gabinet bakteriologiczny, bibliotekę, laboratorium⁵⁶¹.

Ulica Świętojańska od skrzyżowania z ulicami Dominikańska, Gaona i Uniwersytecką.
Po lewej stronie widoczna „Apteka Świętojańska” W. Narbuta. W głębi budynki uniwersyteckie i dzwonnica Świętojańska.
Po prawej stronie nieistniejący obecnie „dom Gucewicza” (Świętojańska 1)
Fotografia Edmunda Zdanowskiego z ok. 1936 r.

Dom E. Globusa w 1926 roku, z powodu obciążenia długiem hipotecznym, wystawiany został na licytację przez Wileński Bank Ziemski. Właściciel uniknął utraty nieruchomości, jednak w następnych latach sam poszukiwał kupca. Sprawą zainteresowała się wówczas komisja budowy domu profesorskiego, która postanowiła zorientować się w możliwości nabycia i przerobienia na potrzeby uczelni. Władze USB rozpatrywały ten temat i na przestrzeni 1930 roku prowadzona była korespondencja i rozmowy z właścicielem. Gdyby doszło do

⁵⁶¹ *Księga adresowa m. Wilna. Wileński Kalendarz Informacyjny*, Wilno (roczniki od 1920 do 1939); KW, nr 257, 25 IX, 1933; K. J a w o r s k a, Z. B e l a, *Historia apteki jezuickiej w Wilnie*, [w:] „Studium Vilmense A”, t. 12, nr 2, Kraków 2015, s. 22.

transakcji, budynek zostałby niejako „przywrócony” i stałby się ponownie częścią głównego kompleksu uniwersyteckiego. Ostatecznie jednak odstąpiono od tego projektu i dom dawnej apteki uniwersyteckiej pozostał w rękach prywatnych⁵⁶².

III.7.2. DOMY W ZAUŁKU BERNARDYŃSKIM

Spośród wielu budynków znajdujących się w śródmieściu Wilna, z USB związane były także dwa domy w Zaułku Bernardyńskim (w carskich czasach zwanym Zamkowym). Pierwszy z takich domów, oznaczony numerem 8, należał wraz z dużą oficyną do drukarskiej rodziny Zawadzki⁵⁶³. Współwłaścicielem był syn Feliksa, Władysław Zawadzki, który jesienią 1919 roku wrócił do Wilna z Warszawy⁵⁶⁴ w związku z mianowaniem go na profesora USB. Jeszcze podczas okupacji niemieckiej w latach 1915-1918, dom w Zaułku Bernardyńskim był swoistym salonem polskiej elity Wilna, któremu przewodziła hrabina Marta z Pusłowskich Krasieńska⁵⁶⁵.

Władysław Zawadzki, który czynnie uczestniczył w pracach związanych z wskrzeszeniem uniwersytetu w Wilnie, był doskonale zorientowany w trudnościach lokalowych, z jakimi w początkowej fazie borykał się komitet organizacyjny, a następnie Senat. Jesienią 1919 roku W. Zawadzki podjął decyzję o udostępnieniu pomieszczeń w kompleksie swoich domów dla tworzących się organizacji studenckich⁵⁶⁶. Podobnie uczyniła „znana z ofiarności” Anna Mohłówna, która wynajmowała u Zawadzki duży apartament. Od października w lokalach znajdujących się w oficynie (od strony Zaułka Oranżeryjnego) swoją pierwszą siedzibę miał sekretariat Bratniej Pomocy organizacji „Polska Młodzież Akademicka”, która utworzyła Ognisko w sali udostępnionej przez A. Mohłównę. „Bratniacy” urządzili czytelnię książek i pism, wypożyczalnię podręczników naukowych oraz bufet, w którym po minimalnych cenach można było zjeść kolację⁵⁶⁷. Ognisko w tym miejscu służyło młodzieży akademickiej tylko przez kilka miesięcy, do połowy 1921 roku, gdy zostało przeniesione na ul. Zamkową 24.

Niedługo później W. Zawadzki udostępnił jeszcze jeden pokój Akademickiej Drużynie Harcerskiej, która urządziła tam swoją izbę. Bratnia Pomoc przeniosła się niebawem do nowego lokalu przy ulicy Wielkiej, a zwolnione pomieszczenie objęło Stowarzyszenie Młodzieży Akademickiej przy USB „Odrodzenie”, które funkcjonowało pod tym adresem do 1925 roku, gdy przenieśli się do lokalu przy ulicy Metropolitalnej 1.

⁵⁶² LCVA, F. 175, ap. 1(I)a, b. 475, l. 46, 48, 49, 55, 56. Więcej zagadnień związanych z działalnością komisji omówionych zostało w rozdziale o profesorskiej Spółdzielni Mieszkaniowej.

⁵⁶³ Dom (pałac miejski), który kupili Zawadzcy w 1828 r., należał niegdyś do Zienowiczów, później do Łopacińskich, a następnie do Jana Kossakowskiego i wreszcie do rodziny Olizarów. Na posesji (nr 179), oprócz pałacu, znajdowała się jeszcze oficyna i budynek gospodarczy); KPDKM, Aktas KPD-RM-1617, Vilnius 2011.

⁵⁶⁴ Od kwietnia tego roku, był profesorem nadzwyczajnym ekonomii politycznej na Politechnice Warszawskiej, a do Wilna przyjechał w ramach urlopu bezpłatnego.

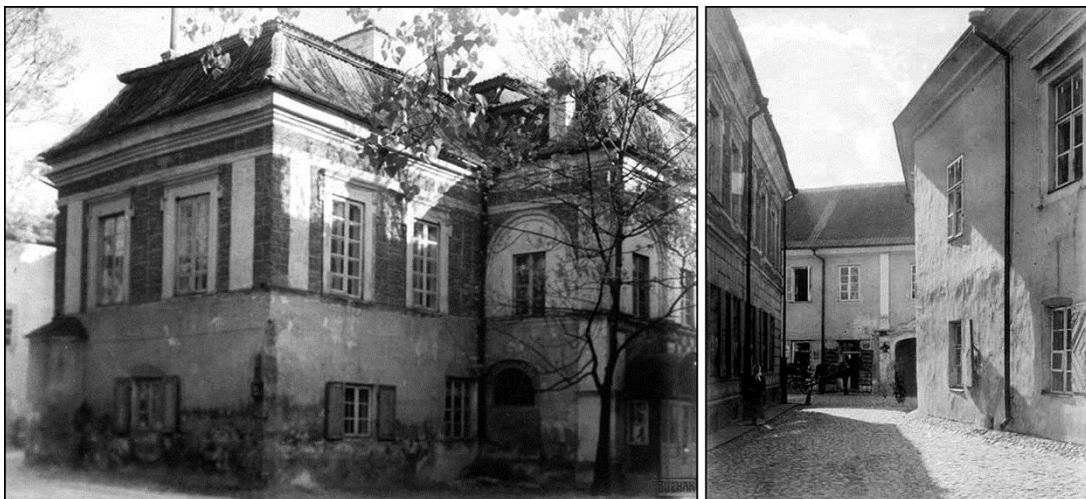
⁵⁶⁵ W. W o ł k a n o w s k i, *Wileński epizod z życia Emilii Bohowiczowej*, [w:] „Dziedzictwo Kulturowe Miasta Kalisza i Regionu Południowej Wielkopolski”, t. IV, Poznań 2015.

⁵⁶⁶ Właścicielem domu w Zaułku Bernardyńskim był później Adam Zawadzki, brat Władysława, który odziedziczył rodzinne wydawnictwo i księgarnię.

⁵⁶⁷ *Ognisko Akademickie*, DW, nr 164, 28 XII, 1920. Prowadzeniem biura i kierowniczką Ogniska była Maria Rogojżanka.

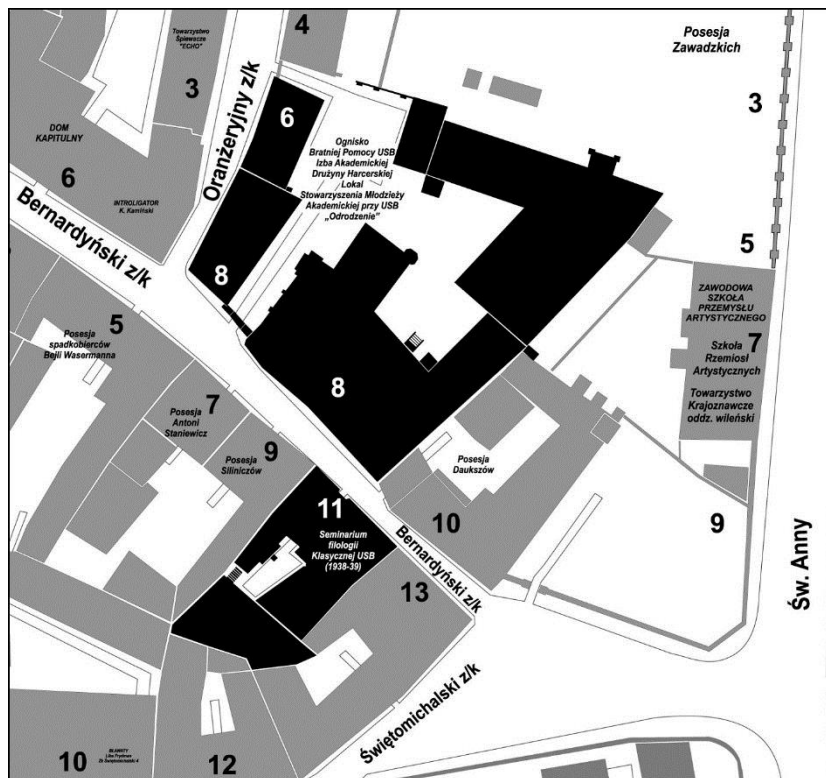
Dom Zawadzkich w Zaulku Bernardyńskim na rogu z Zaulkiem Oranżeryjnym.
Fragment fotografii Józefa Czechowicza z ok. 1870-80 r.

Dom Zawadzkich w Zaulku Bernardyńskim 8, kadr z prawej strony oficyna od strony Zaulka Oranżeryjnego (po lewej).
Fotografie: Jana Bulhaka z 1914 r. (Źródło: LDM, sygn. Fi-315/33).

Drugim miejscem w Zaulku Bernardyńskim związanym z USB, był dom Jana Obsta, znany dzięki muzeum pamiątek po Adamie Mickiewiczu, które się w nim mieści. Otaczający niewielki dziedziniec kompleks budynków tworzył się od XVI wieku. Po licznych zmianach właścicieli, na początku XX wieku dom należał do Olgierda Rossochackiego, od którego kupili go państwo Róza i Jan Obst, dowiedziawszy się przypadkiem o wystawieniu domu na sprzedaż. Obstowie przeprowadzili się do Wilna w 1911 roku i zajęli mieszkanie na piętrze. W ich domu mieściła się redakcja pisma „Litwa i Ruś” (dawniej „Kwartalnik Litewski”), którego J. Obst był redaktorem naczelnym. Jego inicjatywą było zbieranie „mickiewiczianów”, co stało się zaczątkiem muzeum po wieszczu. Właściciel wmurował nad bramą tablicę z napisem „Tu mieszkał Mickiewicz 1822 r.”, oprócz drugiej płyty, znajdującej się w mieszkaniu, w którym

przez pewien czas mieszkał wieszcz. Mieściło się ono na parterze i miało okna wychodzące na podwórze⁵⁶⁸. Zwyczajowo przyjętą nazwą tego miejsca było „Podwórzec Grażyny”⁵⁶⁹.

Domy w Zaułku Bernardyńskim (8 i 11) wg. stanu w latach trzydziestych XX wieku.
(Opracowanie własne autora na podstawie planów Wilna z 1938 r.)

„Muzeum Mickiewicza” to określenie nadane wówczas nieco na wyrost, biorąc pod uwagę to, co pisał o placówce w 1935 r. Konstanty Ildefons Gałczyński. Poeta odniósł przykre wrażenie, kiedy trafił tam przypadkiem w czasie, gdy mieszkał w Wilnie. Wstęp do pokoju w mieszkaniu na parterze był — zgodnie z wolą J. Obsta — bezpłatny, a osobą, która wpuszczała gości była dozorczeni domu. Według słów poety, wszystko było tam zaniedbane i brakowało nadzoru, zarówno konserwatorskiego, jak „opiekuńczego” np. Związku Literatów, nie było też przewodnika. K. I. Gałczyński napisał wreszcie, iż w Wilnie trudno się było dowiedzieć, że muzeum takie w ogóle funkcjonuje i na jakich zasadach⁵⁷⁰.

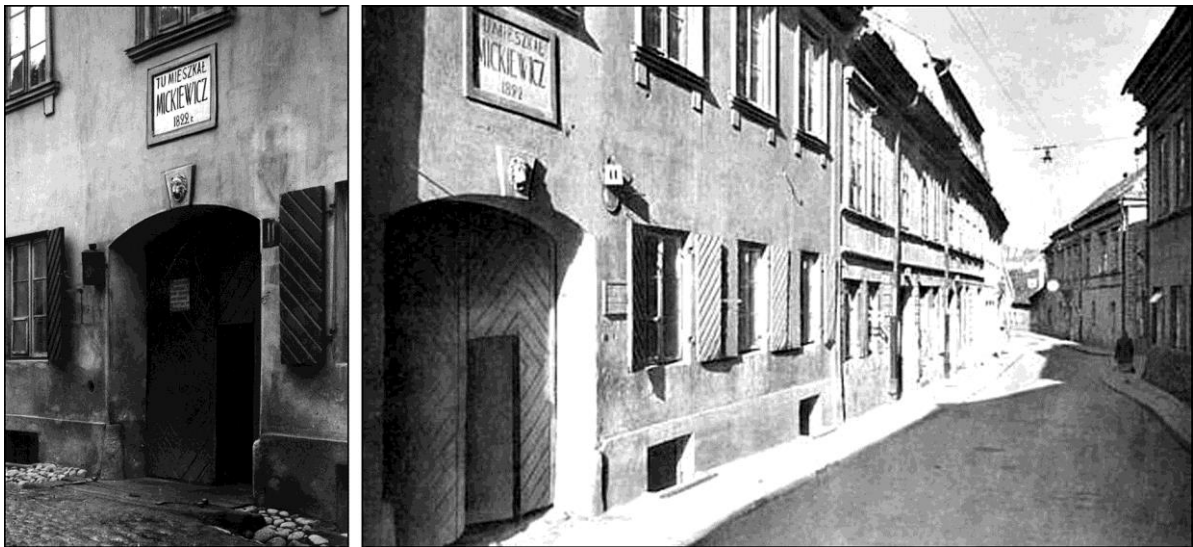
Dom, gdzie zgromadzono pamiątki po poecie jednak był, i warto przytoczyć opinię, jaką wyraził na ten temat Mieczysław Engel. Podkreślał on, iż: „należy pamiętać zasługi redaktora Obsta około zbliżenia materiałów do historii Wileńszczyzny. Obst kupił dom, w którym Adam Mickiewicz redagował »Grażynę«, wmurował w nim, własnym kosztem tablicę pamiątkową i dał początek Muzeum Mickiewiczowskiemu”⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ Jak informował Lucjan Uziębło: „W pokoju, w którym mieszkał Mickiewicz w tym domu, jest wmurowana przez d-ra Jana Życkiego (siostrzeniec Tomasza Życkiego profesora Uniwersytetu Wileńskiego) w latach czterdziestych ub. stulecia, tablica pamiątkowa”.

⁵⁶⁹ (W.C.) *Zbiornik litewski*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 38, 23 IX, Warszawa 1911, s. 750; S. Z. K l a c z y ń s k i, *Z pamiątek po Mickiewiczu w Wilnie. Wywiad z L. Uzięblą*, KW, nr 280, 3 XII, 1930; L. N a r k o w i c z, *Życie i spuścizna Jana Obsta*, Wilno 2001, s. 38-39.

⁵⁷⁰ K. I. G a ł c z y ń s k i, *Ze czcią o Tobie mówimy, Wieszczu, Prosto z mostu*”, nr 26, 30 VI, Warszawa 1935.

⁵⁷¹(ski.), *Nudne i ogłupiające*, „Słowo”, nr 178, 2 VII, 1935; „Sprawa wileńska” przed sądem. *Proces doc. St. Cywińskiego i red. Al. Zwierzyńskiego*, „Głos Narodowy”, nr 15, 10 IV, 1938.

Dom w Zaułku Bernardyńskim 11 z widoczną bramą i tablicą Mickiewicza.
 Po lewej stronie fotografia Władysława Żylińskiego z 1935 r. (Źródło: NAC, sygn. PIC_1-U-7582-1),
 po prawej fotografia M. Fligelisa z 1955 r..

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w. właściciele przenieśli się na stałe do Rubna i wówczas J. Obst złożył propozycję władzom USB, że przekaze uniwersytetowi w użytkowanie swój dom w Zaułku Bernardyńskim (korespondencja z 1936 roku). Sprawa uzgodnień trwała długo — blisko dwa lata — i zakończyła się podpisaniem aktu darowizny, spisany u notariusza w dniu 19 stycznia 1938. W imieniu uczelni występował ówczesny rektor ksiądz dr Aleksander Wóycicki. Na mocy umowy dom przechodził na własność uczelni pod warunkiem, iż uniwersytet zobowiązany był wypłacać darczyńcy (Janowi Obstowi), a po jego śmierci jego żonie Róży, po sto złotych miesięcznie. Wartość nieruchomości wyceniona została na 30 tysięcy złotych, po czym strony wystąpiły o zatwierdzenie aktu przez wileński Urząd Wojewódzki. Zbiór pamiątek po Mickiewiczu (w tym kilka obrazów), zgromadzonych w pokojach mieszkania na parterze, J. Obst przekazał do dyspozycji USB

Urzędowy odbiór nieruchomości nastąpił 26 lutego 1938. Z ramienia uniwersytetu dokonywali tego p.o. kierownik Biura Techniczno-Gospodarczego USB – Leon Hermanowicz oraz intendent Piotr Wołodźko. Na terenie posesji mieszkało kilku lokatorów. Jedno z małych mieszkań zajmowało małżeństwo Kałmatowiczów, którzy nie mieli umowy najmu, wobec czego uczelnia mogła ich „usunąć za wymówieniem”. Drugie małe mieszkanie zajmowała dozorczyńni, z którą uniwersytet postanowił zawrzeć osobną umowę⁵⁷².

⁵⁷² LCVA, sygn. F.175, ap.1A, b.736, l. 30, 56b, 65a, 77.

Dom w Zaułku Bernardyńskim 11 „Podwórzec Grażyny”. Z lewej strony wejście, gdzie od 1938 r. mieściło się Seminarium Filologii Klasycznej. Z prawej strony dawne mieszkanie A. Mickiewicza.
Fotografia Jana Bulhaka z 1924 r. (Źródło: *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 2, Wilno 1937, s. 82).

Biuro Techniczne USB niedługo później przystąpiło do remontu wnętrza. Dwie sale na pierwszym piętrze przekazane zostały Wydziałowi Humanistycznemu USB, który urządził w nich pomieszczenia dla Seminarium Filologii Klasycznej (dotąd na ul. Zamkowej 11). Zajęcia rozpoczęły się tam w październiku 1938 roku. Kierownikiem oddziału I (łacińskiego) seminarium był wówczas prof. dr Jan Oko, natomiast oddziału II (greckiego) prof. Stefan Srebrny⁵⁷³. Lokal seminarium był udostępniany członkom Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Filologicznego, którzy odbywali tam zebrania oraz posiedzenia publiczne z prelekcjami i referatami.

Dom w Zaułku Bernardyńskim 11 z widoczną bramą i tablicą Mickiewicza na fotografii Henryka Poddębskiego z 1937 r. (Źródło: NAC, sygn. 3/131/0/-/531/107).

⁵⁷³ *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1938/39*, Wilno 1938, s. 149.

„Muzeum Mickiewicza” zostało ponownie otwarte w 1955 roku, co jest zasługą profesora Uniwersytetu Wileńskiego — Lwa Władymirowa⁵⁷⁴. Otwarto je w setną rocznicę śmierci poety. Od tej pory placówka należy do Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (do uniwersytetu należy cały dom). W dawnych pokojach Seminarium Filologii Klasycznej USB odbywają się obecnie niektóre z zajęć na Wydziale Komunikacji (*VU Komunikacijos fakultetas*).

⁵⁷⁴ Inicjatywę wsparli: ówczesny rektor uniwersytetu Jonas Bučas i prof. Česlovas Kudaba.

INDEKS NAZWISK

A

Abicht Adolf, 106
Adamowicz Adam, 106
Adolph Władysław, 14
Aleksander I (car), 50, 111, 122
Aleksander II (car), 136
Alexandrowicz Jerzy, 163, 193
Alminas Ramūnas, 120
Andrejew Grzegorz, 115
Antoniewicz Włodzimierz, 190
Arseniew Mikołaj, 180
August III Mocny (Sas), 86

B

Bachelier Charles, 134
Bakowski Stanisław, 133
Baliński Michał, 18, 48, 86, 96, 177, 201
Bałzukiewicz Bolesław, 54, 80, 81, 83, 174, 178, 186
Bańkowski Witold, 26
Batuszkow Pompej, 135
Batory Stefan, 29, 38, 56, 76, 78, 201
Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa Cezaria, 189
Bayot Adolphe, 50
Benoist Philippe, 50, 87, 103
Biały Maciej, 195
Bieliński Józef, 13, 14, 18, 26, 38, 177
Bobola Andrzej, 144
Bogdanas Konstantinas, 120, 195
Bohusz Siestrzencewicz Stanisław, 186
Boksza Paweł, 39
Branicki Konstanty, 191
Brensztejn Michał, 18, 131, 134, 140, 190
Bretner Erazm, 206
Briotet Jakub, 80
Broches Samuel, 84
Brusokas Alfredas, 86
Bublej Jan, 193
Bučas Jonas, 216
Bugailiškytė Milda, 149
Bujko Jan, 18
Bulhak Jan, 18, 19, 44, 51, 52, 56, 59, 60, 61, 64, 66, 72, 76, 77, 79, 84, 85, 87, 88, 92, 98, 102, 105, 107, 113, 118, 126, 127, 136, 137, 141, 142, 143, 146, 148, 152, 157, 158, 159, 163, 164, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 186, 187, 191, 197, 212, 215
Burhardt Stefan, 140
Butkowski Miron, 208

Č

Čaplinskas Antanas, 10

C

Cehak-Hołubowiczowa Helena, 189
Charkiewicz Walerian, 198
Chelmiński Wincenty, 208
Chodkiewicz Jan, 38
Chodkiewicz Jan Karol, 86
Chodorowski Kazimierz, 32
Cynowiec Ajzik, 21, 23
Cywiński Jan, 96
Cywiński Stanisław, 14
Czajkowski Józef, 76, 187
Czarkowski Ludwik, 14, 18, 23, 26, 125, 207
Czarnecki Edward, 74
Czartoryski Adam, 75, 120, 133, 134, 202
Czechowicz Józef, 212
Czechowicz Szymon, 132, 137
Czeżowski Tadeusz, 74

D

Dabulewiczówna Jadwiga, 33
Daniłowicz Ignacy, 158
Daukantas Simonas, 179
Daukša Mikalojus, 124
Dembowski Tadeusz, 14
Dmochowski Tadeusz, 187
Dobaczewska Wanda, 203
Dobaczewski Eugeniusz, 203
Dobrianskij Flawian, 135, 203
Dobrzyński Stanisław, 28, 125
Domański Bolesław, 32, 55, 196
Domański Zygmunt, 209
Donelaitis Kristijonas, 120
Drėma Vladas, 10, 42, 195
Dubowik Antoni, 125
Dziewulski Stefan, 110
Dziewulski Wacław, 110
Dziewulski Władysław, 85, 110
Dzikowski Michał, 204
Dzikowski Mikołaj, 130

E

Eggenfelder Ignacy, 99, 109
Ehrenkreutz Stefan, 18
Engel Mieczysław, 213
Engelhardt Walter, 91, 165, 199

F

Falkowski Czesław, 79, 81, 163
Fejgel Lejzer, 209
Fleury Stanisław Filibert, 112, 135, 145, 150, 151, 154, 155
Forster Georg, 143

Frank Jan, 133
Frank Józef, 133
Frliczka Franciszek, 193, 194
Fuchs Ludwik, 14

G

Gadomski Tadeusz, 85
Gałczyński Konstanty Ildefons, 213
Gencevičius Jonas, 120
Giedroyć Melchior, 38, 74
Gintowt-Dziewałtowski Paweł, 184
Gintylówna Romana, 115, 118
Ginzberg Szymon, 207
Girszowski Jakub, 198
Gizbert-Studnicka Maria, 203
Gizbert-Studnicki Waclaw, 10, 13, 18, 19, 125, 203
Gizbert-Studnicki Władysław, 203
Glaubitz Jan, 69, 74, 92, 121
Glixelli Stefan, 203
Globus Elias, 208, 209, 210
Globus Jakub, 208
Globus Mojżesz, 203, 205, 208
Globus Salomon, 208
Glücksberg Teofil, 202
Głowacki Józef, 76
Godlewski Piotr, 52
Godlewski Tadeusz, 32
Godziszewski Tadeusz, 111, 115
Gołubiew Antoni, 35
Gorzuchowski Ksawery, 193
Grabowski Wincenty, 75
Griaznow Wasyl, 135, 137, 138
Groddeck Gotfryd, 76, 133, 134
Gronostajski Marcin, 195
Grünert Karol, 42, 96, 180
Grzegorz XIII, właśc. Ugo Boncompagni, papież,
38, 74
Gucewicz Wawrzyniec, 171, 180
Guzewski Zygmunt, 83

H

Hermanowicz Leon, 214
Hermanowicz Piotr, 29, 84
Hewel, 195
Hohenlohe Chlodwik Karl, 191
Hoppen Jerzy, 55, 57, 65, 66, 67, 100, 109, 112,
115, 119, 120, 131, 138, 139, 140, 141, 142,
145, 166
Horno-Popławski Stanisław, 174
Horodyski Władysław, 193
Houwalt Ildefons, 115, 118
Hozjusz Jan, 201, 206
Hozjusz Stanisław, 36
Hrehorowicz Andrzej, 195
Hryniewiczowa Maria, 14
Hryniewiczówna Maria, 30

I

Iwaszkiewicz Jan, 204

J

Jagiełło Władysław, 37
Jakub (krawiec), 195
Jakubowski Stanisław, 133
Jałbrzykowski Romuald, 71
Jan Bułhak, 197
Janowski Ludwik, 18, 35
Januszewicz Stanisław, 101, 102
Januskiewicz Aleksander, 208
Jasicki Stanisław, 206
Jasiński Mikołaj, 36, 57
Jasiński Waclaw, 74
Jastrzębowski Wojciech, 166
Jawłowski Hieronim, 193
Jaworski Iwo, 74
Jelski Kazimierz, 75, 80, 101
Jędrzejowicz Janusz, 189
Jokubonytė Eglė, 201
Jundził Stanisław Bonifacy, 27
Jundził Zygmunt, 120
Jurgielewicz Kazimierz, 83

K

Kałmatowiczowie (rodzina), 214
Kamieniecki Piotr, 187
Kamiński Józef, 207
Kazimirowski Eugeniusz, 85
Kazlauskas Romanas, 179
Kempisty Stefan, 74
Kiewlo (Kiewłowicz) Jan, 195
Kinkulkin Szymon, 179
Kirkor Adam Honory - (Jan ze Śliwina), 25, 76,
202
Kizewetter Iwan, 184
Klaczyński Stefan, 55, 57, 66, 82, 108, 113, 172
Kłós Juliusz, 10, 20, 25, 29, 37, 38, 39, 42, 43, 44,
45, 46, 48, 49, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 82, 94,
107, 117, 122, 162, 168, 171, 186
Kmieliauskas Antanas, 62, 175
Knakfus Marcin, 49, 58, 100, 171
Kolankowski Ludwik, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24
Komarnicki, Waclaw, 12
Koneczny Feliks, 193
Kontrym Kazimierz, 133, 134
Korniłow Iwan, 135
Korwin-Gosiewscy (rodzina), 179
Korwin-Gosiewski Bogusław, 195
Korwin-Kossakowscy (rodzina), 167
Korzon Tadeusz, 35
Koschmieder Erwin, 189
Kossakowski Jan, 211
Kossonoga Jan, 132, 135
Kostanecki Antoni, 13
Kostka Stanisław, 62, 65

Kościałkowski Stanisław, 111
Kotarbiński Mieczysław, 187
Kozaryn Stanisław, 193
Kraśnińska Marta z Pusłowskich, 211
Krasnopolski Otton, 14, 187
Krinskij Iwan, 179
Krukowski Włodzimierz, 187
Kryński Izaak, 199
Krzyżanowska Jadwiga, 32
Kubicki Benedykt, 29, 85, 163, 186
Kucewicz Franciszek, 40
Kudaba Česlovas, 216
Kudrewicz Józef, 14
Kukolnik Paweł, 134
Kulesza Adam, 111
Kuleszanka-Lachowa Janina, 74
Kuszewicz Justyn, 207
Kwiatkowski Kazimierz, 139, 158

L

Latwis Jan, 18, 30, 193, 196
Latwis Stanisław, 30
Latwisowa Halina, 196
Lelewel Joachim, 64, 65, 76, 133, 134
Lelewela Joachim, 65, 158
Lelewicz Kazimierz, 187
Lenart Bonawentura, 187, 188, 193
Lewicki Andrzej, 133
Lewicki Iwan, 167, 196, 199
Lewin Mojżesz, 209
Lichtarowicz Władysław, 18
Limanowski Mieczysław, 108
Lisowski Stanisław, 141
Litwiński Rafał, 132
Lorentz Stanisław, 25, 65, 92
Ludkiewicz Zdzisław, 13
Lukšionyte – Tolvaišiene Nijole, 10

Ł

Łęczycki Mikołaj, 38, 110, 111
Łojko Władysław, 209
Łopacińscy (rodzina), 211
Łopaciński Euzebiusz, 166
Łosowski Alfons, 115
Łoziński Józef, 79, 80, 89
Łysakowski Adam, 129, 153

M

Maciejewiczówna Barbara, 30
Maciesza Adolf, 17
Mackiewicz Józef, 55, 60
Mackiewicz Tadeusz, 75, 132
Makowski Waclaw, 208
Małanowski Feliks, 74
Małachowicz Edmund, 40, 123, 176, 181
Markiewiczowa Aleksandra, 24
Maroni Antoni, 132

Massalscy, rodzina, 40
Massalski Ignacy, 179, 195
Massalski Mikołaj, 195
Matusiak Stanisław, 193
Maurycy i Urszula (mieszczanie), 206
Mazurkiewicz Władysław, 13
Mažvydas Martynas, 166
Mehoffer Józef, 147
Menke Albert, 30, 193
Menke Henryk, 30, 193
Meškelevičius Jonas, 166
Michalkiewicz Kazimierz, 71
Mickiewicz Adam, 133, 134, 189, 201, 203, 212
Mickiewicz Józef, 180
Mienicki Ryszard, 28
Międzybłocki Adam, 53
Mikšionis Vytautas, 120
Mikulionis Stasys, 183
Miłosz Czesław, 159
Misiewicz Jan, 187
Morełowski Marian, 13, 135
Mosiewicz Wincenty, 125
Moszyński Kazimierz, 189
Mościcki Ignacy, 83
Motuza-Matuzevičius Boleslovas, 67, 76, 115
Murawjow Michał, 124, 135
Muszyński Jan, 185

N

Nagrodzki Zygmunt, 14, 18, 19, 20, 21, 23
Nalivaika Vytautas, 86
Narbut Władysław, 209, 210
Narbutt Teodor, 110
Narębski Stefan, 113, 114, 119, 120, 121
Nestorowicz Antoni, 66
Niedziałkowski Konrad, 14, 16, 18, 19, 21
Nielubowicz Jan, 201
Nonhart Piotr, 195
Norwid-Neugebauerowa Wanda, 142
Nowak Andrzej, 195
Nowicki Edward, 115
Nowosilcow Mikołaj, 134

O

Obst Jan, 212, 213, 214
Obst Róża, 212
Odlanicki-Poczobutt Stanisław, 193
Ogiński Bronisław, 17
Ogiński Mikołaj, 195
Oko Jan, 189, 190, 215
Oleszkiewicz Józef, 132
Olizarowie (rodzina), 211
Opoczyński Kazimierz, 85, 193
Orzeszkowa Eliza, 141, 208
Osmołowski Jerzy, 15, 16, 17, 21, 22, 26
Osmólski Władysław, 74
Otrębski Jan, 74

P

Parczewski Alfons, 13, 14, 85
Parczewski Walenty, 31
Parul (mieszczanin), 206
Paszenda Jerzy, 40
Paszkwiczowa Stefania, 209
Patkowski Józef, 74
Paweł I (car), 111
Pawłowska Maria, 157
Pażowski Józef, 132
Pelikan Waclaw, 92, 134
Pesza Józef, 132
Pietkiewicz Konstanty, 74
Pigoń Stanisław, 81
Piłsudska Aleksandra, 142
Piłsudski Jan, 14, 22
Piłsudski Józef, 7, 9, 15, 17, 20, 21, 22, 76, 77, 83, 93, 130, 141, 142, 146
Platerowie (rodzina), 179
Poczobutt Marcin, 80
Poczobutt-Odlanicki Marcin, 45, 99, 100, 101, 106, 111, 115, 119, 131, 143, 202
Podczaszyński Karol, 49, 58, 75, 76, 92, 103, 122, 123, 144, 149, 161, 167, 171, 184, 195, 203, 207
Poddębski Henryk, 71, 164, 205, 215
Popowska Maria, 204
Poussier Józef, 75, 199, 206
Pożniakowa Katarzyna z Nowkowskich, 179
Pronaszko Zbigniew, 142
Protasewicz Walerian, 36, 37, 38, 68, 74, 86, 90, 111, 141
Prus-Wisniewski Stefan, 156
Prystor Aleksander, 166
Przygodzki August, 54, 55
Ptaszycki Stanisław, 19, 125, 156
Pusłowski Wojciech, 75, 123, 144
Puzynina Elżbieta z Ogińskich, 98, 99

R

Rabinowicz Chaim, 209
Rackiewicz Oktawiusz, 187
Rackiewicz Władysław, 83
Radziwiłł Jerzy, 38, 86
Radziwiłł Krzysztof, 86
Radziwiłł Mikołaj "Sierotka", 202
Radziwiłł Stanisław, 38
Radziwiłłowicz Rafał, 166
Radziwiłłowie (ród), 201
Reicher Michał, 193
Remer Jerzy, 25, 35, 137, 138, 187
Repnin Nikołaj, 180
Retingier Juliusz, 193
Rimski-Korsakow Aleksander, 180
Rogojżanka Maria, 211
Romanowski Władysław, 209
Romer-Ochenkowska Helena, 203
Rossochacki Olgierd, 212
Rubcow Nikołaj, 22

Rudniański Chaim, 205, 208
Rumiancew Nikołaj, 124
Rustem Jan, 64, 75, 76, 80, 195
Ruszczyc Ferdynand, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 43, 45, 50, 54, 55, 56, 60, 70, 76, 77, 81, 84, 87, 88, 89, 90, 108, 109, 110, 119, 140, 151, 163, 166, 167, 168, 171, 186, 187, 193, 198
Rutkowski Jan, 65, 138
Rydzewski Bronisław, 83, 163
Rydz-Śmigły Edward, 93, 142, 143
Rygiel Stefan, 65, 127, 129, 135, 138, 140, 143
Rymszewicz Adam, 207

S

Sapieha Eustachy, 13
Sapieha Kazimierz Leon, 86
Sapieha Lew, 38
Sarbiewski Maciej, 74, 111, 168
Saunders Józef, 171
Sawicki Maciej, 201
Siedlecki Michał, 13, 17, 22, 23, 24, 28, 29, 31, 77, 85, 93
Siemaszko Leonard, 73
Siergijewicz (Sierhijewicz) Piotr, 137
Skarga Edward, 95
Skarga Piotr, 48, 55, 56, 74, 94, 95, 111, 141, 142
Skarga Piotra, 45
Skotnicki Jan, 138
Skurjat Antoni, 78, 91, 108, 129, 139, 173, 187, 193
Slendziński Ludomir, 78, 85, 114, 146
Słonecki Marian, 108, 109, 112
Słowacki Juliusz, 133, 180
Smuglewicz Antoni, 132
Smuglewicz Franciszek, 48, 49, 74, 75, 80, 132, 135, 137, 138, 177, 195
Snipas Mindaugas, 120
Solikowski Jan Dymitr, 38
Sopoćko Michał, 110
Sorokówna Kazimiera, 17
Sowiński Zdzisław, 193
Spampani Carlo, 101, 111
Sperski Mieczysław, 204
Stabrowski Piotr, 125
Stanevičius Simonas, 200
Staniewicz Witold, 83, 85, 163, 203
Stanisław August Poniatowski, 49, 77, 111, 120
Staniszewski Stanisław, 193
Stankiewicz Bolesław, 18, 21, 23, 28, 29, 32, 87, 97, 107
Stasow Wasilij, 122
Strakun Izaak, 208
Stroynowski Hieronim, 80, 121, 133, 202
Strzałkowski Wojciech, 36
Svabauskienė Aldona, 86, 116, 149, 171, 175
Syrtovt Waclaw, 32
Szczepanowiczowa Leona, 142
Szczuka Lucjan, 193
Szlagowski Antoni, 13

Szurło Jan, 13
Szober Stanisław, 13
Szostakówna Maria, 203
Szulc Michał, 20, 49, 58, 69, 75, 123, 133, 144,
149, 161, 167, 170, 171, 175
Szychowski Konstanty, 6
Szymański Michał, 36
Szymonowicz Janina, 209

Ś

Śliwiński Stanisław, 52
Śniadecki Jan, 49, 58, 103, 106, 158
Śniadecki Jędrzej, 20, 202
Świątkowski Witold, 203
Świętorzecki Bolesław, 14

T

Tatarkiewicz Władysław, 25, 50
Tomaszewski Augustyn, 132
Topolski Maciej, 132
Towiański Andrzej, 141
Trębiccy (rodzina), 179
Trutniew Iwan, 135, 136
Trzebiński Stanisław, 178
Tucci Stefano, 68
Turkowski Tadeusz, 130, 141
Tyman Franciszek, 187
Tynkowski A., 207
Tyszecki Tomasz, 104
Tyszkiewicz Eustachy, 134, 144, 190
Tyszkiewicz Jerzy, 38
Tyszkiewicz Józef, 135
Tyszkiewicz Michał, 191
Tyszkiewiczów ordynacja, 128
Tyzenhauz Antoni, 202

U

Umiaszowska Aleksandra, 33
Umiaszowski Bronisław, 18, 19, 20, 21, 23, 32
Undrewicz Benedykt, 207
Uziębło Lucjan, 135

W

Waranowski Zygmunt, 115
Warszewicki Stanisław, 36
Wasilewski Ludwik, 18, 19, 20, 21, 23
Weber Ludwik, 207
Weber Paul, 44
Węsławska Emilia, 14
Węsłowski Michał, 12, 14, 17
Węsłowski Witold, 14, 19
Wichert Ignacy, 148, 149
Wieczorek Antoni, 173
Wieczorkowscy-Szczuka (rodzina), 179
Wierzbicka Franciszka, 159
Wierzbicki Adrian, 38

Wilczopolski Stanisław, 38
Wilczopolski Stefan, 201
Wilczyński Jan Kazimierz, 50
Wityński Sebastian, 201
Wiwulski Antoni, 203
Władyczko Stanisław, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 23,
24, 28, 166, 196
Władymirow Lew, 216
Władysław IV Waza, 86, 168, 206
Wojnicz Aleksander, 17
Wolfgang Jan Fryderyk, 206
Wołodźko Piotr, 193, 214
Wonselw Mikołaj, 195
Wóycicki Aleksander, 85, 214
Wrześniowski Paweł, 14
Wrzosek Adam, 7, 16, 18, 23, 29
Wujek Jakub, 95, 111

Z

Zacharczyk Wilhelm, 161
Zahorski Władysław, 10, 14, 15, 18, 19, 20, 26, 97,
111, 112
Zaliwski Krzysztof, 201
Zan Tomasz, 134
Zaniewski Feliks, 61
Zapaśnik Bronisław, 14
Zawadzki Adam, 202, 211
Zawadzki Feliks, 202
Zawadzki Józef, 202, 205
Zawadzki Władysław, 211
Zawisza Kazimierz, 53
Zawisza Mikołaj, 38
Zdanowska Bolesława, 114, 174
Zdanowski Edmund, 81, 114, 157, 174, 210
Zdziechowski Marian, 85, 203
Zibolis Jonas, 62
Ziemacki Józef, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 85
Zienowicz (rodzina), 211
Zimmerman Joachim (doktor w XVI w.), 201
Zimmermann Kazimierz, 163
Znamierowska-Prüfferowa Maria, 189
Zygmunt August, 37, 86
Zyndram-Kościałkowski Marian, 113

Ż

Żagiell Ignacy, 191
Żamett Albert, 134
Żebrowski Tomasz, 58, 98, 121
Żeligowski Lucjan, 32, 166
Żongołowicz Bronisław, 32, 163
Żukowska Olga, 118
Żukowska Władysława, 115
Żukowski Stanisław, 115
Żukowski Szymon, 133
Życka Władysława, 35, 122
Żyliński Władysław, 214

